VERN GOMEZEL

MOJE ŽIVLJENJE

Vse pravice pridržane

Copyright Vern Gomezel 2013

Kazalo 2
Uvodna beseda 4
Predgovor 6
Uvod 7
Prvo poglavje 8
Novost, prvi computer ali računalnik 8
Od kod prihajam 9
Mati 11
Oče 12
Drugo poglavje 16
Partizani 16
Tretje poglavje 32
Edinica priključena Bazoviški brigadi 32
Branko je mislil, da sem mrtev 38
V začasni bolnici 42
Zdravljenje 43
Četrto poglavje 44
Prijetna novica, prepeljali nas bodo v Italijo 44
Razočaranje 46
Zaman smo čakali na odhod v Italijo 50
Peto poglavje 52
Vračam se proti domu 52
Gremo na Primorsko 53
Zaradi zabarantane moke sem skoraj izgubil življenje 54
Šesto poglavje 57
Prišel sem domov 57
Doma 58
Sedmo poglavje 61
Vojne je konec 61
Oče je prišel domov 61
Osmo poglavje 64
Novo življenje, poslan študirati v Ljubljano 64
Deveto poglavje 71
Zaslišanje 78
Deseto poglavje 83
Na Goli otok 83
Enajsto poglavje 88
Peljejo nas na družbeno koristno delo 88
Dvanajsto poglavje 95

Kulturno delo 109
Fizično delo 111
Higiena 114
Zdravstvo 115
Trinajsto poglavje 118
Štirinajsto poglavje 124
Petnajsto poglavje 129
Nova otoška higiena 130
Šestnajsto poglavje 141
Doma 141
Sem doma 143
Na poti 146
Sedemnajsto poglavje 153
Nove krize 153
Nazaj v Jugoslavijo 164
Osemnajsto poglavje 168
Devetnajsto poglavje 173
Bila sva sprejeta v Avstralijo 173
Prvi dan na delu 182
Časi se spreminjajo 186
Zaključek 191
Še en mali dodatek 192

Uvodna beseda

Avtobiografija Virgilija Gomizelja Moje življenje je izredno zanimivo delo. Poleg opisa svojega rodu avtor tudi pove, kako se je pridružil partizanom kot 16-letni deček, kako je bil ranjen in kako je po koncu vojne vstopil v Komunistično Partijo, kjer je zaradi svoje trme in resnicoljubnosti zašel v težave, ki so ga pripeljale na Goli otok. Potem, ko je bil izpuščen, je pobegnil preko meje v Italijo zato, da se ne bi še enkrat znašel na Golem otoku. Novo življenje si je ustvaril v Avstraliji, kjer je v svoji novi domovini končno zaživel življenje svobodnega državljana.

V strokovnem zgodovinopisju zavzemajo osebna pričevanja pomembno mesto in so kot taka priznana kot pomembni sestavni del zgodovine. Seveda so osebna pričevanja vedno obarvana z osebnimi vtisi, ki niso vedno nujno popolnoma identična s tem, kar strokovna zgodovina navaja. Razlogi za to so jasni. Nekdo, ki je bil priča in ki je sam doživljal dogodke, ki jih opisuje strokovna zgodovina, je videl dogajanja s svoje osebne perspektive, ki je nujno pobarvana s čustvi, poleg tega pa ni mogel poznati vse objektivne dejavnike, ki so določali potek zgodovinskih dogodkov. Na drugi strani pa so pričevanja očividca pomemben sestavni del zgodovinopisja zato, ker objektivni dejavniki in uradni dokumenti, ki jih uporablja strokovna zgodovina kot dokazljiva dejstva, v glavnem ne vsebujejo detajlov dogodkov, ne glede na to da so, vsaj kar se političnih dogodkov tiče, dokumenti včasih potvorjeni ali jih pa sploh ni.

Osebna zgodovinska pričevanja so zelo dragocena, ker izpolnjujejo to vrzel v strokovnem zgodovinopisju in ker tudi nudijo informacije, ki jih nihče razen očividca ne pozna, poleg tega pa dodajajo tudi osebni čustveni okvir dogodkom, ki jih opisujejo.

Taka pričevanja lahko primerjamo pričanji na sodiščih, kjer različne priče ne izpovedo vselej enakih dejstev. Naloga sodišča je, da iz pričevanj in drugih dokazov ugotovi dejansko resnico. Pri tem pa so pričevanja prič integralen del sodnega procesa, ki si ga brez prič v našem etično moralnem okolju ne moremo predstavljati.

Zato je ta avtobiografija, ki jo imate v roki in ki vsebuje osebna pričevanja avtorja, tako dragocena.

Avtorja Virgilija Gomizelja sem spoznal na Golem otoku. Ob branju njegovih spominov sem bil presenečen nad detajli, ki se jih spominja. Njegovo pripoved lahko v vsem potrdim. Avtor je bil na Golem otoku v letih 1949 – 1959, zato seveda ne more vedeti, kaj se je tam dogajalo v kasnejšem času. O tem tudi ne piše.

Prvi transport kaznjencev, med katerimi sva bila tudi avtor in jaz, je bil pripeljan na Goli otok 6. ali 9. julija 1949. Natančni datum, kolikor je meni znano, ni bil nikjer definitivno potrjen, mnogo virov navaja 9. julij, sam pa mislim da je 6. julij pravilen. UDB-a je v času informbirojevskega razkola med Titom in Stalinom v Sloveniji aretirala 731 ljudi. izpuščenih iz preiskave je pa bilo 240. Koliko jih je bilo poslano na Goli otok ni nikjer točno navedeno. Različni viri navajajo nekaj več kot 300 ljudi, menim pa da je ta številka premajhna in da je pravo število, da je bilo okoli 600 Slovencev na Golem otoku. Od tega, kolikor vem, jih je bilo 10 dvakrat. Število vseh zapornikov na Golem otoku iz vseh jugoslovanskih republik tudi ni uradno znano, različni viri ga ocenjujejo od 15.000 do 30.000 in več, ocene o številu umrlih se pa gibljejo med nekaj sto do 4.000.

Po sporu s Stalinom je Tito ukazal, da morajo biti vsi politični nasprotniki aretirani in zaprti, Edvard Kardelj je pa, ob sodelovanju še nekaterih, predlagal lokacijo Goli otok. Taborišče Goli otok je bilo zaprto v 80-tih letih, potem ko so kaznjence zaradi informbiroja tam nadomestili kaznjenci zaradi kriminala.

Na Golem otoku in na sosednjem otoku Sv Grgur je bilo 6 taborišč, ki pa niso vsa istočasno delovala. Prvo je bilo taborišče v tako imenovani Mali dragi, ki ga avtor opisuje. Druga taborišča so bila Velika draga, zgrajena kasneje, prvo žensko taborišče na Sv. Grgurju na severovzhodni obali, žensko taborišče na vzhodni obali Golega otoka, potem zloglasna Petrova rupa na Golem otoku in taborišče na južnozahodni obali Sv. Grgurja, kjer so bile ženske, potem pa vojaški kaznjenci. Ko je bilo zgrajeno taborišče Velika draga,

je bilo zgrajenih v Mali dragi vrsta zidanih stavb, kjer so bili industrijski obrati za predelavo lesa, kovinskih izdelkov, bila je tam tudi manjša livarna za lito železo, poleg tega pa tudi industrijski obrati za poliranje marmornih ploščic. V okviru Golega otoka je bilo dejavno tudi podjetje Mermer, locirano na Reki, ki je prodajalo proizvode z Golega otoka, vključno s kvalitetnim kamnitim drobirjem, ki so ga od drobilic vozili z vagončki v pristanišče. Kupci teh proizvodov so bili tudi Italijani. Marmorne ploščice, narejena na Golem otoku, so bile tudi uporabljene za tlakovanje italijanskega taborišča na Rabu. To je edinstven primer, kjer so politični zaporniki izdelovali produkt, ki je bil uporabljen pri urejanju drugega političnega taborišča.

Avtor pravi, da se je režim na Golem otoku nekoliko izboljšal po obisku takratnega ministra za notranje zadeve Aleksandra Rankovića, v zvezi s tem pa omenja knjige, ki jih je prebral v Avstraliji. Režim na Golem otoku se je res spreminjal večkrat, od zelo krutega do malo manj krutega. Ranković je obiskal Goli otok potem, ko je leta 1951 med zaporniki razsajal tifus. Do njegovega obiska je bilo pretepanje med zaporniki, v nekaterih primerih tudi do smrti, dovoljeno in spodbujano, zaporniki kaznovani z bojkotom so bili redno pretepeni od drugih zapornikov, v skladu z edinstvenim režimom prevzgoje, ki ga avtor dobro opisuje. Po obisku Rankovića je bil režim splošnega pretepanja ustavljen in tudi drugi pogoji, kot na primer prehranjevanje, so bili nekoliko izboljšani.

Tudi nekateri visoki funkcionarji slovenske Komunistične partije so obiskali Goli otok, med drugimi tudi Vida Tomšič.

Avtor pravi v predgovoru, da je po šestdesetih letih življenja v angleškem svetu njegova slovenščina pomanjkljiva. Zato sem se potem, ko sva se zopet srečala ob njegovih obiskih v Sloveniji po osamosvojitvi in potem, ko mi je pokazal svoje spomine, odločil, da jih nekoliko popravim. Rezultat mojih popravkov je avtorjev tekst, ki ga berete. Pri tem želim še posebno omeniti gospo Alenko Bizjak, ki je pri lektoriranju avtorjevega teksta opravila zelo veliko delo.

Andrej Aplenc

Viri:

Marjan Ljubič, seznam oporečnikov

Dragoslav Mihailović, Goli otok, Politika, Beograd 1990

Janez Jezeršek Sokol, Arhipelag Goli, Cankarjeva založba 1989

Božidar Jezernik, Non cogito ergo sum, Revija za zgodovino 1994

Dimitrij Žilevski, Otok brez milosti, Rotis 1995

Aleš Gabrič, Informbirojevstvo na Slovenskem, prispevki za novejšo zgodovino 1993

Google

Dragan Kalajdžić, Otok gole istine, Globus Zagreb 1985

Miroslav Popović, Udri bandu, Albatros Beograd 1989

Franc Šibelja, Med prvimi partizani na Krasu

Borec, Ljubljana str 390

Predgovor

Ob branju mojih spominov boste videli, da je moja slovenščina, če rečem po angleško, »zarjavela«. Po skoraj šestdesetih letih v angleško govorečem svetu je moja slovenščina pomanjkljiva. Kot sem potoval po različnih krajih v Sloveniji, so mi ljudje dejali, ti pa nisi od tukaj, kje pa živiš, ker govoriš drugače. Ko pa govorim z angleško govorečimi ljudmi, me ti sprašujejo, od kod pa si prišel. To pomeni, da kar se tiče narodnosti in jezika, sem nekje vmes, pravzaprav nikamor ne pripadam, nisem nikjer doma. Angleški jezik ne obvladam popolnoma, slovenščine nisem nikdar zelo dobro znal, nisem jo pa pozabil. Seveda sem nekaj starejši, malo bolj neroden in počasen.

Slovenci v Avstraliji se doma med seboj še vedno pogovarjamo v materinem jeziku, po domače, tako kot smo govorili doma, zato me Prekmurci in Gorenjci lahko razumejo, kot nekdaj ko smo za časa vojne, pa tudi po njej, peli: Štajerci, Korošci, Kranjci in Primorci, vsi slovenski bratje smo postali borci – norci.

Z našimi otroci se seveda doma pa tudi zunaj pogovarjamo po angleško. Slovenščina je za tiste, ki so rojeni v tujini, zelo naporna in zamotana in jo je težko obvladati. Seveda so slovenske matere ali stare matere, ki niso bile v službah in tako niso znale drugega jezika kot slovenščine, naučile svoje vnuke govoriti po slovensko. Nekaterim materam je to uspelo, vsaka jih čast in pohvala, vendar to je redko. Zato, Slovenec ali sorodnik, oprosti, če sem pri tej slovenski zavesti popustil, saj čustveno čutim več: kot Avstralec živim že več kot pol stoletja med angleško govorečimi ljudmi, ki so me zelo dobro sprejeli, ne da bi bil zlorabljen kot tujec.

Napisal sem svoje spomine v slovenščini in angleščini. Prav gotovo so jezikovno oboji zelo pomanjkljivi, zato se bom izgovoril po avstralsko: Ni tako pomembno, kako sem napisal, pomembne je, kako sem si prizadeval. (Neka ši, pravijo Istrijani, naj ti velja. Vsako opravičilo je bolj kot ne izgovor).

Zadnje spomine sem napisal okoli oktobra 2005. Potem sem jih malo popravljal in tu in tam nekaj dodal. Vsakokrat ko jih berem se spomnim nečesa, česar se nisem niti prvič niti drugič, tudi vrstni red samih spominov sem malo spremenil. V zadnjem zapisu je bilo veliko tiskovnih napak, sedaj jih bo malo manj, so pa prav gotovo še vedno. Rokopis je težko popravljati, vem kaj sem napisal, zato ko zopet berem, preberem kot sem mislil, ne pa kot sem napisal. Bralec se bo smejal tem izgovorom, nisem pa jaz kriv, da mi je učiteljica že pred časom umrla.

Upam, da bo zadnji zapis ostal nespremenjen. Sprejmite ga kot resničnega, ker to tudi je. Bralec, ko boš bral, boš mogoče ugotovil, da naj bi bilo v mojih zapiskih preveč političnih in gospodarskih pripomb. Tisti, ki je bolj na moji strani, bo z menoj soglašal, tisti pa, ki je bil v starem režimu pri koritu, mi bo to zameril. Zaradi teh pripomb sem izgubil nekaj prijateljev v Sloveniji.

Priložene so originalne fotografije Dragice in mene, ki so iztrgane iz dokumentov, s katerimi nama je bil dovoljen vstop v Avstralijo, poleg nekaterih drugih.

Vern Virgili Gomizel

Uvod

Mnogo let sem premišljeval, kako bi opisal svoje življenje, pa se nisem mogel odločiti, in tudi stvari, ki bi jih za to potreboval, nisem imel. Tudi ni bilo mnogo časa, z mojo ženo Dragico sva prispela na spodnji kontinent, v novo domovino, revna kot cerkvene miši. Izkoristila sva ves prosti čas za to, da bi si izboljšala svoj položaj in se uvrstila med povprečni sloj avstralske družbe.

Šele po štiridesetih letih bivanja v Avstraliji se je slučajno zgodilo, da sem bil izvoljen za društvenega tajnika na Društveni letni skupščini Slovenskega društva Melbourne. Potreboval sem nekakšen pisalni stroj, to je računalnik. Moja hčerka Vivien si je ravno takrat kupila modernejšega, priskočila mi je na pomoč tako, da mi je podarila svojega starega. Za mene je bil ta podarjeni računalnik najbolj moderen, kajti pred tem sem jih le od daleč videl, ne da bi iz prakse vedel, za kaj pravzaprav so in kako se z njimi dela.

Ko je najina hčerka Vivien bila stara trinajst let, me je prosila, da bi ji povedal nekaj o svoji preteklosti. Prav gotovo sem o tem tu pa tam kaj pripovedoval in ker moja doživetja niso taka, kot od povprečnega Avstralca, je hčerka menila, da bi za svojo letno šolsko nalogo napisala nekaj posebnega. Želela je zapisati moje življenje v rojstni domovini.

Menila je, da je zelo pomembno in vredno to napisati, tako da bodo tudi njeni sošolci in tudi šolska uprava vedeli, kaj je njen tata vse preživel. Z veseljem sem pristal, zaprl sem se v sobo, tako da sem bil sam in brez sramu po angleško, kot sem najbolje vedel, diktiral v magnetofon. Vivien je poslušala posnetek in ga povzela, kot je menila da je primerno, ter ga izročila šolski upravi kot končno letno šolsko nalogo.

Izrekli so ji pohvalo, in ji na koncu leta izročili njeno šolsko nalogo, da naj jo obdrži za spomin. Tako še danes, ko listam po papirjih, nepričakovano zopet najdem staro šolsko nalogo. Preberem, kaj v njej piše, kot da ne bi tega vedel, berem, ker mi je všeč, saj je to napisala naša pridna hčerka, čutim pa tudi osebno čast in ponos, da me hčerka tako ceni in spoštuje.

Ker je to naredila naša Vivien in tudi ker je bila še majhna in otročja, na drugi strani pa dovolj dozorela, da je uvidela, da je očetovo življenje nekaj posebnega, sem tudi sam o tem premišljeval: bilo bi vredno opisati dogodke z Golega otoka.

Še ko sem bil v Trstu, pred pol stoletja, in pripovedoval te pretekle zgodbe z Golega otoka, je nekdo predlagal, zaradi želje po maščevanju Jugoslaviji, da bi moral vse to napisati, poudaril je, da naj zahodni svet ve, kaj se dogaja v Jugoslaviji. Prav gotovo je res, da povprečni ljudje na zahodu niso veliko vedeli o tem, kaj se v Jugoslaviji dogaja, vendar tisti, ki so bili na vplivnih političnih položajih so vedeli vse, vendar so raje podpirali Tita, ki je bil v takratni hladni vojni edini zanesljivi propagandni veljak proti Sovjetski zvezi in njenim vzhodno evropskim satelitom.

Protisovjetsko govorjenje Tita je bilo v zahodnem svetu važnejše kot pa pravice ljudi v Jugoslaviji.

Takrat za pisanje nisem imel ne sredstev ne časa, kot tudi še veliko let kasneje. Imel sem druge skrbi za življenje, ki so bile važnejše kot pa neprijetna preteklost. Odkar sem upokojen, imam več časa, hodimo na krajše ali daljše izlete z avtobusom, kjer se tudi pogovarjamo o preteklih časih. Svetovali so mi, da je vredno opisati posebnosti iz življenja emigrantov, tako da bi tudi Avstralci spoznali našo preteklost, kajti tu vidimo na srečo take dogodke le na televiziji, mi je dejal šofer avtobusa, ki je bil prej učitelj. Tako so me tudi ti pogovori navdušili, da zabeležim svojo preteklost.

Prvo poglavje

Novost, prvi computer ali računalnik

Verjetno ne bi nikdar začel pisati, če ne bi dobil computer, ali po slovensko računalnik. Po sedmih letih da še vedno cenim in ob vsaki priliki kaj pišem, popravljam kar sem napisal ali pa igram različne igre, hvala za to našemu zetu Petru, možu Vivien, ki je v Avstraliji eden izmed znanih poznavalcev tega področja. On nam preskrbi vse aparate, kadar smo z računalniki zgubljeni in ne vemo kako naprej, Peter pritisne nekaj tipk in vse je zopet na svojem mestu. Tudi Dragica ima svoj computer, ob njem sedi ob vsaki priliki in se zabava z raznimi igrami ali s sestavljanjem raznih ugank. Sediva vsak v svojem kotu sobe, ne govoriva, vse kar je slišati so udarci po računalniku. Ni nama do tega, da bi kam šla, in tudi nikogar ne pogrešava.

Na računalniku si urimo možgane in moram potrditi, da nam to bistri um, za ohranjanje fizične kondicije se pa držimo za roke in hodimo po parku, Dragica hodi redno, štirikrat na teden, na telovadbo in na plavanje, jaz pa gonim stoječe kolo, zjutraj si pa pregibam vse ude. Moje pisanje skače iz sedanjosti v preteklost in nazaj in opisuje vse mogoče dogodke, ki včasih skoraj nimajo zveze z mojim življenjem, zato bodite pripravljeni na presenečenja in na morebitna protislovja.

Končno sem se odločil napisati vse, kar bo star spomin zmogel. Zadnjikrat sem pisalni stroj uporabljal pred petdesetimi leti, ko sem bil na Srednji gospodarski šoli v Ljubljani, uporabljal se ga tudi še, ko sem bil v službi.

Po več kot petdesetih letih sem zopet začel udarjati po računalniku z enim prstom. Občutek rabe pisalnega stroja se mi je povrnil, posamezne črke sem kar lahko obvladoval. Imam pa precej več let in mnogokrat eno črko gledam, drugo pa udarim. Namesto prave črke udarim sosednjo, ali pa kar dve istočasno, kar pomeni da delam veliko pismenih popravkov. S potrpljenjem in odločnostjo sem se privadil novim zvijačam. Saj približno tako so napisali o meni v Slovenski klubski mesečnik Vestnik, češ tudi starega mačka se da naučiti novih zvijač. Poleg mnogih člankov, ki sem jih napisal za ta Vestnik menim, da mi je s tem tajništvo društva tudi omogočilo uresničiti željo, da opišem svojo preteklost,.

Naj pripomnim, da sem bil leta 1963 predsednik Slovenskega društva, bil sem aktiven veliko let, tudi v odboru z različnimi odgovornostmi, vendar nisem uporabljal pisalnega stroja. Bili smo še bolj primitivni, če je bilo treba kaj napisati smo napisali, kot se reče, s peresom. Še letni nagovor za skupščino sem napisal s peresom. Moja žena Dragica je bil pri Slovenskem društvu še bolj aktivna, na petdesetletni skupščini društva je prejela pohvalno diplomo. Petdeset let prostovoljnega dela za slovensko skupnost v Avstraliji je edinstveni slučaj med Slovenci.

Da se vrnem k temu, kar sem nameraval napisati. Še vedno me je skrbelo, kako in kaj napisati. Ali bo opis mojega življenja sploh koga zanimal, saj me ljudje ne poznajo. Kljub temu bom v skromni slovenščini opisal svojo preteklost. Največ izrednih dogodkov se je zgodilo, predno sem z mojo ljubeznivo, ljubko in pridno Dragico odpotoval v Avstralijo.

Moj opis preteklosti je namenjen predvsem samemu sebi. Če pa bodo naši potomci spoštovali očetnjavo, mi bo v zadoščenje, da bodo vedeli, od kod prihajamo, kakšen jezik smo govorili in kaj smo vse preživeli.

Gomizeljev je več v Avstraliji kot na Krasu, od koder sem prišel, zato je dobro, da poznajo domačo zgodovino Gomizel, mojo in našo preteklost. Če nikogar to ne bo zanimalo, se bom vseeno z zadoščenjem spominjal grenkih dni, katere sem si največkrat povzročil sem, ker sem bil svojeglav in prevečkrat mislil, da sem pametnejši od drugih. Pogosto sem na koncu ugotovil, da so bili drugi pametnejši, ker so ob pravem času vedeli, kaj govoriti in kako govoriti, mogoče so jim pa tudi izkušeni ljudje povedali, ki so vedeli kaj smeš in kaj ni zdravo, to se pravi, kaj ni zdravo in nevarno v tedanjem času v ekstremnem vladajočem režimu. Nisem imel svetovalca, zato sem govoril in delal kot sem po svoji naravi čutil,

govoril sem svobodno, tako kot me je režim vzgojil, drugače nisem znal, zato je bilo to včasih nepremišljeno.

Takratni režim me je naučil tisto, kar kasneje ni bil pripravljen slišati. Bil sem preveč naiven, kar sem sam ugotovil, toda vedno ko je bilo že prepozno. To sem po vsakem neprijetnem dogodku ugotovil, vendar se nisem nikoli spremenil, kar je pomenilo, da sem bil v svojo škodo nespremenljiv in nepopravljiv, to pa je pomenilo, da zame v komunistični Jugoslaviji ni bilo prihodnosti, ker sta bili odkritost in resnica največji nasprotnici takratnemu režimu. V totalitarni državi, za katero pravzaprav nisem vedel, da je totalitarna, ker so me nevednega in slepega tepca prepričali, da uživamo svobodo, so me te osebne lastnosti in lažno prepričanje privedli do neprijetnih in skoraj tragičnih dogodkov.

Beseda svoboda je tisto, kar je v fizičnem in pojmovnem pomenu cenjeno najdražje, česar pa v stari domovini nismo poznali. Zato mi ni bilo nikdar žal, da sem ilegalno pobegnil in emigriral v Avstralijo. Le v avstralskem parlamentarnem političnem sistemu sem lahko pričakoval svobodno življenje, ki odgovarja moji naravi in mojemu značaju.

Enake in veliko lepše narave je moja žena Dragica, ki je pridna, zvesta in odgovorna v vsakem pogledu. Pripravljena je narediti vse prijazno in pošteno za vsakogar, ne glede na socialno ali narodnostno razliko, ne sprejema pa prisiljenega zaničevanja ali podcenjevanja.

Naj začnem s svojo pripovedjo, saj to je namen mojega pisanja.

Od kod prihajam.

Sem četrti in zadnji otrok v kmečki družini, Križ pri Sežani. Imam dva brata in sestro. Starejši brat, pokojni Henrik, ki je umrl pred nekaj leti zaradi zastrupitve, je bil rojen leta 1920. Bil je najstarejši, poročil se je pa zadnji in z ženo Marijo sta imela sina Damjana. Ta je poročen in ima dve zelo pridni in vitki hčerki. Že kot otrok sem osem let starejšega Henrika opazoval, kako je ob vsaki priliki bral knjige, seveda slovenske, posebno še znanstvene in narodopisne. Kot on sem tudi jaz obiskoval samo italijansko šolo, toda Henrik je pisal tudi slovensko, za kar ga je navdušil naš pokojni oče.

Ko sem imel deset let, me je brat Henrik skoraj na silo priganjal, da sem v kuhinji pred vso družino na glas bral slovensko. Tega sem se branil, vendar prisilil me je ob podpori vse družine, tako da sem se tudi jaz za silo naučil brati po slovensko.

Oče me je navduševal z besedami, ko boš šel k vojakom (to je italijanskim), nam boš sporočal kje si in kaj delaš, in njegova želja je bila, da poročam pravilno po slovensko, ne tako kot mnogi, ki pišejo po slovensko z italijanskimi črkami, n.pr. crompir, cruh, itd. Kot sem že dejal, Henrik je veliko bral in ko sem odrasel, sem večkrat upravičeno poudaril, da Henrik ve in zna več kot kdorkoli v vasi. Vendar je tudi on naredil napake v življenju, ki so bile skoraj neopravičljive. Tudi njega je iskren značaj pripeljal v neprijetnosti, moral je po kazni služiti jugoslovansko vojsko, ravno tako kot tudi drugi brat Franc.

Bil je poln življenja, delaven in skrben, poln humorja in vedno pripravljen, da pove kakšno šalo, ali jo pa posluša. Pel je v cerkvenem zboru, dokler ni zbolel, odpeljali so ga v bolnico, kjer je po nekaj dneh umrl. Škoda, bil je take narave, da je sebe zdravstveno zanemarjal, imel pa ni nikogar, ki bi mu drugače svetoval in zato je zgodaj umrl.

Sestra Gizela je bila rojena leta 1923, vdova je in je stara mati že nekaj let. Živi v isti vasi in v isti hiši, kjer se je omožila. Do sedaj je še pri dobrem zdravju in razpoloženju.

Brat Franc, je bil rojen leta 1924 in živi v Melbournu nedaleč od nas. Čeprav je več kot tri leta starejši, sva si bila zelo blizu že od otroštva. Kadar je kdo od naju bil kako ogrožen, je drugi brez oklevanja priskočil kot zver na pomoč. Ko pa ni bilo zunanje grožnje, sva se pa včasih na smrt stepla, stara mati, ki je bolj podpirala brata Franca, je imela težave, da naju je ločila. Brat Franc ima z ženo Elzo dva sinova, Franca in Roberta, oba sta poročena in imata otroke, vsi žive v Melbournu.

Ob tej priliki je umestno pripomniti nekaj o družinskem imenu Gomizel. Pravilno je Gomezel, ime pa po vsej verjetnosti ne bo več dolgo obstojalo v domači vasi.

Italijani so spremenili slovenski priimek Gomezel v Gomicelli. V nekaj generacijah bi se prilagodili italijanščini, bi se poitalijančili in postali Italijani, kar je seveda bil namen italijanskega nacionalizma. To no nič novega za Italijane, saj so vse podedovali po starih Rimljanih, ki so polatinščili narode, kjer koli so zavladali premaganim narodom. Po razpadu Italije leta 1943 smo se takoj preimenovali iz fašističnega Gomicelli v Gomizel, kar pa ni bilo pravilno, vendar nihče od nas ni vedel, da smo začeli uporabljati črko i namesto e. Razen seveda brata Henrika, ki ga pa ni bilo doma, da bi to popravil.

Ko sem živel v Ljubljani so mi nekateri rekli celo Gomezeu. Jaz sem želel biti Gomizel, tako kot smo zapisali, da pa bi to potrdil, sem dodal še črko j, s čemer sem tudi zagotovil slovenski priimek Gomizelj. Tak je bil moj uradni priimek še potem, ko sem prišel v Avstralijo, Čez nekaj časa je pa postala črka j odveč, zato sem zopet prevzel priimek Gomizel.

Da bralca še malo dolgočasim, ko sem bil še čisto majhen, je bilo v vasi Križ veliko Gomezeljev: moj stari oče, Ribčev Jože s tremi sinovi, Jože, Vinko in Henrik, in dve hčerke. Priv Henrik je umrl, rodil se je drugi Henrik in ta je bil moj in naš oče. Stric Jože, brat mojega očeta, je v zakonu imel sina Sadivoja in hčerko Marijo. Sadivoja je leta 1943 Lipe iz Kobdila pri Štanjelu brez razloga sadistično umoril, udaril ga je s puškinim kopitom po glavi in vrgel v kraško jamo.

Ribčev Henrik mlajši sin, to je moj oče, je z mojo materjo imel tri sinove: Henrik, Franc in jaz Virgil. Starejši sin, moj brat Henrik ima sina Damjana, ki ima s svojo lepo ženo dve hčerke. Če Damjan ne bo naročil nekaj moškega, bo v Križu konec moškega pokolenja z imenom Gomezel. Naj povem kaj se je zgodilo s strici. Stric Vinko je v zakonu imel dva sinova, eden je padel kot borec NOB, drugi sin, že pokojni Zdravko je bil poročen, vendar brez otrok. Prvi Gomezel, po domače Ribčev, se je iz večjega naselja Dutovlje preselil v vas Križ, takrat so bili najbolj premožni v vasi. To je bilo seveda še pred mojim časom, izgubili so pa več kot polovico premoženja, ker so banki jamčili za prijatelja, ki pa ni plačal svoje dolgove. Preostalo premoženje je po drugi svetovni vojni Marija Paliaga, hčerka strica Jožefa, po njegovi smrti prodala, seveda tujcem. Na žalost! Prodala je prvotno Ribčevo zgodovinsko imetje. S tem se v vasi Križ konča rodovina Gomezel. Mimogrede, naselje Križ je po drugi svetovni vojni postalo največje naselje na Krasu, s skoraj pet sto hišnimi številkami.

Župnija v Tomaju nima točnih podatkov, vendar pokojni župnik, kasneje škof Kjuder Albin je sklepal, kar je omenil bratu Henriku, da je prvi Gomezel verjetno prišel iz republike Venezia, ali po naše Benetke, kamor pa naj bi prišel iz Španije, kajti v Španiji je ime Gomez, kar je krajše za Gomezel, zelo pogost priimek. Tudi v Avstraliji so v telefonskem imeniku na eni stran in pol, v štirih kolonah, imena Gomez, in vsi so emigranti iz Španije.

Kot sem omenil, so se Gomezeli preselili v Avstralijo. Z ženo Dragico imava enega sina, ki je Gomezel Henrik četrti, in hčerko Vivien.

Naš sin Henrik ima dva sinova, Adam in Mark, in moj brat Franc ima dva sinova, Frank in Robert. Frank ima dva sinova, Robert enega, in tako je v Avstraliji vsega skupaj osem Gomezelov, kolikor jih je bilo v vasi Križ, ko sem bil še majhen.

Tako kot da smo se vsi Gomezeli preselili v Avstralijo. Tukaj so še drugi Gomezeli, ki so iz prvotnega naselja Dutovlje. Vse izgleda tako, da smo se selili iz Španije v Benetke, iz Benetk v Dutovlje, iz Dutovlj v Križ in končno v Avstralijo.

Mati.

Dekliško ime moje matere Antonije je Filipčič. Bila je edina hči in navdušena kmetica, rodila in omožila se je v svoji rojstni hiši. Bila je sicer po naravi hladna, tako kot sem jaz, čeprav se s tem ne ponašam, žalost in usmiljenje jo je počasi prizadelo, bila pa je zelo delavna in skrbna gospodinja. Ne vem zakaj je bila zelo pobožna, kajti njena mati in oče nista bila zelo navdušena za vero. Zanjo je bil cerkveni gospod, duhovnik, najuglednejša in najbolj zaupna oseba.

Bila je zelo vesela ko smo v nedeljo vsi brez razlike šli kakšna dva kilometra v farno cerkev k veliki maši. Mati je šla k jutranji maši, na poti domov je pa pri mesarju kupila pol kilograma govejega mesa za nedeljsko kosilo. Nedeljo je imela za posebni dan, tudi dan počitka in molitve, kot nam je, kot pravijo, naročil Vsemogočni.

Mati je bila zadržano prizadeta, ko je ob Veliki noči gospod župnik od hiše do hiše pobiral spovedne listke ali dokazila, da smo bili pri spovedi in obhajilu. Na lepo pogrnjeni mizi sta bila dva krožnika: manjši za spovedne listke ali dokazila krščanske dolžnosti in večji za ravno toliko kokošjih jajčk. Seveda ni bilo kazni, če je bilo listkov manj kot pa članov družine, in ker je gospod vedel koliko članov je v družini in če je bilo listkov manj od družinskih članov, je gospod izpod čela pogledal gospodinjo, kar je pomenilo tisoč žalnih obtožb in zadrego, češ da je gospodinja slab pastir svojih dušnih ovac.

Mati je vedno imela na vidnem mestu na vrhu krušne peči vitko šibo, ki je stalno grozila. Bog ne daj da bi jo kdo odnesel, bil bi strogo opominjan ali pa celo tepen. Tudi ni premišljevala kako se bo komu počutila rit, ampak je odločno zagrabila z eno roko mojo roko, z drugo pa za šibo in mahala in udarjala, kot da mlati ajdo. Tako je mati prav po starem prevzgajala nas otroke, posebno mene, z zamahnjenimi udarci. To je bil način, da se zagotovi poštena sedanjost in večno kraljestvo po smrti. Tudi ni udarjala po določenem mestu, to je po ta zadnji, ampak kot s tempom melodije, jaz sem se vrtel kot vrtavka in udraci so zadeli kjer koli je telo bilo nastavljeno šibi.

Moram povedati da stalna grožnja in udarci šibe niso veliko vplivali na moj značaj in početje. Ne vem ali sem se šibe že tako privadil, da mi je bila kot vsakdanja molitev Očenaš, ali sem pa bil tako zelo trmast, da mi ni šlo v glavo. Gotovo je bila trma božji dar. Še iz otroških let nisem mogel razumeti matere, zakaj je posmrtno življenje važnejše od sedanjega. Zakaj me kaznovati, če mi ni mar za posmrtno življenje, saj, mi bo slabo potem, ko bom mrtev.

Kaj vas skrbi kaj bo potem. Če mi želite dobro in me ljubite, zdaj je čas dokazila in ljubezni. Navzlic temu, da je bila mati vsak dan zelo utrujena, je vztrajala z redno zimsko molitvijo Rožnega venca. Molila je sama naprej, ker nihče drug ni bil razpoložen za to. Usedla se je na špargert, na štedilnik, zraven kotla za toplo vodo, kjer je bilo prijetno toplo. Prebirala je jagode na paternoštru in molila naprej. Po nedoločenem številu molitev je na koncu sedeč zaspala. Majala se je levo in desno, nam otrokom, posebno meni, je bilo to zelo smešno, na ta dogodek smo komaj čakali in potem sem se z užitkom na glas smejal.

Seveda je bila molitev začasno prekinjena. Stara mati, mamina mama, je takoj opazila, da mama sede spi, in jo je na glas poklicala, Tona, Tona, ker ji je bilo ime Antonija. Mati se je prebudila in molila naprej, kot da se ni nič zgodilo. Molitev je trajala približno 15 minut. Nam ostalim, tudi očetu, se je zdelo da traja celi vek, zato smo po enkrat ali večkrat šli na dvorišče na svoje potrebe, četudi ni bilo ravno potrebno. Če smo bili predolgo odsotni in mati zbujena, je prekinila molitev in nas poklicala noter.

Oče.

Oče se je k hiši priženil kot zet, kot smo po domače rekli, stopil je v zakon z mojo materjo v materini hiši, kjer sem se jaz rodil. Pred tem je bil precej po svetu, kjer si je pridobil življenjske izkušnje in narodno zavest.

Bil je narodno zaveden in je preziral sosedne narode in njihove režime zaradi pohlepnosti po mali slovenski zemlji. Sosedni narodi so vsi večji od nas Slovencev, vsi imajo en in isti namen, uničenje slovenske narodne identitete, jezika in kulture, ter popolnoma osvojiti vse kar je bilo kdaj kaj vredno, in izgnati nas iz naše zemlje, kjer je bila ta kaj vredna.

Nam otrokom je podrobno pripovedoval, kako so ga v prvi svetovni vojni zajeli Rusi. To je moral spet in spet pripovedovati, povedal je iste dogodke velikokrat in kljub temu, da sem že vse slišal, sem na njega pritiskal, da vse, kar je že poprej povedal, ponovno pripoveduje. Iskreno sem ga vedno znova občudoval, kakor da že prej ne bi o tem ničesar vedel. Ne glede na to, kolikokrat je isto povedal, sem ga rade volje z zadovoljstvom poslušal.

Ko so ga Rusi že v samem začetku vojne zajeli, ga je ruski vojak vprašal, kdo je. Oče je odgovoril, Slovenec. Rus je rekel, a, Slovak, ti si naš človek. No, saj ni važno, sem si mislil, je pravil oče, glavno da so me imeli za našega človeka. Slovak ali Slovenec, tisti trenutek ni bilo važno, biti eno ali drugo, le da ni pogledal bajonet skozi moja prsa.

To je pomenilo, da povprečen Slovan ni vedel za obstoj Slovencev. Kako pa naj se ponašamo, ko smo tako majhni, da nas skoraj nihče ne pozna.

Kljub temu mi je že kot otroku neštetokrat poudaril, kaj narodno ceni in kaj prezira, posebno odkar so v Trstu požgali Slovenski narodni dom, kjer je sam nekaj časa narodnostno sodeloval.

Dobro je obvladal italijanski, nemški in ruski jezik in za silo tudi srbohrvaščino. Bil je odličen pripovedovalec dogodkov in humorja, lepo je znal imitirati. Kar je povedal, je ostalo v moji glavi dobesedno zapečateno, vse do danes.

Samo enkrat v življenju me je malo oklofutal, to je bilo na dan razpada Italije, ko sem se repenčil napram mojemu bratrancu Sadivoju, ki je bil bivši italijanski vojak in je zato vedel, kako ravnati z orožjem, to se pravi, z eno ročno bombo, katero sem nekje pobral in cenil kot bi odkril zalogo zlata. Bratranec je to mojo cenjeno stvar vzel iz mojih rok in jo začel razdirati, rekel bi, da se je delal važnega, jaz sem se pa drl na njega tako nesramno, da je bilo očeta sram, zato me je oklofutal. Imel je prav.

Ob nedeljah popoldne, kmalu po kosilu, se je oče počasi odpravil v gostilno k Turku, kjer je bilo dvoje balinišč. Mati je rada dražila očeta, češ ko gre na vas v gostilno, gre prav počasi, seveda po dvorišču do portona, kot da hoče prikazati, saj se nikamor ne mudi, a takoj ko ga ni več videti, pa zakorači s polnim korakom.

Ni bilo res, kar je mati očitala, šel je do gostilne z normalnim korakom. Moram povedati, da je na vasi bila še ena gostilna z dvema prav dobrima baliniščema, toda slovensko zavedni vaški možje niso tja prav nič radi zahajali, ker se je ta gostilna imenovala Dopo lavoro, s fašistično podporo.

Oče je bil odličen balinar in izbijalec, saj je le za eno točko izgubil prvenstvo Julijske krajine.

Jaz sem mu rad sledil v vsem, karkoli je delal. Ko se je oče zvečer vračal iz balinišča ali gostilne proti domu, mnogokrat v mojem spremstvu in seveda ga je običajno imel malo pod kapo, kajti bila je navada, da je bila vsaka balinarska igra nagrajena z vinom, katerega so plačali premagani, pili so pa vsi. Tako je proti večeru vino začelo veselo govoriti in včasih tudi peti.

Ko sva z očetom počasi skoraj lezla proti domu, me je oče včasih hvalil, kot da bi me snubil, češ najbolje bi bilo, da bi jaz ostal doma, prevzel kmetijo in jo vodil. Jaz pa sem še od čisto malega imel druge misli. Kmetija me je najmanj privlačevala, ker se tam

neomejeno dela s zelo skromno opremo in orodjem. Toliko da preživiš in še vedno moram za vsako pridobljeno skorjo kruha peti slavo Bogu na višavah in na vsakem koraku prositi Boga za odpuščanje za ne vem kakšne povzročene grehe.

Da nam je ta mili Bog nudil nekaj zastonj, bi rekel, hvala ti Bog, ko pa moraš vse pridobiti z težkim delom in znojem in si še vedno dolžan, da se plaziš po kolenih, kot da bi vse, kar si pridobil, ukradel od svojega dobrotnika ali Boga.

Moja želja je vedno bila, po možnosti živeti na tujem, tam, kjer bom dobil priznanje za svoje delo in dejansko plačilo, ne pa, kot so hoteli cerkveniki ubiti nam v glavo, da živimo in delamo zaradi božje volje in posmrtnega življenja.

Slišal sem, kako so ljudje govorili o svojih sorodnikih drugod po svetu, od koder so po pošti prejemali dobrote. To je pomenilo, da je tam bolje, sicer kako bi si lahko ti privoščili, da preživijo in še svojim pomagajo. Prav gotovo so na svetu kraji, kjer je poten in delaven človek nagrajen, brez podcenjujočega plazenja.

Prav gotovo je oče s svojim pripovedovanjem najbolj vplival name, da sem mislil, češ kmetija ni življenje, ampak žrtev samega sebe, zato nisem očetu nikoli, tudi podzavestno, obljubil, da bom ostal doma, kajti če bi obljubil in to storil, bi moral premagati materino molilno vztrajnost, kjer nisem vreden, da grem pod tvojo streho, itd.

Moja logika je bila malo drugačna. Zakaj se je oče priženil na kmetijo, ko je vedel, da ni življenja vredno, je sicer nekaj povedal, toda nimam namena pripovedovati, kajti mogoče je, da se je z nečim uštel. Verjetno ni vsega povedal.

Čas je, da začnem pripovedovati o sebi, saj namen mojega pisanja je bil opisati moje življenje in posebno prikazati, kako sem prestal življenje na Golem otoku.

Rodil sem se januarja leta 1928 v najhujši zimi, kar se jo spominjajo na Krasu. Moj pokojni oče je takole pripovedoval zgodbo mojega rojstva moji ženi Dragici: zunaj je bilo 28 stopinj pod ničlo, v spalnici pa gotovo najmanj minus deset. Ni bilo zakurjeno, tudi ni bilo moč kje zakuriti, zato imajo kraške stavbe kamnite stene, debele 75 centimetrov, z malimi okni, da se notranja temperatura ohrani poleti in pozimi, posebno še v kraški burji.

Zunaj je divjala kraška burja s snežno nevihto. V sobi je bila tema kot v grobu, saj takrat še ni bila napeljana električna napeljava.

Kot je oče pripovedoval, je mati čepela poleg postelje nekaj ur in stokala, oče je ležal na postelji, ni znal, ali pa ni hotel pomagati, takrat se možje niso vtikali v ženske zadeve, zato je prepustil vso oskrbo materi in drugim ženskam, če jih je kaj bilo. Ker so se pa začeli popadki ponoči in ker je bil mraz, niso poklicali nobene.

Mati je ob postelji stokala in okoli druge ure po polnoči je oče slišal udarec po podu. To sem bil jaz, ko sem iz materinega telesa, takoj po rojstvu, padel na glavo. Zdaj si bralec lahko predstavlja, od kod je to trmasto svojeglavje.

Moram na kratko opisati običajno življenje ljudi v mojih časih. Zame je bila najvažnejša stvar hrana. Ne da bi stradal, saj sem bil predebel, vsaj tako so mi starši povedali, toda pojedel bi še več, kot je bilo na razpolago.

Otroci nismo tako kot danes, imeli posebno otročjo hrano ali nosili plenice, imeli posebno posteljo, sobo, otroški voziček itd. Pozimi so nas porinili v zlužje, ne vem, kako to da se nismo zadušili. Zlužje nima drugega poimenovanja, to je, pozimi, ko je bilo mraz, so me dali spati pod vsa pogrinjala k nogam očeta in matere. Danes bi to kruto početje obsojali na sodišču. Ni bilo zelo nežnega občutja do otrok.

V letnem času smo bili oblečeni v same srajčke, brez tedenskega rednega zdravstvenega kliničnega pregleda. Zaradi preobremenjenosti staršev smo bili prepuščeni sami sebi. Kadar so otroci ali jaz v ležišču jokali, posebno v poletnem času, ko je bilo veliko dela, in ko je stara mati povedala moji materi, da jočem jaz, ali kdo drugi od bratov ali sester, je mati odgovorila, naj joče, bo lepše pel.

Jedli smo, kar je zraslo na kmetiji, igrali smo se z živalmi, s psi, mačkami in kurami in ker vsak otrok tlači v usta tisto kar prime, kdo ve koliko živalskih odpadkov sem pojedel, ne

da bi bil kdo v skrbeh, da bom dobil kakšno bolezen. Zato smo močnejši preživeli. Za tistega, ki tega ni prenesel in je zaradi bolezni ali česar drugega umrl, so rekli, Bog ga je vzel, ker Bog nas je dal in Bog nas je po volji poklical k sebi.

Po prvi svetovni vojni smo bili dodeljeni Italiji, po zaslugi Velike Britanije, ki je Julijsko krajino obljubila Italiji, če prestopi na stran Antante. Ravno tako kot v drugi svetovni vojni, kot da smo res pomembni, kot stara pozabljena suknja, last Churchillove Velike Britanije. Zakaj niso Italiji obljubili del svojega imperija ali nekaj njihovega.

Ker smo bili pod Italijo, smo, logično, hodili samo v italijansko šolo. Vsi otroci do zadnjega smo bili slovenskega rodu, le učitelj je bil Italijan, po imenu Verdelago. Četudi je razumel naš domač jezik, nikoli ni priznal, da razume slovensko, od nas pa je zahteval, da govorimo samo italijansko, vendar ne zelo strogo do leta 1939. Od takratnega začetka vojne naprej je bilo kaznivo, govoriti svoj materin jezik.

Ko je bil v šoli prosti čas ali malica, takrat sem bil star kakšnih dvanajst ali trinajst let, je učitelj naročil zaupnemu dijaku, da je njegova dolžnost, da je poslušal, v katerem jeziku se otroci med seboj pogovarjamo. Največkrat se zaradi bojazni in posledic sploh nismo pogovarjali, in tudi nismo znali dovolj italijansko, da bi se lahko po otročje zabavno pogovarjali. Zato smo tu pa tam na kratko kaj rekli ali predlagali v materinem jeziku. Seveda je učitelju pomagal in hlapec, takoj ko je slišal nekaj po naše, zabeležil črto pri imenu posameznika na seznamu.

Po polurnem prostem času smo se vrnili v razred, kjer je slovenski hlapec izročil učitelju seznam imen, kjer je bilo označeno, kdo se je pregrešil proti italijanski fašistični italinizaciji.

Ko je učitelj pogledal seznam, je ugotovil, da smo prav vsi grešili, le da sem bil jaz največji grešnik s 36 pregreški. Ker ni mogel vseh kaznovati, je kaznoval najbolj porednega, in to sem bil jaz. Izdal bom učiteljevega hlapca, ki ni več med živimi, toda leta 1999 sem obiskal dom in pri nekdanjem Šempuljskem kalu sem govoril z njegovo vdovo. Verjemite, ko sem z njo govoril, sem se spomnil nizkotnega Ninia Šemarcevega iz Šepulj, kako je beležil vsako slovensko besedo na spisku grešnikov. Po vojni je bil rdeč kot rak.

Učitelj je odprl predal pri njegovi šolski mizi in potegnil ven zvezek s 36 stranmi, ga izročil meni z navodilom, da v roku dveh dni popišem ves zvezek, na vsaki strani in vsaki vrsti: »a scuola si parla soltanto in Italiano«. Pisal sem celo popoldne, zvečer in drugi dan.

Ker je moja narava, da se krivici hitro uprem in če je potrebno tudi stepem, sem se naveličal pisati, zato sem se odločil vse vreči stran, toda moj oče, ki je že imel nesporazum s tistim učiteljem, je zahteval da spišem vse, tako kot mi je bilo naročeno. Kajti to ni bila le kazen zame, ampak največ proti očetu, ker je isti učitelj bil tudi fašistični poglavar, »signor Verdelago, segretario del fashio«.

Predstavljajte si, kako se je počutil oče ob prepovedi svoje narodnosti. Pred učiteljem je kot oče in Slovenec bil brez vsakih narodno človeških in državljanskih pravic.

Ko sem za kazen pisal ene in iste besede iz ene vrste v drugo in od ene strani zvezka na drugo, je oče sedel zraven mene in na obrazu mu je bilo očitno videti, da je globoko prizadet in užaljen. Globoko je vlekel cigareto zaradi velike živčne napetosti in vsakokrat puhnil dim daleč proč od sebe, ni se mogel pomiriti s tem, da je tako narodnostno in človeško ponižan, ni rekel ničesar, zato da ne bi jaz učitelju isto povedal in si s tem nakopal še hujše posledice.

Ni se lahko potolažiti brez kakšnega napadalnega izziva in ker ni imel nobene pravne zaslombe se je počutil kot da ni vreden nič in da je neuporaben. Vsak odpor bi povzročil posledice za naše življenje in družino, mogoče zapor, izgnanstvo itd. Od črnosrajčnika si lahko pričakoval samo vse slabo, nobene dobrote.

Leta 1942 sem nehal obiskovati šolo. Kmalu zatem sem se vsak dan v tednu peljal s kolesom do železniške postaje v Dutovljah in potem naprej v vlakom v Trst, kjer sem se nekaj več kot leto dni, vse do razpada Italije, učil za avtomobilskega mehanika. Z razpadom Italije je tudi propadel moj poklic, kajti vlak ni več vozil in tako sem moral ostati na kmetiji.

Tako kot smo si vsi Primorci želeli, je septembra 1943, hvala vsem dobrotam in Bogu, naša kraljevina Italija brezpogojno kapitulirala. Imeli smo jo že čez glavo, ker je na silo hotela napraviti iz nas nove in zveste Italijane.

Pa so se prevarali. Niso vedeli, da smo se Slovenci, posebno Kraševci, rodili na kraški skali, zato smo trdni kot skala, se nas ne da spremeniti v nekaj, kar nam ni všeč.

Pred propadom Italije sem od očeta veliko slišal o slovenskih upornikih, katere so po vaseh imenovali četniki. Italijani so jih imenovali ribeli in jih opisovali z groznimi prispodobami, kot da niso ljudje, ampak pošasti.

Italijanska propaganda je četnike ali upornike v lastno škodo opisovala kot hladnokrvne pošasti, polne drznosti, poguma in vešče napadov. Italijanske oborožene sile, to je, vojaki, so nepopisno trepetali pred četniki, češ, če bi bili ujeti, jih bodo nepopisno mučili, odrezali jim bodo spolovilo, kar pa je za vsakega Italijana ali vsakega fanta več kot grozljivo.

Le nekaj dni po razpadu Italije sem imel priliko, da sem srečal in videl tako imenovane četnike.

Bili so normalni ljudje in med njimi so bili znani obrazi, vsi so bili navdušeni in nasmejani. Izgledali so, kot da so že zmagali.

Govorilo se je, da bo v nekaj tednih tudi Hitlerjeva Nemčija na isti poti, zato me je vleklo, da bi se pridružil tej zmagovalni nepremagljivi vojski, ki je seveda navduševala mlade moške in ženske, naj se jim pridružijo za hitrejšo zmago in svobodo slovenskega naroda.

Saj ne bo dolgo ko bo tudi Hitlerjeva vojska propadla in tako nam bo prvič v zadnjih tisoč letih dana prilika, da postanemo zmagovalci in se svobodno odločamo o naši in slovenski usodi. To se sliši lepo, zelo vabljivo, in še bolj zapeljivo.

Nekateri so poleg orožja imeli polne sklede lepila iz moke in vode, drugi so lepili letake, na katerih je pisalo »borba za svobodo, demokracijo in kruh«. Lepili so kjerkoli je bilo kaj prostora na zidovih hiš. To me je zelo privlačilo, moram pa priznati, da nisem vedel kaj pomeni svoboda ali demokracija, ker so bili ti izrazi pod italijansko vladavino kaznivi in jih zato menda nisem nikoli slišal. Vedel sem pa, kaj pomeni kruh, katerega je bilo vedno premalo. Kruh, ki sem ga s takim veseljem prebavljal. Kaj bi se branil kruha, takoj bi stopil zraven, če bi bilo po mojem.

To je pomenilo, da sem pripravljen na borbo in zmago za kruh. Ostali dve besedi, svoboda in demokracija, sta bili pojmovno takrat za mene brez vsakega pomena.

Povedal sem očetu mojo željo, da se pridružim partizanom. Seveda je nasprotoval tej nesmiselni želji. Svaril me je, da sem premlad, poudaril je kako je nevarno in da vojne ne bo tako kmalu konec, kot pravijo nekateri. Potrebno bo še veliko žrtvovanja in veliko žrtev, na drugi strani je pa vedel, kam rdeča partizanska zvezda meri, ker je videl Oktobrsko revolucijo in bil tako blizu Lenina, da je Lenin njega in še nekaj drugih pozdravil z »zdravstvujte tovarišči«, s čemer se je rad ponašal.

Izkusil in videl je razočaranost sodelavcev Oktobrske revolucije. Tega seveda meni ni povedal, ker bi to lahko bilo za njega življenjsko nevarno.

Drugo poglavje

Partizani

Partizanska vojska je bila prostovoljna organizacija, seveda le dokler se udeleženci niso upirali. Druga pesem je pela tistemu, ki se je izmikal ali branil udeležbe. Tistemu, ki je nagovarjal, naj se partizanom ne pridruži, je pretila gotova smrt.

Seveda tega zadnjega takrat nisem vedel. Videl sem vse, ko je bilo že prepozno.

Seveda sem bil navdušen in se zavedal, da sem se pridružil. Kdo bi se branil tako vesele družbe, ko sem videl tako nasmejane obraze.

Najbrže je bil to le moj izgovor, ker nisem hotel več delati na zemlji, katero sem preziral, na drugi strani sem pa vsak dan srečeval partizane. Te so ljudje po vaseh lepo sprejemali, imeli so zabave in tovarišice so jih rade gledale in z njimi zelo rade plesale. Kdo si ne želi tako prijetne »borbe za svobodo demokracijo in kruh«.

Štiri mesece po razpadu Italije sem se decembra 1943 pridružil borbi za svobodo, proti volji mojega očeta. Moja ozka pamet mi je pravila, da se brez moje udeležbe druga svetovna vojna ne bo mogla zmagovalno končati. Treba je povedati, da je partizansko gibanje imelo po vaseh, kjer so mu bili ljudje naklonjeni, vojaške odbore, ki so izpolnjevali različne potrebe. Tako je na vasi bil Edvard Joškov domači vojaški referent, kateremu sem se javil kot partizanski prostovoljec.

Dal mi je celo italijansko uniformo in kapo z rdečo zvezdo, čevljev pa puške pa ne, pač pa vojaško torbo z dvemi ročnimi bombami in nahrbtnik s šotorskim krilom. Tako opremljenega me je odpeljal dva kilometra v bližino Tomaja.

V Tomaju je bila farna cerkev za našo vas in italijanska šola. V bližini je taboril četrti bataljon Kosovelove brigade in Edvard me je izročil, ne vem več komu, ta me je pa odpeljal v šotor, kjer je bilo še drugih dvanajst mladih partizanov, vsi so bili iz vasi Križ. Pridružil sem se jim in tam je bilo nekaj šale in smeha.

Kar z nahrbtnikom sem se ulegel na hrbet, nahrbtnik je služil za zglavje in premišljeval sem, kaj bo sedaj.

Čeravno nisem bil še vojak, sem opazil da ni niti nobene vojaške discipline niti nobenega reda. Nekaj sto vojakov je ležalo pod šotori brez skrbi in v brezdelju.

Ne vem povedati kaj sem pričakoval, toda vse se mi je zdelo raztreseno prazno in brez pravega jedra. Tako zamišljenega me je nepričakovano presenetilo sunkovito streljanje iz mitraljeza in posameznih pušk. Vsi smo panično skočili pokonci, le kdo nas nepričakovano napada. Lahko je bilo ugotoviti, da je streljanje na vrhu grička pri farni cerkvi, ki je bila oddaljena kakšnih pet sto metrov. Pomirili smo se misleč, saj to ni nam namenjeno, kar je sicer bilo res, vendar zaslišali smo ukaz: vsi z vsem orožjem v strelcih naprej proti farni cerkvi. Seveda sem tudi jaz bil v strelcih, čeprav brez puške in med neznanimi obrazi. Kje so bili Križani – vaščani borci za svobodo? Ne vem, nisem prav nobenega videl, ne vem zakaj se nisem držal vaščanov, menda sem vestno sledil povelju. Nič zato, korajžno sem vzel v vsako roko ročno bombo in brez strahu korakal prek griča v smeri cerkve, mislil sem, sedaj imam priliko da se maščujem nad sovragom. Mislil sem, da tudi drugi borci tako mislijo toda kmalu sem videl, da se vojska, katere del sem bil, počasi obotavlja in pa pripogiba hrbte, kot da bi zares nekdo ogrožal naša življenja. Videli nismo zaradi gostega grmovja, kdo strelja, pa tudi oddaljeno je bilo še nekaj sto metrov.

Ko sem to videl, sem si mislil, kakšni strahopetci. Če vas je strah, se bom pa sam pognal v napad. Ob tem je partizan iz sosednjega trga Dobravlje, katerega sem poznal, pritekel k meni, mi izročil italijansko puško in takoj odšel. No sedaj pa hvala Bogu, sem popoln vojak, sem si mislil in takoj povlečem zaklop – fršlus, kot smo temu rekli. Nikoli prej nisem imel puške v roki in kot da bi vse vedel, vlečem za zaklop, vendar se ta ne premakne, medtem ko je drugim to uspelo. Obsodil sem puško, da ni dobra in takoj zavpil za tistim, ki mi jo je dal, rekoč, ta puška ni dobra. Ta mi je pa rekel, izključi varovalo, potem pa

povleči. Enkrat mi je pokazal in poučil, zapustil me je pa s prepričanjem, da sem izučen strokovnjak. Bil sem pa seveda malo v zadregi, da tega nisem prej vedel.

Moram povedati, da je to bila vsa moja vojaška vzgoja, tudi pet mesecev kasneje, ko sem postal mitraljezec bataljona s težkim mitraljezom, nisem dobil nobenih navodil. Kot je Milan iz Ljubljane rekel, to je vojska za vola ubiti.

Milan Žagar, bivši domobranec katerega sem spoznal v Avstraliji, je imel navado, da je rekel, to smo bili vojska za vola ubit. No, sedaj ko imam puško in v torbi dve bombi, čuvaj se sovražnik, kajti Virgilij prihaja.

Ker sem izgubil nekaj časa zaradi moje vojaške vzgoje, sem moral malo pohiteti da sem dohitel druge junaške borce, ki so bili malo pred menoj. Prehitel sem vse in korakal med vinogradi in prišel skoraj do cerkve, vendar kljub streljanju pri cerkvi nisem videl nikogar. Seveda, sovražniki so bili na drugi strani cerkve in niso streljali na nas, pač pa za šalo v kamniti zid toliko časa dokler se ni z naše strani oglasil ogenj, ki je bil najmanj petdeset metrov za mano. Takoj nato se je streljalo z obeh strani in jaz sem bil vmes. Ni mi bilo prijetno, ker sem se prenaglil. Začelo me je biti strah, ker sem videl kako je bil Nini Pirčev iz Tomaja smrtno zadet. Nekdo iz cerkvenega zvonika ga je dobil na cilj. Moje junaštvo se je stopilo, mislil sem, bolje da se pridružim mojim malo nazaj, toda nazaj ne moram, ker bi bil lahko zadet od mojih, misleč da sem sovražnik. Zato sem se skrival med listjem trte in se premikal na mojo desno proti stavbi osnovne šole, tako da bom naokoli prišel do svojih. Tako sem se premikal, paglavec neumni, skočil sem na vrt za osnovno šolo, katero sem pred letom in pol še obiskoval. Še nisem dobro pristal na travi, ko je skozi okno šole, kakšnih dvajset metrov stran, pogledal mitraljez in usula se je vrsta krogel. Skočil sem spet od koder sem prišel, menda hitreje od krogel mitraljeza, ki so bile namenjene meni. Obdal me je strah, skoraj da sem imel korajžo v hlačah.

Mislil sem, kako sem neumen, zakaj se nekam ne skrijem in mirujem. Če bi strelec na oknu šole bil bolj miren in bi malo bolje pomeril, bi Virgilij z vsem svojim nepremišljenim pogumom za vedno ostal mrtev, na prvi dan borbe za svobodo, demokracijo in kruh. Danes bi bil že zdavnaj pozabljen. Kot pes sem dal rep med noge in se stisnil k bližnji steni. Vojno navdušenje in ogorčenost proti sovražniku je izpuhtelo. Takrat bi se najraje znašel doma pri očetu in nič ne bi bilo narobe, če bi po tem odšel samo kilometer in pol daleč in bil bi zopet doma. Nekateri domačini bi se malo smejali, drugi bi rekli, da sem pametno napravil, toda, bilo bi mi izpod časti. Ponos ne dovoli takega ponižanja, ne glede na to, da sem nekaj tvegal.

Kmalu sem se pomiril, tam kjer sem se skril in ležal stisnjen ob steno, krogle iz dveh strani so letele čez mene in me spominjale na očetovo pripovedovanje in izkušnje z ruske fronte v prvi svetovni vojni. Bilo mi je v čast, da preizkušam, kar mi je oče o sebi pripovedoval o doživetjih na ruski fronti v prvi svetovni vojni. Nam otrokom je pripovedoval počasi in pazljivo, tako da je bil prepričan, da se bo vtis pripovedovanja vtisnil nam v spomin, kot že mnogokrat prej. Kljub temu, da sem že poprej vse slišal, sem napel ušesa, da ne bi kaj prezrl.

Oče je pripovedoval, ko smo Avstrijci v strelcih hodili še pokonci, proti ruskim strelskim skrivališčem, smo rajši eden za drugim počasi zaostajali. Ko smo se približevali, je bilo že od daleč slišati ruske puškine krogle, ki so letele mimo, fii, pa zopet fii. Ko smo bili bliže ruskim položajem, so krogle bile bolj pogoste in čim bližje Rusom smo bili, tem gostejše so postajale, ko smo bili čisto blizu so krogle letele zelo na gosto, fii, fii, fii.

Ko sem ob steni ležal kot skrit junak, sem si misli, dogaja se kot na ruski fronti v prvi svetovni vojni, kjer se je moj dragi oče bojeval pravice drugih. Kakšna čast. Tudi jaz bom imel kaj povedati, seveda, če bom preživel te hude junaške bitke.

Sovražniki, katere sploh še nisem videl, so seveda ugotovili da so številčno prešibki in so jo zato kmalu pobrisali v Sežano, po eni uri so se pa pripeljali nazaj, v večjem številu. Mi smo jih napadali in oni nas, toda med nami je bila zadovoljiva razdalja. Jaz nisem nikogar videl, ker nisem hotel, da bi sovražnik videl mene prej, kot bi jaz videl njega. Napad iz okna šole je iz mene, krvoločnega tigra, napravil ponižnega jagenjčka.

Dogodki dneva me niso nič motili in sem zelo dobro spal. Dokler se ni, približno ob šesti uri zjutraj, ko je bila še skoraj tema, nenadoma nekaj zasvetilo in tako svetlo ostalo kakšnih deset sekund. Takoj na to pa tipični streli iz nemškega mitraljeza. Meni se je zdelo, ker nisem bil vajen tega, in to še ponoči, da se strelja prav zunaj taborišča, imel sem tak občutek in tudi drugi izkušeni, ki so bili v italijanski vojski, so imeli enak vtis in bili polni strahu, še bolj kot jaz.

Na splošno so bili pravi strahopetci, pustili so vse razen tega kar so imeli na sebi in bežali v nasprotno smer od streljanja. Sreča je bila, da smo vsi, kot po navadi, spali oblečeni, sicer bi bežali goli. Jaz sem vzel s seboj vse kar sem imel, in bežal za bežečimi.

Značilno je bilo, da med nami ni bilo nobenega častnika in kot sem slišal drugi dan po tem dogodku, so bili vsi gospodje v Tomaju, kjer so se zabavali in prepustili vso odgovornost nižjim podčastnikom, ki pa zaradi nenadnega presenečenja niso vedeli kaj storiti, zato so bežali kot ovce z ostalo čredo. Bilo bi brez učinka, če bi kdo kaj ukazoval, kajti beg se je začel takoj, ko so se zaslišali streli.

Šele kasneje, ko smo bili že vsi kot zajci raztreseni po gmajni in pašnikih, ko nismo več tekli ker ni bilo več streljanja, ko se nam je še vedno mudilo stran od koder smo taborili, tedaj je bilo slišati neke vrste ukazov, na Gradnije, vsi na Gradnije.

Gradnje je bila vasica izven cest, tam so bili partizani še za časa italijanske vladavine. Od Gradenj nedaleč proti vzhodu je bila Raška dolina in potok Raša in na drugi strani, ki se je imenovala Vrhje, je bilo gričasto polje z gozdovi in malimi raztresenimi vasicami.

Prispeli smo na Gradnje, pravzaprav v bližnji gozd. Opazil sem, da manjka več kot polovica taboriščnikov iz Tomaja in da še ti skoraj vsi brez odej ali šotorskih kril. Verjamem, da so manjkajoči tekli domov. Meni še na misel ni prišlo, oditi domov, kar je dokaz narodne zavesti in ogorčene bojevitosti za svobodo naroda – saj se šalim.

Kot mlad neumnež sem na Gradnjah pustil moje šotorsko krilo kar poleg nahrbtnika. Takoj je zmanjkalo. Čutil sem se prizadetega. Nekoga je skrbelo, kako si bo z večer naredil šotor brez šotorskega krila, zato je izkoristil priliko in odnesel mojega.

Spraševal sem po šotorskem krilu, pa ni pomagalo nič, ga ni bilo več.

Zvedeli smo, da Nemci niso nikoli prišli v taborišče blizu Tomaja, kjer smo taborili dan poprej. Še dva dni kasneje so šotori in ostala oprema bili tam, kot smo jih pustili, mi, to je ves bataljon, je pa zbežal ko so Nemci, ki so bili skoraj kilometer daleč, izstrelili dve svetlobni raketi in nekaj nabojev iz mitraljeza. Neustrašna in nepremagljiva junaška vojska. Ko smo se v bližini Gradenj umirili, je zavladalo nekaj reda, odločalo se je, kdo bo kam šel na stražo. Tako so mene skupaj z našim sosedom Stanetom Mazarolom, po domače Šerjakov, določili za položaj zahodno od taborišča, od koder smo imeli dober razgled proti Tomaju, kjer smo prejšnjo noč taborili, in odprt razgled proti Sežani, ki je bila oddaljena kakšnih deset kilometrov. Ker sem bil novinec, sem bil odrejen na stražo s starejšim sosedom, bivšim italijanskim vojakom, tako da sem se počutil kot da že vse ostale borce poznam.

Ko sem stal prvič v življenju na straži, med grmiči, sem opazil kako se je z naše strani Sežane nekaj zakadilo, kmalu je bilo slišati močan strel in topovski izstrelek, ki je letel ravno preko nas in približno dva kilometra za nami zadel v gmajno na drugi strani Raške doline. Takoj, ko sem slišal topovski strel leteti nad glavo, so mi kot na ukaz začeli drhteti zobje. Ta krogla je bila namenjena meni, sem mislil. Naslednja bo bližje. Prvemu izstrelku je sledilo še nekaj drugih, vsi so brez cilja zadeli nekam v gmajno na drugi strani Raše.

Verjetno še Nemci niso vedeli, zakaj streljajo v gmajno, mogoče so le preizkusili top. Za tem je bilo pa drugače, zakadilo se je nekajkrat kot poprej, toda sedaj so zadeli farno cerkev v Tomaju, točno kjer so bili zvonovi. Nemci so prav gotovo mislili, da jih nekdo od naših iz zvonika opazuje. Mogoče je bil nekdo korajžen, toda kot je izgledalo, ni bilo v zvoniku nikogar, če bi bil, ne bi ostal živ. Čez nas leteči topovski izstrelki so bili namenjeni cerkvenemu stolpu.

Kje smo mi junaki bili? Najmanj pet kilometrov oddaljeni in v skrbeh, češ danes nas bodo pa podili z artilerijo. Zaradi enega topovskega izstrelka, ki je zadel v združevalni steber

dveh odprtin pri zvonovih in ki je razbil večji zvon, so po vojni morali skrajšati zvonik za dve nadstropji, zadetek je oslabil strukturo zvonika, ki še danes ne izgleda čisto normalno. Topovski izstrelki, ki so padali v gmajno so zgrešili farno cerkev. Ker je cerkev na visokem griču so zgrešeni izstrelki zadeli v gmajno, ki je bila oddaljena najmanj pet ali še več kilometrov.

Nemci so prišli za nami po cestah, mi smo pa junaško bežali skozi grmovje in preko pašnikov. Sovražnikove vojake smo opazili na zvoniku Auberske cerkve. Naša sreča, da nas niso mogli opaziti, ko smo neustrašeno bežali, ker smo imeli pred seboj nizko jutranje sonce. Hoteli so se srečati z nami, a mi smo bili preveč sramežljivi. Rajši smo jo korajžno brisali proti vasi Hruševica, naprej od Štanjela, kjer smo taborili nekaj dni, brez nemških obiskov.

Kot je pripovedoval Lojze, nekdanji domači poštar, ki je snubil mojo sestro Gizelo v Dutovlje. Po končani vojni sva se z Lojzetom srečala v Gorici. Imel je smisel za šalo, pripovedoval mi je, ko je oštja naša Gradnikova brigada prišla preko Soče v Slovensko Benečijo, smo prav vsak dan Nemce pripravili do tega, da so tekli. Vedel sem, da ni bilo tako kot je Lojze povedal, zato sem ga prekinil in vprašal, ma kam so Nemci tekli? Rekel je, ma oštja, za nami so tekli. Tako smo tudi mi ob vsaki priliki pripravili Nemce, da so za nami tekli, ampak nas niso dohiteli. Bili smo prehitri.

V prvih štirih mesecih, ko sem bil v NOB, smo imeli nekaj srečanj s sovražnikom, toda ne pod njihovimi, ampak pod našimi pogoji. Naj povem nekaj primerov junaške borbenosti.

Zvečer sem z majhno skupino, kakšnih petdeset mož, odšel na cesto Fernetiči pri Sežani. Ko smo se razporedili ob cesti, mi je komandir čete ukazal, naj grem sam na izvidnico, kakšnih petdeset metrov v smeri Občine. Ko bom videl, da nemški tovornjaki prihajajo po cesti in ko bodo ob naših borcih, ki so bili v zasedi, naj enkrat ustrelim. Čakal sem dvajset metrov od ceste, mogoče deset minut, ko sem videl štiri tovornjake, enega za drugim, takoj za njimi pa mali civilni tovornjak. Brez premisleka sem malo počakal, potem pa ustrelil. Iz vseh cevi se je začelo streljanje in takoj sem slišal, ko nekdo prosi, ma za božjo voljo, kaj mene napadate, jaz sem Sluga, trgovec iz Gornje Branice, jaz sem vaš prijatelj. Streljanje je takoj ponehalo.

Štiri, pravzaprav pet motornih vozil, ki smo jih videli iz zasede, je bilo za nas preveč, zato smo se takoj odločili, da napademo samo zadnjega. Vojaška vozila so šla nedotaknjena naprej, in tudi Sluga je s svojim vozilom s precejšnjim zaostankom počasi vozil proti domu.

Nekaj dni kasneje smo trije šli mimo tega trgovca v Gornji Branici. Sluga je bil prav dobre volje in brez zamere, kot da ni bilo nič.

Srečen sem, da sem med živimi, je zadovoljno povedal. Ne vem kaj me je rešilo. Moral je biti čudež, saj je šlo skozi kabino več kot sto krogel, ki so preluknjale vse, razen mene in motorja, je dejal. Rekel je, da je mislil, ko smo tisti večer na njega streljali, sedaj je pa konec. Kako naj bi sicer drugače mislil, ko so skozi kabino krogle luknjale vse. Tovorno vozilo je bilo preluknjano vsepovsod, mazilo za čevlje, mazila za obraz in podobne stvari, ki jih je imel za sedežem in za seboj, je bilo vse preluknjano, ne enkrat ampak večkrat. Sreča v nesreči.

Sluga je ostal popolnoma nepoškodovan. Smešil nas je za dobro opazovalno službo. Predno smo odšli, nam je dal nekaj preluknjanih škatlic mazila za čevlje.

Še nekaj junaških primerov. Ko je tako imenovani Deveti Korpus napadal nemško postojanko v Idriji, so se na komandi odločili, da samo malo prestrašimo nemško postojanko v Ajdovščini zato, da pokažemo, da niso vsi partizani v Idriji, ampak da smo vsepovsod. Tako je bila naša četa določena, da se postroji v bližini nemške postojanke ob železniški postaji, kjer ni bilo prometa, od koder bi z gostim streljanjem iznenadili sovražnika v Ajdovščini. Tu ne bo problema, smo rekli, mi jih bomo prestrašili z naše strani, da bodo imeli polne hlače.

Ko smo prišli do železniške cementne ograje smo se brez skrbi razporedili vzdolž nje pripravljeni na komando ali na prvi strel, za začetek napada.

Nismo bili pripravljeni in nepričakovano je sovražnik s strani Ajdovščine začel streljati na nas z mitraljezom. Sovražnikove krogle so zadevale cementno ograjo, kjer smo bili postrojeni, da bi napadli njih, ne oni nas.

Prav gotovo je sovražno streljanje bilo le slučaj, kajti Nemci so imeli navado streljati na vse, kar je bilo sumljivo, ne da bi kaj videli ali vedeli. S tem so naključnemu napadalcu povzročili paniko, kar se je tudi tu zgodilo.

Za nas je to streljanje imelo več kot resen problem, saj smo zbežali kot preplašeni zajci, češ, Nemci so do zob oboroženi, vedeli so za nas in nas napadli, predno smo imeli mi priliko, da napademo njih, najbrže smo že obkoljeni, in nas bodo vse pobili.

Po tem dogodku smo sklepali, da Nemci prav gotovo niso vedeli, da smo tako blizu, vendar, ko vse beži, tudi če bi to vedel, bi sledil bežečim.

Ne da bi le enkrat ustrelili, smo v paniki zbežali po zeleni trati. Jože Roščev iz Šepulj je takrat bil mitraljezec z mitraljezom, katerega sem kasneje dobil jaz. Pri Ajdovščini je Jože postavil mitraljez za železniško ograjo, pripravljen na streljanje, je čakal na ukaz. Ko je sovražnik začel streljati na nas in ko smo se mi začeli hitro umikati nazaj, je Jože, močan mladenič, zagrabil za cev mitraljeza, ga vrgel čez rame z mitraljezovim stojalom vred in bežal za ostalimi. Kmalu smo ugotovili, da za nami ni nikogar razen naše sence, ki so nam sledile.

Nekdo od nas je zbežal brez puške in ko je komandir Benjamin opazil, da nima puške, ga je vprašal, kje jo ima, odgovor je bil, da jo v paniki pustil ob železniški ograji. Benjamin mu je ukazal naj gre takoj nazaj in naj se ne vrne brez puške. Drugi dan smo zvedeli, da se je s svojim hlačnim pasom obesil na vejo češnje. Žalostni dogodek, nam se je zdelo da je to brez logike in smešno. Če se bojiš sovražnika in smrti, čeprav ni bilo gotovo da ga bodo ujeli, zakaj si vzeti življenje še pred tem. Imeli smo tudi druge slične, lahko rečem neuspešne primere.

Enkrat nas je sovražnik telo presenetil, ko je še Stanko iz Hruševice bil med nami. En teden kasneje je bil Stanko na žalost zadet pri našem napadu na sovražnika med Komnom in Rihenberkom, kar bom kasneje opisal.

V že omenjenem taborišču smo spali pod šotori, v manjših skupinah. Zaradi varnosti smo menjali taborišče vsakih nekaj dni in tako smo kot četa slučajno taborili na griču nad vasjo Kobdil pri Štanjelu. Griček je imel na vrhu precej ravno površino, dovolj za vse šotore in še več in komandir Stanko je pred zajtrkom ukazal, da se postrojimo po travi.

Med velikimi drevesi divjega kostanja smo veselo telovadili po zeleni trati, kot da bi bili na Jadranskem morju na dopustu. Hrana se je seveda kuhala v vasi Kobdil, kajti pri kuhanju v gozdovih bi nas dim izdal sovražniku.

Bil je lep jasen spomladanski dan. Sonce je prijetno sijalo, ko smo med telovadbo nenadoma zaslišali težak motorni ropot. To ne morejo biti kmetje, ki nimajo take motorne opreme. Le nemška vojska si lahko kaj takega privošči, zato si ni bilo treba beliti glave, kaj naj bi to bilo. To nam je takoj pokvarilo telovadno razpoloženje. Srčni udarci so postali hitrejši, živci so se napeli in brez ukaza smo bili takoj na robu, od koder je bilo videti v sumljivo smer. Kilometer daleč, če ne bliže, nas je iznenadila nepričakovana pošast. Čez most nad železnico je od vasi Kopriva proti Štanjelu vozil nemški tank. Takoj, ko je prevozil most, se je ustavil, obrnil topovsko žrelo proti nam kot da bi vedel, da ga od daleč gledamo in takoj se je na koncu topovske cevi pokazal strelni dim. Trenutek kasneje se je zaslišal strel in izstrelek je zadel v naše presenečenje kakšnih dvajset metrov nižje od nas. Vsi presenečeni smo strmeli. Ni bilo panike, videli smo kje so in kaj se dogaja, brez ukaza smo vedeli, kaj storiti. Vsak je hitro zletel do sovjega šotora in ga brez panike začel podirati. Ko so bili šotori podrti, je vsak vzel svoj kos, ga zvil in spravil v nahrbtnik. Ukaz je bil skriti težko orožje in municijo.

Razumel sem, danes bo treba veliko leteti, kot je bivši poštar Lojze pripovedoval. Danes bomo Nemcem povzročili tek, za nami. Ko smo vse šotore razdrli in poskrili težko orožje, takrat je bil težki mitraljezec Cete, Jože Rošč iz Šepulj, jaz sem bil eden izmed

pomočnikov. Zavili smo šotorska krila v nahrbtnike in se zapodili po drugi strani griča navzdol. Ta stran griča je bila globlja in bolj strma, v dolini je bil potok, ki ga bo treba čim prej prebroditi. Bilo je strmo, korak je bil skoraj nemogoč in mudilo sem nam je, nemški tank je bil že pred Kobdilom. Upali smo, da ne bo preveč drzen in da kolona, ki mu je sledila, ne bi prišla do ceste pred potokom, katerega moramo prebroditi, saj ni bilo ničesar kar bi jih ustavilo. Sovražna kolona se ni upala prehitro naprej, bili so previdni, tako da smo brez težav prišli na drugo stran potoka in preko drugega griča, kjer smo zadihani in z nahrbtniki na ramah ležali še mogoče pol ure.

Z nami je bil tudi štab Odreda, to je, nekih pet mož z daljnogledi, ki so opazovali, iz katere smeri prihaja nevarnost, zato smo se počutili kar brez skrbi, ko imamo visoke oficirje na izvidnici, kar pomeni, dobra obveščevalna služba.

Na drugi strani, sto metrov navzdol, je bil vinograd, kjer je nek mož obrezoval trte. Ko nas je opazil, je zapustil vinograd in počasi prišel do nas, s škarjami v rokah, ki jih je še vedno odpiral in zapiral. Z nasmehom nas je pozdravil in dejal, tu še ni bilo Nemcev, prepričan sem da jih tudi danes ne bo. Še ni to dobro izrekel, se je kot da bi strela udarila, začelo streljanje iz smeri od koder smo prišli, oficirske izvidnice so streljale iz več nemških mitraljezov.

V tistem trenutku sem imel v rokah civilni suknjič, ki mi ga je dala mati, če bo mraz. Porinil sem ga v grm, prišel sem po njega nekaj dni kasneje, skočil sem na noge in bežal v ne preveč strm breg tako hitro kot sem le mogel. Ni bilo zelo strmo, a zato zelo nevarno ker so mitraljezi ki so streljali po nas imeli lep pogled na naš beg. Petdeset metrov naprej se je teren zopet znižal, tako da me zasledovalec ni videl, saj upal sem tako in se tisti trenutek počutil bolj varnega. Za nami je streljalo brez prestanka in po manj kot sto metrih smo pritekli do majhnega potoka.

Brez ukaza je cela četa tekla, eni po potoku, drugi pa po bregu. Skupaj smo čofotali po vodi da je ta postala en sam škrof, med seboj se skoraj nismo videli in ker je bilo dno potoka skalnato kot stopnice, smo skakali iz skal v vodo, iz vode na drugo skalo in tako tekli kolikor so nas nosile noge. Nisem se počutil varnega v teku z vsemi ostalimi, zato sem bežal ob potoku in sledil Blaževem Mirotu, našemu najbližjemu sosedu.

Ko je Miro bežal in jaz za njim, je Miro brcnil v mali štor, ki je štrlel iz zemlje, se nenadoma prekucnil na glavo, kot kolo napravil s telesom cel obrat in bil spet na nogah ne da bi izgubil en sam meter ali eno sekundo. Pri tem je iz torbe ali iz žepa izgubil dva zavoja puškinih nabojev. Te sam jaz hitro pobral in jih držal v rokah, ker ni bilo časa da bi jih spravil nazaj v torbo, in naprej tekel za Mirotom.

Če bi se Miro tako zavrtel ko bi bil mir, ne pa ob napetosti in nevarnosti, bi bilo smeha do solz ali pa eksplozije želodca, vendar ker se je komedija odvila v begu na življenje ali smrt, ni bilo razpoloženja za smeh.

Streljanje nam je bilo še vedno čisto za petami, vsaj tak je bil občutek, ker nisem utegnil pogledati nazaj, ker bi s tem izgubil čas, zato smo še vedno bežali kot za maraton, brez ozira na drugega in prehitevali tiste, ki so bili počasnejši od nas.

Nihče od nas, ki smo bežali, ni bil zadet in še vedno vsi tečemo, kot da bi imeli za cilj doseči zlato medaljo. Tekli smo kakih pet sto metrov po ravnem, kjer je bilo grmovje, potem po strmini z vinogradi, kje so bile napete žice pol metra od tal povprek na našo smer. Razdalja med brajdami trt je bila meter in pol, ena za drugo v strmem bregu. Pripogibali smo se pod žicami čim hitreje, kajti streljanje se je še vedno nadaljevalo, tja do polovice griča, potem pa nehalo tako kot konec nevihte. Prav gotovo je napadalcem zmanjkalo municije, zato so nehali streljati. Prav gotovo so pa tudi gledali in se smejali, ko smo se obupno kopali skozi brajde.

Napol crknjeni smo prišli na vrh griča, kjer je bila mala vasica s cerkvijo. Zdi se mi, da je to bilo na Rezelju, blizu Vipavskih Šmarij.

Obleka je bila premočena od znoja, z nas je teklo kot naliv dežja. Videl sem kako je namestnik komandirja zaradi bojazni, da bi bil ujet, odtrgal rdečo črto in zvezdo. To je

opazil komandir odreda in mu takoj vzel puško in ga dal pod stražo. Ne vem, kaj se je potem z njim zgodilo.

Ko je padel mrak, so me poslali na stražo. Zeblo me je, da sem ves trepetal in drhtel, kar je bila prav gotovo posledica jutranjega bega, ker je bila obleka na meni od znoja popolnoma premočena. Utegnil je pa tudi biti šok, kot posledica jutranjih dogodkov.

Kot sem omenil, je bilo strašno streljanje iz več mitraljezov, in to tik za nami, a nihče ni bil zadet. Bilo je krvavih obrazov, vendar ne zaradi streljanja, ampak zaradi prask grmovja, skozi katerega smo tekli. Zakaj ni bil nihče zadet?

Kot smo potem zvedeli, so bili napadalci bivši vojaki Rdeče armade, Vlasovci, kot so se imenovali po vojni. Vlasovci so bili pripadniki pete sovjetske armade blizu Leningrada, poveljeval jim je general Vlasov. Armada je bila skoraj brez streliva, obkoljena od sovražnika in je imela možnost, da se reši iz obroča. Vendar tega Stalin ni dovolil, zahteval je, da se armada skupaj z generalom žrtvuje. General Vlasov, razočaran nad zahtevo Stalina, se je predal sovražniku in obljubil, da se bo boril na njegovi strani.

Ti sovjetski vojaki so služili v nemški vojski, da bi si ohranili življenje, čakali so pa na priliko, da pobegnejo.

Vedeli so, da smo partizani, po duši njim enaki in narodno na isti strani, zato so streljali pred se v zemljo.

Ko so po tem dogodku bili zopet v nemški edinici, so prav gotovo s humorjem pripovedovali, kako so nas imel pred seboj, kot na televiziji, kako smo pridno bežali ne da bi utegnili streljati ali vsaj enkrat pogledati nazaj.

Ti bivši vojaki Rdeče armade, ki so služili v nemški vojski, so samo čakali na priložnost, da prebegnejo k partizanom.

V Devetem korpusu jih je bilo takrat že kakih štiristo kot posebna edinica, bili so v boju proti okupatorju bolj učinkoviti kot ves ostali korpus na Slovenskem Primorju.

Ko sem kasneje premišljeval o našem begu, sem si mislil, saj nisem mogel biti v takem strahu ali paniki, če sem si vzel čas, da poberem naboje. Katere je Blažev Miro izgubil. Zato, da sem jih pobral, sem se moral za trenutek ustaviti. To, da so bili naboji važnejši od moje varnosti je bil dokaz moje duševne prisotnosti in razsodnosti.
Znano je dejstvo da tudi dobro izkušeni vojaki panično bežijo, kadar vidijo bežati vse okoli sebe.

Vem še za nekaj takih junaških primerov. Ne bom jih opisoval, trdim pa da smo opravili svojo partizansko nalogo skoraj brez žrtev v tem smislu, da smo okupatorja motili in mu povzročali skrbi, da je moral vzdrževati vojaško moč in opremo na vsakem prevoznem, cestnem ali železniškem središču ali križišču. Preprečili smo, da se na tisoče vojakov sovražne vojske ni moglo premestiti na druge fronte.

Zakaj bi si prizadevali uničiti sovražnika, če pa je bil sposobnejši in spretnejši od nas, z boljšim orožjem in znanjem, razen če smo partizani imeli prednost pred sovražnikom s tem, da smo v naprej o njem vedeli vse, to je, da smo partizani bili v zasedi pripravljeni, ko je sovražnik nevede prikorakal in bil iznenaden.

Eden izmed takih primerov je bil napad na sovražno kolono med Komnom in Rihenbergom, danes Branikom. Partizanska vohunska služba je zvedela natančne podatke, da bo na določen dan prišla po cesti kolona motornih vozil z nemškimi in italijanskimi vojaki z namenom, da ustanovi v Rihenberškem gradu vojaško postojanko. Ta bi bila za nas velika ovira, saj bi bila prav na sredini naših gibanj, zato je bilo treba ta namen okupatorja preprečiti. Tako so nam prepričevalno govorili in vsi smo soglašali s tem.

Korajžni bataljonski komandir s partizanskim imenom Stenka, bil je star partizan od leta 1942, nas je vodil na mesto, kot si je zamislil, saj je bil tam doma, v Malem dolu, zato je poznal vsak kvadratni meter v vsaj okolici. Za mesto napada je izbral kilometer pred Rihenberkom, sedaj Branikom, kjer bi Stenka sovražnika počakal in napadel. Cesta je tam

obdana z obeh strani z gričem, to se pravi, cesta je precej globoko in mi napadalci, z obeh strani, na visokem in odličnem napadalnem položaju. Z tako visokega mesta smo lahko videli vse, kot v gledališču. Ko smo zasedli položaje, je bil strogi ukaz, streljati se začne, ko komandir Stenka začne streljati s protiletalskim mitraljezom, ki so ga vzeli iz padlega nemškega lovskega letala. Seveda ni imel veliko municije, zato je kmalu prenehal streljati.

Ko je kolona enega oklopnega vozila, dveh tovornjakov in avtomobila prišla v zasedo, je Stenka začel streljati v oklopno vozilo in seveda smo mu vsi sledili in naperili svoje lahko orožje v najbližji cilj. Oba tovornjaka sta bila kmalu uničena. Posadka iz tovornjakov, tisti ki niso bili zadeti, so se poskrili pod vozila, na obeh robovih ceste in pod cestnim kanalom, vendar tam je bilo dovolj prostora le za nekaj deset ljudi. Skoraj vsi so bili zadeti v prvih minutah. Nekaj sovražnih vojakov je še nekaj časa tičalo pod onesposobljenimi tovornjaki, kjer je obramba bila možna, streljali so le na slepo. Z naše strani smo imeli odprt cilj, streljali smo pod najbližje vozilo, kjer je kaj migalo.

Začelo nas je skrbeti, ker je sovražni oklopnik neprestano streljal z dvema mitraljezoma. Obdan je bil z jekleno zaščito, kar navadna puška ali mitraljez, vključno s kolesi, težko prebije. Začel se je premikati naprej in nazaj z namenom, da zapelje med nas. Sreča, da je bil stisnjen med drugimi onesposobljenimi vozili. Skoraj da se je rešil iz tega, ko je Stenka ukazal, da vsi streljamo v kolesa oklopnika.

Vsi mitraljezi namerjeni v kolesa oklopnika so jih končno prebili in s tem preprečili njegovo premikanje. Toda mitraljezi, ki so merili na nas iz notranjosti oklopnika, skozi majhne odprtine, so neprestano streljali po naših položajih, tako da je bilo treba glavo držati čim nižje med kamenjem, katerega je bilo veliko.

Med to zmešnjavo je Stenka vzel mali italijanski minomet 500 in streljal minometne mine na oklopnik, ki je seveda bil na vrhu odprt. S petim strelom je Stenka zadel v notranjost oklopnika in tako ustavil pretečo nevarnost. V naslednje pol ure je bilo vsega konec in skoraj ni bilo kaj koristnega, kar bi lahko pobrali. Večina orožja je bila pokvarjena od puškinih in mitraljeskih krogel. Jaz sem dobil nemško puško, ki mi je bila v ponos in drugim v nevoščljivost.

Ko smo mislili, da je bitke že konec, ko so se še živi italijanski vojaki predali in odvrgli orožje, je bilo pod cesto v kanalu še nekaj živih nemških vojakov. Ti se niso hoteli predati, nam se je pa mudilo delo dokončati in pobrati, če je kaj koristnega, zato smo se jim približali.

Ti zagrizeni sovražni vojaki, ki so bili pod cesto, so namerili na mojega komandirja čete Stanka iz Hruševice, ki je, kot sem omenil, z nami zgodaj zjutraj telovadil preden nas je sovražni tank presenetil. Bil je smrtno ranjen in dva brata Ukmar iz Utolj sta oba bila smrtno zadeta. Najprej je bi zadet prvi in ko mu je drugi brat priskočil na pomoč, je bil tudi ta zadet. Mitraljezec iz Vipavske doline, ki je vstal, da vrže ročno bombo v kanal pod cesto, je bil tudi smrtno zadet.

Leta 2008 sem si ogledal spomenik, ki je bil postavljen tik pred krajem napada in ki spominja na 85 sovražnih žrtev in na pet naših. Tam tudi piše, da je en sovražnik pobegnil. Le kako bi utegnil pobegniti. Imam vtis, da je to napisano bila ideja tistega, ki je postavil spomenik, češ eden je bil pametnejši od nas. Naj mu bo, če je bil tako srečen. Običajno je, da ne glede na število žrtev, kdo ostane živ.

Da bi preprečili še dodatne naše žrtve, je bilo treba ustaviti sovražno streljanje izpod ceste. Postavili smo dva mitraljeza, eden je neprestano streljal v kanal, dokler dva borca z naše strani nista prišla tako blizu, da sta v luknjo spustila nekaj ročnih bomb. S tem je bila nevarnost odpravljena. Torej štirje naši mrtvi za okoli 80 vojakov nemške in italijanske narodnosti.

Okoli dvanajst italijanskih vojakov se je predalo. Niso jih pustili živeti. Usmrtili so jih barbarsko, kar je verjetno razlog, da se je nekaj dni kasneje sovražnik maščeval nad civilnim prebivalstvom.

Nekaj dni po pobitju sovražne vojske je iz Trsta proti Komnu prišla druga nemška, veliko daljša kolona tovornjakov in pešcev. O tem nismo bili obveščeni in če bi bili, ne bi utegnili storiti nič, kar so bili drugače pripravljeni in jih je bilo veliko več.

Ko so ugotovili, kaj se je zgodilo s prvo kolono, so bili več kot zgroženi, ko so videli svojo vojsko, ki je zgorela na motornih vozilih.

Ta kolona se je želela maščevati nad nami, toda mi smo se skrili, kot jerebice, v gosto travo, zato se je tolpa maščevala nad civilnim prebivalstvom treh naselij. Mlajši so pobegnili, po hišah so ostali starejši moški, ženske in otroci. Požgali so tri naselja in kdor je bil sposoben za delo je bil odpeljan v Nemčijo, od koder se jih veliko ni vrnilo.

Vprašal bi domače prebivalstvo, ali je bilo naše početje potrebno in koristno, ali škodljivo, ko smo pobili sovražnika.

Lokalno gledano, Nemčija bi propadla brez naše udeležbe. Globalno je pa bil organiziran ljudski odpor proti okupatorju v večjem ali manjšem obsegu po vsej Evropi in Aziji.

Ali smo s tem početjem kaj pripomogli k hitrejšemu padcu fašizma, nacizma in japonske ekspanzije, in ali je bilo potrebno toliko civilnih žrtev, ko pa povprečen borec NOB ni vedel in ni poznal namenov naših voditeljev.

Žrtve civilnega prebivalstva in globalna partizanska borba so seveda rešili tisoče zavezniških vojakov vseh narodnosti. Prav gotovo je, da je ljudski odpor pomagal pri zmagi nad sovražnikom toda prepričan sem, da je zaradi upora bilo veliko več žrtev, kot bi jih bilo, če bi ljudje mirovali in prepustili vojno vojski. Tako so želeli zavezniki, zato so nam malo pomagali, pa ne nam, ampak sebi. Žrtev na bojnih frontah je bilo malo manj, zato pa toliko več žrtev civilnega prebivalstva. Čisto lokalno gledano, nismo vedeli za kaj se zavzemamo. To smo zvedeli, ko so naši voditelji zavzeli vodilna mesta in ko niso z ljudstvom delali nič boljše od okupatorja.

Po partizanski akciji pri Komnu se je bataljon preselil v bližino trga Štjak. Ker je na visokem gričku smo zvečer imeli priliko gledati proti trgu Komen in na druge okoliške vasi. Vse je bilo v enem samem plamenu, to zaradi našega početja pred nekaj dnevi. Nemci in Italijani so se veselili s požiganjem in ropanjem.

Pri Štjaku smo bili nekaj dni in od tam smo se kot ena izmed dveh čet preselili na Brje, v bližino vasi Kopriva, kjer smo tisto noč prespali po skednjih in štalah. Ves ta čas se je požiganje Komna in okoliških vasi nadaljevalo.

Ko smo bili drugi večer na Brjah je prišlo obvestilo, da se Nemci iz smeri Štanjela približujejo našim položajem, prihajali naj bi po cesti proti vasi Kopriva, ki je oddaljena pol kilometra od našega tabora na Brjah.

Vodstvo čete je imelo dvome, zato so se odločili, da je treba poslati patrolo nekaj ljudi v sumljivo smer, da točno ugotovi, ali sovražnik prihaja in kje trenutno je.

Nisem mogel verjeti, kako so sestavili patrolo. Mitraljezec in njegov pomočnik, oba sta bila desetarja, ker sta bila v partizanih od leta 1942. Še danes se spominjam njihovih obrazov in imen, mitraljezec rdečelasi Rjavec in pomočnik Jazbec, oba iz Trnovega pri Lokvah. Jaz brez vsakega čina, star šestnajst let in nekaj mesecev, sem bil imenovan za vodjo patrole z nalogo, da ugotovim, kje je sovražnik in da to javim nazaj.

To imenovanje mi je povzročilo občutek ponosa, navdušenja in velike odgovornosti, kot da bi bil poveljnik armade.

Korakali smo skozi vas Kopriva in od tam malo bolj previdno naprej, saj bi lahko bil sovražnik že tako blizu, da bi nas ujel v zasedo. Zato gremo tiho še kakšnih štiristo metrov počasi in previdno naprej, ko konca borovega gozda. Tam je ovinek in malo križišče v obliki črke V, pravzaprav cesta in klanec v borov gozd. Ti dve poti je ločilo grmovje in odrasli borov gozd. Sovražnika nismo srečali, zato sem se odločil, da se bomo ustavili tu in počakali. Po mojem visoko kvalificiranem vojaškem in strateškem razumevanju je bil to najprimernejši kraj, da počakamo dokler sovražnik sem ne pride.

Tu bomo v temi ležali in čakali sovražnika, sem si mislil, ugotovili bomo število vojakov, jih pustili da gredo naprej, mi jo pa bomo na tiho in čim hitreje potegnili po varnejši poti do naše edinice, kjer bom odgovornemu oficirju povedal, kaj smo ugotovili. Še danes mislim, da je to bila dobra zamisel. Mogoče bi ostalima moral povedati, kaj mislim, zato da bi se znala ravnati. Ker sta bila negotova, nista vedela in predvsem strahopetna, je stvar izpadla, kot boste takoj zvedeli.

Temno je bilo kot v grobu, videlo se ni nič, tudi zato, ker smo stali v temnem borovem gozdu. Razporedili smo se v grmovju blizu ceste, od koder smo pričakovali nezaželjenega sovražnika. Takoj nato sem slišal iz Štanjelske strani korakanje v taktu. Ušesa so se mi napela kot zajcu, živci tudi in začeli so drhteti zobje. Sedaj je čas odločanja, kaj naj storim. Počakam sovražnika na razdaljo pet metrov. Saj, dokler ni tako blizu ne moram prepoznati ničesar zaradi te teme.

Korakanje se je približevalo in bil sem skrajno napet. Kljub moji mladosti, star sem bil nekaj mesecev čez šestnajst let, sem se čutil zelo odgovornega, moja dolžnost je, da ne glede na življenjsko nevarnost, četudi je to zadnji dan mojega življenja, da čakam in vidim in da poročam, za to za kar sem bil poslan.

Moštvo patrole, kateri sem poveljeval, pa ni imelo dovolj poguma, da bi videlo, kaj po cesti prihaja, počasi sta se tihotapila nazaj po klancu proti vasi Kopriva. Ukazal sem jima, naj obstaneta, pa je bilo kot da bi ukazal skali, ko sem pa zagrozil s streljanjem, sta izginila kot miši v temo. Ostal sem v temi sam. Dajal sem si poguma in se odločil, da ne bom bežal. Moram zvedeti kdo po cesti prihaja, napravil bom, kar mi veleva ponos. Čakam in napenjam oči, hočem videti kdo prihaja, sovražnik ali prijatelj.

Že sem kakšnih dvajset metrov proč videl premikajoče sence, vendar je bilo nemogoče ugotoviti, koliko jih je, kako izgledajo in kdo so, tema je bila taka da bi jo lahko z nožem rezal. Čisto blizu ceste sem ležal v grmovju in z utripajočim srcem napeto čakal. Ali bo pekel ali nebesa.

Najraje bi jo pobrisal stran, kot moji podrejeni, toda moj ponos mi ni kaj takega dovolil Ne. Nikoli. Zaupana mi je bila odgovornost, ki jo moram vestno izpolniti, tudi če je to zadnja noč mojega življenja. Prihajajoči so bili že deset metrov blizu in še vedno nisem ugotovil, kdo so im koliko jih je.

Ko so se nepričakovano prihajajoče sence usmerile v klanec, namesto naprej po cesti, sem si oddahnil, čeravno še nisem vedel kdo so. Mislil sem si, Nemci bi šli po glavni cesti, ker niso poznali stranskih cest, posebno še ponoči. Še vedno sem molče in ves napet ležal, in ko so bili čisto blizu, sem jaz z glavo v travi gledal gor, v nebo, med odprtinami v borih. Ko so korakali s hitrim korakom sem med bori videl, da imajo na glavi kmečke klobuke in nahrbtnike brez pušk. Vstal sem in poklical, hej tovariši, kam bežite. Takoj so obstali, stopil sem bliže in vprašal, kje so Nemci. Dejali so, Nemci prihajajo iz smeri Kobja glava in se približujejo naselju Štanjel, kjer smo mi doma. Zaradi naše varnosti smo odšli v nasprotno stran, proti vasi Kopriva. Bili so domačini iz Štanjela, ki so bežali pred besnim sovragom.

Kako sem se oddahnil, iz skoraj gotove smrti sem se vrnil nazaj v življenje. Kaj storiti zdaj. Moram javiti upravi čete, kaj se je zgodilo, da ni nevarnosti, vendar tega mesta ne smem zapustiti, saj bi nikogar, ki bi tu ostal. Odločil sem se, da grem v vas Kopriva, tam bom že koga srečal, da mu vse povem, ta pa naj sporoči stanje naprej v taborišče. Srečal sem partizana, ki je imel na rokavu rdeči trikotnik in v trikotniku tri rdeče zvezde. Kot sem že omenil, počutil sem se kot general, ko sem na čelu patrole korakal v boj na življenje ali smrt, sedaj sem pa videl človeka s temu čudnimi našitki in nisem vedel, kdo bi to bil in kaj naj pomeni. Čin na rokavu, to mora biti neka velika glava.

Ko sem tej glavi vse povedal, mi je odločno rekel, pojdi nazaj od koder si prišel in tam ostani, dokler te drugi ne bodo razrešili. Tako sem tudi storil, ta visoka glava pa ni javila nikomur nič, kot vam bom povedal. Šel sem nazaj na križišče, kot mi je bilo ukazano.

V tem se je pokazala prijazna luna, postalo je svetlejše, zato sem si misli, saj ni potrebno stati blizu ceste, saj na petdeset metrov ali več vidim, kaj se na cesti dogaja. Zapustil sem borov gozd ter odšel na visok teren, za vinogradniškim zidom, bliže vasi Kopriva. Od tam

sem imel odprt pogled na levo in desno stran ceste. Ponosno sem tam stal, češ, jaz sem orjaški zid med sovražnikom in prijateljem.

Od mene je odvisna rešitev ali propad partizanske postojanke. Smrkovec sem imel občutek, da sem nekdo velik. Tako sem oblastno gledal in premišljeval skoraj eno uro. Ni mi bilo dolgčas, tudi strah me ni bilo, saj sem edini v četi imel nemško puško Mauser. Nenadoma je iz moje desne, to je iz prijateljske strani, prišlo štirinajst oseb, ki so se po cesti tiho, prav počasi, previdno in pripognjeno skoraj z glavo v tleh premikali v mojo smer. Dolgo sem jih gledal in mislim, kako so zaskrbljeni, zelo previdni in kako jih je strah, vendar nisem vedel, zakaj. Potem sem prepoznal vodjo patrole, Miro Markov iz Križa, sosed moje sestre Gizele. Stal sem na istem mestu, nisem se premaknil, vse dokler niso bili blizu, in tedaj polglasno pokličem, Miro. Ko je Miro slišal moj glas, najbrže ni bil nikdar prej in potem tako vesel, ne zato ker sem bil iz iste vasi, ampak zato ker sta napetost in strah izginila. Moje kukavice, moja člana patrole, ki sta me zapustila, sta v paničnem begu pritekla v taborišče in alarmantno naznanila, na stotine Nemcev prihaja, Virgilija so ujeli in midva sva se le s težavo rešila. Vodstvo taborišča je sprejelo to novico, vendar kot nezanesljivo, saj ni bilo nobenega streljanja.

Povedali so, da so s težavo pobegnili. Če bi s težavo pobegnili, bi to pomenilo, da so jih Nemci videli, in če bi jih videli bi na njih streljali, saj Nemci niso štedili municije. Zato se je komandir partizanske edinice odločil, poslati drugo, močnejšo patrolo, da ugotovi, kaj se je zgodilo z menoj in stotino prihajajočih Nemcev.

Zato se je Miro in njegova patrola skoraj plazila po tleh, ko so se približevali kraju, kjer naj bi bil jaz ujet. Če bi to bilo res, kar so moji dezerterji povedali štabu čete, to je, da so mene ujeli in da so se oni težko rešili, bi to pomenilo da bi Miro Markov in njegova patrola lahko padla v nemško zasedo, a ne takim vojakom kot sem jaz, ki nisem vedel nič, razen domišljije in ki smo pri vsaki nevarnosti zbežali kot zajci. Miro bi prišel v zasedo izkušene vojske, kjer ne bi bilo rešitve. Tako je Miro in cela patrola ostala na straži, meni je pa naročil naj grem v taborišče in povem, kaj se je dejansko zgodilo z menoj in mojo patrolo.

Ko sem prišel na Brje, v vas kjer smo taborili, da bodo vsi, razen straže, ležali po skednjih in štalah. Bil sem presenečen, vsi so bili zunaj ob kraških zidovih na položaju za obrambo taborišča in njih samih. Vse naokoli je bilo belo kot sneg. Bila je jasna noč, zato je bila slana.

Ko sem komandirju vse povedal, kaj in kako je bilo z menoj in mojo patrolo, je poveljnik posadke ukazal, vsi iz zasedenih položajev nazaj spat, razen tistih dveh, ki sta tako junaško pobegnila, težko sta se rešila in sedaj takoj na stražo.

Moje junaštvo je bilo omenjeno med navadnimi borci, toda od višjega vodstva nisem slišal niti besede.

Omenil sem, razen enega, nekaj neuspelih napadov. Kot sem ugotovil kasneje, namen partizanskega gibanja ni bil uničiti sovražnika na slovenskih tleh, saj nismo imeli dovolj sredstev za to, razen da bi sebe pokončali. Naša naloga je bila, okupatorja dražiti in le kadar je sovražnik mislil, da nismo močni, tedaj je bilo treba resno napasti transportne povezave, tako da je okupator moral veliko vojakov za obrambo, mi smo se pa lahko zopet skrili ali bili pasivni. S tem smo pomagali vsem vojnim fronta, brez velikih izgub, zato smo pa prizadeli ubogo civilno prebivalstvo, ki ni bilo nič krivo.

Partizansko vodstvo je pod mrzlo in kruto komunistično krinko, za katero nismo vedeli, zahtevalo več borbene učinkovitosti, tudi če trpi ljudstvo.

V prvih petih mesecih v NOB je bila moja največja borbenost za svobodo, hoditi tja, kjer so se ljudje zbirali na zabavah in igrati klavirsko harmoniko, ki sem jo dobil. Harmonika je bila last Mirka Uršiča iz Dutovelj. Mirkov brat Ivan je prinesel harmoniko v partizansko edinico. Vredno je povedati, da se je ubogi Uršič javil v partizane. Ne da bi baje vedel, da so njegovega očeta Uršiča partizani in nevoščljivi hudobni domačini vrgli v jamo. Sin Ivan je pa bil partizanski prostovoljec, pa še harmoniko, ki jo ni znal igrati, je prinesel s seboj.

Kot sem omenil, prvih pet mesecev je bilo kar luštno, igrati, plesati z lepimi dekleti, kot sem si predstavljal predno sem se prostovoljno pridružil NOB. Do takrat se je gotovo izplačalo pridružiti se zmagovalni in bojeviti OF.

Kadar ni bilo dela, sem namesto da bi ležal, hodil naokoli in ko sem nekje pri Klenski vasi hodil po travi, sem pod nogami začutil nekaj mehkega. Ko sem pogledal in odstranil suh grm, sem odkril podzemeljski vhod. Nisem si upal sam v temo, zato sem se vrnil in sposodil ročno luč. Cveto Nežen, s katerim sva bila vedno skupaj in si med seboj rekla brata, je šel z menoj v podzemlje in ugotovila sva, da je to bilo zasilno skladišče vaških ljudi, če bi okupatorji požgali posestva. Pod zemljo so bile dobre klobase v masti. Nisva hotela biti roparja, vzela sva je par klobas, jaz pa tudi usnjeni suknjič, ki sem ga oblekel.

Nemška puška in usnjeni suknjič sta me napravila pravega ponosnega oficirja, seveda brez vsakih činov. Mogoče je to vplivalo na to, da sem bil poslan z nekim drugim iz Ponikev na partizansko oficirsko akademijo.

Odkorakali smo v neznane kraje mimo Idrije proti Cerknem. Vodili so nas partizanski kurirji, ki so jih takrat imenovali vodiče.

Odšli smo s Krasa v Vipavsko dolino in čez goro Čaven, skozi Trnovski gozd, mrzlo Trebušo in mimo Idrije. Zvečer smo prišli nekam blizu trga Cerkno in prespali pod šotori. To naj bi bila neka mobilna akademija za vzgojo bodočih vojaških partizanskih oficirjev. Takoj drugi dan me je poklical odgovorni oficir akademije, katerega sem opazil že dan prej, imel je na rokavu dve precej široki zlati črti in nad njima eno zlato zvezdo. To sem prvič videl, razumel sem da je to vojaški oficir, koliko so pa bile zlate črte in zvezda vredne pa nisem vedel. Kasneje sem izvedel, da je to bil čin majorja.

V meni neznani slovenščini mi je rekel, da bom za prvi dan dežurni oficir akademije, kar sem le delno razumel, saj sem bil smrkavec stat le šestnajst let. Gledal sem ga kot tele v nova vrata, ker nisem razumel kaj vse to pomeni. Počutil sem se večjega, kajti razumel sem da mi nalaga nekaj, kar je zame pretežko. Dal mi je še druga navodila, ki so bila še bolj tuja kot pa prva. Oficirja sem v zadregi gledal, sram me je bilo, da nisem razumel kar mi je razlagal. Oficir je videl mojo zadrego, češ, saj ne ve, kaj mu pripovedujem. Pogledal me je od vrha do tal in odslovil.

Verjetno sta moja nemška puška, ki je bila znak junaštva, in moj usnjeni jopič naredila oficirju vtis, češ, mladič je pameten, nekaj posebnega in odpravil me je s tem, da sem postal začasni odgovorni oficir akademije. Na žalost se je oficir prevaral, precenil me je, naletel je na navadnega tepca, saj ga nisem razumel, čeprav je govoril slovensko, še predobro slovensko.

Ob tej priliki naj povem nekaj, kar sicer ni povezano z mojo akademijo, je pa povezano z nepredvidenimi posledicami, če se ne predvidi, kaj se lahko zgodi, to je, če se nekaj naredi, ne da bi se vedelo, ali je izvedljivo. V tem primeru je bil nesporazum in neznanje našega vodje Narodne zaščite za področje Gorica. Ni vedel, da je razlika med tistimi, ki so živeli pod Italijo in tistimi, ki so živeli v kraljevini Jugoslaviji.

Zgodilo se je takoj po koncu svetovne vojne. Jugoslovanska vojska se je morala umakniti iz cone A, vendar Narodna zaščita, ki je so jo sestavljali tisti, ki niso bili sposobni za vojake, je zastopala Jugoslavijo v coni A.

Nekaj tednov kasneje so se anglo-ameriški zavezniki odločili, da se mora tudi Narodna zaščita umakniti, ker bodo sami organizirali civilno policijo, kateri se lahko priključimo pod pogojem, da opravimo fizični pregled sposobnosti. Jaz sem se javil, toda bil sem eno leto premlad.

Iz Gorice so nas lepo in diplomatsko odpravili. Dogovorili so se z jugoslovansko upravo, da bo odhod Narodne zaščite prijateljski.

Predstavili se bomo, takrat, lahko rečem, že skoraj sovražnim anglo-američanom, ob prijateljskem soočenju s predstavitvijo orožja.

Tako je ta Narodna zaščita, okoli sto petdeset mož, čakalo v najširši ulici Gorice, štirje v vrsti, oboroženi s puškami iz vseh koncev sveta, dolgimi, kratkimi, nekateri z mitraljezi

itd. Oblečeni smo prav mednarodno. Morale ni bilo nobene, ravno tako ni bilo discipline. Naši vodje so nam poudarili, Američani nam bodo predstavili orožje, mi pa našega njim. Nekdo iz naših vrst je takoj vprašal vodjo, kako pa bomo predstavili orožje Američanom. Naš vodeči nevedni tepec je bil gotovo rojen na drugi strani Alp, dejal je z ujedljivim glasom, češ, saj bi morali že sami vedeti, kako se predstavlja orožje.

Po jugoslovansko seveda. Nihče ni več nič pripomnil ali vprašal, le molčali smo. Menda smo vsi premišljevali, kako se predstavi orožje po jugoslovansko, saj smo živeli v Italiji. Nismo vedeli, kako predstaviti orožje in smo le čakali Američane. Kmalu smo videli, slišali pa ne, četo, ki je prihajala v gumijastih čevljih. Bili so ameriški vojaki MP, to je, vojaška policija. Vsi so bili visoki in postavni, imeli so enake zelenkaste uniforme, na glavah čepice, skorajda kot naše partizanske titovke in visoke čevlje z gumijastimi podplati, zato jih ni bili slišati, ko so korakali. Oboroženi so bili s polavtomatskimi puškami.

Korakali so poleg nas in ko so prišli nasproti, so na komando obstali, malo počakali in se spet na komando obrnili proti nam, vsi naenkrat, in obstali kot vkopani v zemljo. Že njihovo obnašanje je dokazovalo nacionalno pripadnost in zavest.

Kaj da ne bodo zavedni državljani, saj se nikjer na svetu ne živi bolje kot pa tam, odkoder prihajajo. Imeli so vse, kar so naši nam le obljubljali. Bil sem nevoščljiv napram Američanom, oblečeni so bili kot gospodje, z vsem, kar je potrebno, mi smo se pa lahko primerjali le z raztrganci.

Neki ameriški oficir je imel krajši govor v pristni slovenščini, tolažljivo nam je povedal da z nami ni vsega konec in da se lahko priključimo njim kot civilna policija. Naš vodja je tudi nekaj povedal.

Obvestili so nas, da moramo po predstavitvi orožja in pred odhodom domov, predati naše orožje na tovornjak, ki je že čakal ob strani ceste, lepo posamezno in vsi po vrstem redu, eden za drugim.

Na komando so Američani kot eden predstavili njihove polavtomate. Takoj nato je naš slovenski vodja zavpil, četa, predstaviti orožje, ena, dva, tri. Samo eden v priv vrsti je predstavil po italijansko, vsi drugi smo stali kot cepci v skednju. Američanom niti do smeha ni bilo, resno so stali in pred seboj držali svoje orožje, dokler ni padla komanda za konec predstavitve, potem so spet stali voljno. Takrat je bil čas, da izročimo naše orožje na ameriški tovornjak, vendar mi, zavedna in disciplinirana Narodna zaščita, nismo imeli dovolj časa, da bi predali orožje vojaku, kot je bilo ukazano, ampak smo kar sami zmetali naše puške na tovornjak, kot drva v apnenco, in odšli vsak po svoje.

Na povratku iz Gorice domov so nas na srečo z nekim vojaškim tovornjakom pripeljali vse do Sežane. Vse to sem povedal, ker sem hotel pokazati, kaj se dogaja če ni pravega razumevanja in obveščenosti, tako kot se je meni zgodilo prvi dan na vojaški akademiji.

Oprosti bralec, ker sem preskočil kar eno leto naprej. Moram nazaj v trnovski gozd na partizansko vojaško akademijo, kajti med akademijo in goriškimi dogodki je še veliko za povedati.

Tisti, ki smo bili iz slovenske Primorske nismo nikdar slišali slovenske vojaške izraze. Zato je bilo bolje, da me je oficir akademije poslal stran, da nisem imel nobene odgovornosti, kajti še isti dan so se od nekod iz soške doline pretihotapili sovražniki in nam grozili, streljalo je na več krajih, ne da bili ovirani so nas začeli preganjati in mi in vsa šola se je umaknila.

Tako je zanesljivo bilo partizansko svobodno ozemlje svobodno, dokler niso prišli Nemci, in ko so odšli, je bilo zopet svobodno.

Naslednje tri dni smo se podnevi skrivali v gozdovih, vedno pripravljeni na borbo ali beg. Seveda rajši beg, kar pomeni da nismo spali, ponoči smo prav počasi hodili, eden za drugim, iz ene doline na goro, in ko smo bili na vrhu gore smo spet lezli v dolino. Koliko gora in dolin smo prehodili, ne vem povedati, saj sem na koncu spal in nezavedno lezel naprej.

Ves ta čas, posebno pa še ponoči, je padal dež. Ne bi vedel povedati, kdo je bil pred menoj ali za mano, razen midva, ki sva skupaj prišla na akademijo, sva se držala skupaj. Mokri do kosti, zeblo nas je tako da smo se neprestano tresli.

Ko smo po dveh ali treh urah hoda od ust do ust slišali naznanilo komandirja, počitek, sem se obrnil in povedal borcu za menoj, počitek. Zvrnili smo se na tla in takoj zaspali. Čez deset minut spet naprej, drug drugega smo vlekli za noge ali roke in brcali, da se je vsak prebudil in vstal, sicer bi vsi naprej po grmovju spali.

Še čez en hribček in dolinico, neznano kod in kam. Tako je šlo brez konca in kraja vse tri noči. Ker je bilo nevarno, je bilo šolanje nemogoče, sovražnik nas je neznosno preganjal, hrane pa ni bilo skoraj nič. Svojemu soborcu, ki je bil dve leti starejši, oba sem pa vodil jaz, sem rekel, ob prvi priliki, kadar bom vedel, kje se nahajamo, si bova midva izbrala svojo pot, proti naši edinici. Dovolj je tega šolanja.

Ob enem izmed počitkov sem videl, da sva po tej poti hodila na to akademijo. Od tu ni bilo več kot štiri ure hoda do Vipavske doline. Sedaj mi je dovolj akademskega študija, sem si mislil, dovolj vem, da je čas da jo potegneva po svoji poti proti domu. Na zadnjem počitku sva malo počakala potem, ko so se drugi pobrali in odšli naprej. Izbrala sva si pot proti domu, vendar nama sreča ni bila naklonjena. Nekaj kilometrov pred naseljem Predmeja naju je nepričakovano zagrabila Gradnikova brigada. Nič ni pomagalo opravičevanje, niso zaupali najini trditvi, da sva bila poslana nazaj v edinico. Nekdo z rdečimi črtami in zvezdicami je ukazovalno dejal, bosta kar tukaj ostala. Najbrže bi slabše opravila, če z tem komandirjem ne bi bila Marija iz Šepulj, ki me je poznala in potrdila, da sem dober in zanesljiv fant.

Čeprav nisva rada ostala z brigado, sva to sprejela z nasmeškom. Bo že prilika da jo potegneva na svojo pot, sem si mislil. Zvečer sva z vso brigado prišla v trg Predmeja. Polovica hiš je bilo požganih in med pogorelimi hišami sva našla dobro ohranjeno štalo, kjer sva prespala.

To je bilo odlično, saj sva tako imela priliko prespati pod streho in pod varstvom brigade. Pred zoro je že brigada vstala. Gotovo ni bilo varno pred Nemci ostati v trgu, saj bi bilo še grozljivejše za civilno prebivalstvo, zato smo še v mraku po vrsti eden za drugim odkorakali v gozd. Med potjo sem naročil sošolcu, če ga tako imenujem, naj se me drži, ker bova zdrsnila iz vrste in zopet ubrala svojo pot.

Tako sva naredila in pustila brigado naj gre, kamor so jo vodili. Medtem, ko je brigada šla naprej, sva takoj odkorakala čez goro Čaven mimo Vipavskih Dobravelj v Vipavsko dolino in mimo Vipavskega Križa, kjer so taborili domobranci. Reko Vipava sva prečkala preko mostu pri Žabljah, katerega so navadno stražili domobranci. Hvala, takrat jih tam ni bilo. Še isti dan ob štirih popoldne sem bil doma. Ko se danes spominjam tega, se čudim samemu sebi, kako da sem toliko prehodil po nevarnih poteh in šel čez most Vipava, v enem dnevu.

Da bi prišel domov v vas Križ, sem moral iti poleg stalnega nemškega izvidniškega mesta, ki je bilo v zvoniku farne cerkve v Tomaju, to je zvonik, katerega so Nemci poškodovali z artilerijskim strelom, kot sem že omenil, drugi dan potem ko sem bil v partizanih. Vendar sem prišel mimo cerkvene izvidnice neopažen. Naredil sem tako, da sem hodil proti sovražnikovi izvidnici skozi redki hrastov gozd in že iz daljave dveh kilometrov ali več, neprenehoma gledal v zvonik. Vedno je moralo biti drevo med nama, to je, med zvonikom in menoj. Če vmes ni bilo dreves, sem šel levo, dokler spet nisem prišel med drevesa in potem spet desno, proti domu. Gotovo sem imel več sreče kot pameti, a moram povedati, da sem bil v primerjavi z večino borcev drznejši, kar sem videl že prvi dan v NOB, potem pa pri vsakem sovražnem srečanju.

S sošolcem sva se dogovorila, kdaj se zopet skupaj javiva v edinico. Čez nekaj dni sva se javila v edinici, kjer sem povedal, da so nas Nemci pregnali. Minulo je nekaj tednov in zopet sem bil poklican na upravo edinice in kot prvič, še enkrat so me poslali na vojaško

akademijo. Izgleda da so v partizanskem štabu v meni videli bodočega vojaškega oficirja, strategista, krvoločnega vojskovodjo, če že ne generala, haha.

Tokrat sem bil poslan s Šerjakovim Stanetom, domačim vaškim sosedom, bil je pet let starejši in bivši italijanski vojak. S tem fantom sva bila na straži drugi dan, ko sem bil v partizanih, blizu vasi Gradnje, ko so Nemci z artilerijskim strelom zadeli zvonik farne cerkve v Tomaju. Že drugi dan sva prispela na naročeno mesto, toda tako kot prvikrat, je bila akademija preganjana tudi tokrat.

Še nismo dobro prišli, ko so nas, tako kot prvikrat, Nemci začeli obstreljevati. Isti dan zvečer nas je bilo nekaj čez dvajset fantov iz vse Primorske, ki smo bili namenjeni na to slavno partizansko akademijo, zbranih na mali čistini, ko se nam je pridružil nek partizanski poročnik. Na sredi med nami nam je skoraj negativnim prizvokom pravil, v kako nevarnem in kritičnem položaju se nahajamo. Povedal nam je, da sicer še ne tako od blizu, toda vse naokoli smo obkroženi od sovražnika. Poudaril je, da se bomo morali prebiti skozi sovražnikov obroč. Če se ne bomo uspeli prebiti, bomo morali skozi na juriš. Skoraj potolažen sem malo pomislil, zakaj pa ne, rajši na juriš kot pa prebijanje skozi sovražnikove vrste.

Kje je juriš, sem vprašal Staneta, mojega soseda akademskega študenta misleč, da je to neka zasilno skrivališče, ki ga imenujejo juriš, kamor se partizani zatečejo, ko ni mogoče več prav nikamor in je rešitev v jurišu. Tega izraza nisem poznal, zato sem Staneta neveden radovedno vprašal, kje je juriš, misleč da se bomo tam pred sovražnikom skrili. Juriš je bil, kadar je sovražnik stisnil partizane v obroč, iz katerega ni bilo mogoče pobegniti. V takem položaju, ko nisi priznan vojak ampak te smatrajo za terorista, ni bilo druge izbire ampak se z vsemi silami in bojevitostjo zapoditi v sovražnika. Kdor se prebije ostane živ. Ranjeni ali ujeti so se lahko šteli za mrtve. Kasneje sem o jurišu veliko slišal od starih partizanov iz let 1942 in 1943, toda dvomim ali so imeli priliko to kdaj izkoristiti, saj so večina bili bolj strahopetni od mene, vendar me je pretreslo, ko so o tem pripovedovali.

Nam ni bilo treba na juriš, ker so nas domači vodiči v temni noči vodili skozi grmovje in med velikimi skalami ven iz obroča. S tem nočnim prehodom smo bili trenutno rešeni, toda ne brez skrbi. Še vedno je pretila nevarnost in ker so Nemci bili takoj za nami, ni bil možen noben organiziran študij, ampak samo odmik. Zato so po treh dneh lovljenja tisti, ki so bili odgovorni za šolo, dali vsakemu košček papirja, ki je dokazoval, kdo smo in kam gremo. Na papirju je pisalo, da gremo v Južno Primorski odred. Seveda sva s Stanetom najprej šla domov, potem pa v edinico, s hlebcem kruha v nahrbtniku.

Ko sva se vračala nazaj k naši edinici, je med potjo pri trgu Lokve in Predmejo padal gost sneg. Stane je bil večji od mene in močan možakar, ob njegovih dolgih korakih je teren pod njim hitro zmanjkoval. Delal je dolge korake in čeprav je bila na tleh že kakih deset centimetrov snega, je hodil hitro. Jaz sem kot kužek cepetal takoj za njim. Tako sva hodila po ravni cesti brez odmora v smer Predmeja, kjer sva nameravala čez noč kje prespati. To je isti trg, kjer sva že prej s sošolcem prespala.

Predmeje nisva dosegla, hvala lepa sreči, ker sva zgrešila pot in ko je bila že skoraj tema, sva prišla na vrh gore Čaven. Od tod je bilo videti vso Vipavsko dolino, ves Kras in naprej od Trsta morje. Bila sva na kraju kjer sem že preje hodil, ko sem ušel iz tiste šole in ko sva s prejšnjim partnerjem pobegnila iz Gradnikove brigade, ki naju je hotela obdržati.

Stane je bil starejši in je imel name vpliv, zato sva naredila kot je veleval on. Na vrhu gore Čaven je bilo vse mirno in brez nevarnosti, zato se je Stane odločil, da bova na tem hribu, proč od steze, prespala v smrekovem gozdu, drugi dan pa bova šla naprej ali proti domu ali proti naši edinici. Imela sva vsak svoje šotorsko krilo, kateri sva spela tako da sva imela zgoraj in spodaj platno, dovolj odej in oblečena sva bila po partizansko, le čevlje sem pustil zunaj šotora.

Med oboji platni in med odejami je bilo več kot dovolj toplo. Tudi spala sva brez skrbi vso noč, kot da sva na nekem dopustu, ne pa kot je bilo dejstvo, da preganjana potujeva. Zjutraj sem hotel obuti čevlje, vendar je bilo to nemogoče. Bili so kot leseni, zmrznjeni. S težavo sem porinil noge noter in ker so bili zmrznjeni me skorajda ni zeblo, ampak bolelo v noge. Zato sem letal pred Staneta in spet nazaj, dokler se čevlji niso omehčali.
Ko sva prispela v Vipavsko dolino, sva zvedela od ljudi, da je bila na Predmeji, kjer sva jo mahala prejšnji večer, sovražna zaseda. Tega nisva vedela in sva hvala sreči zgrešila pot, namesto da bi šla na levo proti Predmeji, sva nehote krenila desno in se tako znašla na vrhu gore Čaven nad Dobravljami. Imela sva srečo v nesreči in tako verjetno ohranila dragoceno življenje. Če ne bi zgrešila poti, bi prišla v roke sovražniku in s tem bi se najina usoda precej spremenila. V najboljšem slučaju bi končala nekje v Nemčiji, v slabšem bi naju pa na mestu ustrelili.

Tretje poglavje

Edinica priključena Bazoviški brigadi

V sredini leta, nekaj pred koncem maja so nas s tako imenovanim Južnim Primorskim Odredom priključili Bazoviški brigadi. Ne vem, zakaj so s tem čakali, Južno Primorski Odred je bil skoraj neaktiven in praktično z dovolj hrane in udobja. Shajali smo se s prebivalstvom in zabavali. V okolici zgornje Branice smo celo nekaj delali po vinogradih, medtem ko je šest brigad devetega Korpusa neprestano dražilo okupatorja in tu pa tam so likvidirali kakšno sovražnikovo postojanko. Ker jih je bilo veliko, včasih več tisoč, so bili največ po Trnovskem gozdu in po Banjski planoti, včasih pa tudi preko reke Soče v Slovensko Benečijo. Tam jih je pa sovražnik stalno preganjal, kot je Lojze poštar povedal na začetku moje povesti. Vsakokrat, ko smo prekoračili Sočo, so Nemci tekli za nami, ker tamkajšnje italijansko prebivalstvo ni bilo v prijateljskih odnosih s partizani.

Redkokdaj so brigade bile v Vipavski dolini, da ne omenjam Krasa. Največkrat so se premikale v pasivnih krajih in imeli so srečo, če so jedli v povprečju enkrat na dan. Vsaka brigada je imela svojo kuhinjsko opremo in ko se je ustavila na enem mestu za ta dan, so največkrat prignali kravo ali vola, ga zaklali, zrezali in v velikih kosih skuhali v kotlih. Ko je bilo kuhano je vsak dobil porcijo juhe in kos kuhanega govejega mesa. Tudi oblečeni so bili slabo, brez odej ali šotorskih kril. Kot sem omenil smo z Južnim Primorskim Odredom odkorakali na tako imenovano svobodno ozemlje. Saj sem na tem svobodnem ozemlju bil že dvakrat prej, kjer smo bili preganjani kadarkoli je sovražnik to hotel.

Ko je sovražnik odšel, je bilo to spet osvobojeno ozemlje, ne zato ker bi bilo osvobojeno, ampak zato, ker je sovražnik odšel. Saj za sovražnika gozdovi niso imeli velikega pomena, tam ni bilo pomembnih cest ali železnic, in bilo je zelo gorato.

Po Soški dolini je tekla železnica, katero so Nemci opustili, ker smo mi od vasi Herpelje pa do Rihemberka spravili na kup vse pragove, na vrh pa položili železniške tračnice, in zažgali. Tračnice so se zaradi vročine skrivile in bile neuporabne, nekaj tračnic smo pa zakopali v zemljo.

Ko je bila naša partizanska enota, Južno Primorski Odred, priključen Bazoviški brigadi, je postal tretji bataljon brigade. Takrat so me pooblastili, pravzaprav vsilili težki italijanski mitraljez Breda. Saj veste, da sem to z zadovoljstvom sprejel, čeprav nihče drug ni hotel to pošast prevzeti in nositi, saj je pomenila desetkratno nevarnost. Postal sem težki mitraljezec s pomočnikom in osmimi nosilci municije. Med njimi sem bil najmlajši in prav gotovo najneumnejši. Kako naj drugače rečem, če mi je bila nevarnost všeč. Sicer nisem prosil za to, a prav gotovo so opazili, da se rad igram z največjimi igračami. Če bi bilo še kaj večjega, bi se igral z večjim, toda tega ni bilo.

Prvi preizkus moje bojevitosti s težkim mitraljezom je bil v gričih vzhodne Vipavske doline, ko je bila vsa brigada kakšnih pet sto metrov oddaljena od ceste Gorica – Ajdovščina. Nepričakovano je prišlo šest nemških tovornjakov in takoj smo iz te daljave začeli streljati iz vseh cevi. Sovražnikova kolona se je ustavila in se postavila za zidovje na položaje ter začela streljati na nas. Jaz sem po svoji pameti postavil težki mitraljez v precej zaklonjen položaj, od koder sem skoraj brez skrbi streljal na sovražnika. Le nekaj minut kasneje pride poveljnik bataljona, ki ga menda do takrat še nisem videl. Bil je srbske narodnosti, v kraljevi jugoslovanski uniformi, po činu kapetan.

Čuden položaj, saj je poveljnik bazoviške brigade bil navaden partizanski podporočnik, komandir našega bataljona pa profesionalni kapetan. Ta kapetan, kateremu sem želel raje slabo kot dobro že odkar sem ga prvič videl, je meni pri prvem napadu na sovražnika takoj ukazal, da zapustim moj izbrani položaj in takoj sem moral iz tako dobro izbranega položaja na popolnoma odprto polje, v strmino na samem grušču, nagnjeno proti sovražniku, od koder me je menda vsak nemški vojak iz njihovega položaja videl in na mene streljal, kajti cilj sovražnika je, da uniči najnevarnejše in smrtno orožje, in to sem bil ravno jaz, s tem smrtnim orožjem. Ne vem, zakaj me je kapetan premestil iz prejšnjega

mesta. Sovražnika sem ravno tako dobro videl, z razliko da sem bil na skoraj varnem položaju. Še danes sem prepričan, da je bil kapetan nemški sodelavec in se je hotel mene znebiti.

V strmini kamor nas je kapetan poslal je moj pomočnik, starejši vojak, postavil trinožno stojalo, na katero sem nasadil strojnico ali kot smo takrat rekli, glavo. Naravnal sem mitraljezove noge in nameril na sovražnikov položaj. Moram poudariti da mora biti težki mitraljez Breda dobro utrjen in usmerjen v zaželjeno smer, potem ni potrebno stalno meriti in iskati cilj, ampak streljati in seveda vsakih recimo deset strelov, več ali manj, pogledati kje so zadetki, in poravnati, če je treba.

Začel je padati gost dež, v nekaj minutah sem bil moker do kože, kar me pa ni motilo. Ko sem s tega mesta brez prestanka streljal, sem kmalu opazil kako se okoli mene drobni grušč in kamenje premika in poskakuje, vendar sem nadaljeval s streljanjem brez prestanka. Nakladač municije, odrasel možakar doma iz Kobdila, je ležal zraven mitraljeza, skrit za zabojem z municijo, iz katerega je čez glavo jemal z desno roko po dvajset nabojev v enem šaržerju, ter enega za drugim potiskal v mitraljez predno je bilo prejšnjih dvajset izstreljenih, tako da dokler sem pritiskal na petelina se mitraljez ni ustavil. Sovražnikove krogle so še vedno letele vame, a nisem prenehal streljati.

Na cesti je eno nemško vozilo začelo goreti, potem še drugo. V tem trenutku se je moj mitraljez Breda ustavil. Pri vsem dežju se je mitraljez pregrel, saj sem v nekaj minutah izstrelil dva tisoč nabojev, kar je bilo za mitraljez preveč. Vzel sem glavo mitraljeza z trinožnega stojala, da ga odnesem na varno ter razstavim na dele, kajti mora se ohladiti, drugače ne bo streljal. Ko zagrabim pod strelno cev, me je v roko zelo speklo, zato sem ga vlekel za seboj po tleh v zaklon tako, da sem ga držal na zadnjem koncu. V visoki travi in v nalivu dežja, je bil mitraljez v nekaj sekundah v delih. Vrgel sem vsak del posebej za nekaj minut v mokro travo. Deli mitraljeza so se v mokri travi in dežju ohladili in v drugih dvajset sekundah je bil mitraljez že sestavljen in zopet na bojnem položaju. Imel sem priliko da sem se izognil odprtemu položaju in nevarnosti, tedaj nisem videl nobenega nadrejenega in lahko izognil boju vsaj za trenutek, ne, meni se je mudilo nazaj na bojišče. Nisem čutil bojazni, ker so me ostali borci bataljona gledali od spodaj gor, kot se temu reče po angleško.

Kapetana nisem videl in ga tudi nisem želel videti, zato se nisem postavil kjer sem prej bil, ampak sem si izbral drugo varnejše mesto, ki mi je bolj ustrezalo.

Ko sem na novem mestu postavil mitraljez, je ravno pred mitraljezom počez iz zemlje štrlela kamnita plošča, ki je zakrivala pogled na sovražnikove položaje. Nisem dolgo pomišljal in nisem se hotel premestiti, samo pritisnil sem na petelina in okoli desetkrat zadeta plošča se je razletela in mi odprla pogled tja, kamor sem želel. Samo porinil sem vse skupaj naprej in imel sem najbolj varen strelni položaj, toda tedaj je sovražnik pobral, kar je utegnil, in jo pobrisal proti Gorici, od koder je prišel.

Po tem dogodku je preteklo več tednov, toda ne vem povedati kaj se je zgodilo niti ne vem kje sem bil. Gotovo je bilo zelo vroče, da sem iz nekega razloga pobrisal domov, kjer sem ostal verjetno cel teden. Rad bi ostal doma, toda sreča mi ni bila naklonjena. Prišli so pome ter me prignali nazaj v edinico. Začel sem premišljevati in se spraševati, ali je vredno prestajati in prenašati to kruto življenje, skoraj sem se kesal, da sem se sploh pridružil tej brezsmiselni borbi. Posebno odkar smo bili priključeni brigadi, ni bilo več zabave s plesom s prijaznimi tovarišicami, ampak zelo resno in nevarno življenje, s hrano, ki jo nismo dobivali redno, vsak dan na drugem mestu, kjer smo prespali pod milim nebom ali po pogorelih skednjih in štalah, sovražniki so nam bili vedno za petami. Rajši bi ostal doma, toda bil sem neveden, tudi nihče mi ni znal ali hotel svetovati, da moj letnik še ne more biti mobiliziran. Na drugi strani sem pa nekako želel biti del te ljudske dejavnosti.

Bil sem dovolj neumen, da nisem poslušal pametnejše in s tem same sebe prevaral, to je se slepo navdušil, da sem se priključil borbi za kruh, kar je vse kar sem politično razumel. Na drugi strani sem bil pa dovolj zaveden, da sem čutil, da je moja dolžnost bojevati se naprej, pa kakorkoli se bo končalo.

Potrebno je bralcu omeniti, da partizanska vojska ni bila prostovoljna, kot je to na zunaj izgledalo. Ljudje so bili na splošno, posebno na Primorskem, kjer nam je vladala Italija, z vsem srcem za partizansko gibanje in novo Jugoslavijo, toda to ne pomeni da smo bili pripravljeni žrtvovati svoja življenja in domove in se bojevati s puško v roki, napadati okupatorja, kjer koli bi bila prilika in ga uničiti, tudi pripravljeni dati življenje. Ne, nihče ni bil pripravljen dati življenje, ni bilo tako zadrtih, razen hinavskega komunističnega vodstva, ki je bilo daleč skrito in ukazovalo iz skrivališča, ne glede na ljudske žrtve, sebi so pa pripravljali bodoče položaje. Še eno stvar bi poudaril, nikoli nisem slišal poudarjati, da se bojujemo pod vodstvom komunistične partije, katera se je po vojni lastila vse zasluge in katero smo morali slaviti kot boginjo.

Seveda smo z navdušenostjo bili za slovensko ali jugoslovansko samoupravo, zato se ljudje niso preveč upirali da se udeleže osvobodilnega gibanja, z upanjem, da ostanejo živi. Vedeli so pa tudi, da upiranje ne pomaga, bilo bi življenjsko nevarno in tako smo se z napol pripravljeno vestjo pustili mobilizirati. Za odrasle moške ni bilo druge izbire, prostovoljno, če ne prostovoljno pa s silo. Kadar smo zaradi lakote ali nevarnosti pobegnili domov, to ni bilo smatrano kot dezerterstvo. Komande enot so imele spisek in tudi drug drugega smo poznali, kadar je edinica ali brigada ugotovila, da veliko borcev manjka, so vedeli da so na svojih domovih. Brigadna komanda je poslala patrolo, ki je zbrala ljudi in jih pripeljala nazaj v svoje edinice. Niso se upirali, odpravili so se s patrolo nazaj, ker je bilo tako bolj zdravo.

Ponovni ubežniki so zopet zbrani in praktično gnani nazaj v pripadajočo edinico. Če so pobegnili brez upravičenega razloga, so bili okregani, tu pa tam, v vzgled drugim, tudi ustreljeni.

Ker ni bilo tako strogo, sem tudi jaz iz nekega razloga odšel domov. Ne vem kako kje in zakaj sem pustil moj mitraljez Bredo, kar je bil vojaški prekršek. Seveda je bila moja pamet primerna mojim letom, zato so na moj prekršek gledali enako.

Mojo puško, ki sem si jo priboril pri Komnu, sem še vedno imel. Marsikdo od vodstva bi se rad z njo ponašal, bil je neke vrste partizanski zakon, da kdor si pribori nekaj kar vzame sovražniku, ima vso pravico obdržati. Toda, prekršil sem tudi pomemben zakon, zapustil sem mitraljez Breda.

Omenil sem že, da se ne spominjam kaj in kako se je zgodilo in zakaj sem zapustil svojo Bredico. Ko so me z drugimi ubežniki prignali na komando so nas najprej vse razorožili. Vzeli so mi nemško puško ki sem si jo priboril in na katero sem bil tako ponosen. Ostal sem brez puške in bil v skrbeh, kaj bodo še z menoj napravili. Pol ure kasneje sem bil poklican na komando brigade, kjer so mi napol v smehu rekli, Breda je tvoja, čuvaj jo, da je spet ne izgubiš. Najprej sem zahteval da mi vrnejo mojo nemško puško, saj sem videl, da jo ima čez hrbet četni komisar, ki je imel s seboj tudi ljubico. Ko sem ga videl z mojo priborjeno puško sem ga preziral, in mu menda še danes nisem odpustil. Moja zahteva po puški je povzročila samo smeh. Kaj naj storim, smrkovec, počutil sem se brez vsake moči, ker sem grešil. Rekel sem, dobro, Bredo bom vzel nazaj.

Nisem je rad prevzel, ker kot sem videl pri zadnjem spopadu s sovražnikom, so menda vsi sovražniki streljali na mene. Na drugi strani sem bil po naravi domišljav in sem bil ponosen, saj so me drugi borci in tudi oficirji smatrali za boljšega in bolj pogumnega od ostalih. Posebno še ko me silijo in zaupajo Bredo, ki je najvažnejši in smrtonosni kos orožja v bataljonu. Seveda so nosilci težkega orožja imeli neke predpravice. V času, ko ni bilo groženj, ni bilo treba niti ponoči niti podnevi iti na stražo, razen če je s strani sovražnika pretila nevarnost in takrat je bila težka strojnica postavljena na neko obrambno strateško mesto. Moja razorožitev in ponovni prevzem Brede sta se dogajala nekje med Idrijo in Cerknem.

V nekaj dneh je vsa brigada in še dve drugi bili na Predmeji, to je ravno nad Ajdovščino. Bil bi zelo lačen, če ne bi imel zadnje ostanke hlebca kruha, ki sem ga prinesel od doma. Bil je lep poletni sončni dan in v brezdelju smo poležavali po travi. Kmalu so privlekli eno kravo, kateri so vzeli dušo in jo v kosih dali kuhati. Juha in kos mesa, kar naj bi bil naš obed za tisti dan in za dan prej, ko nismo dobili nič. Čez nekaj ur je dišalo po goveji juhi in

kuhani govedini daleč naokrog, ko nenadoma zagledam Blažovega Mirota, mojega soseda, tistega ki je izgubil, ko smo junaško bežali, dva zavoja nabojev.

Miro je prihajal iz kuhinje z dolgo kuhano kravjo kostjo z dvema sklepoma, ki se je še kadila od vročine. Izgledalo je, da so ravnokar obrezali meso od vseh kosti. Hvala Jermanju iz Šepulj, ki je bil kuhar in je Mirotu dal obrezano kost, na kateri je bilo še veliko vročega mesa. Ko sem to zagledal so se mi usta in oči na široko odprle, Miro, daj mi nekaj, sem zaklical, upal sem, da mi bo kaj dal, pričakoval pa tega nisem, saj Miro je bil gotovo ravno tako lačen kot jaz. Mogoče je čutil nekaj posebnega spoštovanja do mlajšega soseda. Miro, Bog mu daj nebesa, kot je moja stara mati imela navado reči, kadar je videla da kdo dobro dela, Miro je takoj dvignil kost visoko v zrak in udaril z njo po stebru plota. Pri udarcu po stebru se je kost pri kolenu prelomila in odlomljen kos je odletel čez bodečo žico v mokro travo. Kot lovski pes sem brez najmanjših problemov preskočil žico, zagrabil kost z obema rokama, niti nisem pogledal ali se jo je oprijela zemlja ali trava, zagrabil sem kost in začel obirati in z apetitom prebavljal nepričakovano dobroto, gotovo od Boga poslano. Ne bom te nikoli pozabil, hvala ti Blažev Miro.

Ko sem se več kot po šestdesetih letih tega spomnil in napisal, so se mi vlile po licah solze. Nostalgija.

Še isti popoldan so vse tri brigadne edinice, razen našega bataljona, verjetno tisoč ljudi, odšle proti trgu Col in še naprej. Kmalu smo tudi mi, to je naš bataljon, krenili in prišli v bližino trga Col, kjer smo se ustavili in imeli počitek. Izgledalo je da smo prezgodaj za kar koli smo bili namenjeni in tako je bataljon obstal, posedali in obležali smo ob cesti, verjetno za celo uro, kjer smo se zamotili na različne načine. Nekateri so čistili orožje, da so preganjali čas, drugi so samo ležali. Pred menoj le nekaj metrov proč, sta bila lahki mitraljezec in pomočnik, katere sem omenil v začetku pripovedovanja, kako sta mi dezertirala pri vasi Kopriva, panično pobegnila ter četi bataljona javila, da so mene Nemci ujeli.

Tukaj pred seboj vidim junake, mitraljezca Rijavca in pomočnika Vovka, obdava sta bila doma iz Trnovega nad Gorico. Še danes vidim njihove obraze. Rijavec, suhljat, s skoraj rdečimi lasmi, srednje postave, stoji in pokončno drži lahki mitraljez s palcem preko luknje strelne cevi ter brez vsake skrbi gleda ponosno naokoli v naravo, saj je puškomitraljezec. Pomočnik Vovk briše mitraljez z malo cunjico okoli petelina. Nenadoma Rijavčev mitraljez poči in Rijavec bolj cvili kot joče in obupano vrti desno roko s palcem na čisto malem ostanku kože, ki se vrti kot drdrač na Veliki petek. Bila je nesmiselna nesreča, tudi toliko bolj smešna in neumna, da ima neumnež naboj v cevi, pripravljen za streljanje ter dovoli pomočniku, da se igra z mitraljezovim petelinom. Bil je preveč strahopeten, da bi to nalašč storil, saj sem ga srečal že drugi dan, ko so me pripeljali v Pavlino partizansko bolnišnico.

Pri vsakem previjanju prsta je Rijavec bolj jokal in stokal kot tisti, ki je izgubil obe roki ali nogi. Vsi bolniki smo se skoraj smejali kljub našim bolečinam. Bralec, ne bodi kritičen zaradi naše neusmiljenosti, bil je čas vojne, kjer ni občutljivosti za en prst, še za glavo ne.

Čez eno uro krenemo naprej do trga Col in od tam desno po asfaltirani cesti proti Ajdovščini. Ni še bila tema, bil je mrak in še danes se spominjam kako sem se čutil pogumnega in ponosnega, ko sem s svojo dvaindvajset kilogramov težko Bredo na rami, razpoložen pogumno stopal za drugimi v vrsti po lepi asfaltirani cesti.

Ko smo korakali precej hitro po cesti v nižino, se je pri vsakem koraku Breda malo vzdignila na rami in zopet pritisnila nazaj, kar mi je dajalo občutek zadovoljstva in ponosa, skoraj varnosti, češ saj sem najbolj oborožen. Tako smo korakali proti Ajdovščini vse do prvega ovinka, ki pelje od Ajdovščine proti Colu, od ovinka pa kar počez čez gmajne, skoraj do druge asfaltirane ceste Ajdovščina – Vipava, kjer so nam povedali, da bomo postavili zasedo. To pomeni, preprečili bomo sovražniku pomoč in prehod iz Ajdovščine proti trgu Vipava.

Okoli sedemdeset metrov od ceste je znan kraški kameniti zid, kjer sem si napravil varen položaj tako, da sem odmaknil kamenje iz zida, kar mi je vzelo celo uro časa, vse dotlej

dokler ni mitraljez ugodno sedel na tleh. Čutil sem, da sem najnevarnejši sovražniku, zato sem se čim bolj zaščitil. Od mene se pričakuje glavna vloga pri napadu, zato ne morem skrivati glave kot lahko dela puškar.

Bil sem praktično vzidan v svojo zaščito, z odličnim pogledom na cesto. Tako smo kot ena četa čakali v zasedi, če bi Nemci iz Ajdovščine hoteli pomagati svojim prijateljem v trgu Vipava, katere so ravno takrat napadale druge dve partizanski brigadi in dva bataljona naše brigade. Druga četa našega bataljona je bila ravno tako v zasedi na prvem cestnem ovinku Col – Ajdovščina.

Bila je temna noč in kjer smo bili v zasedi je bilo videti in slišati streljanje iz mitraljezov, pušk in minometov le nekaj kilometrov na naši levi. Naša dolžnost je bila, čuvati cesto z desne strani. Če bi Nemci vedeli, kakšna vojska jih čaka v zasedi, ne bi dvakrat pomislili, ali lahko gredo mimo, bi kar šli, brez velikih neprilik. Nemci niso poskusili prečkati, menda so nas precenili, zato nas je naš komandant bataljona, že omenjeni kraljevi srbski kapetan, izdal sovražniku.

Bil sem na svojem položaju z mitraljezom in vestnim občutkom, da se od mene pričakuje, da bom sovražnika ustavil in mu preprečil, da ne napreduje, zato neprestano strmim na cesto. Obdajali sta me skrb in strah. V temi se tri korake za menoj pojavi omenjeni kapetan in pravi, pucaj. Meni je bil skoraj smešno slišati besedo pucaj. Menda zato nisem sprejel ukaza resno. Doma pucamo, ko čistimo črne lonce in kozice.

Seveda sem razumel, kaj kapetan hoče, nekaj kar nisem bil pripravljen narediti, zato sem odgovoril, kaj bom pucal, če ne vidim nikogar, na drugi strani sem si mislil, smo v zasedi, in če smo v zasedi sovražnik ne sme vedeti kje smo, ali če smo sploh kje. Kadar sovražnik ve, da smo v zasedi in na katerem mestu, potem to ni več zaseda, zato sem kapetana nekako ignoriral in nisem storil nič.

Takrat je bil moj pomočnik mitraljeza Edvard Starc in Križa. Edvard se je rad laskal nadrejenim, bil je tipičen oportunist, zato je rade volje kapetanu ustregel. Še pred kapetanom je odmaknil mitraljez iz položaja, kjer sem ga zasidral, postavil ga je na travo, nameril mitraljezovo cev visoko čez Ajdovščino proti vrhu gore Čaven in izstrelil dvajset nabojev popolnoma brez pomena v zrak, kar je sovražnik v Ajdovščini lahko slišal, saj so krogle mojega mitraljeza letele čez trg.

Minilo je pol ure ko je kraljev kapetan prišel nazaj in zopet ukazal pucati nekam na luno. Edvard je zopet rade volje kapetanu ustregel s pucanjem v zrak, menda da Nemci ne bi pozabili kje smo. Edvard se je vsake pol ure zadovoljeval z brezsmiselnim streljanjem. Lahko je bilo kazati bojevitost gospodu kapetanu. Radoveden sem bil, če bi Edvard tako rade volje streljal, če bi se iznenada na cesti prikazale nemške železne čelade.

Ker sem bil zelo razburjen, sem Edvardu oporekal. Zdaj ko sovražniku redno javljamo kje smo, se je položaj nenadoma obrnil v sovražnikovo korist in v našo škodo. Nisem bil noben vojskovodja, vendar še bolj otročji od mene bi lahko presodili, da ne bo dolgo predno se bomo mi znašli v nemški zasedi. To je, iz zasede v zasedo, kar se je dejansko zgodilo. To potrjuje moj sum, da je omenjeni kapetan služil sovražniku.

Po skoraj celonočnemu streljanju levo od nas, to je v trgu Vipava, kjer so dve brigade napadale nemško in domobransko posadko, je streljanje ponehavalo. Ni me brigalo ali smo uspeli, vem pa, da ne potrebujejo naše zaščite, kajti če so nehali streljati, to je napadati, so se umaknili z napadalnih položajev in zato ne potrebujejo več, da bi mi zadržali sovražnika iz Ajdovščine. Začela se je delati zora, naša edinica je bila še vedno ob cesti na skoraj čisti gmajni. Bil sem zelo zaskrbljen, kmalu bo dan, ukaza za umik na varnejše položaje ni bilo, Nemci si točno vedeli kje se nahaja moja Breda, sem si mislil, saj je Starčev Edvard sovražniku vso noč javljal, kje se nahajamo. Zato sem pričakoval neprijetno presenečenje.

Do sedaj je bilo vse preveč tiho, zato je dišalo po nevarnosti, ki preti. Še kakšnih petnajst minut in pokazalo se bo sonce, sem si mislil. Dovolj je čakanja na ukaz. Nisem več čakal na ukaz za umik, saj ni bilo nikogar, ki bi lahko kaj ukazal. Odločil sem se kar sam, ločil sem Bredo, to je, glavo mitraljeza od trinožnega podstavka, ker to je bila moja glavna odgovornost, jo vrgel čez ramo in odšel od omenjenega zidu nazaj proti strmini. Opazil

sem tudi druge, ki so se ravnotako umikali. Nisem mogel biti več kot petdeset metrov od celonočnega položaja, ko je točno na mesto, kjer sem vso noč stražil, padla prva mina iz minometa, kaliber 91. Nemška vojaška preciznost. Usoda me je obvestila samo minuto prej preden je prvi izstrelek padel. Od tedaj naprej se je začel lov. Sovražni minometni izstrelki so padali okoli nas vsepovsod in sovražnikovi mitraljezi so v nas lajali kot stekli psi. Vrgel sem se na tla, hitro vstal in zopet na tla. Vsakikrat sem ne preveč grobo spustil mojo Bredo na tla, jo spet pobral, položil na rame in letel v breg, mogoče deset najhitrejših korakov. Šarci, kot smo imenovali nemške mitraljeze, so se zopet zasmejali in ker se ne ve, na katerega od nas sovražnik meri, se vsi mečemo po tleh v upanju, da ne bomo zadeti.

Potem, ko je izstreljena se mine iz minometa ne sliši, tudi je ni slišati predno pade, zato skoraj ni obrambe ali zaklona. Mina pade na tla skoraj navpično, zato ni kaj napraviti, le bežati po grmovju, če ga je kaj, toda tam ga ni bilo. Izogibal sem se mitraljezovih izstrelkov, ki so bili dosti blizu, saj so imeli Nemci z našo pomočjo vso noč za pripravo za napad, saj je Edvard vso noč javljal, kje smo. Zato so se pripravili in točno predvideli, v katero stran se bomo umaknili, zato so nas počakali in napadli, kot sem točno mladi smrkavec sodil in predvideval. Kopali smo luknjo da v njo pade sovražnik, toda padli smo v njo sami. Prevaral nas je kraljevi kapetan.

Končno sem po nekih desetih minutah prispel do cestnega ovinka, katerega sem prej omenil. Kdor se je peljal iz Ajdovščine po cesti na Col, bo videl prvi oster ovinek. Tukaj sem se počutil varnejšega, ker je cesta dvignjena, sovražni mitraljezi me ne morejo zadeti, ker so bili pod cesto. Pozabil sem na padajoče minometne mine. Itak ne morem proti tem prav nič, kot sem že omenil. Položil sem Bredo na levo ramo, jo držal z levo roko in hitro bežal, vendar ne po cesti, ampak po cestnem kanalu, zato da sem bil mogoče trideset centimetrov nižje. Tako sem se počutil varnejšega, zato letim čim hitreje.

Še nisem po kanalu napravil deset korakov, ko me je nekaj popolnoma oglušelo. Prevrnil sem se na desno kot vreča krompirja. Znašel sem se na tleh in v ušesih mi je zelo zvonilo. Nekaj sekund nisem vedel, kaj se je zgodilo in ko se čez nekaj sekund znajdem, vidim da kazalec na levi roki visi na čisto malem koščku kože. Pogledam noge, hlače so strgane na levem kolenu in zadaj na desni nogi, pod kolenom, kjer so podkolenčne mišice je bilo tudi strgano. Na levi roki sem imel strgan jopič na komolcu. Drugače sem se počutil normalno, razen tega, da sem vedel, da sem zadet na precej mestih po telesu, toda trenutno nisem čutil nobene neprijetnosti, niti bolečin. Vstanem in premislim, saj sem ranjen, zato upravičeno pustim Bredo, kjer je padla. Vendar me je skrbela, toda čez nekaj dvajset sekund sem postal šibak in v glavi se mi je začelo vrteti. Grem brez Brede naprej, toda vsako sekundo sem se čutil šibkejšega, tako da sem odložil šotorsko krilo, katero sem imel pri sebi, zato da mi bo lažje, toda tudi to ni veliko pomagalo. Prehodil sem kakšnih sedemdeset metrov – po tem dogodku sem bil tam dvakrat – toda bil sem že popolnoma izčrpan, zato sem se odločil, da se malo spočijem in potem bom šel zopet svojo varno pot naprej.

Usedel sem se na tla in ko se ogledujem, opazim da imam oba čevlja polna krvi. Nekaj sekund potem, ko sem se ulegel, je bataljonski komisar po imenu Nakrst letel mimo z mojo Bredo na ramenu. Nekaj sem rekel, ko sem ga videl, se ne spomnim kaj, a on je rekel, saj sem tudi jaz ranjen in pohitel naprej. Bataljonski komisar s tremi rdečimi črticami in rdečo zvezdo na rokavu je pobral mojo Bredo, a mene ni hotel videti, niti ukazati drugim, kaj naj storijo. Še nekaj deset, ne vem natančno, drugih je molče bežalo mimo ne da bi se kdo ustavil, kot da me niso videli. Saj so se meni morali izogniti, ker sem onemogel ležal na stezi. Eden izmed mojih nosilcev municije, doma iz Proseka, je bil zadet na istem mestu kot jaz. Verjetno mi je sledil, kot je bila njegova dolžnost, ter je bil zadet od istega izstrelka. Kot sem kasneje videl, je bil poškodovan manj od mene, toda ni se ganil z mesta, kjer je obležal.

Kmalu potem, ko sem onemogel, je sonce lepo sijalo. Steljanje je nehalo, ali pa ga nisem slišal. Ostal sem sam, zato me je skrbelo kaj bo z mano, če me zasačijo Nemci. Da bi

lepše izgledalo sem s težavo z desno roko odvrgel dve ročni bombi, ki sem jih imel v torbi, čez mali nasip. Bil sem brez vsake moči, da bi nadaljeval in sam sem bil, tudi nisem vedel za ranjenega pomočnika, ki je bil kakšnih sedemdeset metrov za menoj.

Zdaj sem začel resno premišljevati. Imel sem občutek, da vidim smrt s koso preko rame, vsaj tak je bil občutek. Bije mi zadnja ura. Ni me zelo skrbelo ali da bi se zelo bal. Če ni drugače pa naj bo kar usoda narekuje.

Čas je, priporočiti se Bogu, če nekje resnično obstoja, sem si mislil. Mogoče je kaj resnice v verouku, da spregovoriš nekaj ponižnih in skesanih besed in si lahko zboljšaš ali poslabšaš posmrtno življenje. Zavedal sem se, da sem nevernik. Sicer ne v smislu sovraštva proti krščanski veri, ampak zdelo se mi je, da so verouk stare izmišljotine, ki v mnogih primerih moralno koristijo trpečim in ubogim ljudem. Spomnil sem se na krščanski nauk. Ko je v starem rimskem času Savel preganjal kristjane, ga je Bog pred Rimom rotil, Savel, Savel, zakaj me preganjaš. Spreobrnil se je in Bog mu je vse odpustil. Končno je postal svetnik, drugi mnogi grešniki, boječi se smrti, so samo vzkliknili Bogu, Bog usmili se ubogega grešnika in odpuščeno jim je bilo, ter so ob priliki zleteli v nebesa ter sedijo na desnici Vsemogočnega. Kako daleč na desno pa niso povedali, mogoče več kot sto kilometrov, saj je tam že na milijone večnih duš.

Po moji pameti in značaju mislim, da so omenjeni ljudje hipokriti. Čeprav takrat nisem vedel za besedo hipokrit, sem mislil v tem smislu, to so ljudje, ki nimajo ponosa, ne sramote, ampak zaradi bojazni le trenutne koristi, ne glede na to, kdo bo izrabljen, se bodo pokorili in napravili dobro ali slabo, če je zahteva taka, samo da preživijo. Jaz sem se po svojem trmastem ponosu odločil in izbral, da se ne bom poniževal, čeravno gledam smrti v oči. Če nisem prosil, ko nisem bil ogrožen, tudi sedaj ne bom, pa naj bo pekel ali nebesa.

To sem moji materi povedal, ki je seveda kot pobožna mati imela svoj verski odgovor. Rekla je, ni ti bila usoda umreti, zato si ostal živ. Če bi ti bilo usojeno umreti, bi se zmehčal in pred Bogom skesal s tvojo trmasto neverno glavo. Dvomim ali bi bilo tako kot je mati rekla. Od tedaj se ne spomnim nič več, zaspal sem, padel v nezavest.

Branko je mislil, da sem mrtev.

Ko se prebudim, opazim, da mi nekdo odvezuje nove čevlje, ki sem jih prejšnji dan dobil. Moji, katere mi je napravil Blažev Miro, so bili premajhni. Tiščali so me da sem komaj hodil, posebno če me je zeblo. Ker sem nosil težko orožje sem pred drugimi imel pravico do dobrih čevljev. Ko je Branko začel vleči prvi čevelj sem bil popolnoma pri sebi, pogledam in vidim človeka, ki sem ga takoj spoznal, Branko, desetar doma iz Povirja pri Sežani.

Kaj delaš Branko, sem na pol slep zmedeno govoril. Branko je bil hitrih besed, vzel ti bom čevlje, ti si itak mrtev, jih ne boš več rabil, je odgovoril. Nisem še mrtev, sem napol v omotici odgovoril. Ne spomnim se, če je bilo kaj več govora, toda ne vem zakaj je bil takrat zraven mene, ker kot sem opazil je bilo sonce na drugi strani neba, to je kakšnih deset ur, potem ko sem bil ranjen. To se pravi, da sem ležal na julijskem soncu skoraj ves dan, v kanalu na pesku ob cesti in moja kri, ki je stekla po pesku še dva metra nižje od mene, je bila popolnoma suha. Branko je bil precej visok in fizično močan. Kaj je takrat tam delal, ne vem povedati, kot izgleda, je prišel, da bi dobil moje čevlje. Branko pa ni vztrajal pri mojih čevljih, mogoče se mu je gnusila kri v čevlju, ki ga je sezul. Dvignil me je na svoje rame in me odnesel čez omenjeni nasip v grmovje. Menda si je mislil, naj rajši umre v grmovju, kot na cesti kot neka povožena žival.

Še danes sem Branku hvaležen. Bil je več kot človeški, kajti kot je izgledalo, je bil je čisto sam. Imel je priliko, da bi bil krutejši, samo s puškinim kopitom z malim udarcem po moji glavi, pa bi zaspal in nihče ne bi dvomil, zakaj sem mrtev, saj so na brigadi povedali, da

sem obležal mrtev. Zato je menda Branko prišel sam nazaj, ali je pa bežal domov, in mimogrede imel namen, da odnese moje nove čevlje. Da me je mahnil po glavi bi bilo bolje za tiste, ki so bežali mimo mene, ne da bi mi poskusili pomagati. Rajši so javili, da sem mrtev. S tem so obšli svojo dolžnost, meni pomagati.

Mimogrede povedano, V Avstraliji sem vprašal nekaj ljudi, ali je Branko Mahnič iz Povirja še med živimi, povedali so mi, da je mrtev že nekaj let. No jaz sem pa še med živimi, hvala Bogu, ker me noče k sebi, tudi jaz ne želim k njemu. Verjetno sem, kot je moja pokojna mati večkrat rekla, ves je hudičev, še Bog ga ne bo vzel. Kmalu potem, ko me je Branko prenesel v grmovje, je prišlo osem ljudi. Štirje borci iz moje edinice so me počasi položili na šotorsko krilo, zagrabili vsak svoj vogal in me vlekli, malo po zraku, največ po tleh med grmovjem, po kamenju, v zelo strm breg. Vlekli so me po tleh, ker je bilo prestrmo, da bi me nosili, celo za živinsko pašo je bilo menda prestrmo, zato je bilo toliko grmovja. Ravnotako so nosili mojega pomočnika, in verjetno še kaj drugih, ki so obležali. Moram pripomniti, kakšna vojska smo to bili, ko pri reševanju ranjencev nismo imeli najbolj osnovnega znanja.

Ko danes gledam televizijo, vidim ravno moj primer. Vojaki rešujejo ranjenega vojaka, odrežejo ali v najslabšem slučaju zlomijo dve veji, saj v bregu, kamor so me vlekli je bila povsod gabrovina. Dve veji, lepše dva kolca in z dveh strani zamotano šotorsko krilo in nosila bi bila tako narejena. Ti moji rešitelji so trpeli več kot jaz. Zamislite si, kako nepraktično je bilo, štirje so držali za vogal šotorskega krila, ker ni kaj držati, ter tako vlekli osemdeset kilogramov teže v strm breg. Sprednja dva sta bila veliko višje kot zadnja dva in sta zelo nepraktično in nerodno vlekla za seboj vogal šotorskega krila, a nista nesla skoraj nič. Dva od zadaj sta morala nositi skoraj vso mojo težo.

Zamislite si položaj med Ajdovščino v kotlini in Predmejo ali Otlico, skoraj kilometer strme gore, ko si v strmini, vidiš globoko dol Ajdovščino in s skrbjo premišljuješ, ali nas sovražni Nemci opazujejo, ali nas vidijo, koliko časa bo minulo, ko bodo izstrelki malega ali večjega topa zadeli v našo bližino ali pa naravnosti v nas, kaj bomo v tem slučaju storili z ranjenci, ali jih bomo kot zjutraj, spet pustili in se razleteli vsak na svojo stran. Ajdovski Nemci so prav gotovo vse videli, saj so gledali v strmino kot v televizijo. Bili so uvidevni, ko so ugotovili, da njihovi sovražniki rešujejo ranjene vojake, zato so reševanje ignorirali. Mogoče, upamo, so gotovo mislili, da bodo tudi oni nam dovolili reševati naše ranjence.

Privlekli so nas srečno na vrh in položili sredi travnika, še vedno na istem šotorskem krilu. Takrat nisem več krvavel, menda ni preostalo dovolj krvi za krvavitev.

Tam vse naokoli je bila brigada v hišah, ki niso pogorele.

Dve bolničarki sta mi odrezali rokav pri jopici, oboje hlačnic in povezale vse rane, kot so vedele. Ko so z menoj končale, sem še vedno ležal na šotorskem krilu, skoraj gol, sredi trave kot otrok pri zamenjavi plenic, da me je bilo sram, ko je bilo toliko gledalcev, posebno vaški domačini. Boste rekli, da nisem nič vedel. Bil sem zelo oslabljen, toda mislim da sem mislil jasno, vsaj jaz tako mislim. Ko sem ležal na travi mi je Starčev Edvard prinesel nekaj goveje juhe, ki mi je prav dobro prijala, toda Edvarda sem sovražno preziral, ker je noč popred bil tako vljudno pripravljen, da je zadovoljil izdajalskega kapetana s streljanjem v zrak in s tem izdal moj položaj.

Če ne bi bilo omenjenega streljanja, bi sovražnik izstrelil izstrelek na mojo glavo, če se ne bi samo minuto prej odmaknil in ne bi na nas čakali, če ne bi vedeli, da smo tam, kjer smo jih mi čakali.

Bolničarke so me spet oblekle v iste krvave cunje, katere sem imel na sebi, predno sem bil ranjen. Sedaj so bile suhe, saj sem se ves dan sušil na soncu. Suknjič, ki je bil narejen samo en teden prej, je bil brez rokava, hlače brez obeh hlačnic. To je bila moja najboljša obleka za naslednje štiri mesece, vse dokler nisem prišel domov, kot boste brali.

Ob mraku so naju dva ranjenca naložili na gretune, kot doma pravimo košem za prevoz gnoja, vendar v teh hribih so gretune manjše kot pri nas, mogoče meter osemdeset dolge, na dnu kakšnih štirideset centimetrov široke, mogoče še manjše. Na vsakem koncu gretune je bila ena glava ranjenca in najine noge so bile ena na drugi. Prevoz z volovsko

vprego je trajal celo noč, peljali smo po klancih po kamenju gor in dol, po luknjah, čez kamen in zopet v luknjo, kot v klancu doma v Porjurščino, najini ranjeni nogi sta se odbijali ena v drugo, kot da bi bile iz lesa, napravljene zato, da rešetajo in ločujejo zrnje od slame.

Drugi ranjenec v tem košu, ki je bil doma iz Proseka, je vsakokrat, ko je kolo globoko padlo in so najine noge zadele ena drugo, sto in večkrat, vedno zastokal. Jaz sem bil hujše poškodovan kot on, pa nisem čutil tako strašne bolečine, da bi se stalno oglašal. Seveda so bile bolečine, toda dale so se prenesti brez stalnega stokanja.

Po celonočni vožnji smo ob zori naslednji dan prišli v Mrzlo Rupo, ki je po grebenu raztresena napol požgana vasica, kjer sem bil že dvakrat prej, ko so me poslali na neuspešno vojaško akademijo.

Izpregli so vola in brez besede sva bila puščena v gretunah kot gnoj. Bila sva na travi nedaleč od nekega grmovja in sonce je bilo že kar vroče. Kolikor je bilo videti naokrog, ni bilo v bližini nobenega človeka. Ko sem pogledal proti drugemu ranjencu sem opazil, da je zelo bolan. Imel sem vtis, da ne bo prišel daleč, saj sploh ni odgovarjal, le kaj zastokal je, a jaz sem prihajal k moči in moja nemirna narava mi je začela narekovati, vstani in beži ven iz tega gnojnega koša.

Na mojem koncu gnojnega koša sem se začel s težavo dvigovati z namenom, da se splazim čez rob gretuna in dol na travo. Voljo sem že imel, ne pa dovolj moči, tako da sem padel na ranjene noge mojega prijatelja, ki je zatulil od bolečine. Pa sem si misli, saj sem tudi jaz poškodovan, saj sem s svojimi poškodovanimi nogami padel na njegove poškodovane noge. Bolečine bi morale biti približno enake, ne razumem kako da je njega bolj bolelo. Nisem več poskušal vstajati, uvideven sem bil do drugega ranjenca, utegnil bi zopet past na njega.

Vdal sem se v karkoli bodo drugi odločili, če bo sploh kdo prišel. Končno so prišli štirje možje. Vzeli so naju iz gretuna in položili na nosila. Imeli so prava bolniška nosila in odeje, s katerimi so nas pokrili čez glavo. Dva sta zagrabila vsak na svojem koncu nosil in nesli so naju v neznani kraj, ne da bi videla v katero smer naju nosijo.

Ker je bilo sonce že visoko, je pod odejo postalo malo prevroče, zato sem z desno roko, ki je bila moj edini zdravi ud, odrinil odejo, da sem imel obraz na zraku. Nosila so kar padla na tla in odeja je bila spet porinjena čez moj obraz. Dvignili so me in brez besed nesli naprej. Mislil sem si, to so zelo skrbni ljudje, toda pot je bila dolga in meni je pod odejo bilo zelo vroče, zato sem odejo začel zopet počasi odmikati. Tedaj niso bili več prijazni, kot se mi je preje zdelo. Položili so nosila na tla in tisti, ki je nosil zadnji, mi je zagrozil s puškino cevjo, prav zraven mojega obraza, če se spet odkriješ, dobiš šus v glavo in te bo konec. Pokrili so me in nesli naprej. Od takrat naprej sem molčal, kot da me ni. Toda bil sem užaljen, saj so mi grozili, da me ustrelijo, in nisem mogel dojeti, zakaj. Kmalu so me prinesli v izbo, zgrajeno iz smrekovih hlodov, med hlodi je bil mah. Stene in streha so bile trdne, videli je bilo, da je to poklicno delo. Postelj ni bilo, ampak vse vzdolž stavbe je bil močan lesen dvonadstropni pograd. Tudi žimnic ni bilo, ampak na debelo naložene smrekove veje. Povedali so mi, da veje odganjajo mrčes. Poleg stavbe je bila operacijska soba, v bližini kuhinja in kar je bilo še potrebno. Potok s čisto vodo se je vil skoraj tik zraven, iz katerega so vodo zajemali za vse potrebe.

To je bila bolnica tridesete partizanske divizije. Stala je v gostem smrekovem in bukovem gozdu. Osebje je bilo zaupno, zvesto in nadarjeno. Tukaj je bila uganka in skrivnost rešena, zakaj so me pokrili čez glavo ko so me nosili v bolnico, zato da ne bom vedel, kje sem, to je, da ne bom vedel kam so me nesli potem, ko se bom pozdravil in zapustil bolnico. Ko so ranjeni ozdraveli, so jih ravno tako, čez glavo pokrite odpeljali daleč stran, da niso videli, kod so jih vodili.

V bolnici je bilo nekaj več kot trideset bolnikov, osebja je bilo dovolj in je bilo zelo prijazno. Doktorici je bilo ime Pavla, ki je bila, moram reči, lepa, vitka in mlada, doma nekje od Postojne. Ko je mene prvič pregledala, je odločila, da mi odreže ostanek kazalca.

Izgubil sem prva dva sklepa kazalca, tretji je ostal. Na sredi dlani je bila odprta luknja kjer je del mine iz minometa, ali splinter, kot temu po domače rečemo, prebil sredino dlani, kosti, palec, kazalec in tretji prst, šel skozi dlan naprej in spotoma odnesel zviti kazalec.

Soglašal sem s predlogom, da mi odreže, kar je ostalo od prsta. Doktorica je to naredila že drugi dan, s pomočjo zelo lepe in prijazne bolničarke, ki je bila srček vseh bolnikov, bila je pripravljena prinesti in napraviti vse, kar smo jo prosili, in to vedno z prijazno besedo. Ime ji je bilo Cecilija, vsi smo jo klicali Cilka, ime ji je zelo pristojalo. Doktorica Pavla in glavna bolničarka Cilka sta me položili na operacijsko zimo, sam sem pomagal kolikor sem mogel, ne vem pa povedati, kako je miza izgledala.

Zdravil ni bilo na razpolago, to sta mi povedali, vem pa da me je doktorica Pavla zbodla z neko stvarjo in kmalu je lepa Cilka z njenimi oblimi prsi skoraj legla na vrh mojega obraza, se premikala počasi levo in desno in me hvalila, kako sem priden, lep, in druge prijetne stvari, ki so po vsej verjetnosti tako neizkušenim, kot sem bil, dopadljive, posebno še mlademu in nedolžnemu dečku, kar sem takrat bil. Cilkino početje mi je bilo zelo všeč, med tem ko je Pavla odžagala ostanek mojega kazalca, kar pa je precej bolelo. Verjetno bi si pustil vso roko odrezati na kratke kose, če bi Cilka z njenimi oblimi prsi še naprej ležala na mojem obrazu.

Bil sem star šestnajst let in pol in do takrat nisem okusil ženske nežnosti, zato je ta nova nežna novost preprečevala še resnejše bolečine. Od tedaj naprej je potekalo bolniško življenje precej normalno, vse do dvanajstega dneva ko so v bolnico pripeljali neko ranjeno žensko, ki je s svojim dolgim jezikom spremenila in napravila narobe vse, kar je bilo v bolnišnici dobrega in prijetnega. Omenjena ženska ni bila hudo ranjena, niti umsko niti fizično, je pa bila zato jezično škodljiva. Prav gotovo je bila nevoščljiva, ker je Cilka bila deležna tolike pozornosti. Začela je kampanjo proti Cilki, češ da je Cilka bila nemška vlačuga, poleg drugih nemoralnih klevet. Najbrže ji Cilka ni bila všeč, ker je bila zelo popularna in so jo vsi cenili. Nekdo je Cilki vse to povedal in že isti večer Cilke ni bilo več med nami. Niso vedeli kaj Cilka namerava, mogoče bi se hotela maščevati s tem, da izda sovražniku, kje je partizanska bolnica. Zato je bilo potrebno bolnico v najkrajšem času izprazniti, kajti Cilka je bila doma iz Idrije, kjer je bila sovražnikova postojanka, od tod pa do bolnice je pa bilo peš samo nekaj ur. Bolniška uprava se je takoj odločila, da je treba v najkrajšem času izprazniti bolnico z vsemi ranjenci in bolniki.

Takoj so začeli nositi na nosilih tiste, ki niso mogli hoditi, ker so bili brez nog, vsi drugi smo pa oblekli kar smo imeli, dobili smrekovo vejo za oporo in odšli naprej po stezi, na kateri smo ves čas srečevali nosilce nosila z ranjenci, ki so nas spodbujali, naj pohitimo. To je bilo stokanja in preklinjanja, po slovensko in po rusko, ker je bilo precej Rusov, ki so pobegnili iz Vlasove vojske in se pridružili partizanom. Ko sem bil pri Ajdovščini ranjen, mi je skoraj odtrgalo mišico na desni nogi, drobec železa je šel skozi kolenski sklep in skozi kolensko kapico. Levo roko sem imel zelo poškodovano, nosil sem jo zavezano okoli vratu še tri mesece kasneje, fizične moči sem imel toliko, da sem komaj stal na nogah, pot je bila pa dolga, kamnita, kakšen kilometer do ceste, po kateri so me pripeljali v gnojnem košu pred dvanajstimi dnevi.

Bolniki, katerim je bila pred nekaj dnevi odrezana noga, so hodili ponoči po kamnitem klancu s pomočjo smrekove veje, drugi, ki niso videli, so sledili drugim le po posluhu. Bili smo obupna čreda obupnih ljudi, toda bilo je treba iti naprej na zbirališče nedaleč ob cesti, kjer so nas nosači pustili kot drva ležati v travi, in hiteli nazaj po druge ranjence. To je bilo zelo resno. Babo, ki je s svojim jezikom povzročila toliko skrbi in muk, bi moral vreči v potok. Zjutraj sta prišla dva vozova s konjsko vprego. Vozova sta služila za vožnjo sena, doma smo jim rekli voz z lojtrcami, ker so bile na obeh straneh vzdolž voza lojtrce. Naložili so nas brez posebne pozornosti ali udobja.

Spominjam se, da je bil lep sončen dan in vožnja je trajala nekaj ur. Prispeli smo v temen gozd, kjer je bila na hitro postavljena in zbita izba, z nekaj grobimi stebri, med stebri ni bilo nič razen grmovja in trave, na katero so položili smrekove veje in nanje položili odeje. Vse je bilo organizirano tako hitro da človek komaj verjame, da je mogoče v tako kratkem

času napraviti tak čudež. Izba je bila pokrita kot je v teh krajih navada, kratki metrski ali še krajši smrekovi kosi brez grč, s tesarsko sekiro se namreč lahko kolje centimeter debele, prav lepe in ravne deske, s katerimi pokrivajo strehe hiš, tako da jih položijo eno zraven druge, drugo vrsto med prvima dvema, in tako naprej. Tokrat niso imeli časa za natančno klanje desk, zato niso bile vse enake, kot bi morale biti. Tisti, ki je to zasilno bolnico organiziral in pripravil še isti dan, pravočasno, tako da je bilo vse pripravljeno ko so nas pripeljali, zasluži zlato medaljo. Bilo je skromno, vendar smo se takoj vselili pod streho.

Kmalu potem ko smo se vselili v to zasilno in začasno bolnico, če jo tako imenujem, se je vlil močan dež, na nekaterih mestih je teklo več noter kot pa po strehi. Imel sem srečo, ko je začel mrzel dež, je curelo nad glavo in teklo pod menoj, kar je povzročilo nek občutek negotovosti, bojazni in žalosti. Na mnoge druge je pa deževalo. Ni bilo mogoče, da bi nas kam premaknili, puščalo je vsepovsod. To naj bi bila začasna zasilna bolnica, dokler ne bo nekje narejena druga. Ni bilo nobene razsvetljave, in pri vsem dežju je bilo premalo vode, saj so nastavljali noč in dan razno posodo pod neko skalo. Kljub temu smo zaradi pomanjkanja vode uživali zelo gosto hrano, katere pa za zdrave želodce še izdaleka ni bilo dovolj.

Drugi dan v začasni bolnici se je moje ranjeno koleno okužilo in me začelo tako boleti, da sem se za olajšavo bolečin vlekel za lase. Lahko rečem, da je to nekako pomagalo. Prav gotovo sem okužbo dobil od hoje, saj so se povoji na kolenu pri hoji odvezali in rana je bila odprta, za muhe in za umazanijo.

V začasni bolnici.

Hvala ameriškim in angleškim zaveznikom, ki so že takrat iz letal spuščali s padali medicinske potrebščine in tudi penicilin. Če tega ne bi bilo, bi gotovo izgubil nogo. Kljub temu sem imel posledice, koleno je bilo poškodovano in negibno. Trajalo je dve leti vsakodnevnega gibanja in telovadbe predno sem lahko koleno za silo pregibal. Jugoslovanska invalidska komisija je ocenila 40% poškodbe za roko in koleno. Seveda tega nisem povedal kasneje emigracijski komisiji v Trstu, ker bi me lahko zavrnili.

Odkar mi je režim zaradi mojega političnega prekrška preklical invalidnino, o čemer boste brali kasneje, nisem bil več invalid. Posebno sem pa skrival posledice mojih ran pred dekleti. Pa vrnimo se v začasno bolnico. Po infekciji kolena sem ves mesec imel vročino do 40 stopinj. Kaj je bilo narobe ne vem povedati, menda nisem nikoli spraševal, toda vem, da štiri tedne nisem pojedel vsega, kar so mi prinesli. In če jaz nisem mogel jesti, potem to dokazuje dejansko hudo bolezen, haha, imel sem pa nešteto prijateljev, ki so pričakovali, da bi dobili to, kar nisem mogel pojesti. To dokazuje, da smo ljudje kot živali, lačni se bratimo s komerkoli, ki nudi kaj za pod zob.

Bil sem izčrpan od velike izgube krvi in bolezni, toda po dveh mesecih sem v novo zgrajeni bolnici, kot boste brali, ozdravil tako, da sem bil po vsakem obedu lačen, in nikogar ni bilo, ki bi mi nudil kaj ostankov hrane, čeprav sem pričakoval, da je med nami kdo, ki ne more pojesti, kar dobi. Pa ni bilo nikogar. Bili so ranjeni, brez rok ali nog, slepi, vse najhujše kaj si človek lahko predstavlja, toda želodci so bili kot ptice v gnezdu, vedno z odprtimi kljuni. Po kakšnih štirih tednih v začasni bolnici, kot sem povedal, so nas zopet, vendar ne s tako silo kot prvič, prepeljali v novo zgrajeno bolnico, ki ni bila tako skrita kot prva ali druga, ni bila daleč od ceste, pa tudi ne od prve bolnice. Tam je bila in ostala do konce vojne. Leta 1989 sem šel mimo napisa: Bolnica Pavla. Ostala moja družba iz Avstralije ni bila pripravljena, da bi jo pogledali, ker so tam že bili. Žal mi je bilo, da nisem imel prilike, da si pogledam svojo preteklost, tam kjer so me zdravili po partizansko.

Ta nova bolnica je bila veliko večja od prve, narejena je bila iz smrekovih hlodov, v bližini je bilo več stavb. Imeli smo tudi razsvetljavo, vendar pozno ponoči je bila popolna tema, razen ročnih baterij. Ponoči je bila dežurna mlada lepa Vida, doma nekje blizu Cerkna. Ko je v tesnih ozkih hlačah hodila okoli, so se njeni zadnji dve polovici zelo prijetno in

privlačno premikali, tako da sem kljub temu, da sem bil bolnik, to všečno opazoval in si predstavljal, kaj bi s tole lepo zadnjo platjo počel, če bi mi bila na razpolago. Ko je bila prijetna Vida ponoči dežurna in ni imela veliko dela, je ignorirala sitneže, ki so vedno hoteli njeno pozornost. Pomagala je s kozarcem vode ali, kot smo rekli, popogaja, s tem da je nekoga odnesla ven. Jaz sem bil vzoren bolnik, nikdar nisem klical dežurne brez potrebe, tudi nisem stokal ali bil neprijeten do drugih. Ker sem bil kar precej bolan, tudi skoraj nisem spal.

Lepa Vida bi včasih rada tudi kaj zaspala, zato se je ulegla k meni in me lepo nagovorila, skoraj vedno si zbujen, je rekla, a jaz zaspim kot hlod, ne čujem nič. Poslušaj, jaz se bom ulegla zraven tebe in če bo kdo klical, me prebudi. Več kot zadovoljno sem pokimal, češ, soglašam. Počutil sem se presrečen, da je ravno mene izbrala kot najbolj zaupnega, kaj naj bi bilo drugega, ko sem bil tak revež. Morda sem med drugimi izgledal bolj prijetno, ne vem zakaj se je Vida stisnila k meni. Jaz sem se počutil kot v samem raju. Kmalu je zaspala, saj sem to slišal, ko je začela globlje dihati. Mogoče je imela kakšne drugačne želje ali misli, ne vem, z svoje stani sem Vidi zaupal v vsem, kar sem od nje nisem slišal, kar ni bilo prav nič sumljivega.

Zdaj spi, sem si mislil. Kako rad bi nežno in z občutkom prijel za njeno zadnjico, sem si predstavljal, kako jo lepo nosi in premika, pri čemer sem čisto pozabil, da me muči mrzlica. Kot sem povedal, ko se je ulegla in kmalu zaspala, se je nisem upal dotakniti, da ne bi izgubil zaupanja. Prav gotovo bi zamerila, če jo poprimem, sem si mislil, jaz nedolžni in neškodljiv, jo utegnem izgubiti, tudi če se jo samo dotaknem. Ne bom je nadlegoval, ko je bila tako prijetno stisnjena k meni, zato sem poskrbel, da jo nisem poklical za vsak nič, da je bila dalje poleg mene. Kadar je odšla da bi poskrbela za bolnika, me je skrbelo, ali se bo vrnila. A ko se je vrnila in se zopet stisnila k meni, sem bil presrečen. Prav gotovo je bilo to najboljše zdravilo za moje zdravljenje. Poznal sem vse bolnike, zato je bilo odvisno od mene, ali je vredno lepo Vido zbuditi. Prav gotovo je bilo to, da je bila stisnjena k meni, veliko pomagalo k temu, da sem se hitreje fizično in umsko pozdravil.

Zdravljenje.

Doktorica Pavla je vsako jutro s svojimi pomočniki, redno in pridno, šla po vrsti od prvega do zadnjega bolnika. Bolničar je pred njo odmotal povoje prejšnjega dne, potem je doktorica Pavla natančno pregledala rane in jih profesionalno očistila in dezinficirala. Nato je spet obvezala, ali pa je to nekdo drug naredil, če je bilo veliko novih ranjencev. Moram povedati, da so bile rane na moji roki in nogah odprte več kot deset centimetrov. Neko lepo jutro, ko je bolničar na moji roki odmotal povoje prejšnjega dne, se je po zadnjem kosu gaze pokazalo prestrašljivo presenečenje. Na rani je bilo stotine črvov, ki so bili presenečeni tako kot jaz, migljali so eden čez drugega, vse navprek. Bila je zelo neprijetna izkušnja, da me črvi žrejo, ko sem še med živimi. Sedaj je vse pozabljeno, le da vsaka stvar zahteva nekaj časa.

Po dveh mesecih sem se počutil prav dobro okrepčanega, hvala lepi Vidi, ki je verjetno veliko pripomogla k mojemu okrevanju. Seveda so bile rane še vedno odprte, zato sem moral ležati, vendar bi že rad vstal s trdega pograda. Vprašal sem doktorico Pavlo, ali lahko vstanem. Odgovorila je, še ne, malo še počakaj. Tako sem si lepega sončnega popoldneva, ne da bi koga vprašal, zavezal levo roko okoli vratu, počasi sem se uprl na noge in šel precej nerodno skozi vrata ven in še malo naprej, ko sem zagledal doktorico Pavlo, kako mi je z druge strani prihajala nasproti. Hitro sem se obrnil, da bi se pohvalil, kako dobro že hodim. Pet korakov sem naredil kar dobro, ko sem pa stopil v stavbo bolnice, ki je bila za pol stopnice nižje, sem se prevrnil na vse štiri, in bilo me je sram. Doktorica je stopila čezme in šla svojo pot po sredi bolnice naprej. Prav ti je, je rekla.

Četrto poglavje.

Prijetna novica, prepeljali nas bodo v Italijo.

Tako je bilo slišati govoriti. Prav prijetna novica, češ da bodo hudo ranjene prepeljali na zdravljenje v Italijo. Mislil sem si, hvala Bogu, to bo najlepši način znebiti se te NOB, borbe za kruh, strahu in lakote. Ko se v Italiji pozdravim, sem si mislil in zelo upal, bo konec vojne. Med tem časom bom videl nekaj sveta in se verjetno vrnil domov v lepi vojaški uniformi in vedel marsikaj povedati. To so bile lepe novice in želje, skoraj sanje.

Dogajati se je začelo še predno sem to pričakoval. Povedali so nam, jutri se bomo poslovili. Res so prišli po nas z vozovi, sicer ne do bolnice, ampak samo do bližnje ceste, toda na vozovih žal ni bilo prostora za vse. Zdaj bom pa plačal za tisti dan, ko sem doktorico prevaral s tem, da sem vstal, predno mi je to dovolila. Neumnež, hvaliti sem se hotel, kako dobro hodim.

Od trenutka, ko smo začeli potovanje v Italijo, je bil vsak dan slabši. Mene in devet drugih so posadili na hrbte konjev, brez sedla ali odeje ali česarkoli, kjer bi se lahko držal. Doktorica je osebno z vso pozornostjo povezala vse rane na nogah in na roki, kar pa ni pomagalo, da se ne bi povoji začeli odvijati. Po dveh mesecih ležanja na pogradu so me oblekli v moje hlače brez hlačnikov in me posadili na konja, seveda z vodičem, ki je vodil konja ves čas. Med potjo po stezi, ki je trajala mogoče cele tri ure ali še več, sem bil polovico poti bolj v nezavesti kot pa pri zavesti. Le strah, da bom padel s konja na kamenje me je držal pri zavesti. Levo roko sem imel zavezano okoli vratu, noge so visele in drsale ob konju, povoji in gaze na ranah so zlezli na stopala in rane so drsale ob umazanem konju, tako da se je na ranah nabralo polno umazanije in dlak, pri čemer so tudi muhe bile deležne pojedine. Roka s katero sem se držal me je bolela, vendar nisem mogel spustiti konjske žime na vratu konja, za katero sem se držal. Neprijetne vrtoglavice, ki sem jo čutil ni mogoče opisati.

Naj bo, sem si mislil, bom potrpel še malo, saj v nekaj dneh bom v Italiji, kjer bo vsega dovolj in vse gorje bo hitro pozabljeno. Zamislite si, po dveh mesecih ležanja na trdem pogradu, reven in izčrpan, sem bil posajen na konja brez sedla in jaham po stezah brez počitka, od naselja Mrzla Rupa do naselja Predmeja, nedaleč od Ajdovščine. Končno smo prispeli na Predmejo, kjer sem že bil večkrat prej. Na Predmeji je Gradnikova brigada prevzela odgovornost za nas obupane jezdece, takoj so nam preskrbeli štalo, kjer smo polegli in takoj zaspali, kot da bi nas postrelili. O kako je v štali lepo, ostal bi za vedno, sem si mislil. Moram pripomniti, da sem takrat po dolgi bolezni, ozdravel in zaradi izčrpanosti sem imel tak apetit, da bi jedel žive podgane.

No, to ni bilo potrebno, kuhala se je zelo dobra večerja, kar je nam ranjencem poudarjal kuhar. Ko smo mi preizkušeni konjeniki, šantali iz štale, nas je čakal cel kotel hrane z več mesa kot riža. Ne vem kako to, da sem še imel svojo menažko, vse drugo so mi odnesli ali uničili. Za čevlje, ki sem jih že prej omenil, me je nekdo v bolnici z zvijačo pregovoril, češ da so njegovi čevlji za njega premajhni, a moji so mi bili malo preveliki. Ne da bi jaz gledal, je zamenjal samo en čevelj, ki se je ujemal z njegovim. Tako sem ostal z dvemi čevlji različnih velikosti. Rezultat partizanskega tovarištva.

Trenutno najbolj pomembna stvar je bila menažka in če je kaj v njej. Brigadni kuhar je samo za nas deset, ki smo lahko hodili, naložil mesa in riža vse do vrha menažke. Mislil sem si, to je življenje, ko imam priliko, da si napolnim moj prazni želodec vse do vrha. Tisti trenutek mi ni bilo nič bolj pomembno kot hrana. Kuhar je ponujal, tukaj je še, kolikor kdo hoče. Ne vem koliko so drugi jedli, vem pa zase, da sem bil ne le želodčno ampak tudi miselno lačen, požrešen, zato sem si še vzel riža in mesa, in za tem, kot skrbni gospodar, še preskrbo za drugi dan. Napolnil sem menažko za lakoto, ki še pride.
Od Predmeje so nas peljali na kmečkih vozovih proti železniški progi južno od Postojne. V vozovih je bilo pol metra sena in mreža naokoli tako, da smo se ranjenci udobno počutili. To je bila kraljevska vožnja v primerjavi v prvo v gnojnih gretunah in druge na konjih.

Morala je biti dolga kolona vozov, kajti bilo nas je 96 ranjencev iz vseh bolnic na slovenskem Primorju. Spremljal nas je ves deveti korpus, kar je moralo biti okoli 2 tisoč borcev.

Ko se je ponoči voz tiho gugal sem ter tja, sem se spomnil na riž in meso v menažki, ki sem ga vzel za naslednji dan. Bom vzel čisto malo, za eno samo žlico, sem si zatrdil, saj sem še od prejšnjega večera poln, več kot do vrha želodca, toda miselno sem bil lačen in požrešen. Žlico riža zdaj, še eno malo kasneje, in vrag me je premotil, tako kot vedno, in predno smo prišli v bližino železnice je bila menažka prazna, moj želodec pa prepoln, zato mi je riž v njem začel nagajati z zvijanjem in krčenjem. Vozovi so obstali in vsi smo izstopili in čakali, da bodo organizirali prehod čez železnico. Medtem, ko smo čakali, se je riž v mojem želodcu širil kar naprej, tako da ni bilo zanj več dovolj prostora.

Počutil sem se zelo neprijetno, kot da me bo vsak čas razneslo, zato sem odšantal za grmovje, tako da sem bil sam. Z eno nogo sem pokleknil na travo, druge nisem mogel upogniti, in riž je začel vreti iz mene kot izvir Vipave. Da ne omenjam več o tem, spominjam se, da čeprav ni bilo nobenega človeka v bližini, me je bilo samega sebe sram.

Na tem mestu, za katerega ne vem, kje je bil, in tudi takrat nisem vedel, so se štiri partizanske brigade razporedile ob železnici Ljubljana – Trst. Ranjenci, ki niso mogli hoditi, so bili zopet na nosilih preneseni čez železnico. Nas deset posebnih konjenikov pa zopet na konjskem hrbtu. Nisem pričakoval, da bodo konji šli preko železnice in si želel še manj, da bi zopet jezdil istega konja kot poprej. Bil sem zadnji v vrsti, brez sedla ali kakšne odeje.

Spremljevalec, ki je vodil mojega konja, je bil bivši nemški vojak, ki je prešel k partizanom da si s tem reši kožo, ker je pričakoval, da nacistična Nemčija propade. Po moji pameti to ni bila zanj najboljša rešitev, saj sem drugi dan slišal partizana, ki ga je zasmehoval z izzivalnimi besedami. Dvomim, da je kdaj živ prišel v Nemčijo. Kmalu po prehodu železnice sem ugotovil, da je Nemec, ki je vodil konja in na konju mene, bil izredno strahopeten. Držal je konja na katerem sem boječe in z jezo jezdil in hodil za ostalimi, ko so ravno tako vodili konje navzdol proti železniški progi po kamniti strmini.

Tu in tam je konju zdrsnilo na gladkem kamenju, Nemec je pa konja svaril, haj fuks, haj fuks. Jaz sem, tako kot konj, zdrsnil po konjskem hrbtu naprej, velikokrat sem skoraj zdrsnil preko glave konja, le desna roka, s katero sem se z vso močjo držal konjske grive, me je zadržala, da nisem padel. Levo roko sem imel zavezano okoli vratu in čudil sem se samemu sebi, kako da sem se obdržal na konju. Nemec je le konja svaril, haj fuks, haj fuks, ter preplašen korakal pred konjem naprej. Partizansko vodstvo se je odločilo za prehod preko železnice med dvema tuneloma. Ko smo po zelo strmi gmajni prišli do železnice, je z obeh strani, kjer smo nameravali prehod, začelo streljati iz mitraljezov. Konj se je ustrašil nenadnega streljanja, skočil s prvimi nogami v zrak in jaz sem kot vreča krompirja zletel na tla. Konjevodec Nemec ni nič opazil, le brisal jo je s konjem naprej. Jaz pa tudi nisem nič zinil, najbrže sem bil tako prizadet, da sem za trenutek okamenel.

Nemec je bil tako preplašen, da ni niti videl, niti slišal, niti pogledal, če sem še na konju. Sicer pa, obadva, Nemec in jaz sva bila preplašena. Ko sem padel s konja sem se verjetno bolj preplašil kot pa Nemec, ker sem ostal na tleh sam, vsaj tako je izgledalo, ker nisem videl nikogar. Na drugi strani železnice je bilo ravno tako strmo in skalnato, kot kjer smo prišli. Ko so iz bunkerjev Nemci začeli streljati v našo smer, so bili naši že pripravljeni, odgovarjali so nazaj. V tem času so nosili ranjence in nihče ni bil zadet. Jaz sem se po treh plazil v strmino. Nisem pričakoval, da pridem sovražniku v past, bal pa sem se, da ko pridem na vrh strmine, tam ne bo nikogar od naših, kam naj se potem obrnem. Vendar se je vse izteklo dobro. Ranjencev in partizanov je bilo vsepovsod, kar je pomenilo, da je pot v Italijo še vedno na stežaj odprta.

Zopet so nas naložili na druge kmečke vozove, ki so čakali na drugi strani železnice. Sedaj nisem jezdil konja. Vozovi, ki so nas pripeljali od Predmeje do železnice, so se gotovo morali vrniti nazaj na svoje domove.

Skoraj se je že zdanilo, šli smo še malo naprej, potem smo počivali. Med počitkom smo ranjenci dobili košček kruha z medom, medtem ko so naši branitelji in čuvaji niso dobili nič, in so cedili sline. Sedaj smo vsi, ranjenci in branitelji, bili na Notranjski strani železnice. Naslednjo noč so nas vozili po Notranjski v smeri Babnega polja, kjer je bilo začasno partizansko letališče, tam so pristajala angleška letala, ki so prihajala iz Italije in se čim bolj hitro vračala spet nazaj. Seveda so pristajali samo ponoči. Mi smo prispeli na določeno mesto, ko je že bila tema. Še vedno smo ležali na vozovih, povedali so nam pa, da ko pristane angleško letalo, moramo čimprej nanj, tako da lahko čim preje odleti. Tako smo poleg letališča v gozdu vsi ranjenci na vozovih in čakamo. Napeto čakam in molčim, mislim si, še malo in bom kot ptiček odletel v izobilje in zadoščenje z upanjem, da se ne vrnem kmalu in ne čujem več ropot mitraljezov.

Kmalu smo zaslišali letalske motorje, še malo, skoraj bo tukaj, pridi in odpelji me s seboj, kovinasti ptiček, sem se veselil. Prižgali so ognje vzdolž pristajalne steze zato, da bi letalo vedelo, kje pristati. Že prihaja, je že čisto blizu, začne pristajati. Letalo se sliši vedno bliže in bliže, pridi pome, sem si čustveno želel in se že vnaprej zahvaljeval za rešitev iz te večne brezsmiselne gonje. Nestrpno in veselo sem čakal te rešitve življenja. Bil sem prepričan,da sem to noč rešen vseh neprijetnosti.

Nenadoma je priletelo drugo letalo in nepričakovano sestreli prvega. Letalo, ki smo ga pričakovali, ni pristalo ampak se je zrušilo na zemljo v kup zvite kovine, in s tem je padlo moje upanje na izobilje, na lepo uniformo, vse z nekaj streli iz mitraljeza, vse je padlo v brezup, ves svet se mi je postavil na glavo.

Razočaranje.

Menim, da se mi je sovražnik zameril bolj kot kdajkoli popred, ker mi je prekrižal in preprečil vsa pričakovanja in vse želje. Predno je rešilno letalo strmoglavilo, so nam rekli, da moramo čimpreje na letalo, ker mora čim preje odleteti. Sedaj ga je pa sestrelilo nemško lovsko letalo, zahvaljujoč izdajalskemu jeziku. Vozovi s skoraj sto ranjenci so začeli hitro voziti, vendar ne v smer letala, ampak v nasprotno smer, čim hitreje, po nepoznanih ozkih cestah, po klancih, za mene po novih krajih, nisem vedel kje sem, pa tudi vprašal nisem, preveč me je ta dogodek prestrašil. Kam zdaj, peljemo se proč od doma, hitro naprej, kot da nas nekdo za nami preganja. Po skoraj celem dnevu vožnje so vozovi končno obstali. Zopet je bil isti postopek, kot prvikrat ko so me nosili na nosilih. Tisti, ki smo morali hoditi peš, smo se morali pokriti čez glavo, tako da smo videli le dva koraka pred seboj.

Tako zamaskirane nas je vodil vodič kateremu smo sledili v strm breg. Jaz vedno z desno nogo naprej, levo nogo sem potegnil za seboj. Moral sem zelo paziti, ker sem bil še vedno šibak in zato precej neroden, na desni nogi je bila še odprta rana, odprta rana je bila tudi na levi nogi, kjer pa kolena nisem mogel upogibati. Leva roka je bila še vedno zavezana okoli vratu. Tako se nisem mogel uloviti, če sem izgubljal ravnotežje. Hodili smo nekje po Kočevskem gozdu, dokler nismo po stalni hoji v strm breg prišli na precej raven vrh, ki ga je obdajal bukov in smrekov gozd. Zvedel sem, da je to bila glavna partizanska bolnica sedmega partizanskega korpusa, ki je deloval na Notranjskem in na Dolenjskem. Povedali so nam, da je ta bolnica delovala še za časa italijanske okupacije in da jo sovražnik ni nikdar odkril.

V bolnici je bilo prostora za osemdeset ali več ranjencev. V tej bolnici sem bil kake štiri tedne, ne morem točno povedati, vem pa in ne bom nikoli pozabil, da sem se tam z zadovoljstvom naučil igrati šah, ki sem ga od tedaj vedno rad igral, tudi po končani vojni, ko sem v Ljubljani delal in študiral. Leta 1948 sem se ob nedeljah, ko nisem mogel nikjer preganjati čas, ker ni bilo denarja, čez cesto zatekel v kavarno Union, kjer ni bilo potrebno imeti denar, če si sedel za šahovsko mizico. To je bilo čez cesto od moje tako imenovane ljudske jedilnice, in tako sva s sošolcem in soigralcem Hubertom velikokrat zamudila najino večerjo, katere je bilo pa premalo. Ker se tudi za denar ni dalo nič kupiti in ker je

bil naslednji obrok kosilo drugi dan od dveh do treh, sva si lakoto potolažila in pozabila nanjo tako, da sva šla zopet igrat šah.

Sedaj sem skočil kar za štiri leta naprej. Potrpežljivi bralec, oprosti. Vračam se štiri leta nazaj, to je v leto 1944, v bolnico sedmega korpusa nekje v Kočevskem rogu. Po nekaj tednih bivanja v tej bolnici je nekaj ranjencev odšlo v Italijo. Vendar ne iz Babnega polja, kjer je bilo angleško letalo sestreljeno, ampak iz Bele krajine. Seveda so izbrali bolj hudo ranjene, tako da sem jaz z mnogimi drugimi iz Primorske ostal v čakalni vrsti. Zopet sem začel upati, morda pride moj čas. Sem pa tudi zaskrbljeno premišljeval, ali bodo moje želje in sanje spet prišle v nič. Kmalu bom ozdravel, sem skoraj sto kilometrov od doma, še v brigado bom moral in zopet zagrabiti za mitraljez. Kot sem sedaj oblečen, brez obleke in čevljev, razcapan, me ne bo le strah ampak tudi sram pred drugimi. Kot je pokojna stara mati velikokrat rekla, ta naš mali, vedno hoče biti nobel. Seveda da sem raje lepo oblečen, obleka naredi človeka. Saj se spominjate, ko sem prišel v vojaško akademijo z lepo nemško puško in usnjenim jopičem in skoraj novimi čevlji, ki so bili le malo tesni, je oficir, načelnik šole izbral mene, da bom dežurni akademije, le zakaj. Mislil si je, ta je solidno oblečen, ta je najpametnejši, ta nekaj ve, ko se je tako znašel. Ni vedel, da se v usnjenem jopiču skriva nevedni tepec.

Upanje na odhod v Italijo je še bilo, vsaj izgledalo je tako. Nekaj jih je že srečno odšlo, kmalu so začeli izbor za drugi odhod, tudi mene so določili, čeprav tega nisem pričakoval. Izgleda da sem bil bolj poškodovan, kot sem si pa predstavljal. Zopet sem šel z zavezanimi očmi kako uro ali dve, ne vem natančno, vem le, da sem šepal dolgo časa. Bilo je zelo strmo do najbližje ceste. V strmino sem hodil vedno z desno nogo naprej, ter potegnil levo za sabo. Ko smo šli po bregu navzdol, sem moral vedno z neupogljivo levo nogo naprej in povleči desno zraven. Končno smo po res trnjevi poti prišli na cesto, Brod na Kolpi. Tiste, ki niso mogli hoditi, so prenesli na nosilih, potem so nas zopet čakali kmečki vozovi. Koliko nas je bilo, pa ne vem povedati.

Peljali so nas na vozovih do trga Brod na Kolpi, vse do porušenega mostu. Tam je bilo mogoče preko ruševin priti na drugo stran reke, kjer so nas pričakali trije tovornjaki propadle italijanske vojske. Eden izmed treh je vozil s svojim motorjem, druga dva so pa vlekla druga vozila. Ranjenci, ki niso mogli hoditi, so polegli po podu vseh treh vozil. Kogar so noge držale pokonci, je sedel na ali ob ograji tovornjakov, z nogami na podu vozil. Imel sem srečo, da sem bil prav gotovo med najbolj fizično sposobnimi, saj so pretekli skoraj trije meseci odkar sem bil ranjen, zato so me postavili, kot za kazen, zadaj na vrata vlačilnega vozila. To je bil najbolj nevaren prostor, toda ni bilo drugega. Saj ste prav razumeli, en tovornjak je vlekel dva manjša tovornjaka, polna ranjencev. Tudi na vozilih, ki so bila vlečena, so sedeli zadaj na vratih. To je bil najstrašnejši in grozljiv občutek, sedeti na vratih vlačilca.

Stemnilo se je, ko so nas vse naložili. Sedel sem na vratih, predno smo krenili, in čim dalje smo čakali tem bolj sem bil zaskrbljen. Nisem vedel, ali bom sploh živ še kam prišel, bil sem zelo prestrašen, še predno smo krenili. Če bi lahko izbiral, kaj napraviti, bi najrajši šel nazaj na goro, kjer je bila partizanska bolnica in čakal, kaj bo. Kajti sedeti na vratih, kjer imam za hrbtom še dve privezani vozili, ki sledijo prvemu, in samo eno roko s katero se lahko držim, da ne padem nazaj pod privezano vozilo, to se pravi, ni rešitve, če padem pod dve vozili, ki sledijo. Ko sem povedal moje skrbi odgovornemu kapetanu, me je nahrulil, češ, jaz sem edini, ki se ustim. Nisem nič več zinil, počutil sem se pa zelo prizadet in v veliki nevarnosti, ki je bila očitna.

Krenili smo na pot in bilo je, kot sem pričakoval. Ko je prvi tovornjak potegnil vrv, je ta potegnila drugega in potem še tretjega. Vsakokrat ko je vlečni tovornjak premaknil prvo in potem drugo vozilo, me je vrglo sunkoma nazaj. Če ne bi imel svoje noge pod ranjenci, ki so ležali na podu, ne bi vzdržal na vratih in bi padel na cesto, pod vozilo, ki je sledilo. Bolniki niso bili zadovoljni, ko sem jih z nogami dvigal od tal, vsakokrat kot sem omahnil nazaj. Stokali so, vendar si niso mogli veliko pomagati, jaz pa tudi nisem odnehal, saj je bilo zame življenjsko pomembno, da ostanem sedeč na vratih. Kaj zato, če bom na podu

ležeče vznemirjal, ali naj grem pod kolesa tovornjakov, da ne bom nadležen nekemu gospodu, ki brez skrbi leži na podu, čeprav je ranjen. Tudi jaz sem ranjen in zato sem med njimi.

Poudaril bom, nikoli poprej in ne potem, niti ko je streljalo in padalo iz zraka vse naokrog, nisem bil v takem strahu kot takrat, so sem sedel na vratih tovornjaka. Vsako toliko časa sem se ozrl, da sem pogledal nazaj, kako cesta beži pod menoj in si z grozo predstavljal, kako bi padel pod kolesa vozil, ki so sledila. Ko smo bili na ravni cesti, je še kar šlo, dokler nismo prišli v strmi breg ceste, kjer pa vlačilec ni mogel več speljati tovora. Zato so zadnje vozilo odvezali in podstavili kamenje pod kolesa, da se ne bi samo kam zapeljalo.

Tako je vlačilec vlekel samo eno vozilo do vrha klanca, kjer so ga odpeli in podstavili kamenje pod kolesa. Potem se je vlačilec z vsemi potniki obračal, naprej, nazaj, šel v travo in v blato, dokler se ni obrnil in odpeljal nazaj po tretje vozilo, ki je bilo pod klancem. Zopet se je obračal, naprej, nazaj, kot preje, in po dolgem manevriranju so uspeli pripeti tretje vozilo za vlačilca, ki ga je privlekel na vrh klanca, tam kjer je čakalo drugo. Z velikim kričanjem, ukazovanjem in prizadevanjem so ti mladi ljudje vlekli in porivali s strašno muko, da so zopet sestavili vsa tri vozila skupaj, pri čemer je tretje vozilo postalo drugo in drugo tretje. Drugo in tretje vozilo je menjalo položaj pri vsakem strmem klancu in ta operacija se je ponovila pred vsakim klancem.

Tega je bilo veliko, ne vem povedati kolikokrat se je to zgodilo, dokler nismo prišli v trg Gradec. Naslednja operacija je bila drugačna, ko smo morali preko reke Kolpe. Tu je bilo vsako vozilo posebej zapeljano na splav in povlečeno na splavu na drugo stran reke. Kako so razstavili in zapeljali vsak tovornjak posebej na splav, se več ne spomnim, čeprav sem sedel na vratih tovornjaka, ki je vodil. Predstavljam si, da je morala biti ljudska vprega, kajti kot sem omenil, dvoje vozil je bilo brez motorja. Na drugi strani reke je bilo treba spet vse sestaviti, da smo se peljali naprej. To je bila več kot božja pot za ranjence in za tiste, ki so pri transportu sodelovali.

Vse to se je dogajalo ponoči, verjetno zaradi varnosti pred nemškimi letali. Zamisli si, bralec, kakšne težave smo revni in bolni ranjenci prenašali. Vozili smo se po cesti, zdaj v klanec, zdaj navzdol, kot besni, naprej in nazaj, stalno obračanje vlačilca, pri čemer smo jaz in tudi drugi sedeli na vratih vlačilca, na robu deske. Kakšno potrpljenje in prizadevanje voditeljev in pomagačev, ki so nas hoteli spraviti v Italijo, kjer bo za nas varnejše. Za to prizadevanje, ali socialno, ali politično, ali nacionalno, so vsi brez izjeme zaslužili slavne zasluge.

Vso noč in drugi dan zjutraj smo brez nesreče prišli v trg Gradec, ki je na Dolenjskem, na polovici poti med Črnomljem in Metliko. V naselju Gradec smo nekaj tednov ležali po štalah, kjer smo čakali, da nas pokličejo in odpeljejo na letališče in odhod v Italijo. Seveda je letalo prišlo, tudi po dva, pripeljala in odvrgla sta potrebščine ubogim partizanom, toda pristali niso, ker so oblasti v Londonu menile, da pristajanje ni dovolj varno.

Nisem hodil po naselju, ker me je bilo raztrganca sram takega, kot sem bil. Prav v bližini je bil lep srednjeveški grad, obkoljen z rečico Lahinjo. Bil sem radoveden, da bi ga šel pogledat, česar si pa nisem upal, saj so iz gradu prihajali in odhajali ljudje posebne šarže. Zato nisem upal, da bom kdaj videl notranjost gradu.

Še sanjalo se mi ni, da bom nekoč videl notranjost tega gradu.

V življenju se zgodijo dogodki, ki človeku še v sanjah ne pridejo na misel. Glej, leta 2007 sem šel skozi vse prostore tega gradu, in to ne kot sramežljivi raztrganec leta 1944, ampak kot lepo oblečen in ponosen gospod. Seveda je bila z menoj tudi moja Dragica, ob kateri sem se spominjal na več kot pol stoletja staro in revno preteklost, posebno pa tudi na dogodek, ko sem padel v reko Lahinjo, ki obdaja grad, kot boste brali. Ko sem ostalim turistom iz Avstralije pripovedoval o omenjenih prav revnih in skoraj žalostnih dogodkih, in o želji da bi bil prepeljan iz trga Gradec v Italijo, kako leta 1944 nisem uspel, a sedaj sem

prišel vse iz Avstralije, za katero takrat še vedel nisem. Solze so me oblile od radosti in usmiljenja do preteklosti. Ta in sto drugih prijetnih dogodkov je bilo, za kar sem morda želel preživeti, čeprav tega nisem pričakoval. Oprosti bralec, spet sem izgubil pot.

Še sem v Gradcu, ne kot turist, ampak kot poškodovan raztrganec. Že okoli tri mesece je minilo odkar sem bil ranjen, toda imel sem še vedno odprte rane in trdo koleno in roko sem še vedno nosil obešeno okoli vratu. Dolgčas in skrb sta bila vedno prisotna, tudi družbe nisem iskal, rajši sem bil sam, zato sem vedno hodil okoli, nisem mogel mirovati. Taka je moja narava, moram biti z nečem zaposlen, in tako sem nedaleč odkril rečico Lahinjo. Imela je globok breg, kar je bilo za mene težko dostopno, toda ko sem zagledal ob bregu barčico, nisem miroval. Na Krasu nimamo ne rek ne potokov, čolne, tudi velike prekooceanske ladje sem videl v Trstu, a si nisem upal blizu, ker je to bilo mesto mestnih ljudi, kjer smo se podeželski ljudje že iz navade čutili mali, nevedni in bili sramežljivi. No, tukaj sem bil sam, zato bom to mašino preizkusil, sem si mislil. Rinem navzdol po bregu skozi grmovje, se počasi prerivam, dokler ne pridem do vode in pogledam naokoli, nikogar ni. Nisem vedel, ali bi ali ne bi stopil in preizkusil občutek na barčici.

Zberem korajžo, primem za vrv s katero je bil čolniček privezan in ga potegnem k sebi. Presenečen sem bil, kako je barčica lahko, brez najmanjšega odpora plavala po vodi. Brez premišljevanja stopim z eno nogo naprej v dno čolna, tako kot da bi stopil, kot doma stopim v kuhinjo ali sobo. Bo kar šlo. Tako kot Istrijani pravijo, Čičo no že per barca, Krašovec ni za barko. Ko sem z nogo stopil na dno čolna, ta kar zleti proč od mene in jaz z velikim štrbunkom padem v vodo kot hlod, ves presenečen in preplašen. Da bi vsaj kdo gledal in se smejal moji nesreči, počutil bi se tudi bolj varno, ker bi mi kdo lahko pomagal, toda bil sem sam v zadregi in panični skrbi, da utonem, tukaj se konča pot v Italijo, zdaj je mene konec.

Nikoli nisem imel mlačne a še manj mrzle vode rad, tu pa je bilo globoko blato, bilo me je strah, kaj bo z menoj. Pobiral sem se ves preplašen in se zopet prevrnil in pogrezal v blato. Menda se ne bom nikoli rešil iz tega blata, bilo me je na smrt strah. Nikogar ni bilo, da bi mi pomagal. Spraševal sem se, ali sem prišel sem umreti, nihče ne bo niti vedel, kam sem izginil, še vprašali ne bodo po meni. Kdo pa ve, da sploh obstojam, kje je moje ime zapisano, me je skrbelo. No, po dolgem času sem se umiril in se s prizadevanjem in odločnostjo, da hočem živeti, skobacal na suho. Rešil sem si življenje, vsaj tako sem mislil. Hvala tistemu, ki mi je pomagal, kdorkoli je že to. Manjkal mi je čevelj na nogi. Kaj naj napravim zdaj, kličem na pomoč, kdo mi bo pomagal. Smejali se mi bodo, če povem, da sem izgubil čevelj. Ni upanja da bi dobil drugega, pozabil bom kje sem ga izgubil, zato je edina rešitev, nazaj v vodo.

Moram z glavo naprej, kako drugače bom otipal čevelj, ki je v blatu, koliko časa z glavo pod vodo bo potrebno, da čevelj najdem, ali moram dati življenje za en čevelj. To je nemogoče, česa takega nisem navajen, tudi nisem poseben prijatelj vode, posebno še umazane vode ne, sem si mislil. Zato sem se odločil, da ne moram drugače kot da grem z nogami v blato in tako iščem izgubljeni čevelj. Sezul sem si še drugi čevelj, ga postavil na varno in z oklevanjem in previdno zlezel zopet v vodni tok, ki me je vlekel naprej, tako da sem se težko upiral. Blato me je držalo, da nisem splaval naprej. Po blatu sem tipal z eno, potem z drugo nogo, priznam, v vodi sem strašen strahopetec, v vsaki mali ribici vidim morskega psa, ki me hoče za zajtrk, vedno me je strah, da me kaj ne bo pojedlo. Po dolgem tipanju sem začutil, kar sem iskal. Čevelj je bil globoko v blatu, z roko ni bilo mogoče do njega, ne da bi potunkal glavo pod vodo, tega pa nisem bil pripravljen narediti. Z boso nogo sem ugotovil, da je čevelj obrnjen proti meni, kar pomeni, da moram še globlje v vodo, kjer se moram obrniti in šele potem lahko vtaknem nogo v čevelj. Končno sem uspel, menil sem pa, da je to bil resen podvig, ki je zahteval korajžo in odločnost. Pa naj bralec to presodi.

Še sreča da ni bilo mraz, ves premočen sem prišel na skedenj, kjer so bili ostali, ki so čakali na polet v Italijo. Nikomur nisem nič povedal, le slekel sem vse cunje in jih obesil naokrog po seniku, kjer je bilo za to prostora. Ni bilo nevarno, da bi kdorkoli kaj odnesel, ker ni bilo niti enega kosa, katerega bi bilo vredno vzeti. Tako sem gol legel pod neko

odejo dokler se cunje niso posušile. Da bi jih vsaj kdo odnesel, mogoče bi od ne vem koga dobil kaj boljšega. Vsi smo bili zelo slabo oblečeni, ker so vsi, ki so bili določeni za odhod v Italijo, po nagovarjanju ali pod pritiskom drugih tovarišev odstopili dobra oblačila, saj češ, ko prideš v Italijo, boš dobil nova. Toda jaz sem bil v primerjavi z drugimi še vedno najbolj reven, hvala profesionalnim bolničarkam in tistemu, ki me je prevaral za čevlje.

Zaman smo čakali na odhod v Italijo.

Naše čakanje na odhod se je končalo. Povedali so nam, da ne bomo več čakali, ker letala ne bodo prišla. Odpravili so nas na vse strani, ne vem, kam so odšli drugi. Jaz in nekaj deset drugih ranjencev, ki nismo bili več tako onemogli, pozdravili smo se na rezličnih krajih, kjer smo čakali na pot v Italijo, bilo je tri mesece in pol, odkar sem bil ranjen, smo šli peš, šepali, viseli na eno ali drugo stran in se tako vsak na svoj način počasi eden za drugim vlekli iz trga Gradec, skozi trg Metlika na hrvaško stran, kjer so bile na drugi strani griča tri vasice. To so imenovali Žumberk in ljudi tam so Hrvati imenovali Lahi. To so bili Srbi, ki so bili del pravoslavne Krajine in zaradi tega so bili v prijateljskih odnosih s partizani.

Tako sem prišel iz Primorske vse na Hrvaško, kot da bi me nekdo vabil, pridi sem, ti bo bolje, z obljubami dostojanstva in izobilja v Italiji, dejansko sem se pa proti svoji volji znašel v revni in izčrpani hrvaški vasici. Po vsaki obljubi in premeščanju na bolje je bilo samo slabše in čim dalje sem bil od doma, tem slabše je bilo.

V Žumberku smo bivali po skednjih, štalah in kjerkoli je bilo kaj prostora. V vseh treh vasicah je bila partizanska bolnica za bolnike, ki niso bili hudo poškodovani, in za tiste, ki so se pozdravili po drugih bolnicah, ki pa še niso bili sposobni za vojsko. Vse te so poslali v to bolnico in s tem poskrbeli za to, da je bilo več prostora v bolnicah za hudo poškodovane. Spali smo po štalah in skednjih, kot je izgledalo brez zaščite redne vojske, zato smo morali ponoči stražiti s puško na rami pred nepredvidenim napadom sovražnika.

Ko sem ponoči stal na straži, oblečen kot sem že opisal, jopica brez rokava, hlače na zadnjici popolnoma izrabljene, brez hlačnic in z eno staro modro raztrgano majico. Oblečen sem bil slabše od povprečnega berača. Ko sem stražil me je zelo zeblo in skrbelo me je, kaj bo, ko bo pritisnil pravi mraz. Druga skrb je bila ustaška postojanka, ki je bila nedaleč v trgu Karlovec. S strahom sem si predstavljal, da se mi bo, ko sem na nočni straži največkrat dremal in stoje skoraj spal, nekdo od teh krvnikov na tiho približal, nož bo pogledal skozi moje telo, ali pa bom ostal brez glave. Take strahotne misli so mi šle po glavi, ko sem ponoči bil čisto sam.

Bilo je konec septembra in ponoči me je že zeblo, skrbelo me je, kaj bo, ko bo zapadel sneg. Ko popolnoma ozdravim, sem si mislil, me bodo oddelili kakšni lokalni edinici in tako bom moral ostati daleč od doma, skoraj gol in bos brez upanja na hlebec kruha, tako kot je bilo prej na Primorskem. Moram si čimprej nekaj izmisliti. Tukaj nimam namena ostati, če bo le mogoče, moram najti nek upravičen izgovor, da se znebim tega neznanega in neugodnega kraja in da pridem na nek način čim bliže svojemu domu na Primorskem. Čez nekaj dni si zamislim zvijačo, kar sicer ni moja navada. Saj za šalo si že izmislim zvijačo, toda zares si ne upam, menim, da me vse telo izdaja, da lažem. Imam občutek da mi na obrazu berejo, kaj mislim. Tukaj je pa položaj resen, moram nekaj napraviti, četudi zvijačno. Končno, kaj pa morem izgubiti.

Odpravil sem se k dr. Šumskemu, ki je bil pa činu major, upravnik in zdravnik bolnice. Vnaprej sem se pripravil, kako moram govoriti. Dobil sem doktorja v njegovi skromni pisarni in pri dobri volji. Bil je prijetna oseba. Ko stopim v njegovo skromno pisarno me je dr. Šumski prijazno sprejel. Kaj boš povedal, Gomizel, mi reče, prijazno kot da sva stara prijatelja. In od kje pozna tako dobro moje ime. Tovariš major Šumski, sem začel, moje rane so se zacelile, počutim se zelo zdrav in močan, zato bi si želel, da se zopet priključim moji edinici pri devetem korpusu.

Ni premišljeval, kot sem pričakoval, premeril me je od vrha do tal in takoj odgovoril, priključil te bom prvi skupini ob prvi priliki, da greš na Primorsko. To so bile njegove besede, ki jih nisem nikoli pozabil. Mislil sem, da ga varam z zvijačo. Kasneje sem si mislil, da je major Šumski razumel kaj si jaz želim, zato je bil več kot zadovoljen, da sem bil dovolj korajžen, da si upam na tako pot, ker s trdim kolenom itak ne morem biti aktiven vojak, bil bi le v napoto ali bi me pa poslali kam v zaledje. Takih lačnih ust imajo že preveč, zato je major dr. Šumski bil zadovoljen, da se me znebi, jaz pa sem bil še bolj zadovoljen, da grem domov, pa če je še tako naporno.

Peto poglavje

Vračam se proti domu

Nekaj dni kasneje me je dr. Šumski poklical v svojo pisarno in povedal, da je v Črnomlju skupina ljudi, ki gre na Primorsko. Priključiš se skupini, ki jo bo kurir vodil od karavle do karavle na Primorsko. Izročil mi je kos papirja z mojim imenom in dodatkom, da imam pravico do hrane na karavlah in da grem z dovoljenjem k devetemu korpusu. Iz Žumberka do Črnomlja v Beli krajini mora biti kakih dvajset, če ne več, kilometrov. Ne spominjam se, kako sem prišel v Črnomelj. Tam sem našel skupino sedem ljudi, med njimi je bil borec Batič, doma nekje pri Gorici, z njim sva skupaj služila pri južnem Primorskem odredu in potem v Bazoviški brigadi. Takoj sva se navezala eden na drugega in postala prijatelja, ne vem pa povedati zakaj je bil rajši z menoj kot pa s skupino, ki ji je pripadal.

Ta skupina je bila poslana iz Primorske na Dolenjsko, kjer so kot enota vadili in se učili streljati s partizanskim topom. Ali vas to zanima, partizanski top je bila zamisel Stjenke iz Malega Dola, ki je bil moj prvi komandir bataljona, tisti, ki je vodil že omenjeni napad na sovražnika med trgoma Komen in Rihenberg. Po poklicu je bil motorni mehanik in je bil zelo iznajdljiv. Zamislil si je uporabiti navadno italijansko cev minometa kalibra 92, skozi katero je bil nameščen lesen drog vse do dna. Na notranjem koncu lesenega droga je bil pritrjen rep mine, na zunanjem koncu pa posebno narejena pločevinasta skoraj okrogla glava, napolnjena z nekaj kilogrami eksploziva. Na glavi, v smeri leta, so bili trije, če ne štirje detonatorji. Ne znam drugače opisati, za izstrelitev je bil na notranjem koncu mehanizem, tako da je z potegom na kovinski kabel, konica na notranji strani cevi minometa udarila po izstrelku.

Tako je bil lesen drog z eksplozivom izstreljen. Namen tega orožja je bilo uničenje sovražnih bunkerjev, maksimalna daljava pa 200 metrov. Seveda je bilo to takrat zelo stroga tajnost, kar mi je Batič zaupljivo povedal. Mimogrede, naj omenim nesrečo, ki se je zgodila zaradi tega topa. Ko je komandant Stane, partizanski general, preizkušal prednosti tega orožja, se je vse skupaj razletelo in general je ostal na tleh mrtev. Takrat so rekli, da je to bila sabotaža, češ nekdo je namočil les, ki se je napil vode in razširil, tako da ni bil izstreljen, moč notranje eksplozije je pa povzročila, da se je top razstrelil in ubil generala.

Opomba lektorja, drugi viri opisa partopa:

Google: A "partop" (partisan cannon) was manufactured in the 9th corpus in Cerkno units in the middle of July 1944. The first cannon was made from the heavy Italian mortar, without measuring instruments. The mine was a completely partisan product. A head of the mine was first an Italian helmet filled with 5-6 kilos of plastic ammunition with a few fuses in it which caused an explosion if struck at. The helmet with ammunition was fixed to the wooden body of the mine of the same dimensions as the manor's barrel. If a mine hit the target, the effect was excellent. The first mines reached as far as 100 meters. The first "partop" (partisan cannon) was first used at the attack of the Vojko Brigade to the Home Guard post in Hotavlje on 18th July 1944. Nevertheless, it blew up at first firing.
In autumn 1944, they started to improve "partops" at the armaments workshop on Nova gora, on the initiative of Franc Rozman-Stane, commander in chief of the National and Liberation Army (NOV) and Partisan Detachments of Slovenia (POS). "Partops" made in this workshop were much better; they already had measuring instruments and Italian helmets were not used for the mine's head any more, the head was made of tin, 3 mm thick, instead, with four fuses in it. Mines with three or five kilos of explosives were manufactured. The manufacture was specialised in such a way that"partops" and fuses were manufactured and mines filled with the explosives at the workshop on Nova gora, and heads, bodies and tails of the mines were manufactured at the armaments workshop, "Črn" in Črnomelj. In addition to other heavy weaponry which were either confiscated in battles or obtained through the allied help, "partops" also played a destructive and moral role. In March 1945, the National and Liberation Army (NOV) and Partisan Detachments of Slovenia (POS) units used 12 "partops". The museum houses one "partop" and five mines.

Franc Šibelja, Med prvimi partizani na Krasu

Partop (krajše za "partizanski top") je izdelala skupina partizanov (strugarjev, ključavničarjev, mehanikov) pod vodstvom Antona Šibelje - Stjenke.
Partizani so potrebovali za zavzemanje utrjenih položajev ustrezno orožje, ki pa ni smelo biti pretežko zaradi gverilskega načina bojevanja. Za osnovo topu je služila cev italijanskega minometa. Granato naj bi izdelali iz italijanske vojaške čelade. Vanjo so vlili eksploziv "nobel 808" in ga pritrdili z dvema kosoma pločevine, ki sta v križnem loku oklepala eksploziv. Na vsakem stičišču s čelado je bil vgrajen žebelj, nanj pa nataknjen detonator za miniranje. Na čelado so pritrdili valjasto izstružen leseni del, v njegov konec pa vdelali rep italijanske minometne mine. Stjenka, izučen mehanik, je sam sodeloval pri snovanju in izdelavi topa. Granato je namesto iz čelade izdelal iz pločevine, uporabil je avtomatski vžigalnik in izdelal poseben podstavek z udarno iglo.
Orožje je preizkušal sam, v primeru da bi prišlo do nesreče. Na prvem poskusu je streljal v zid italijanske kasarne v Cerknem in granate so prebile meter debeli betonski zid

Ljubljana:Borec, str 390:
Partop = partizanski top. Rodil se je iz velike potrebe po lahkem orožju, ki pa bi hkrati bilo zelo učinkovito v napadih na bunkerje in druge utrdbe. Topovi, ki so sicer imeli veliko prebojno moč, so bili pretežki in preokorni. Zato so si pri napadih morali pomagati z minerji in bombaši, ki so se bližali utrdbam in jih minirali. To pa je bilo nevarno opravilo. Partop je prevzel naloge klasičnih topov in minerjev. Bil je izredno lahek (kakih deset do petnajst kilogramov), imel je zadosten doseg (več kot sto metrov), njegove mine pa so bile zelo učinkovite (kot granate havbic). Imel pa je tudi svoje muhe: sprva je bil precej nezanesljiv, pa tudi natančno meriti ni bilo mogoče z njim.
Prvi partopi so bili zelo preprosti. Osnova zanje so bili težki minometi s skrajšanimi cevmi in krajšimi nogami. Mina pa je bila izvirna: na italijansko čelado, ki so jo natlačili z več kilogrami plastičnega razstreliva in vanj vtaknili detonatorje, so pribili lesen kol, ki je bil enako dolg kot cev, pa tudi njegov premer je ustrezal premeru cevi. Pred izstrelitvijo so kol vtaknili v cev in s potegom vrvice vžgali minske polnitve na dnu cevi. Plini, ki so se pri tem razvili, so kol s čelado vred potisnili iz cevi in če je merilec vsaj do neke mere natančno naravnal cev, je mina utegnila zadeti sovražnikov bunker ali kako drugo utrdbo. Učinek eksplozije je bil velikanski: v zidu je nastala kakega pol metra široka luknja. Kasneje so partop še bolj izpopolnili in ga uspešno uporabljali v bojih za naselja vse dotlej, dokler ga ni proti koncu 1944. leta začel izpodrivali lažji, natančnejši in enako učinkovit angleški ročni metalec s kumulativno mino »piat«. poleg tega pise, da naj bi ga prvic uporabili ob napadu na domobrance v Hotavljah (18.julij 1944) Petelin, Stanko (1980) Prešernova brigada.

Gremo na Primorsko.

Kot boste brali, sem na poti domov doživel nove izredne dogodke. Že isti dan smo odšli iz Črnomlja proti domu in devetemu korpusu, kot sem prosil dr. Šumskega. Poleg naše skupine se je odgovornemu vodji kurirju priključilo še nekih trideset, če ne več, italijanskih borcev, ki so služili v slovenskih brigadah, katere so poslali brez orožja v italijanske partizanske edinice v Italijo. Niso bili razoroženi, le pustili so vse orožje slovenskim partizanom. Kako smo hodili iz Črnomlja do Starega trga, se ne spomnim, vem le, da je naselje Starega trga bilo visoko daleč pred nami, tako da ga je bilo videti že od daleč. Tja smo prišli po celem dnevu precej hitrega pešačenja, kar je za mene bilo več kot naporno. Stari trg je bila prva postaja za prenočišče in hrano. Ko smo prišli tja, nismo dobili za jesti nič, ker ni bilo javljeno naprej, da pridemo. Upravičen izgovor, zares, gotovo nas je bilo preveč ter ni bilo mogoče vsem ugoditi. Kurir je na skritem jedel, ostali smo polegli po štalah. Spati brez jesti, se slabo spi.

Zgodaj zjutraj smo se odpravili naprej do druge postaje. Kurir je vodil in vsa ostala raja je šla za njegovimi petami, čez gmajne in travnike, in po celem dnevu precej hitre hoje, tako da sem težko dohajal, bil sem seveda vedno zadnji v koloni, smo prispeli na drugo postajo, katere imena se ne spomnim. Tudi tam smo bili postreženi z nič, kot na prvi. Prav gotovo tudi tukaj ni bilo najavljeno, ali pa so vedeli koliko nas je in zato so nas odpravili z nič. Ni bilo nikogar, komur bi se lahko pritožili ali jokali. Bili smo popotniki katere gotovo ne bodo videli nikdar več, tudi če smo bili prizadeti, ni škodilo nič. Vodič je gotovo prejel svoje, ostali smo bili na dieti. Razumljivo, bilo nas je preveč, šli smo zopet spat s še bolj praznim želodcem kot dan poprej. Tretji dan hoje proti domu smo šli čez porušen most Brod na Kolpi, tam kjer sem skoraj pred dvema mesecema bil naložen na vrata tovornjaka in odpeljan v Gradec, in od tam peš naprej skozi Metliko na Hrvaško, od koder sedaj prihajam. To so revni spomini.

Komaj sem hodil po razvalinah mosta, toda šel sem v obratno smer, proti domu, zato sem z veseljem prečkal razvaline. Potem smo hodili po slovenski strani Kolpe. Tisti, ki to ne ve, tukaj je reka Kolpa meja med Slovenci in Hrvati. Isto popoldne smo prišli v trg po imenu Čabar, kar je nekje na robu Kočevskega gozda. Tam smo dobili porcijo juhe, če jo lahko tako imenujem, juha v juhi, umazani vodi, v njej so plavali štirje koščki govejih pljuč. Ker je bil konec sezone krompirja, sem upal, da so kmetje kakšen krompir prezrli, zato sem povabil Batiča, fanta s katerim sva se poznala od popred, da greva po njivah iskati krompir. Šla sva vse naokoli, tu pa tam sva našla kakšen krompir, doma smo rekli glažev, to je zelen in nezdrav za prebavo, sreče dobrega krompirja pa ni bilo. Verjetno je pred nama bilo veliko lačnih, ki so iskali z istim namenom, ali so ga pa celo še pred kmeti izkopali iz zemlje. Tako me je skrbelo, kaj dobiti za jesti.

Šla sva z Batičem po vasi, ne vedoč kaj iščeva. Potem zagledam visoko od zemlje, na slepi zidani steni, dve vrsti tobakovega listja, pretaknjenega skozi nit. Na vidnem mestu se je na soncu sušilo, dokler ga strastni kadilec ne pobere. To bova zvečer, ko gredo vsi spat, pobrala, sem Batiču namignil. Za tobak se vse dobi. Tako se je zame začela nova drama, zaradi katere sem skoraj izgubil življenje. Kot sva se dogovorila, se z Batičem zopet odpraviva po isti vasi in iščeva lojtro, s katero bi lahko dosegla tobakovo listje. Kmalu sva

pod neko streho zagledala lojtro, ki sem jo vzel kot da je moja, in se počasi približeval kraju, kjer se je sušil tobak. Postavil sem lojtro ob steno in mislil, Batič bo uvideven do mene, tudi zato da se listje tobaka čim preje pobere. Pričakoval sem, da bo Batič splezal po lojtri, kajti jaz sem imel trdo koleno in bi bil zato počasnejši, nepošteno delo je pa treba čimprej izvršiti.

Nič, Batič nima dovolj poguma, da bi šel po lojtri, le čaka, kar pomeni, da moram jaz delati zlo zase in za njega. Tako sem z desno nogo stopil na prvi klin lojtre, leva noga je sledila in tako počasi nekih deset klinov do vrha lojtre. Odtrgal sem listje na eni strani, potem sem moral prestaviti lojtro na drugo stran, da sem lahko vse potrgal. To je vzelo dvakrat več časa, da sva vse odnesla, lojtro sva pa kar tam pustila. Zjutraj greva z lepo zalogo tobaka naprej in pridemo v bližino kraja, kjer je nemški lovec sestrelil angleško letalo in s tem zrušil vse moje želje in lepe sanje. To je bila že Notranjska, precej velik trg, imena se ne spominjam. Partizanov je bilo veliko, bili so vsepovsod.

Dobili smo še kar dobro večerjo. Bralec, ne pozabi, ta večerja je bila po štirih dneh stalne hoje. Po večerji greva po trgu in se ustaviva v neki kmečki hiši. Povedal, sem, da imam tobak, ki ga zamenjam za kako hrano. Ženska srednjih let je odgovorila, nimamo nič, moški približno iste starosti, ki je sedel pri kuhinjski mizi, najprej ni rekel nič, potem se je pa oglasil in reče, mati, daj jim kaj. Po krajšem obotavljanju je ženska odšla in se čez pet minut vrnila z malo vrečico, nekaj kilogramov neke moke. Potegnil sem štiri polne pesti tobakovega listja in jih postavil na mizo, pogledam naokoli, nič niso rekli, kar je pomenilo, da so bili zadovoljni, in midva ravno tako. Odšla sva na cesto in takoj začela premišljevati, kje bi lahko to moko skuhala, in to takoj, ker sem bil še vedno lačen, partizani so pa bili vsepovsod. Če bi naju zasačili, bi utegnili vprašati preveč vprašanj, bil bi problem nanje odgovoriti, mogoče bi to imelo neprijetne posledice. Jutri bo kakšna boljša prilika, sem upal.

Zaradi zabarantane moke sem skoraj izgubil življenje.

Ponoči smo nekje pri gori Snežnik prekoračili gorovje in prišli v smrekove gozdove, kjer je pod šotori bila partizanska komanda mesta Postojna. Tam sem zjutraj kmalu spoznal podporočnika komisarja komande mesta Marija Pitorja iz Sežane. Tako se mi je predstavil, ko sem mu povedal, da sem doma iz Križa. Bil je vesel, da me je spoznal, ker je bil v dobrih odnosih s Šerjakovimi, ki so bili naši vaški družinski sosedje. Ko sva se tisto jutro nekajkrat srečala, je vsakokrat poudaril, da naj ne pozabim pozdraviti Šerjakove. Najbrže se je želel pohvaliti, da je poročnik, partizanski oficir, komisar komande mesta Postojne. Mene je seveda najbolj zanimalo, kje je kuhinja, ki sem jo pa brez velikega iskanja kmalu izvohal.

Bila je na odprtem med drevesi v gozdu. Kotli, polni fižola z mesom so sloneli na zazidanem ognjišču, kuhinjski pribor je pa visel po drevju. Okoli kuhinje so bile tipične kraške skale, kakršne so tudi na Kriškem polju, za Klančeščem ali v Volarijah, visoke tri ali več metrov. Seveda sem zabarantano moko imel še vedno pri sebi z upanjem, da jo nekje skuham, čeravno je izgledalo da bomo imeli dobro in obilno kosilo, kot sem videl v kuhinji. Bil bi že čas, v izobilju kaj dobrega pojesti, saj zadnjih pet dni nisem pojedel skoraj nič, razen nekaj malega prejšnji večer.

Tudi to upanje se je končali s katastrofo, kajti nedaleč je kmalu začelo streljati in čez nekaj minut so javili, da se sovražna vojska približuje taborišču. Tu je bilo precej oboroženih ljudi, toda večinoma so bili stari, nekateri tudi brez orožja, ter precej italijanskih partizanov, ki so bili, kot sem že omenil, poslani v Italijo brez orožja. Začelo je pokati čisto blizu, ne da bi bilo kaj videti. Ni bilo treba ukazati, beži, bežali smo kolikor so nas noge mogle nesti, tudi zajci nas ne bi prehiteli. Čeprav sem imel trdo koleno, sem šel čez grmovje in veje, ki so ležale vse počez, tako kot vedno, najprej z desno nogo čez vejo ali kamen, levo nogo sem povlekel za seboj in prav nič nisem zaostajal za ostalimi. Ko nekaj deset minut letimo v paničnem begu, ko začne pokati z nasprotne strani. Nekateri

so začeli kričati, stoj, stoj, to so naši, to so naši. Obstali smo in začeli previdno hoditi nazaj, od koder smo prišli. Prav gotovo je bila v bližini partizanska edinica, verjetno za zaščito komande mesta, toda sovražna vojska je z napadom na taborišče presenetila tudi to edinico. Tisti, ki so napadli komando mesta so bili tako v njihovo presenečenje tudi napadeni in v paniki je bilo nekaj slovenskih domobrancev zajetih.

Ko smo se vračali proti taborišču, od koder smo panično zbežali, je bila takoj moja misel, v kuhinji se dobi kaj za pojesti. Zato sem pohitel in pogledal kotle, kjer se je kuhal fižol z mesom. Bil sem sam, zato sem se vedno oziral okoli, da me ne bi kdo presenetil. Na žalost je še vse bilo surovo in kotle je sovražnik na več mestih prestrelil. Tako nisem imel sreče, toda slučajno sem pogledal visoko v steno in opazil, da je v steni luknja. Radovedno sem se splazil do te luknje in videl v njej cunje, potegnil sem ven eno, potem drugo in tretjo, bil je cel kup cunj in ko sem vse izvlekel ven, sem videl dvolitersko kanto in v njej goveji loj. Nisem nič pomislil na posledice, tudi ne na to, da sem že tako blizu doma. Omamljen od tega, da bi kaj jedel, sem vzel kanto, češ, skuhal si bom moko in zabelil z lojem. Nisem pomislil, da ta pripada edinici, in da sem že skoraj doma. Verjemite, da še danes občutim to krivično dejanje. Zelo mi je žal, da sem kanto ukradel.

Prepozno bi bilo, da bi nesel kanto nazaj, saj bi moral imeti zelo opravičljiv izgovor, ki si ga pa ni bilo mogoče izmisliti, zato sem si mislil, najbolje je, da odnesem kanto daleč v smer, kjer bomo zvečer šli mimo. Če jo poberem ali ne, je še vedno najbolj varno, da se kante znebim. To sem naredil ob tem, ko sem bil še vedno sam. Kot sem si zamislil, sem odnesel kanto par sto metrov v smer večernega odhoda. Ko sem se vrnil v taborišče komande mesta, so se že vsi, ki so bežali, vrnili nazaj v taborišče. Kuhar je že videl in javil komandi, da kante z lojem ni več, kar ni bilo težko ugotoviti, ko je videl cunje, ki so bile v luknji, razmetane vse po tleh.

Mario Pitor iz Sežane je bil glavni, ki je odločal v komandi. Takoj je sklical zbor vsega taborišča, vseh nas skupaj z Italijani. Mario Pitor, komisar komande mesta je bil visoke postave z velikimi brki, oblečen je bil nekam čudno, z nekim platnom je imel zamotane noge do kolen, tako da je izgledal kot divjaški Hun. Ko je šel mimo mene besen, ker je bila kanta z lojem ukradena, je meni in sebi govoril, prepričan sem, da ima kanto z lojem nek Italijan. Med Slovenci je bila navada, češ vsak Italijan je tat, kot da smo se Slovenci, ki smo naselili Slovenijo, prišli iz samega raja, vsi angelčki.

Komisar je potegnil veliko karabinjersko pištolo iz pištolske torbe in jezno objavil, na mestu ga ustrelim, če ga iztaknem. Ko so vsi iz komande mesta in mi vsi ostali stali v vrsti in ko so vsakega posebej preiskovali, je Mario stal zadaj v naperjeno pištolo v roki, pripravljen da človeka takoj ustreli. Mene, ki sem bil kriv, še pogledali niso, zato me je vest še toliko bolj pekla, da sem to težko prenašal. Ko bi lahko brez posledic postavil kanto nazaj, kjer sem jo izmaknil, o še kako rad bi tako ustregel samemu sebi in še posebno moji vesti.

Seveda kante z lojem niso našli. Pozneje, po tej aferi kante, so privlekli tri z žico zvezane domobrance, skoraj gole, ker so z njih slekli vse, kar je bilo kaj vrednega, dali so jim raztrgane cunje in take privlekli pred nas. Bilo je mrzlo jutro in kljub temu, da so bili ujeti domobranci oblečeni, se jim je na več mestih videla gola koža. Trepetali so, zvezani s kovinsko žico.

Kakšne so bile njihove skrbi, kaj bodo z njimi napravili. Zadržano sem jih opazoval, ko so bili privezani k drevesu, da ne bi pobegnili. Ko so tako med drevesi ležali kot govedo, je nekdo na glas vprašal podporočnika komisarja iz Sežane, ki je stal v bližini, tako da so vsi navzoči slišali, vključno z zvezanimi domobranci, tovariš komisar, kaj naj napravimo s temi domobranskimi izdajalci. Tovariš komisar je bil menda že od prej navajen takih vprašanj, zato je brez velikih premislekov čisto na kratko odgovoril, kar mrzle jih napravite. Niso jih napravili mrzle, kot je komisar predlagal, ampak so jih odpeljali na Notranjsko, kjer je bilo partizansko sodišče. Verjetno je bil v komandi nekdo, ki je preglasil komisarja.

Takrat so bile partizanske edinice Jugoslavije formalno priznane kot redna vojska, tudi od nacistične Nemčije, v skladu z zavezniškimi zakoni in v kolikor so se teh držali tudi partizani v borbi z nacističnim okupatorjem in domačimi sodelavci okupatorja, so ustanovili vojaška sodišča. Lahko si predstavljate, kako so sodišča delovala, če so bili volkovi oblečeni v kožo jagenjčkov.

Zvečer so nas vse, ki smo potovali z raznimi dovoljenji v svoje edinice ali domov, tako kot jaz, postavili v vrste in prešteli. Ko je bilo vse v redu, je kurir vodič stopil na čelo, dal komando na desno, obrnili smo se na desno in odkorakali. Za nekaj sto metrov sem malo zaostajal, mislil sem na kanto loja, katero sem zjutraj skril, še vedno me je skrbelo, da bo uničena, čeravno sem vedel, da jo ne morem uporabiti, ko sem skoraj doma. Bila bi pa dobrodošla marsikje. Vest me je bolela.

Na komandi mesta so se kar dobro pomirili glede kante loja, vsaj tako je izgledalo. Kot sem že povedal, sem kanto loja odnesel v smer večernega odhoda, da jo odnesem, ne vem kam. Zakaj? Prav gotovo zaradi prirojene lakomnosti, ne vem povedati, saj sem bil že prav blizu doma, zato bi moral pozabiti na loj, a jaz neumnež sem riskiral življenje za nekaj, česar ne bom rabil. Menim, da me je pekla vest zaradi zla, ki sem ga povzročil komandi mesta in pekla me je vest, da bo loj uničen, če pa pustim v grmu, kjer sem ga zjutraj skril. Ko smo korakali kakih petdeset metrov mimo kante z lojem, je bil že precej mrak, sem stopil iz vrste, saj nisem bil vezan na nikogar, da bi me vprašal, kam grem. Približal sem se grmu, kjer je bila skrita kanta.

Za vsak slučaj sem odvezal špago, ki je držala moje revne hlače, saj sem opisal, kako sem izgledal, pozabil sem pa povedati, da nisem imel hlačnega pasu, ampak samo kos špage. Če ste kmalu po koncu vojne videli igro Desetega brata v Šepuljah, kjer sem igral vlogo Desetega brata, tako, če ne še slabše, sem izgledal takrat, nedaleč od Postojne, ko se je pred grmom pojavil Mario. Grem proti grmu in kot sem omenil, za varnost imam odvezane hlače. Ko hočem zagrabiti kanto, nekaj čisto blizu zašumi, V trenutku potegnem hlače dol, pokleknem z eno nogo, drugo držim neupognjeno zaradi trdega kolena pred seboj, kot protitankovski top. Ta trenutek skoči pred mene tovariš komisar Mario Pitor iz Sežane, v roki je držal pištolo, ki jo je naperil v mojo glavo.

Hvala, da me je takoj prepoznal, aa, si ti, je nerodno zinil. Jaz, kot da ni nič, čisto normalno spregovorim, ta prokleta driska me vedno preganja. Mario spravi pištolo in stopi nekaj korakov nazaj, da ne bi duhal neprijetne vonje. Če bi on vedel, da iz mene ni padlo prav nič, saj ničesar ni bilo iztisniti, ko pa nisem zadnjih šest dni skoraj nič jedel.

Ko se je Mario malo oddaljil, je rekel, tudi jaz imam vedno ta problem, in še o nekaj drugih stvareh sva govorila med časom, ko sem čepel brez vsakega početja. Še nekaj časa čepim, potem vstanem, in grem čim hitreje stran od Maria, predno bi ta ugotovil, kaj sem dejansko delal na tem kraju, hitro si zavežem hlačno vrv in se izgovarjam, če ne pohitim bom izgubil ljudi, s katerimi hodim. Mario je še klical za menoj, da ne boš pozabil pozdraviti Šerjakove. Ja, ja, ne bom pozabil, prav gotovo ne bom pozabil še tisoč let.

Šesto poglavje

Prišel sem domov

Ne spominjam se, ali sem moje vaške sosede Šerjakove pozdravil v imenu Maria. Vem pa, da sem si malo z zvijačo in z veliko korajže rešil življenje. Tistega trenutka nisem in tudi ne bom pozabil, ko mi je naperil pištolo na možgane, toda prav nič me ni pretreslo, ostal sem popolnoma miren kot da sem res imel drisko, ne pa zli namen.

Stekel sem čim hitreje proč od njega, da se slučajno ne zave, da sem obrtnega pleskarja prefarbal. Korakali smo v vrsti, eden za drugim, kje ne vem, vem pa, da smo v nekaj urah prišli v vas Kal pri Št. Petru na Krasu, kjer smo se za nekaj časa ustavili. Od vasi Kal v smeri gore Nanos nas je kurir vodil po brinjevi gmajni proti železniški progi in čez njo. Naša vrsta je bila verjetno dolga sto metrov, ali še več. Skrbelo me je, ker se mi je vtisnilo v spomin, kako me je konj vrgel na tla, ravno na sredi železnice, ko sem še kot ranjenec potoval v in nikdar prišel v Italijo. Kot si lahko predstavljate, bilo je ponoči, toda luna nam je svetila z jasnega neba, zato je bilo moč videti od prvega v ospredju kolone celo vrsto ljudi, kot tihotapcev, in pred njimi železnico.

Ker me je skrbelo za varnost, sem si mislil, hočem biti zadnji v vrsti. Če bodo prvi v vrsti napadeni, bom lahko utekel, saj sem sto metrov za njimi. Kolona gre naprej, jaz sledim brez skrbi in gledam v tla, da se ne spotaknem in padem, ker je bilo veliko kamenja. Če je leva noga udarila v trdo, me je zabolelo v kolenu. Vsako toliko časa pogledam na začetek vrste, posebno ko so bili že čisto blizu železniške proge. Še malo, niti ustavili se niso, in jo že mahajo preko železniške proge. Odlično, sem si mislil, to pomeni da je varno, ni sovražnih vojakov ali zasede, zato sem gledal v tla, kam stopam, vrsta ljudi pred menoj je pospešila korak. Bil sem brez skrbi, sledil sem le tistega, ki je hodil pred menoj, a ko stopam preko železniškega nasipa, slučajno pogledam na levo. Zadelo me je tako, da sem skoraj okamenel. Niti pet metrov proč so bili trije nemški vojaki s puškami preko ramen, vsak je držal svoj bicikel in strmeli so v nas. Trenutno je vse izgledalo zelo neškodljivo.

Je mogoče, da sovražni vojaki mirujejo. Mogoče so bili presenečeni in so okameneli, ko so videli dolgo vrsto sovražnikov. Marsikaj mi je šlo po glavi, kaj bo ko bomo vsi preko železnice, vojaki bi bili slepi, če ne bi opazili da smo brez orožja, razen kurirja in nekaj drugih, toda razen prvih, ki so bili oboroženi, nihče ni nosil puške. Predno smo prešli železnico sem se namenoma postavil na rep vrste. Mislil sem, da sem pameten, toda izpadel sem kot najneumnejši. Zdaj sem prvi v vrsti na cilju sovražnih vojakov. Takoj ko sem bil preko železnice sem se neprenehoma oziral, kdaj bodo vojaki smeli puške s svojih ramen in začeli streljati v nas.

Že vnaprej sem si iskal zaklonišče. Napet sem bil tako, da me ne bi mogel rezati z nožem. Zdaj bo začelo za nami ropotati, zdaj, zdaj, zdaj. Oddaljevali smo se in ni bilo še nič streljanja, pa kaj čakajo, sem si mislil. Že sem bil petdeset metrov oddaljen in še niso pričeli. Čim dalje sem od sovražnika tem bolj varno sem se počutil. Na koncu sem si mislil, tudi Nemci so ljudje, tudi njih je strah, zakaj bi nagajali psu, če ta miruje. Vse je poteklo gladko in lepo, veliko lepše, kot sem si predstavljal in po dolgem maršu smo proti jutru prišli mimo naselja Razdrto tik pod goro Nanos. Zdaj je čas, da se ločim od kolone ljudi, s katerimi sem skupaj prehodil skoraj dve sto kilometrov, sem si mislil. Vrsta je sledila kurirju, ki jih je vodil k vodstvu devetega korpusa.

Od tu naprej nimam namena slediti koloni, grem lahko sam. Zadosti imam in hvala v mislih kurirju, da me je lačnega, toda varno pripeljal do sem, pod orjaško goro Nanos. Pustim kolono, da gre naprej, kot je bila že moja stara navada še, ko sem bil aktiven partizan. Ko so se oddaljevali me gotovo niso pogrešali, saj sem bil v breme vsem, ko sem šepal v ozadju in zadrževal celotno kolono. Sedaj krenem sam, ni mi treba nobenega vodiča, poznam kraj, čeravno nisem nikoli bil niti v bližini, saj se od naselja Križ vidi Nanos pred seboj kot na sliki. Krenem v obratno smer kolone, na levo proti Vipavski dolini, mimo Št. Vida, ki je sedaj Podnanos, na drugo stran v strmi breg na Vrhke.

Na vrhu griča Vrhki sem imel priliko videti, kako je ameriška leteča trdnjava, B17, sestrelila nemško lovsko letalo. Stal sem in opazoval, kako je nemški lovec letel proti leteči trdnjavi. Samo rafal iz ameriškega letala in že se je iz lovca zakadilo, lovec je krenil na levo in ves čas, ko je izgubljal višino, se je iz njega kadilo. Sledil sem lovcu, črn dim se je vil za njim, hitro je padal in izgledalo je, da bo padel v samo vas Križ, tja, kamor grem jaz, ko se je na veliko zakadilo in kmalu je bilo slišati grom padca. Ugotovil sem, da je padel naprej od vasi Križ, to je na Tomajsko gmajno, nedaleč od vasi Kreplje. Prav všeč mi je bilo, da je padel, mogoče je bil ravno ta, ki je sklatil angleški DC3, ki je pred dvema mesecema prišel pome na Babno polje.

Na Vrhkih, kjer sem videl sestrelitev nemškega letala, je bilo zelo veliko jabolčnih dreves, zato sem upal, da najdem vsaj kakšno suho jabolko. Saj gre bralcu prav gotovo že na živce, ko stalno omenjam, kako sem lačen ter skoraj polovica mojega pisanja je povezano s prehrano. Ko z leseno špico brskam po suhem šumečem listju v upanju, na najdem vsaj eno jabolko, trčim v nekaj in takoj začutil, da to mora bili človek, toda, kdo je ta človek. Presenečen, skoraj preplašen zaskrbljeno pogledam, kaj neki bi to bilo, menda ne kak Nemec z naperjeno puško, ki me bo sedaj, ko sem prešel toliko preprek in ko sem skoraj doma, ustrelil ali odpeljal v ujetništvo. Ko z oklevanjem, negotovostjo in strahom pogledam, prepoznam človeka. Kaj delaš tukaj, Sander, pravim. Virgil, si ti, pravi, kje sva se našla, oba z istim problemom, lačna, razen da sem jaz bil kot Deseti brat, pravi brezupni raztrganec, prav nič za pohvaliti, a Aleksander ima lepo čepico, partizansko vojaško obleko s puško preko rame.

To je bil Aleksander, doma iz Kobjeglave, moj letnik. Ko sem bil star dvanajst let, je Aleksander dve leti služil pri Šerjakovih. Hodila sva skupaj v šolo, pasla živino in se včasih zares stepla. Nisva govorila dolgo ker je bil Aleksander redkih besed, tudi jabolk ni bilo in meni se je mudilo domov.

Ljubo doma, kdor ga ima. Križ, blažena vas domača ki sem jo tako zadovoljno opazoval ko sem šel nizdol proti Raši, vedno z levo nogo naprej, sem šepavo toda zadovoljno mahal v nižino. Stalno sem imel pred očmi domačijo, ki sem jo od daleč opazoval, kot da bi se bal, da mi bo ušla izpred oči. Nisem hodil po cesti, ampak sem rinil skozi nešteta grmovja, pašnike in travnike vse počez prek lepe kraške narave. Od Grahovega Brda sem šel naprej po vrhu vodovodnega nasipa, kjer smo, ko sem bil še čisto majhen, gonili svinje na parjenje k Šušteršičevim na Grahovem Brdu. Tik pred vasjo sem, raztrganec, srečal dekle Romano Gabrovo. Predno sem odšel v partizane se je precej zanimala zame, le kaj si je sedaj mislila, ko me je videla tako revnega in umazanega.

Doma.

Zadnje štiri mesece moji domači niso vedeli kaj se je dejansko z menoj zgodilo, čeprav so me domačini videli ranjenega, ko so mi že prej omenjena dekleta, bolničarke, porezale vse rokave in hlačnice in potem obvezale rane. Od tam so me odpeljali na zdravljenje v partizansko bolnico. Najmanj pet ljudi iz mojega naselja me je videlo, celo najbližji sosed Blažev Miro, ko sem ranjen dobil prvo pomoč. Od tam so me, kot sem omenil odpeljai neznano kam. Prav gotovo so si ti domačini, ki so me videli ob prvi pomoči, predstavljali hude telesne poškodbe, kajti ležal sem na platnu umazan in krvav od pet do glave, vsak je po svoje presojal velikost poškodb. Ti očividci so mojim staršem tolmačili svoje različne vtise na različne načine tako, da domači niso imeli jasne slike. No sedaj sem se kar iznenada, ne da bi se prej javil, znašel doma.

Moja sestra Gizela je bila sama doma. Nepričakovano srečanje je bilo skoraj neprijetno, odzvala se je z negotovostjo, ali sem to jaz, njen brat, ali kdo drug. Bila je vesela in obenem žalostna, ko me je sprejela tako ubogega in revnega, z dvema različnima čevljema, eden večji od drugega, zavezana z žico. Hlače so bile umazane še od moje že štiri mesece stare krvi in odrezane pri kolenih, zvezane s špago, bil sem brez spodnjih hlač.

Z ozirom na današnjo modo bi bilo to skladno z nošnjo po vsem svetu, posebno še na zahodu. Samo hlače bi sedaj bile vredne več, kot so tehtale v zlatu. Nad pasom sem imel majico z napisom čez prsa Adriatica, ki mi jo je podaril brat Franc. Sedaj ne vem, ali je Gizela želela, da se prvo dobro umijem, ker sem verjetno smrdel kot kozel, ali je bila moja misel, najprej se pošteno umiti, vem pa, da je sestra Gizela pripravila vodo v kleti, kjer je bilo konec oktobra to še najbolj prijetno.

Ko sem se v kleti v leseni ornici, kot smo doma rekli, umival, je prišla mati domov in seveda je bila prva stvar, ki jo je Gizela povedala materi, da sem doma in da se v hramu umivam. Mati ni mogla počakati, kar vdrla je v hram in sram me je bilo tako golega pred materjo. Jaz sem jo gledal, bilo mi je nerodno, ker sem bil sramežljiv. Mati me dobro preveri od vrha do tal, ugotovila je, da sem v enem kosu in rekla je, pokaži roke. Kot sem opazil, je pričakovala večje poškodbe. Ko je videla, da imam dve nogi, dve roki, sicer z okvaro na levi roki, ni bila zelo zaskrbljena. Mesece kasneje, ko se je mati name razjezila, ni izbirala besed, Bog te je kaznoval, udaril te je po rokah, prav ti je. Prav gotovo je Bog, če kje obstoja, imel prav, saj sem s svojo neposlušnostjo in svojeglavostjo povzročil veliko neprijetnega sam sebi in drugim, posebno staršem. Seveda so me te neprijetnosti spremljale ravno tako po vojni in še naprej.

Iz svojih napak se nisem naučil nič. Spremenil sem se zelo malo in kolikor sem se, sem se šele potem, ko sem, hvala, odkril Dragico, katere pa ob tistem času nisem imel niti poznal. O tem boste brali v kasnejših opisih dogodkov.

Očeta so vzeli Nemci in odpeljali v Nemčijo, Nismo vedeli kje je ali če je spoh še živ. Zadnje sporočilo starejšega brata Henrika je bilo pismeno sporočilo z otoka Sardinija iz leta 1943. Potem pa nič več. Brat Franc je bil pri italijanski civilni mornarici, tako kot da bi bil v vojski, plul je na različnih italijanskih ladjah po Sredozemskem morju in bil na razpolago sovražnim podmornicam.

Hvala! Bil sem doma, ko so res potrebovali moškega za delo. Delal sem, kar mi je mati naročila, kar je bilo potrebno in koristno za domačijo. Delal sem vse, seveda manj učinkovito kot bi delal v mirnem času oče. Mati je bila gospodinja in jaz zvesti služabnik. Vojne še ni bilo konec, tudi ni izgledalo, da se bo ta nesmiselna vojna gonja kmalu končala. Proti koncu leta 1944 se je vojaško delovanje pri nas povečalo, tako kot nikdar popred, zato sem bom omejil čim bolj na dom in delal vse, le bojeval se ne bom, čeravno je nekaj navdušenosti za socialistično politično usmeritev v moji glavi ostalo, ker sem bil tako nafarban od političnih komisarjev. Važnejše je bilo drugo dejstvo. Nekoliko sem se omehčal napram materi in kmetiji, ker pri hiši ni bilo nikogar, ki bi bil dovolj fizično močan za težja kmečka dela, vprega volov in oranje, kar nisem nikoli poprej delal, kositi seno, ga grabiti in nalagati na vozove, prepeljati domov in spravljati v štalo, vse to največ s pomočjo sestre Gizele.

Moja želja in ogorčena navdušenost za borbo, svobodo, demokracijo in kruh se je zelo zmanjšala, skoraj razstopila, samo ideja je ostala, pa tudi ta brez navdušenja, posebno še ker sem bil tako razmesarjen, da je trajalo štiri mesece, da so se rane zacelile. Škoda, da se nisem tega globlje zapomnil.

Dovolite mi nazaj k domačiji. Pri hiši je bil res potreben moški in čeravno sem z eno nogo šepal in leva roka je bila še zelo šibka, sem napravil vse, kar sta mati ali sestra želeli. Ne da bi bil posebno navdušen za obdelavo zemlje, toda čutil sem, da posebno materi dolgujem več kot sem pa sposoben nuditi, še posebej, ker je bila kmetija za mater dar božji, ker drugega ni vedela. Kmetija in vera v Boga sta jo držali pri življenju. Na drugi strani so pa ženske v hiši, to je stara mati, moja mati in sestra Gizela ravnale z menoj z občutkom, nudile so mi vse kar so si lahko privoščile, imel sem občutek da sem nekdo, ki nekaj pomeni. Seveda nisem samemu sebi obljubil, da bom ostal za vedno na zemlji, kajti to obljubiti in narediti bi pomenilo premagati veliko miselnih ovir, posebno še z materjo. Toda, dokler se oče ne vrne, moram zvesto ostati doma in kmetovati.

Spomnim se, ko sem kosil travo daleč od doma na travniku Podgolec. Hoditi domov in drugo jutro zopet nazaj je bilo predaleč, sem rajši prenočil med grmovjem. Da bi se počutil varnega, saj je bil nevaren vojni čas, sem imel s seboj nemško puško Mauser, ki mi je bila

v družbo. Čutil sem, da imam družabnika, nisem bil sam, bila sva dva. Podnevi, ko sem kosil travo sem puško dobro skril v grmovje. Kaj bi s puško, zakaj sem jo imel pri sebi, za kaj bi jo rabil, še danes ne vem povedati, vem le, da mi je bila zvesta družabnica in mi delala družbo. Pašnik Podgolec sem kot vidite napisal z veliko črko, ker sem čez šest let na tem pašniku doživel edinstveni in nikoli pozabljen doživljaj. Kdo bi leta 1944-1945, ko sem tam kosil travo, predvideval v sanjah, da sem ravno na tem travniku Podgolec šest let kasneje z mojo Dragico, ki ob tistem času še ni imela dvanajst let in še vedel nisem zanjo, preživel nekaj najbolj dragocenih ur svojega življenja. Saj boste o tem še brali.

Kar privadil sem se na kmečko življenje, nisem se imel kaj pritoževati, moje ženske so delale z menoj z rokavicami.

V februarju 1945 je občinska uprava objavila, da se morajo vsi, ki so fizično sposobni, javiti zato, da bodo kopali obrambne jarke. Nemška vojaška komanda se je z gradbo utrdb nameravala pripraviti na zavezniško vojaško ofenzivo, ki bi prišla s smeri Trsta. Moram povedati, da so pridobili ljudi za to na prebrisan in zvijačen način. Niso tako kot nacisti prišli in z grožnjami na silo zbirali ljudi ter jih gnali na delo. Posameznikov niso spraševali, saj so vedeli da smo doma, pač pa so nam povedali da nam bodo preskrbeli osebne izkaznice, živilske karte in da bomo plačani po učinku.

Ravno takrat je bila najhujša protipartizanska gonja na Primorskem ozemlju. Velik del nemške vojske se je umikal z Balkana in se ustavil na Primorskem. Še hujši in divjaški, kosmati kot medvedi, so bili četniki, katerih je bilo okoli tri tisoč, poleg domačih slovenskih pomagačev. To so bili najbolj nevarni časi za tiste, ki so bili partizansko aktivni, kdor je lahko kam zbežal, je šel na svoj najvarnejši kraj, to je domov.

Občina nam je preskrbela osebne izkaznice, s katerimi smo se z dvokolesi varno vozili pa cesti, posebno še, ko smo se izkazali, da kopljemo jarke. Ko se nas je po deset ali več skupaj peljalo domov, ali na delo, je nemška straža v Sežani, ko so nas videli, že od daleč dvignila rampo in nas pustila naprej, brez vprašanj. To so izkoristili tudi tisti, ki so delovali politično proti okupatorju. Nisem mogel dojeti, da se lahko tako svobodno gibljem, seveda le iz moje vasi Križ v Trst in ostalo okolico, skoraj brez skrbi, kot da ni to vojni čas. Vsi vojaško aktivni domači partizani so pribežali domov ter odšli na kopanje jarkov. Nihče ni vprašal niti z eno besedo, kje si bil včeraj. Pri kopanju jarkov so delo v tem podjetju, ki se je imenovalo Todt, vodili in nadzorovali Čehi. Ni bilo nobenih problemov in nobenega preganjanja. Delali smo toliko, kot je vsak posameznik hotel. Nekaj so nam tudi plačali, tudi nekaj so nam dali jesti, toda hrana, ki jo je nudil Todt je bila res uboga, zato smo si preskrbeli domačo hrano od doma. To delo sem poleg dela na kmetiji opravljal spomladi leta 1945.

Sedmo poglavje.

Vojne je konec.

Hvala! Neko nedeljo popoldne je nepričakovano za nas na vasi bilo vojne konec. Nemška vojska je bežala brez odpora iz svojih postojank v Dutovljah in Sežani. Takoj za njimi je čez vsa polja iz obeh strani prišla mimo vasi jugoslovanska armada. Bil je zadnji dan aprila 1945. Še danes se spomnim, ko smo na tisto nedeljo na vasi, na gorici v Križu, kot smo imenovali trg sredi vasi, mladi stali in izgubljali čas. Tudi Žiberna Vera, ki je takrat živela pri Gazdičevih, je bila navdušeno vesela, čeravno se ni imela kaj veseliti, ker je vojna tragično prizadela vso njeno družino. Še nekaj dni bitke za Trst in potem je vse mirovalo, kot po koncu kraške burje. Vse je utihnilo.

Seveda sem se moral udeležiti pri Narodni zaščiti v Sežani in pomagati novo postavljeni upravi, karkoli so zahtevali. Kot značilno na primer, v Mahorčičevi štali je bilo na stotine nemških ujetnikov katere je bilo treba razporediti na različne dolžnosti, med drugim na sekanje drv za vojaško in za druge kuhinje. Tako sem iz Mahorčičeve štale poklical devet ujetnikov, jim dal žage in sekire, ter z njimi marširal po Sežani skoraj do konca trga in od tam v gozd na Planino, ki je bila čisto blizu. Ko smo korakali po trgu, jaz na levi strani devetih mož, trije po trije in trije, jaz seveda s puško na rami in s vojaškim korakom, kot da sem njihov desetar in kot da hočemo pokazati vojaško disciplino, so se mi znani ljudje prijetno smejali, češ kako mi paše.

Seveda smo bili jaz tako kot oni oblečeni v nemške uniforme. V gozdu so žagali drevesa in njih razžagali na kratke kose. Dogodilo se je, da je med delom tu in tam nekdo moral na svojo človeško potrebo, in seveda so vedeli, da ne govorim nemško, Preden je kdo šel za grmovje na svojo osebno potrebo, mi je obrnil hrbet in z roko podrsal po zadnjici. Dal mi je razumeti, kaj hoče, in jaz sem to dovolil. Mislil sem si, da bi mogoče kdo hotel pobegniti. Prav nihče, vsi si prišli nazaj, zagrabili za orodje in z nasmejanimi obrazi delali naprej. Izgledali so prav zadovoljni, da je bilo vojne konec in prav gotovo so upali, da bodo kmalu doma. Na žalost niso vedeli, da jih čaka pet letno jugoslovansko ujetništvo.

Iz Sežane je vsa Narodna zaščita odkorakala v Gorico in tam služila, dokler nas niso razrešile zavezniške sile in potem smo odšli na svoje domove. Kot sem že poprej opisal, smo pred našo razrešitvijo prav junaško predstavili orožje Američanom in brez slovesa odšli vsak po svoje. Tako sem zopet doma.

Že skoraj šest mesecev je preteklo od konca vojne, a očeta še ni bilo iz Nemčije domov. Tudi nismo vedeli, ali je živ ali mrtev. Skrbelo me je, saj sem od vseh v družini očeta najbolj cenil, oče je bil edini, če sem dobro presodil, ki je do mene pokazal osebno pozornost, prav gotovo več, kot sem jo bil vreden, ko sem pa ob vsaki priliki nekam izginil, ne da bi vzel v obzir njegove nasvete. Ne smem pozabiti brata Franca, ki je že pred vojno delal pri trgovski mornarici, zato mu je bilo bolje kot na kmetih, in včasih je tudi meni dal kakšen kos boljše obleke, hlače, jopico, tudi tisto majico, na kateri je bilo napisano čez prsa Adriatica. S to sem prišel domov iz Hrvaške, potem, ko sem bil ranjen.

Če oče ne pride domov, me je skrbelo, kaj bo s kmetijo. Ali bom moral jaz ostati doma, verjetno ne. Kmetija ni bila vredna požrtvovalnosti, posebno ne po končani vojni, ko so nam obljubljali veliko več priložnosti v življenju in prijetnejše življenje. Čeravno je na koncu tudi to izpadlo vse drugače kot sem pričakoval, tudi veliko slabše, kot smo vsi pričakovali. Seveda pa smo to zvedeli veliko prepozno.

Oče je prišel domov.

Položaj se je odlično spremenil, hvala! Neko popoldne sem na dvorišču sekal drva. Nenadoma sem čutil telepatični poziv, ne vprašajte od koga, samo nekaj besed mi je reklo, hiti v hišo in gor v kamro, boš nekaj videl. Vržem sekiro stran in letim čez dvorišče v

hišo, gor po stopnicah na pod, kot smo po domače rekli spalnici staršev, in brez pravega razloga letim k oknu in pogledam skozi.

Tisti trenutek vidim zunaj pod oknom na klancu očeta, sedečega na giku s konjsko vprego, zraven očeta pa nekega neznanega človeka, ki je vodil konja. Oče je imel neko nemško črno železniško kapo z lindo. Neverjetno začuden, toda zelo zadovoljen gledam na vozilo, ki je pripeljalo očeta.

Obrnem se in letim zopet po stopnicah dol, ko je oče že šel skozi dvoriščno kolono, kot smo doma rekli. Menda je tudi kolona vedela, da oče prihaja, bila je na stežaj odprta tako, da je konj z vozilom pripeljal tik pred vhod v hišo.

Kako sem ga bil vesel. Vedno sem ga cenil, a nikoli poprej nisem čutil do njega s tako globokim čustvom. Kmalu se oče usede v kuhinji in začne pripovedovati vojne dogodke in življenje v Nemčiji, delo, odnose z ljudmi, bombardiranje in kako je bil z njegovim bratom Jožefom, mojim stricem, in še z nekim moškim iz Tomaja zakopan pod ruševinami. Oče ni izgubil daru in navdušenja za pripovedovanje, govoril je, kot da je imel vse napisano. Na žalost sta njegov brat Jožef in tudi mož iz Tomaja izgubila življenje, ko so bili istočasno pokopani pod ruševinami, kar je seveda bila posledica zavezniškega bombardiranja.

Ko je priletela Jožefova žena Marija, da izve kaj se je zgodilo z njenim možem Jožefom, je oče prikrival resnico, češ da ne ve kaj se je zgodilo z bratom, ker, ko so očeta odkopali, so ga odnesli v bolnico in od takrat naprej ne ve, kaj se je z bratom zgodilo. Seveda ni hotel prizadeti Jožefove žene, mislil si je, Marija bo lažje prenesla, če upa in čaka, da se njen mož Jožef mogoče kasneje vrne. Kot je kmalu meni osebno povedal, je oče videl brata Jožefa in drugega iz sosednjega trga Tomaj, ko so ju odnesli kot žrtve. Oče je imel srečo. Ko so se stavbe, kamor so se zatekli, zaradi bombardiranja popolnoma zrušile, je nad mojim očetom padla težka lesena greda, ki ga je obvarovala pred udarci in mu pustila dovolj prostora za dihanje.

Pri naši družini se lahko zahvalimo Bogu ali sreči, da nas vojna ni prizadela, tako kot daleč okrog, kjer so cela naselja bila požgana, ljudje oropani, pobiti ali izgnani. Mi smo vsi bili srečnejši, cela vas je bila ohranjena, naša partizanska vojska je zmagala, razen nekaj ljudi, ki so izgubili življenje, posestva niso bila poškodovana in zato smo se počutili varnejši in celo zmagoslavni. Tako smo bili prefarbani od partizanske propagande, da nismo videli ali slutili nič drugega kot srečo in zadoščenje nad našo priborjeno svobodo. Naša želja, kot vseh drugih, je bila, da pripadamo, kot so propagandisti imenovali, ljudski demokraciji ali ljudski socialistični republiki. Na žalost so čez mesec dni naši jugoslovanski vojaki morali zapustiti Trst z okolico, tako da smo pripadali zavezniški, ameriško – angleški vojaški upravi, pod katero smo se počutili prizadeti in prevarani, čeravno so nam nudili belega kruha in delo. A narod je bil pod stalnim in vztrajnim pritiskom jugoslovanske propagande, nam so možgane popolnoma oprali s posledico, da smo zavezniški upravi odgovarjali z izrekom, rajši lačni pod svobodno jugoslovansko ljudsko demokracijo, kot siti pod varljivimi imperialističnimi izkoriščevalci.

Kako je mogoče narod s politično, zvijačno in dvolično propagando in širjenjem sovraštva tako negativno preusmeriti, da napravi vse mogoče v svojo škodo, samo da komunistična propaganda doseže svoj cilj. Ne da so kratkovidni odnosno zapeljani ljudje odbili vsako gostoljubno zavezniško pomoč, ampak so množično demonstrirali v Sežani, skoraj vsak teden večkrat. Češ, vemo zakaj nam nudite belega kruha in delo, zato da nas boste narodno zasužnjili in vzeli našo pridobljeno svobodo in ljudsko pravico, katero smo si s takim trudom pridobili.

Resnično povem, resnica, niti enkrat nisem bil na organiziranih proti zavezniških demonstracijah, tudi nihče iz naše družine, a moram priznati, da sem z velikim prepričanjem verjel v prijetni socializem, v ljudsko pravico, kjer so vsi ljudje enaki ne glede na spol ali socialni položaj. Prejšnji italijanski režim ni bil tako slab, če bi nam vsaj dovolili nacionalno pravico, a niti tega minimalnega zadoščenja nam niso dovolili, ampak obratno, zato ni bilo problem nas premotiti, da smo šli, kot so propagandisti imenovali, v brezkompromisni boj za dosego narodnih pravic.

Seveda je bil tu in tam nekdo, največkrat bolj izobraženi ali premožni, ki so vedeli kakšna ljudska demokracija, pravica in enakopravnost nas čaka. Če je kdo poskušal razložiti socialistično resnico, smo to sprejeli kot izzivanje in protiljudsko delovanje in seveda so državni organi podtalno take ljudi hitro odstranili. So kar zmanjkali in nihče jih ni več videl. Nismo si belili glave, kje so. Seveda povprečen človek tega ni vedel, ali ni hotel vedeti. Leta 1948 so se znebili tudi mene, čeravno sem skoraj do takrat bil njihov, telesno in duševno.

V Sežani smo imeli angleškega guvernerja z malo administrativno skupino. Imeli smo tudi angleško in škotsko vojsko, ki je v njihovih škotskih zelo barvitih krilih marširala, tolkla po bobnih in pihala iz njihovih mehov s trompetami. Za navadno domače prebivalstvo je bilo to brezsmiselno in neumno, seveda zaradi naše jugoslovanske civilne administrativne uprave, katere je bilo več kot angleške vojske, ki so jo stalno zasmehovali. Ko je škotska vojska, večinoma visoki fantje, prav disciplinirano s koraki pela in igrala na njihove tradicionalne inštrumente in prav lepo udarjala na bobenčke, bi to moralo povzročiti zabavno veselje. Ne, cinično so se jim smejali. Sem vprašal dekle, ali se ti kateri izmed njih dopade, prav nobeden, ko so vsi tako grdi, je odgovorila.

Tako smo ljudje nasprotovali bivšim zaveznikom, da so nam celo izgledali grdi.

Osmo poglavje.

Novo življenje, poslan študirati v Ljubljano.

Avgusta 1945 mi je kot bivšemu borcu in ranjencu jugoslovanska uprava, ki je z dovoljenjem anglo-ameriške uprave svobodno in javno delovala v Sežani, nepričakovano ponudila priložnost, da grem na dvomesečni zadružno gospodarski tečaj v Ljubljano. Kot bivši ranjenec bi brezplačno stanoval v Invalidskem domu v Trnovem. Če bi uspel na tečaju, bi se na podlagi tega vpisal v srednjo dvoletno gospodarsko šolo. Seveda me je to zelo zanimalo, da bi postal nekaj drugega kot cowboy in mogoče bi lahko dosegel kar sem si želel, boljše delovno mesto in boljše življenje.

Z zadoščenjem sem sprejel ponudbo. Kaj ne bi, saj na kmetiji je dolgčas in oče je bil doma, tako da grem lahko svojo pot naprej, kot sem si vedno želel. Veselo sem se brezplačno odpeljal z vlakom iz Sežane v Ljubljano, kjer je pred postajo čakalo motorno vozilo, odprt vojaški tovornjak s kovinskim podom, na katerem je bilo več navadnih hišnih stolic, ki niso bile pritrjene nikamor. Ne pritožujem se, tovornjak je mene in druge, ki so prišli tako kot jaz, odpeljal v Invalidski dom. Bila je moderna stavba s centralnim ogrevanjem. Pozimi, ko je bilo mraz in ko je zunaj padal sneg, je bilo v stavbi prijetno vroče, imeli smo zabavne igre, prirejene od same ustanove, največ so jih pa priredili zunanji gostje in prireditelji. Bilo je tudi več kot dovolj politične prevzgoje, toda to ni bila vsiljena prevzgoja, sprejemali smo jo z navdušenjem, saj nismo drugače vedeli.

V domu je bilo nekaj sto onemoglih ali samo pohabljenih moških in žensk. Nekateri so bili brez obeh nog, hodili so po rokah kot gorile, drugim so manjkale roke, zraven so bili tudi slepi. Nekateri invalidi so bili tako prizadeti, da si ni mogoče zamisliti. Srečal sem Pavla, doma iz Komna, ki je bil brez obeh pesti, in vedno je imel veliko povedati. Ko je govoril, je s temi štuci mahal na vse strani, imel sem vtis, kot da bi se hvalil, delal važen ali da pričakuje simpatijo, kot da je edini, ki je poškodovan. Kadar je kadil je držal cigatero z obema koncema rok, tako da je imel na štucih vso kožo ožgano. Nekateri so bili tako poškodovani, da ko sem jih opazoval me je to čustveno prizadelo in bil sem žalosten. Zaradi te prizadetosti še za nekaj dni nisem imel nobenega apetita. Ko sem se med prizadetimi na to privadil, sem postal zopet normalen in sem pojedel toliko, kot je bilo na razpolago. Ni bilo preveč hrane, toda bila je dobra, vsekakor veliko boljša kot doma na kmetiji, boljša kot za povprečnega prebivalca v tistih časih, boljša kot kjerkoli razen na privilegiranih mestih.

Za vse potrebe in ugodnosti za invalide je bilo dovolj plačanega osebja, tako da ni bilo treba napraviti nič. Udeležil sem se omenjenega tečaja na srednji gospodarski šoli na Prešernovi cesti, kjer so učili in predavali v slovenščini. To omenjam zato, ker je bila moja osnovna izobrazba šest razredov italijanske osnovne šole, ki sem jo uspešno dokončal. Zadnji dve leti so nas, še vedno po italijansko, učili kmetijstvo, kar sem završil z dobrim uspehom.

Na prvem slovenskem tečaju, ki je trajal dva meseca, sem se učil osnovne pojme vodenja praktičnega gospodarstva, knjigovodstva in še nekaj osnovnih pojmov iz zemljepisa in zgodovine, kar sem že itak vedel iz osnovne italijanske šole. Seveda so zelo poudarjali dialektični materializem že na prvem tečaju, še več so ga pa silili v dvoletni šoli. Tako imenovana teorija dialektičnega materializma se mi je zdela nekaj praznega, čisto brez jedra. Takrat nisem vedel, kaj nam mislijo s tem povedati, dokazati ali nas naučiti, na drugi strani sem pa imel vtis, da sami predavatelji niso vedeli, kaj pripovedujejo.

Dvoletni tečaj je bil osnovan na prvemu, toda z veliko bolj razširjen s panogami znanosti, knjigovodskega računovodstva, slovstva, slovenščine, celo cirilice, katero sem smatral za vsiljevanje nekaj tujega, česar Slovenci ne potrebujemo. Še nekaj pripomb. Za časa vojne je veliko ljudi iz gospodarstva, ki so bili, ali pa tudi ne, politično opredeljeni za eno ali drugo stran, izgubilo življenje zaradi sovražnikov in nevoščljivcev. Največ zato, ker so nekaj vedeli o režimu, ki je prihajal in so zato bili nevarni. Ko je bilo konec vojne je bilo takoj vprašanje, kako voditi gospodarstvo s tako malo gospodarsko sposobnega kadra. Ostalim, ki so bili sposobni in ki so se srečno izognili vojni tragediji, novi režimski

gospodar ni zaupal. Zato je bilo potrebno vzgojiti novi kader, ki bo režimu zvesto služil, ne da bi vprašal, zakaj in za koga in se naprej žrtvoval za graditev iluzornega socializma. Eden izmed takih kužkov bi moral biti jaz.

Ko sem čez nekaj let začel delati z novo pridobljeno izobrazbo, sem bil seveda pripravljen ubogati, služiti in delati, toda prav in brez neskončnega in ponovnega žrtvovanja. Moral bi bit slep, da bi prezrl novo družbeno delitev med upravičenci za jestvine on oblačila. Nekateri so v posebnih zadrugah imeli kolikor so želeli, a mi na drugi strani nismo bili upravičeni za to, ker nismo imeli dovolj visoko delovno mesto in ker nismo bili vojaški in varnostni oficirji. Navadni ljudje brez vpliva so bili odvisni od zelo skromnih živilskih kart, za zelo skromno preživetje. Ta zadnji stavek se nanaša na čas, ko sem začel delati in se preživljati izven invalidskega doma.

Smo še v šoli in dvoletnem tečaju, ki ga opisujem. Od samega začetka je bilo nas tečajnikov okoli štirideset, od tega tretjina, oprostite, deklet, ki niso bila zelo lepa, bila so iz kmečkih socialnih razmer, večina jih je sodelovala na nek način v vojnem partizanskem gibanju.

Večina moških nas je bilo mladih, kot jaz sam, ki sem imel nekaj čez sedemnajst let, bili so tudi starejši, preko dvajset let in več, večina jih je bila članov Komunistične partije, med katerimi so bili nekateri z duhom in telesom pravi zagrizenci. Nekateri so bili že v službi v gospodarstvu ali politiki in so prišli, da bi se bolje usposobili. Nekaj jih je kmalu iz enih ali drugih razlogov odpadlo, največ zaradi prevelikih zahtev upravitelja šole. Nekaj jih je dokončalo le prvo leto in se niso udeležili drugega.

Na koncu drugega leta nas je ostalo trideset, imeli smo pismeni in ustmeni izpit in dobili smo spričevalo, da smo na Ekonomski Tehniki v Ljubljani končali gospodarsko zadružno šolo, kar je bilo enako kot šest razredov gimnazije. Nimam se kaj hvaliti z mojim šolskim rezultatom, bil sem povprečen. Bil bi boljši, če bi imel koga, da bi me priganjal, tako kot so priganjali člane Partije, ki so imeli svoje tajne sestanke, na katerih so svoje študente kritizirali, navduševali, pomagali in zahtevali od njih obljubo, da se bodo trudili in zboljšali. Nisem bil član Partije, kar pomeni, da sem bil manj vreden, za Partijo ni bilo pomembno ali uspem, zato me niso niti navduševali niti kritizirali, tudi resno me niso sprejeli, ker sem imel rad zabavo in veselje. Slišal sem, da sem malomeščanski, karkoli to pomeni.

Najbolj zato, ker sem se na zabavah in plesih vrtel precej bolj živahno od drugih, ter zganjal pesniško komedijo. Dekletom sem se dopadel, ker sem znal igrati na harmoniko in še pel sem zraven, pa tudi lepo sem plesal. To mi je pred Partijo slikalo kot, češ več me briga osebno zadovoljstvo kot izgradnja socializma. Moral bi biti, kot v pogledu vere, prvo vera, potem osebno zadovoljstvo.

Skoraj vsi študentje te šole, moški in ženske, so stanovali v dveh sobah na Gajevi ulici prav blizu Nebotičnika, zato se niso mogli izogniti učenju. Jaz in še dva druga pa smo stanovali v invalidskem domu, stran od ostalih, zato ni bilo nobenega pritiska s strani ostalega razreda. Seveda sem bil za socializem, saj drugega nisem vedel, toda ne da bi se slepo in ogorčeno zaletaval z glavo v zid, tako kot moji sošolci, ki so nase popolnoma pozabili in se brezpogojno predali režimu.

Ob koncu šole so bolj fanatični dobili dela na Kontrolni komisiji, šli so študirati naprej pravo in postali sodniki. Najbolj fanatičen proti-katolik je v dokaz sovraštva do klera, kot je on to imenoval, pred celim razredom zdrobil Kristusa s križem vred na drobne koščke. Tolkel je s križem po šolski klopi, na kar so dekleta, čeravno so bile nekatere članice Komunistične partije, gledale z veliko skrbjo, kaj počenja, ker so bile iz pobožnih dolenjskih kmečkih družin. Ta človek je bil kasneje poslan v Rim. V Vatikanu je zastopal Jugoslavijo kot ambasador. Jaz nisem bil dovolj komunistično opran, zato so me poslali v mojo občino Sežana, kjer sem prevzel oddelek za knjigovodstvo potrošniških zadrug za občino Sežana.

Potrošniške zadruge so bile bivše privatne trgovine, ki so bile v imenu socializma nacionalizirane. V te zadruge so bili imenovani poslovodje z eno mesečnim tečajem. Dejansko niti v eni zadrugi ni bilo niti enega, ki bi bil sposoben vpisovati prejemke in izdatke. Jaz sam sem bil bolj slabe kvalitete, bil pa sem poslan da ta problem rešim.

Nisem rešil prav nič, hvala, po dveh tednih so me poklicali nazaj v Ljubljano, kamor sem se rade volje vrnil, tam sem imel prijatelje in sošolce. V Ljubljani sem odgovarjal za planski oddelek pri republiški zvezi, na oddelku za obrtne zadruge, kar je bilo delo brez velikega pomena.

Ko danes gledam nazaj sem spominjam, da sem že takrat menil, da je gospodarski in finančni uspeh pod takim vodstvom nemogoč, kajti sanje oblasti so bile ogromne. Industrializacija, elektrifikacija, kako bomo vse to napravili brez materialnih sredstev. Novi socialistični sistem je bil pol zadružnih sanj. Govorili so o ustvaritvi novega sistema življenja, kjer bomo vsi enaki, a oblastniki so naskrivaj živeli bolje. Mislili so pa Stalinovo, kjer bomo vsi razen vodij živeli v zadrugah in ubijali so nam v glave, da moramo imeti zavest zvestobe zadrugam in režimu. Ni bilo težko ugotoviti, da tem zaželenim zadrugam, katerim sem sestavljal plane, nisem imel prav nič kaj nuditi. Še danes se spominjam lončarske zadruge nekje blizu Lendave. Pisali so nam, češ da nimajo nobene glazure brez katere dela ne morajo nadaljevati.

Še za poljedeljske pridelke ni bilo sredstev. Le zakaj smo mi tu. Prisilili smo jih v zadruge, kjer delajo z nepopisnimi težavami, ker skoraj nobena, ne glede na vrsto obrti, ni imela potrebnih surovin za izdelavo izdelkov. Država in naš oddelek je nudil propagandna sredstva, saj to je bilo vse, kar smo imeli na razpolago. To je pomenilo žalost, ne samo za zadruge, ravnotako sem se počutil žalostnega in potrtega jaz, ker nisem mogel pomagati. Nekdaj v letu 1948 so me povabili v Komunistično Partijo, mislili so, da me bodo pridobili. Tudi jaz sem pričakoval, da postanem član Partije, menil sem, da bom tako živel bolje. Gledal sem skozi to okno ambicije, mogoče bom s tem novim položajem dosegel višje službeno mesto. Vse kar sem dosegel je bilo več odgovornosti in bil sem pod večjim nadzorom, materialne koristi pa prav nobene. Začel sem delati ob šestih zjutraj, brez zajtrka, s kosilom sem samo dobil apetit in še predno sem ta mali obrok hrane pojedel, so me že vabili na udarniško delo, katerega sem se po dolžnosti moral udeležiti.

Mislil sem si, kdaj bo tega žrtvovanja konec. Pa ali si nisem zaslužil in ali nisem vreden poštenega življenja. Ali dolgujem moje celotno življenje državi, če od države ne dobim prav nič in še vedno sem dolžan zastonj delati, dajati in se žrtvovati. Ista kot pri veri in cerkvi. Moraš delati, biti dober, vsem pomagati, cerkvi dajati, vedno Boga hvaliti in prositi odpuščanja za povzročene grehe in še vedno ostati grešnik, moraš se kar naprej kesati in zopet neprestano prositi, da ne boš vržen v peklensko brezno. Ista pesem je pri socialističnem sistemu. Dolžnost vsakega državljana je pozorno poslušati, kaj oblastniki govorijo, odobravati in ubogati, pridno delati in ob vsaki priliki čim bolj hvaliti voditelje. Saj je njihova zasluga za blagostanje katerega bomo uživali, ko bodo za nas vse ustvarili zaželjeni socializem.

Vsi najlepši dogodki in uspehi so zasluga naše slavne Komunistične Partije, ki neustrašeno stoji na čelu revščine. Izgledalo je, da bomo borci prestari da bi uživali, kajti propaganda je začela širiti parole, bodočnost pripada mladini. In dolžnost nas borcev je, da to uresničimo. Junaki borbe naj bodo junaki izgradnje socializma. Te parole so bile bolj neumne kot karkoli takrat. Vseeno sem upal, da bom sledil in deloval, tako kot Partija zahteva, toda zdelo se mi je hinavsko, misliti eno in drugo govoriti. Na žalost moj značaj ne dovoljuje dvojnega hinavskega mišljenja, posebno ko sem to poudarjal v svojo škodo. Za korist države in podjetja, kjer smo delali, smo začeli z delom ob šestih zjutraj, kot sem že omenil, seveda brez zajtrka do opoldneva.

Po obedu so bile sindikalne, mladinske, partijske in druge prevzgojne seje ali brezplačno udarniško delo. Partijska celica kateri sem pripadal je bila ena izmed glavnejših, ker je tu bil sekretar republiške zveze tovariš Strle, ki je poudarjal, čisto po dolenjsko, nikakor se ustrašit, saj ste partizani, saj ste komunisti, kar revolucionarno naprej z glavo v zid. Na predvečer naslednjega sestanka so na celici odločili, da bomo zato, da bi prihranili na času za druge brezplačne dejavnosti, imeli partijsko sejo zjutraj, predno začnemo delati, se pravi, zberemo se ob, ne ob šestih ampak ob peti uri zjutraj. Odločili so, da bom jaz zapisnikar seje. Samo pokimal sem, in takrat nisem pomislil na nepričakovane težave z uro. Stanoval sem nedaleč od tod, kjer sem delal, na ulici Starega trga, delal sem na Miklošičevi cesti, do tam je bilo šest minut hoda. Kot sem omenil, imel sem nepričakovan

problem. Nisem pomislil na to, da bi povedal, da nimam svoje ure in da mi ni bilo mogoče, da bi si jo nabavil. Zapomnil sem si, da ne smem manjkati na seji.

Zvečer sem šel v posteljo in normalno zaspal in ko sem se prebudil, me je zanimalo, koliko je ura. Tu je bil moj problem, kajti vstati moram ob pol petih, da bom ob peti uri na partijski seji. Kako naj vem, kdaj je čas, da vstanem, če nimam ure. Da nekoliko razložim svoj položaj. Privatniki niso oddajali sobe, ker bi potrebovali sostanovalca, ampak je državna stanovanjska komisija odločila, katera soba mora biti na razpolago.

Pri družini, kjer sem hočeš nočeš stanoval, je odločila komisija, da mi morajo dati na razpolago prostor pred spalnico. Pred menoj je tam stanoval tajnik ustanove, kjer sem delal. Ko je tajnik dobil od stanovanjske komisije boljše stanovanje, je mladi gospodinji povedal, da zapušča sobo. Gospodinja je bila takoj v skrbeh, koga bo sedaj komisija poslala, kajti to je bila predsoba, ona pa je bila lastnica celotnega poslopja. Moj predstanovalec je gospodinjo potolažil in ji obljubil, da bo sam našel novega zanesljivega in mladega stanovalca in je priporočil mene. V tej hiši je pred vojno in za časa vojne imela družina tekstilno trgovino. Družinsko stanovanje je bilo v prvem nadstropju, celo poslopje je bilo v lasti družine. Mlad mož gospodinje je bil seveda na prisilnem delu, kot je bila takrat parola, vsak trgovec je špekulant, najhujši zločinec za takratni režim.
Kar je bil najboljši razlog, da so človeka na sodišču obsodili na brezplačno delo podiranja dreves v Kočevskem gozdu. Gospa, stara osemindvajset let z osem let staro hčerko, je imela služkinjo, ki je čistila stanovanje, tudi mojo sobo, kar pomeni da gospa ni bila revna. V sobi gospe je bila zidna ura, ki sem jo v predsobi vedno slišal kako bije ure, a si nisem upal pogledati, čeravno sem imel vtis, da bi se mladi gospe dopadel. Še predno sem se vselil v predsobo, sem bil posvarjen, da moram biti z gospo dostojen. Ne vem zakaj bi bil tako nevaren, ampak tako je lepše izgledalo. Koliko več dostojnosti bi lahko od mene pričakovali, če si nisem upal odpreti vrata gospejine sobe in pogledati na uro. Bom izdal nekaj. Zvečer sem prišel v mojo predsobo, vse je bilo mirno in tiho in kot vedno, ležem v posteljo.

Kar naenkrat začne gospa stokati, kot da jo nekdo davi. Skočil sem pokonci in mislil planiti v gospejino sobo, ko je gospa zopet in glasneje zastokala. Pozorno prisluhnem, pa saj to stokanje ne zveni kot bolečina, ampak bolj zadovoljivo. Legel sem nazaj z mislijo in željo, da bi bil na mestu tistega, ko gospo davi. Davil jo je še nekaj časa, potem tišina. Čez nekaj časa se vrata odprejo, iz sobe stopi, kot se je meni zdelo precej star možakar, gre ven na hodnik in dol po stopnicah. Mislil sem si, jaz sem dvajset let star, potreben in gospa še potrebnejša, skoraj skupaj sva, samo odklenjena vrata naju ločita. Kar pomisli, bralec.

Zašel sem s svoje pripovedi, oprosti bralec. Mislil sem, da je bilo treba opisati mladosten dogodek, kako sem bil naiven. Kot ste nekaj vrstic preje brali, sem sam sebi zagotovil, da se moram udeležiti ožje partijske seje, ki naj bi se pričela ob petih zjutraj in jaz naj bi bil zapisnikar. Ponovno bom povedal, nisem imel svoje ure, tudi se nisem upal pogledati na zidno uro, ki je bila v sosednji sobi. Kot ste brali, sem si obljubil, da bom priden. Še preveč sem bil priden. Zvečer sem legel v posteljo. Ko se prvič prebudim, sem se takoj spomnil na sestanek. Skrbelo me je, koliko je ura, kajti sestanka ne smem zamuditi. Da se ga bom zagotovo udeležil, sem vstal, se oblekel in šel po ulici Stari trg do ljubljanskega magistrata, kakih sto metrov hoda. Tam je bila ura na turnu za mestne reveže. Pogledam, ura na turnu kaže drugo uro po polnoči. Prezgodaj za partijsko sejo, grem nazaj v stanovanje, ležem v posteljo in kmalu zaspim.

Ko se drugič prebudim, sem bil že v skrbeh, da sem mogoče prepozen, hitro vstanem in zopet grem do magistrata. Na turnu je kazalo, štiri zjutraj. Še je pol ure prezgodaj. Kar oblečen sem se ulegel, saj moram čez pol ure vstati. Ko se tretjič prebudim, vstanem in jo mahnem na partijsko sejo. Žalostno novico sem videl že na poti, na turnu je kazalo pet in tri četrt. To je bil normalni čas, ko sem vsak dan šel na delo. Prepozno je bilo. Udeleženci seje so se že razšli. Za organizacijo seje je bila odgovorna neka ženska, ne spominjam se njenega imena. Tako,j ko me je zagledala, je bila že pripravljena na napad z vsem orožjem. Kot sem omenil, sestanek je bil končan in udeleženci so se razšli. Bila sva sama.

Še pozdravila se nisva, ko je ženska skočila v napad name s tako silo, da se ni dalo braniti, samo hrulila in špotala me je kot petletnega paglavca. Očitala mi je vse, kar ji je prišlo na pamet, zato ker je morala biti zapisničarka namesto mene.

Globoko sem bil užaljen, čutil sem se sramotno ponižan. Ko me je ženska neupravičeno kregala, sem se samemu sebi smilil. Imel sem solzne oči. Nič ni pomagal zagovor, da nimam ure, da sem trikrat vstal iz postelje, da bom za gotovo prišel na sejo. Ta dogodek me je neopisljivo prizadel in pretresel prav do jedra. Za partijo nič ne veljam, tudi če nehote grešim. Užaljenost se je globoko usidrala v mojem duhu in telesu. Partija se mi je na smrt zamerila,ko je tako sebična in neuvidevna. Tisti trenutek sem želel samo stran, ven, daleč od tod, tja, kjer nikdar več ne bom slišal nič o Partiji.

Grem malo nazaj v preteklost. Prostovoljno sem se pridružil narodnemu gibanju za tako imenovano svobodo, ko še nisem imel šestnajst let, ter hrabro služil, bil ranjen in zapuščen od ostalih borcev, če jih lahko tako imenujem, na bojnem polju. Zgubil sem del telesa, zaradi česar imam vse življenje resne posledice in še danes, šestdeset let kasneje imam devet koščkov kovine v levem delu telesa. Vse to ne pride nič v poštev, ko se vodi račun o Komunistični Partiji. Ko me je ženska krivično oštela, je bilo konec moje zvestobe partiji in državi. Čutil sem, da bom imel neprijetne posledice, kar od takrat naprej nisem mogel več molčati. Bo, kar bo. Marsikdaj bi se moral vzdržati nezaželjenih političnih in socialnih pripomb. Seveda sem vedel, da bo moja jezičnost poslabšala moj socialni in popularni položaj na delu in med prijatelji.

Kot sem omenil, postal sem jezičen. Še danes imam to slabost, verjetno se je jezičnost v meni rodila. Začel sem zafrkavati ali dražiti, odklanjal sem udarniško delo. Ko me je neka grdulja, po imenu Cirila, doma nekje na Kočevskem, na ustanovi je bila glavna partijska sekretarka, vprašala, ali sem šel na udarniško, sem odgovoril. Cirila, rano sem imel obed, in sem bolj lačen, kot pred obedom. Nič ni rekla, samo obrnila se je in odšla. Opisal sem mojo lakoto in njene posledice že prej. Seveda je bila Cirila zelo prizadeta, ko sem tako ne-socialistično odgovoril, toda tega meni niso nikoli očitali, le med višjo kasto so diskutirali, ko so se pripravljali, da me zapodijo iz Partije. Užalil sem oblastnike, ko sem znancem in prijateljem za šalo pripovedoval, kako na živilske karte v prvi polovici meseca kupujem vsak drugi dan, zato da traja celi mesec, 350 gramov koruznega kruha. Drugo polovico živilske karte sem dal jedilnici, da smo z vsakim obedom dobili košček kruha.

Vsako leto, sedaj že tretjič, je bil po letni žetvi pšenice naprodaj pšenični kruh, toda bilo ga je še vedno samo 350 gramov. Vsako leto je časopis, organ KPS Ljudska Pravica takoj objavil zboljšanje kruha za 30%, to je, zboljšanje življenjskega standarda. Po dveh mesecih, ko so prenehali prodajati pšenični kruh in spet kot poprej je bil v prodaji samo koruzni, se Ljudska Pravica ni oglasila. Tako vsako leto po 30%, kar pomeni, da smo v treh letih dosegli 90% izboljšanje. Dejansko smo pa dobili samo 350 gramov na dan, kar pomeni, da smo zadnje tri leta bili z življenjskim standardom na istem mestu. To je, cepetali smo na istem mestu, ne da bi kaj dosegli. Brezsmiselna, čisto majhna in poštena obtožba, toda za oblast je bila neodpustljiva žalitev. Žalitev za režim, ker je bila resnična, in kjer se delajo krivice, resnica najbolj zbode.

Naredil sem precej takih neprijetnih protirežimskih izpadov. Bivši sošolci ali sodelavci pri delu so se mojim opombam samo na silo nasmihovali, dokaz da rajši ne bi slišali, kar so slišali. Razumel sem njihovo zadrego. Zavedal sem se, da izzivam nevarnost. Čim bolj sem kljuboval, tem večji je bil nagon, da izzivam. Največjo in nepremišljeno žalitev ali prekršek na lokalni partijski ravni sem povzročil brez dovoljnega premisleka. Bom potrdil, da sem bil skrajno bedast, z ozirom na to, da sem bil nov član, nisem pomislil na globino pomembnosti, ko sem na sestanku Komunistične Partije navzoče vprašal, zakaj so z vseh delovnih mest odstranili sliko Stalina. Pripomnil sem, saj do včeraj nam je bil oče in učitelj, v Sovjetski zvezi ga imajo za svetnika. Vsi so bili v zadregi, kot da sem jih oklofutal. Po dolgem molku se je seveda oglasil tovariš Strle, ker je bil po delovnem mestu najvišje.

Začel je nekaj nesmiselno in nerodno tolmačiti in ker ni uspel povedati ne da bi prišel v zadrego, je izbral lažjo rešitev, to je, da se je napram meni kruto obnašal, češ samo

podleži postavljajo taka vprašanja. Namesto da bi razložil vsebino nesporazuma med državama je raje na mene zalajal. Prav gotovo ni bila potrebna nobena znanstvena knjiga, ki bi mi pojasnila zamotan problem med Jugoslavijo in Sovjetsko Zvezo. Vsekakor je imel prav, da me je nahrulil. Moral bi me nahruliti še predno bi kaj vprašal, rešil bi me Golega otoka. Zbudil sem se prepozno, toda zavedal sem se, da je bil Stalin v Jugoslaviji ogromna boleča rana, za katero oblasti niso vedele, kako jo pozdraviti. Čim bolj so jo ignorirali, češ sama se bo pozdravila. Kdorkoli je uporabil Stalinovo ime, je bil oblastem nevaren, češ da pomaga širiti gonjo proti Jugoslaviji in da sabotira gospodarski in politični napredek, katerega pa dejansko ni nikjer bilo.

Če bi jugoslovanska Partija in UBD-a bolj premislila, bi vedela, da mi ni bilo niti dovolj niti na razumen način razložena resnost spora. To je bilo poudarjeno samo članom Partije na partijskih razpravah, jaz sem pa bil sprejet v hinavsko Partijo potem, ko so v vseh partijskih organizacijah objasnili posledice spora med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo. Ne da nisem nič vedel o sporu z vzhodnimi državami, toda kar sem vedel se mi je zdelo otročje pričkanje, saj je v časopisih samo pisalo kaj je ena stran dejala in kaj druga odgovorila. Meni se je to zdelo brezmiselno.

Lahko bi na partijskem sestanku rekli, kaj te briga, politika se te ne tiče, Virgilij, pojdi domov, drugič pa pomisli, kaj zineš. Toda ne, slovenska politična policija je drugim republikam Jugoslavije hotela dokazati, da je budna in oprezna, tako kot vse druge republike, zato so polovili čim več ljudi z političnimi prekrški, ki niso bili nevarni, dokazali kako so oprezni. Tako kot Črnogorci, ki so aretirali na tisoče ljudi, vključno s skoraj vsem Centralnim komitejem Komunistične Partije.

Moji nadrejeni so stalno in ob vsaki priliki poudarjali, da je kritika zdrava, niso pa poudarili, da se ne kritizira nadrejene, ampak podrejene. Zato so se sedaj vsi skupaj pripravili na seji generalnega komiteja ustanove, ki je bil sklican teden dni kasneje po mojem tako nevarnem in Jugoslaviji grozečem vprašanju, zakaj so z zidov sneli slike Stalina. Sklicali so sejo prav zaradi mene, da bi me žrtvovali in pokazali ostalim, kaj posameznika čaka, ko stopi iz ukazane partijske vrste. Cirila, ki sem jo že omenil, je na začetku seje poudarila, na prvi točki programa je kritika, katera je bila, kot sem takoj posumil, naperejena proti meni osebno.

Na seji nas je bilo več kot sto, to je, vsi člani Partije na ustanovi. Ker sem sumil, da se proti meni nekaj kuha, sem se nalašč usedel v prvo vrsto, tam nikomur ne bom v zadrego. Ko se je seja začela, je bilo jasno, da je kritiziranje organizirano. Štirje moji najbližji sodelavci so eden za drugim vstali in vsak je imel nekaj pretiranega povedati o meni, da sem malomeščan, hohštaplarski, politično brez vesti, da nisem dovolj resen in zato nesposoben, da tudi nisem vreden, da bi bil član Komunistične partije. Pri tem zadnjem se niso varali.

Vse kar so govorili proti meni mi je bilo všeč, saj sem z roko v žepu kazal figo. Ko so vsi štirje končali s kritiko, so me vprašali, kaj odgovarjam. Nimam kaj povedati, to je vse kar imam pripomniti, sem odgovoril. Kako naj odgovorim na vso v naprej pripravljeno kritiko, za kar nisem bil pripravljen, ker mi niso dali časa za zagovor. Saj ne bi nič pomagalo, le zasmehovali bi me.

Takoj je bila predlagana izključitev iz Partije, kar je bilo soglasno sprejeto. Hvala Bogu. Mislim, da ni bilo nobenega, ki bi se upal glasovati proti predlogu sekretarke. Kdo bi si pa upal glasovati proti izključitvi, ko je bilo vse v naprej inscenirano in prepričevalno dokazano. Pravi zahrbtni stalinistični napad. Sekretarka Partije, tovarišica Cirila me je prosila, da se odstranim iz dvorane, kar sem takoj storil in odšel v stanovanje.

Takrat sem stanoval pri gospe Čebohin na Prešernovi ulici. Njen mož je bil zdravnik in je stalno služboval v Trbovljah, prišel je domov samo ob nedeljah. Gospa Čebohin je bila prijazna gospa, katere pa nisem dosti videl, ker sem bil preveč zaposlen z raznimi, kot so rekli, funkcijami, bom že povedal s kakšnimi.

Tako sem takoj po izključitvi iz Partije prišel v stanovanje, sem bil popolnoma zadovoljen, saj sem se rešil neskončnega partijskega bremena. Seveda nisem vedel za posledice takih operacij. Bralec si lahko predstavlja kako naiven in neveden sem bil.

Ko sem srečal gospo Čebohin in ji povedal veselo novico, češ, rešil sem se Partije. Joj Virgilij, joj Virgilij, kaj si ti napravil, je presenečeno in skoraj preplašeno vzkliknila. Gospa, kaj pa sem napravil, sem bil tudi jaz presenečen nad njeno preplašenostjo. Ti ne veš, nihče ti ni povedal, ker si med politično zavednimi, ali kaj bo zdaj, joj, joj, Virgilij, zaprli te bodo. Pa zakaj me bodo zaprli, saj nisem povzročil nobenega zločina, sem jaz nevedněž radovedno spraševal in se čudil novi neznani novici.

Zdaj sem slišal nova dejstva, ki jih je gospa Čebohin začela naštevati. Iz te hiše je šest ljudi zaprtih, je gospa povedala, ti, ki tukaj stanuješ, ne veš nič, tebi si ni upal tega nihče povedati. Ali je mogoče, da živimo v tako nepoštenem, hinavskem in ne-ljudskem režimu. Ali smo za tako lepšo bodočnost žrtvovali na tisoče življenj, mladih in starih. Cela naselja so bila požgana, skoraj vsi zgodovinski gradovi so bili namenoma porušeni, tudi vsi mostovi, ljudje so bili izgnani, nikoli se niso vrnili. Taka nepopisna škoda.

Vedel sem, da manjkajo najosnovnejše potrebščine, toda, da živimo pod državnim terorjem, nisem vedel. Gospa Čebohin mi je v kratkih obrisih vse odkrila. Takrat me ni zaskrbelo. Kje sem imel glavo, kako je mogoče, da sem tako slep in neveden. Prav gotovo ima gospa prav. Spoznal sem, da sem imel glavo zakopano v pesku, ko nisem videl, kaj se okoli mene dogaja. Kaj bom zdaj, ne moram popraviti nič. Prepozno je, ni mogoče nazaj.

Deveto poglavje

Omenil sem že svoje funkcije: bil sem na ustanovi, kjer sem delal, predsednik mladine, član vladnega komiteja za mladino, to je, bil sem v komiteju ali odboru vseh republiških ustanov v Ljubljani, kar je pomenilo, da me je poznalo stotine mladincev na odgovornih mestih, zato je bilo moje politično mnenje in stališče preveč vplivno med vsemi temi, da bi me pustili, da se z njimi še naprej družim. Ne da bi se tega zavedal, sem postal nevaren režimu, škodljiv plevel, zato me je bilo treba čimprej odstraniti, predno okužim ostale. Po izključitvi iz Partije so se me stari znanci, člani Partije, čim bolj izogibali. Očitno je bilo, da želijo to razdaljo zato, da zaščitijo svoja delovna in politična mesta. Za njih ni bilo več zdravo biti v prijateljskih odnosih z zavrženci.

Drugače se pri samem delu ni nič spremenilo, tudi ene besede ni bilo, toda čez teden dni mi je personalni odsek ustanove izročil dekret, kjer je pisalo, da se moja služba pri ustanovi prekine ter da sem premeščen na Ljudski odbor mesta Ljubljana. Nevšečnost je postala očitna. Vse so spleli, kaj bodo z menoj. En korak na bot, pravimo Primorci. Ako ne vem drugače ukreniti, bom napeto čakal na naslednji dogodek.

Odpravil sem se na novo dodeljeno delovno mesto, kjer za mene ni bilo nobenega dela. Osebje na novem delu je bilo distancirano in molčeče. Ne spomnim se, da bi vsaj eden pokazal malo prijaznosti. Posedal sem skoraj mesec dni v brezdelju in brez odgovornosti. Nihče mi ni naročil, kaj naj napravim. Samo strmel sem pred sebe v skrbeh, kaj me še čaka. Vedno mi je prišla na misel gospa Čebohin, ki mi je prva razkrila režimske skrivnosti. Bil sem miren kot jagenjček. Za vsako izrečeno besedo sem pravo premislil, predno sem odgovoril v upanju, da se bo zaplet napram meni zadovoljivo iztekel. Na novem delovnem mestu in brezdelju me nihče ni nič vprašal, niti ukazal, zato me je še toliko bolj skrbelo, kaj sledi molku. Pa vendar nisem nič tako hudega napravil, sem sam sebi zagotavljal.

Verjetno bom moral prestati strogi opomin, sem si mislil, saj ne bo prvi, samo moral bom biti oprezen, režimu zvesto in pokorno služiti in vse se bo izteklo prav. Kaj če bo kaj hujšega? Kaj če bi jo potegnil z vlakom do Sežane in tam pobrisal čez mejo, sem premišljeval, tako kot sem napravil dve leti kasneje.

Da sem to napravil, ne bi odkril Dragice, s katero sem šel v svet. Danes si ne moram predstavljati življenje brez Dragice, ker je ona moja življenjska luč, katere, seveda takrat še nimam. Že drugič omenjam Dragico, katero še ne poznam. Oprostite.

Mesec po premestitvi sem bil poklican k vojakom. Nekaj nepričakovanega, tega bi se lahko branil, če bi uspel, je drugo vprašanje. Imel sem potrdilo, da je moj dvoletni tečaj vreden toliko kot da sem dokončal šesto gimnazijo, zato je bilo protizakonito vpoklicati me k vojakom. Poleg tega sem bil 40% vojni invalid.

Kakšna vojaška uprava v mirnem času vpoklicuje invalide k vojakom, tako kot v vojnem času, ki je razglašena splošna mobilizacija. Nisem se protivil, mislil sem, rajši k vojakom kot v zapor, kot je gospa Čebohin zaskrbljeno govorila. V Jugoslaviji je bil zakon samo za zaščito papirja, na katerem je bil zakon napisan, ne pa za zaščito ljudi. Bil sem kar zadovoljen, da grem k vojakom. Mogoče bo celo kakšna prilika, nekaj postati, ker tukaj se je vse izteklo in ni nič kaj pričakovati.

Na drugem delovnem mestu sem bil izplačan, in še mesec plače po vrhu, kot je takrat bil zakon. Pripravil sem si lesen kovček in vse kar je bilo potrebno in se na določen dan javil na vojaškem odseku v Ljubljani. Bilo nas je nekaj par sto, vsi mladi, razen mene, ki sem bil nekaj let starejši, zato sem se počutil kot izjema.

Ko smo na vojaškem dvorišču čakali in okoli postopali, so mene poklicali v pisarno odseka, kar se drugim ni dogodilo. Mislil sem dvoje, ali bo zame nekaj boljšega, ker sem starejši od ostalih, ali bo pa kaj neprijetnega, kar ima zvezo z travmo zadnjega meseca. Šef vojaškega odseka, neki slovenski kapetan, je poklical po telefonu, tukaj je, pridite ponj. Ali

se je to nanašalo na mene, ne moram trditi, mogoče me niso pričakovali. Je mogoče, da so mislili, kar sem sam mislil, to je, da jo potegnem čez državno mejo. Gotovo so vedeli, da sem doma prav blizu državne meje. Omenjeni kapetan je kmalu odšel, in sem ostal v pisarni popolnoma sam.

Bil sem v prvem nadstropju stavbe pri odprtem oknu, skozi katerega sem gledal, kako zunaj pada dež. Pod oknom je kmalu pristal mali avto, iz njega je v civilni obleki izstopil moški srednjih let. Jaz še vedno zaskrbljeno strmim skozi odprto okno ne vedoč kakšna usoda me čaka. Ko se obrnem sem opazil človeka, ki je ravno izstopil iz avta, hodi gor in dol po pisarni, kot da ne ve, kaj početi. Ko ga pogledam, in on mene, se malo zbliža in vpraša, kako je tebi ime. Mislil sem si, kaj tebe briga, toda takoj sem se zavedel, da nisem v stanju, da ljudem tako odgovarjam, posebno ko ne vem kdo so, saj sem že zadosti zapleten, ne da silim v še večjo zapletenost. Povedal sem neznancu svoje ime in takoj vprašal, zakaj sprašujete. A ni nič odgovoril in nadaljeval je stopati naprej in nazaj po pisarni.

Kmalu se kapetan vrne in takoj neznancu pokaže mene. Človek se takoj približa meni, me dobro pogleda in reče, ti greš z mano. Kaj sem hotel. Vzel sem svoj leseni kovček in človeku sledil. Ko pridemo do izhodiščnih vrat, nas je oborožen stražar ustavil in jasno povedal, da nihče ne sme ven brez dovoljenja. Človek, kateremu sem sledil, je iz žepa nekaj potegnil in pokazal stražarju. Stražar, kot da sam ne pomeni nikomur prav nič, je udaril s petami skupaj in vojaško pozdravil. Tedaj sem razumel, da sledim Udbovcu. Tu ne bo dobrega, sem takoj ugotovil, ko imaš opraviti s temi, ki so hujši kot fašisti. Mislim, ko sem njim na nasprotni strani, bo meni gorje. Ko smo prišli do avtomobila je še kar prijazno odprl vrata in namignil, da naj vstopim. Z glavo skozi avtomobilska vrata, sem na sedežu zadaj opazil sedečega miličnika z avtomatom. Grozni občutek, da me je mrzli pot oblil po obrazu. Odpeljan sem neznano kam v spremstvu oborožene straže. Nisem si mogel predstavljati to na tak način, sem res tako nevaren, da me spremljajo z avtomatičnim orožjem, kot na ustrelitev. Ko je avto vozil ob Ljubljanici sem bil izredno zmeden. Imel sem sto in več misli, brez nobenega cilja in smisla.

Vedel sem, da me dolgo ne bo nazaj, če bom sploh še kdaj prišel, kajti ko se moraš pokoriti takim služabnikom, ki so brez vsakega karakterja, za njih je interes njihovo dobrobitje ne glede na to, koliko žrtev to zahteva, kajti za to drhal ljudje nismo vredni več kot mrčes. Kaj če bi nenadoma zagrabil za volan in zapeljal v Ljubljanico, in tako mogoče utegnil pobegniti. Nisem bil dovolj odločen to napraviti, na drugi strani sem pa mislil, sem preveč zinil, končno to ni zločin ali uboj ali izdaja sovražniku. Menda nimajo namena, da mi vzamejo življenje.

Tako namesto k vojakom, za kar sem upal da me bo rešilo vseh problemov, sem se znašel na poti v preiskovalni zapor, kot da bil jaz glavni krivec in povzročitelj Stalinove protijugoslovanske gonje.

Najprej so me peljali na udbaško upravo za mesto Ljubljana. Pod nadzorom straže sem počakal na hodniku. Civilist je šel skozi vrata v neko sobo, od koder je kmalu prišel in mi ponudil nek papir, češ da ga moram prebrati in podpisati. Prebral sem, ampak v zmedi, že takrat nisem imel najmanjšega pojma kaj sem prebral. Ne bom nič podpisal, sem rekel. Kakor ti je drago, saj je vseeno, je odgovoril. Pojdi za mano, je ukazal. Sledil sem, miličnik za menoj, zopet v isti avto ter ob Ljubljanici nazaj na upravo Udbe za Slovenijo, kjer sem se takoj ob prihodu moral do golega sleči. Oblačilo so natanko pregledali ter vrnili vse nazaj, razen hlačnega pasu in vezalk čevljev. Takoj so me porinili v neko temo, nisem vedel kje naj bi ta temni prostor bil.

Bil sem umsko globoko pretresen, za trenutek bi bil rajši mrtev kot živ. Ko sem se pomiril me je prijela žalost. Med tem časom sem spregledal v temi in ugotovil, da sem pod nekimi stopnicami. Visoko na steni je bilo malo okence, skozi katerega je svetloba za silo osvetlila prostor. Ko radovedno gledam okoli, sem ugotovil, da je bila notri gola železna postelja in vse naokoli po tleh koščki nekdanje vojaške odeje. Gotovo so bili pred menoj tukaj ljudje

in so se počutili kot sem se počutil jaz, brez pravic in nizkotno podcenjen. Zato so se pod temnimi stopnicami maščevali kolikor je bilo mogoče pod omenjenimi pogoji, to je, vojaško odejo so raztrgali na najmanjše možne kose.

Sedem na posteljno mrežo in začel od žalosti in ponižanja jokati s solzami. Bil je prvi maj leta 1949, praznik delovnega ljudstva, dan praznovanja vseh ljudskih množic, so vsa leta trdili komunistični zastopniki ali zaslepljenci. Izpod stopnic sem zunaj na cesti slišal vzklikanje, za svobodo, demokracijo, za Tita, za Partijo. Kako so nas nafarbali, sem si mislil, ubogi ljudje, kako ste zaslepljeni, kot sem bil jaz sam. Podpirate samopostavljene vladarje, ki jih nihče ni izvolil, ampak so sami sebe proglasili, za celotno njihovo življenje, kot od Boga izvoljeni in poslani, da nam prinesejo vsega o čemer smo vedno samo sanjali. Voditelji in dobrotniki ljudstva.

Ravno tako kot je po starem veljalo za kraljeve prestolonaslednike, katere so ti isti, mislim naši voditelji in takozvani ljudski predstavniki tako prezirali, češ prestolonasledniki so bili izkoriščevalni škodljiv mrčes. Sedaj so naši ljudski zastopniki prevzeli njihove stolčke, a z nami ravnajo slabše od prejšnjega izkoriščevalskega mrčesa. Naši zmagovalci domovinske vojne so prevzeli oblast in zasedli njihova mesta.

Ko sem pod stopnicami poslušal, ljudje niso vpili za Partijo, za Tita, ker so tako čutili, ampak pod pritiskom ponavljajoče propagande so postali indoktrinirano orodje režima. Tudi jaz sem nedolgo, samo leto nazaj, malo vpil, toda brez notranjega navdušenja, kajti spomnil sem se nazaj na Sežano, kjer so ljudje demonstrirali proti Anglo-Američanom, zato ker so jim nudili belega kruha, kar mi je povzročilo, da prvo premislim predno se grem dreti, samo zato ker nekdo zaradi svojega delovnega stališča mene navija, češ da je za moje dobro. Po uri časa pod stopnicami sem se skoraj streznil iz žalosti in prvič samega sebe vprašal, kaj je svoboda katero smo za časa vojne toliko opevali, se zanjo borili in žrtvovali. Spomnil sem se, septembra leta 1943, ko je naša kraljevina Italija, hvala, razpadla. Spomnil sem se napisov, katere so zapeljani partizani lepili po zidovh. Borba za Svobodo, Demokracijo in Kruh.

Na začetku mojega pisanja sem poudaril, da takrat nisem vedel, kaj pomeni svoboda, niti demokracija. Takrat sem samo vedel kaj pomeni kruh. Dve drugi besedi sta bili brez pomena, je že kaj dobrega, ko se primerjajo s kruhom, sem si predstavljal. Sedaj, ko sem preživel štiri leta po svobodi, kot smo takrat rekli, res je bilo po svobodi. Sedaj dobro vem, kaj pomeni svoboda in demokracija, besede zaradi katerih sem bil pod stopnicami, to je, brez svobode in brez demokracije. Šele sedaj sem se zavedel, da sem pred aretacijo rabil besedo svoboda, demokracija, ker sem mislil, da živimo v svobodi in demokraciji. Omenjene z borbo pridobljene pravice so bile v ustih propagandistov. Omenjati iste besede, svoboda, demokracija, so postale za režim veliko večja žalitev kot so bile za fašiste za časa italijanske zasedbe.

Torej, do leta 1951 svobode in demokracije ni bilo, zato sem zaradi svoje varnosti pred udbovsko gonjo moral pobegniti, in na žalost iskati svobodo in varnost pri prejšnjih italijanskih fašističnih zavojevalcih.

Zašel sem s tira. Bolje da se vrnem v Ljubljano pod stopnice kamor sem bil vržen, in čakam, radoveden kje in kako se bo končalo. Sedim skoraj v temi kot sem omenil, samo zato, ker sem se skliceval na tri besede, katere so septembra 1943 povsod na veliko napleskali. Nisem napravil nobenega zločina ali krivice, in prav zato, ker z našo partizansko borbo očitno nismo dosegli prav nobene od treh dragocenih in privlačnih besed, me je jezilo. In prav omenjene besede so mene in tisoče drugih prepričale ali navdušile, da sem se prostovoljno javil k partizanom. Vprašam se, zakaj.

Torej, nisem bil nasprotnik režima, bil sem nezadovoljen. Pod stopnicami mi je marsikaj prišlo na pamet. Mogoče se odločim za gladovno stavko, kot so komunisti stavkali pod starimi izkoriščevalskimi režimi.

Ko je bilo tisti dan popoldne se je na vratih odprlo malo okence katero do tedaj še opazil nisem, skozi katero je bila porinjena posoda napol polna z gostim kuhanim ječmenom. Ne

bom jedel, sem rekel miličniku, sem na gladovnem štrajku. Gotovo sem imel še ostanek stare trme, ko sem to povedal. Ni mi bilo treba dvakrat reči in že je potegnil posodo z ječmenom nazaj in zaprl okence. Mislil sem si, tukaj ne bo uspehov z gladovno stavko, kot so stari komunisti uspeli pod izkoriščevalskimi režimi, samo bolj lačen bom, zato bo veliko bolje da sprejmem hrano kadarkoli je na ponudbo.

V tej svobodni ljudski demokraciji gladovna stavka ne pride v poštev. Gotovo bi me pustili umreti, predno bi prosili, naj jedem. Ni se bilo bati časopisnih mnenj, kot je bilo v kraljevi Jugoslaviji, saj nihče ni vedel, razen Udbe, kdo je v zaporih.

Grabili so ljudi na skrito, za kar so uporabljali zvijačni ilegalni način, KP, personalni referenti in končno Udba so skupno delovali. Da so kamuflirali moj ilegalni arest, so me prvo premestili na drugo delovno mesto, kjer ni bilo dela, razen sedeti v brezdelju za mesec dni in to med ljudmi, ki me niso poznali in jaz ne njih. Poklicali so me k vojakom, kamor sem odšel in s tem so vsi, ki so me poznali, imeli vtis, da sem odšel k vojakom. Torej, zadnje poročilo o meni je bilo, šel je k vojakom. Mogoče bo pismeno sporočil, kje se nahaja in kaj se z njim dogaja. Če se več ne oglasi, pomeni, izgubil je interes ali se je zameril, ker je bil od prijateljev prezrt. S tem so oblasti prekinile vsako radovedno sumnjo o mojem obstoju. Če bi me tedaj živega vrgli v jamo, nihče ne bi niti sumil. Saj je šel k vojakom.

Tisti dan popoldne je prišel miličnik, me poklical, odprl vrata stopnic in vodil v prvo nadstropje. Odprl je ena vrata na hodniku in namignil, naj vstopim. Stopil sem v veliko sobo, verjetno deset metrov dolgo, za pet široko, nisem jo meril. Tri velika okna, obarvana z belo barvo, visoka do tri četrt pod stropom.

V najdaljšem kotu je bila vsem vidna kibla, katera je bila vsak dan ob določeni uri nešena ven in izpraznjena. Ko jo je posameznik uporabil za svojo privatno potrebo, gotovo ni želel, da vsak vse vidi, zato je bila pol metra od tal do približno meter visoko zakrita s staro brisačo. Kot sem kasneje slišal je pred vojno stavba služila za možgansko nestabilne ali zaostale ljudi, ne vem točno, povem kot so meni povedali. Vsekakor je bila soba dostojna. V sobi, v katero sem ravno stopil, je bilo že nekih dvanajst ljudi, ki so izgledali kot neki divjaki, prehistorični in primitivno dolgi lasje in kosmati, mladi in srednje starosti. Imel sem vtis, da sem poslan med ljudi katere koristijo za neke posebne umske in fizične eksperimente, kot se je dogajalo v Hitlerjevi Nemčiji.

Pa menda ne spadam med necivilizirane divjake, sem si mislil. Kdo naj bi vendar ti ljudje bili. To morajo biti tako zvani protiljudski elementi, izdajalci, zločinci in saboterji, na katere časopisi propagandisti in politiki na prostosti neprestano glasno spominjajo, sem mislil. Skoraj me je prijel strah, ko so me omenjeni divjaki skoraj obkolili, hinavsko nasmehljani, kot da me hočejo zagrabiti in ne vem kaj z menoj napraviti.

Kasneje sem se celice privadil in ko so drugi kaznjenci prišli v sobo, so imeli isti vtis, kot sem ga imel jaz. Preplašeni so bili. Pa kaj, med divjake so me oddelili.

Stojim skoraj okamenel in malo v skrbeh in mislim, kako se bom branil pred temi sadisti. Še bolj so se približali in seveda v presenetljivo lepo zvenečem tonu skoraj proseče začeli spraševati, zakaj si tukaj. Ne vem, pravim, s pozorno negotovostjo, ko ne vem s kom imam opravka. Gotovo si podpisal nalog za aretacijo, je eden rekel, na njej piše, zakaj so te aretirali. Nisem nič podpisal, pravim. Pa kaj je pisalo na aretacijskem papirju, me je zopet eden izmed zapornikov skoraj prijazno spominjal. Sem prebral tako bežno, odgovarjam, da ne vem povedati niti besede kaj sem prebral, sem pokimal v zadregi. Bilo me je sram, ker sem priznal, da sem prebral nalog za aretacij, a nisem vedel prav nič povedati.

Besede in radovedno spraševanje sotrpinov je bilo dostojno in civilizirano, tudi način spraševanja mi je dajal vtis, da to niso neki pokvarenjaki ali necivilizirani divjaki, kot sem na prvi pogled mislil, ampak lepega vedenja po obnašanju in govoru. Takoj sem ugotovil, to so izobraženi in civilizirani ljudje. V par dneh sem se z njimi odlično privadil, tudi marsikaj naučil, saj so bili, ne vsi, toda pretežna večina pametnejši od mene. Bilo je par

avanturistov, ki so bežali čez mejo, toda večina so bili upravitelji ali računovodje pri raznih podjetjih, med njimi glavni inženir lesne industrije Slovenije, elektrotehnični inženir in tako naprej. Nekaj dni kasneje se je skozi vrata prikazal neki Mislej iz Sežane. Vsak je bil osumljen z različnim prekrškom. Največji kršitelj vsega je bil režim, ki ni zaupal nikomur ter je v vsakem grmu videl saboterja, vohuna, protiljudskega elementa.

Dejansko je bila režimska gospodarska nesposobnost in z druge strani režimska nezaupljivost do vsakega posebej, če ni bil član Partije. Režimska umazana vest je bila vzrok vsemu, kar je bilo narobe.

Kresovič Hinko, ki je bil v celici že dvanajst mesecev ne da bi bil enkrat poklican na zaslišanje, je vedel povedati veliko. Kot on pravi, je bil upravnik električnega podjetja v Sarajevu. Hinko pripoveduje, poročen sem bil s sestro Udbovskega kapetana. Prva moja skrb je bilo podjetje, še posebno, ker sem bil takoj po vojni zaprt v Št. Viškem semenišču, s tisoči domobrancev, zato ker sem bil za časa vojne na nemški upravi v Kranju tolmač. Sreča moja je bila, da me niso kot skoraj vse druge iz tega semenišča, vrgli v Kočevske jame. Hinko pripoveduje naprej, ves dan sem skrbel in delal v podjetju, da bo gotovo vse v najlepšem redu. Imel sem dobro stanovanje, a ko pridem domov, sem od žene pričakoval kakšno postrežbo. Niti hiše ni pospravila in največkrat, jo sploh ni bilo doma. Nek večer, ko si sam pripravljam kaj za jesti in ko sem imel vse pripravljeno, se prikaže skozi vrata. Seveda sem jo nahrulil, ker ni napravila prav nič, a ona visoko in ošabno pravi, pa kaj misliš, da sem se s teboj poročila da bom tebi sužnja.

Pa take žene jaz ne rabim. Sem jo pograbil in vrgel iz stanovanja in vse kar je bilo njenega. Minilo je teden dni, Hinko je bil vklenjen in od Sarajeva do Ljubljane, kot on pravi, zvezan kot bik, pripeljan v preiskovalni zapor, kjer je bil zadnjih dvanajst mesecev in od dneva, ko je bil porinjen skozi vrata v celico, ni bil niti enkrat poklican na zaslišanje ali sploh kaj vprašan. Hinkov slučaj se je lahko zgodil vsakemu iz čisto osebnega razloga, brez da mu je bila dovoljena človeška ali humanitarna pravica, pritožiti se ali zahtevati pravnika. V letu dni, kot se je rad pohvalil, je Hinkova glava postala kot Leninova, čisto gola. Hvala demokratični vladi.

Eno stvar, ki jo je Hinko povedal, nisem nikoli pozabil. Med govorjenjem in seveda, kadar je človek malo lačen, pride na misel pogovor o hrani, kako se kuha, kaj je dobro jesti, a z druge strani pogovor o hrani ali seksu ne užali nobeno politično stranko. Med raznimi pogovori Hinko pravi, v Avstraliji in Novi Zelandiji imaš priliko jesti mesno pečenko prav vsak dan, če tako želiš. Menda sem ostal z odprtimi očmi. Je mogoče da je na svetu takšen kraj, da lahko vsak dan uživaš kuhano ali praženo meso. Takoj se odpravim v Avstralijo, da mi je dana prilika. To mora biti nebeški raj ali obljubljena dežela.

Seveda sem primerjal tedanji čas v Jugoslaviji, celo v Evropi je bilo meso tako drago, da si povprečen delavec ni mogel privoščiti kosa mesa, razen ponekod v Sežani je bila prilika, kupiti meso poceni, ko je Italija, zaradi njihovih razlogov pri pregledu izvoznega mesa iz Jugoslavije v Italijo, na prvi italijanski postaji, to je Občine, odklonila meso. V takem slučaju, hvala, je bilo takih slučajev tedensko, in namesto da peljejo meso daleč nazaj v Jugoslavijo, so v Sežani po nizkih cenah prodali, kolikor mesa je kdo želel. Ta posebnost je bila samo v Sežani, drugače si človek v Evropi ni mogel zamisliti take ugodnosti, a druge strani nisem videl, tudi nisem nikjer izven domače grude bil, da bi vedel povedati, kako je drugod po svetu. Hinkovo prijetno novico o avstralskem mesu nisem vzel zelo resno. Mislil sem da Hinko izziva režim. Saj je bil upravičen biti protirežimski, verjetno pa ni bil.

Ko smo bili dve leti kasneje na Občinah in si izbirali kraj emigracije, sem se spomnil ljubljanskega zapora, na Hinkov pogovor, čeravno nisem popolnoma verjel izobilju mesa v Avstraliji, kot je Hinko pravil, vendar sem si želel izobilje tega. Zvedeli smo resnico, ko smo prišli v Avstralijo. Res je, vsak dan si lahko privoščimo vsake vrste pečenko, posebno kokoševina, da ne omenjam svinjsko pečenko na barbecue s prepečeno in hrustavo kožo. To je moja specialiteta.

Še ne uživam avstralskega ali novozelandskega mesa na barbecue, sem še v preiskovalnem zaporu v Ljubljani. Tukaj ni niti duha od svinjske pečenke, samo beli ječmen.

V isti celici je tudi bil mož izrednega karakterja, okoli šestdeset let starosti. Bivši nemški polkovnik. Po vojni je odslužil svoje petletno ujetništvo in ko so vse bivše še žive nemške ujetnike odpustili domov v Nemčijo, je bil polkovnik zadržan za nadaljnje raziskovanje zločinskih dogodkov, ki so se dogajali med Zidanim mostom in Celjem. Verjetno ni o tem veliko vedel, saj je bil prileten mož, zato je bil samo poveljnik zaščitne železniške straže. Bil je visoko izobražen in civiliziran, po vrhu še močne postave. Značilno je bilo moževo obnašanje nad svojo fizično in umsko kontrolo. Da primerjam nas, tako zvane zločince ali ljudske izdajalce, dejansko pa poštene ljudi s polkovnikom.

Vsi kaznjenci ali osumljenci smo zjutraj okoli desete ure prejeli mali hleb, približno 400 gramov, katerega smo praktično vsi takoj zmlatili. Polkovnik je pojedel samo četrtino svojega kruha. Ostalo si je spravil v torbo. Nikoli ni bilo najmanjše sumnje, čeravno so se ljudje v celici menjavali, da bi možu nekdo odnesel kruh. Tudi mi, prav vsi zaporniki, smo imeli svoj ponos in gotovo bi bil tak pojav sramota za nas vse.

Do sedaj sem omenil kaj smo zjutraj prejeli za preživetje. Okoli druge ure popoldne smo prejeli okoli pol litra kuhanega ječmena in seveda, vsak je svoje takoj pojedel, očistil posodo in jo spravil na polico. Nemški polkovnik je pojedel samo polovico ječmena, drugo četrtino kruha ter ostalo spravil v torbo, kjer je imel že polovico zjutraj prejetega kruha.

Mi, domačini od popoldneva prejšnjega dne nismo prejeli nič do pozno zjutraj drugega dne. Polkovnik je imel večerjo sam. Pojedel je drugo polovico ječmena in četrtino shranjenega kruha. Ostanek kruha je imel drugi dan za zajtrk, med tem ko smo ostali, kot po domače pravimo, omedlevali. Kakšna diskriminacija. Nemec je jedel štirikrat dnevno, a mi samo dvakrat. Nismo bili nevoščljivi njegovi ugodnosti, ker je bila njegova zasluga. Vsi brez izjeme smo občudovali njegovo lastno samo-nadzorovanje.

V celični sobi sta bili dve mizi, ena malo večja od druge. Zraven male mize, ki je bila vidna takoj, ko so se vrata odprla, je vedno sedel polkovnik. Dostikrat mu je delal družbo omenjeni Hinko, ker je govoril nemško. Pri veliki mizi, ki je bila ob steni levo od vrat, in vrata so se odpirala v levo, zato je paznik potreboval nekaj sekund predno je videl kaj se dogaja pri veliki mizi, kjer smo vsi ostali sedeli, se igrali s kakšno stvarjo ali kakšno stvar pripravljali, kar bom povedal, ako nismo ležali na podu, kar je bilo prepovedano, toda težko nadzorovano.

Po vsakem obedu je polkovnik štirikrat dnevno slonel s komolci naslonjen na mizi, z odprtimi rokami na obrazu. Tako se je umsko in fizično sprostil za približno deset minut. Mogoče da je ta čas molil k Bogu, ne vem povedati, tudi nihče ni vprašal. Po deset minutni pokori je nenadoma vstal in začel hoditi okoli, vedno v obliki številke osem. Saj sem na začetku omenil, da je bila soba ali celica nekih deset metrov dolga. Torej prostorna. Vedno smo na sprehodu polkovniku skoraj vsi ostali jetniki za njim v vrsti sledili, se smejali torej nismo polkovnikovo telovadbo smatrali za resno fizično dejanje, toda polkovnik je bil resen in redko kdaj se je naši komediji malo nasmejal.

Vseh nas je bilo včasih do šestnajst oseb, toda nismo vzeli sprehod tako resno kot polkovnik. Največkrat smo se naveličali, izpadali iz vrste, zato je bilo vedno manj zasledovalcev. Pri koncu dveh kilometrov je polkovnik največkrat hodil spet sam, kot je sam začel. Po dveh kilometrih hoda se polkovnik zopet usede k mali mizi in bere edino nemško knjigo. Kako je bila naslovljena, ne vem povedati. Za vse ostale je bila iz ruščine prevedena na slovenščino edina knjiga, ki jo sploh nihče ni bral, to je vsezvezna zgodovina Komunistične Partije Boljševikov. Od začetka do konca omenjene knjige je bil, po angleško rečeno, bullshit.

Na koncu izobraževalnega časa je gospod polkovnik šel v kot, potegnil hlače dol in se usedel na kiblo. Vse v točno določenem času. Če je točno vsaki dan isto uro izšlo kaj iz

njega v kiblo, ni nihče preveril. Njegova samo-lastna disciplina je v vseh pogledih bila izredna in vredna pohvale. Radoveden sem, če bi bil Nemec med samimi Nemci, bi se ravno tako obnašal. Verjetno bi ga zasmehovali. Mi smo polkovnikovo obnašanje smatrali za nekaj posebnega in primernega.

Število ljudi v celici se je vedno menjavalo. Eni so prišli, drugi odšli. Za moja dva meseca bivanja v celici nas je bilo največ šestnajst, in najmanj osem. Nismo imeli postelj, samo vsak dve navadni odeji. Ležali smo po podu, kjerkoli si je kdo izbral. Moram povedati, da smo bili za časa mojega bivanja v celici vedno složni, drug drugemu naklonjeni, zaradi nočne mrzline smo ležali stisnjeni eden poleg drugega. Zjutraj je bilo redno urno vstajanje, takoj smo pospravili odeje vse na en kup, ker podnevi ni bilo dovoljeno ležati.

Seveda ni bilo nikogar, da bi nas strogo nadzoroval, tudi skozi malo luknjico, ki je bila na vratih, ni bilo mogoče videti kaj se dogaja ob zidu, levo od vrat. Ko je stražar vtaknil ključ v vrata, je bilo to glasno slišati. Če je nalašč odpiral glasno, ne morem trditi. Vem, da nikoli ni udrl skozi vrata in nas iznenadil. Ko je vtaknil ključ v vrata in dokler se niso odprla je minilo deset ali več sekund. Ta čas smo utegnili pospraviti in skriti vse naše tajnosti.

Ena od najvažnejših tajnosti je bil šah, last vseh zapornikov, ki je bil organiziran in napravljen na mojo pobudo za časa mojega bivanja v celici. Bil je dolgčas, zato smo si morali kaj izmisliti. Tolkli smo rihtarja ali kaj drugega. Moja ideja je bila, da bi napravili šah. Bilo nas je šest, ki smo znali igrati. Domenili smo se, da vsak dan odstopimo nekaj kruha in spravimo zalogo za šah. Zelo upoštevajoče in pohvalno je bilo, da so tudi tisti, ki niso znali igrati, darovali za skupno prijateljstvo. Ko je bilo dovolj shranjenega kruha za šah, je Mislej in Sežane, srednjeleten možakar, ves kruh, ki smo ga zbirali in hranili ves teden, v ustih z lastno slino prežvečil, tako da je postal vlažen kot testo. It tega testa je napravil lepe figurice.

Za črne figure smo sežgali bombažno cunjo. Nismo imeli vžigalic, toda imeli smo velik porcelanast gumb, katerega smo na niti vrteli. Gotovo se bo bralec, posebno če je star iz mojih časov, spominjal, da, ko nismo imeli igrač, smo si sami pomagali z raznimi zabavami. Ena med temi je bila velik gumb, dvakrat pretaknjen skozi luknjice, in ko smo vlekli nit se je gumb vrtel na eno in na drugo stran. V zaporu smo gumb vrteli za prižiganje cigaret, če je kdo kje kakšno iztaknil. Ko je vrteči gumb podrsal po kovini, katero smo držali zraven, je povzročil iskre, katere smo usmerili na bombažno cunjo. Iskre so zanetile cunjo, ki ni gorela s plamenom, ampak samo tlela in s tlenjem karbonizirala cunjo. Če smo hoteli plamen, je bilo treba malo popihati.

Iz bombažne cunje smo dobili črn pepel, katerega je Mislej zmešal s polovico prežvečenega kruha. Tako so nastale dvobarvne šahovske figurice. Figurice so bile zelo prijetne in čez teden dni so bile suhe in gotove za igranje, kar pa ni bilo dovoljeno, zato smo morali šah stalno skrivati. Skrivališče za šah smo organizirali visoko na zidu, kjer je bila luknja za zračenje. Da smo jo dosegli, smo morali splezati eden na drugega, to je, človek je stal pokonci in drugi se je z mize splezal na ramena prvega. Tako smo dosegli zračno luknjo, kjer smo ponoči in kadar ga nismo rabili, čuvali dragoceni šah.

Šah smo stalno igrali. Dva igralca sta skoraj vedno igrala in drugi so gledali in kibicali, kot smo po domače rekli. Kadarkoli je bilo slišati ključ v vratih, je šah takoj nekam izginil in vsi smo že stali v vrsti kot je zaporni red zahteval.

Nepričakovano je bil v celico porinjen človek, ki so ga zgrabili na ilegalnem prehodu v Avstrijo. Čeravno je bil okoli trideset let star, je bilo njegovo zadržanje kot od desetletnega otroka, vedno je zahteval, da igra in skoraj vedno, ko je bil na igralni plošči šaha v slabšem položaju in ogrožen, da bo verjetno premagan, se je začel prepirati, češ, čim ga pokličejo na zaslišanje ali za karkoli, bo povedal, da imamo v celici šah. V takem slučaju se je bilo treba omenjenemu brezkarakternemu norcu pokoriti in prepustiti njemu zmago igre. Kot po angleško pravimo, bil je stalna bolečina v peti.

Zaslišanje

Še nisem povedal, kaj se je dogajalo z zaslišanjem mojega kriminalnega zločina. Mesec dni v celici in medtem časom sem bil trikrat, vedno ponoči, poklican na zaslišanje, kar se je dogajalo tudi drugim. Udbaši niso podnevi imeli za nas nobenega časa. Če so udbaši podnevi spali in delali ponoči, ne morem dokazati, toda opazil sem, da so skoraj vsi za časa našega zaslišanja bili zaspani. Kot sem omenil, bil sem trikrat poklican na zaslišanje.

Vse povzročeno zločinstvo je bilo, da sem govoril, kar sem imel v mislih in na vesti. Saj so proglasili ljudsko demokracijo svobodo in kruh in zaradi omenjenih besed je na tisoče ljudi v boju izgubilo življenje ali so bili pregnani, tisoče posestev je bilo uničenih, in te iste besede so postale kletvina, kot so bile kletvina za časa italijanske zasedbe.

Omenjena gesla so bila nedosegljiva in nemogoča za pričakovanje, a še manj se na njih sklicevati. Nič več, demokracija svoboda in kruh. Sedaj je bilo geslo tiho, poslušaj, ubogaj, delaj in ne sprašuj. Sebe pozabi, ker življenje ne pripada nam, ampak bodoči mladini. Kar pomeni, moje življenje pripada državi, kar pomeni, jaz sem državna imovina. Ne, to ni moja in tudi ne bo moja ideologija. Ko sem šel v boj za tri že omenjene besede, nisem mislil na bodočo mladino, ampak na sebe, na moje življenje in tiste ki bodo omenjene svoboščine in dobrote uživali v mojem življenju, ne v naslednji generaciji.

Kapetan UDV, zasliševalec, me vpraša, kako sem vprašal, zakaj so sneli Stalinovo sliko iz državnih uradov. Zakaj sem politično popustil, zakaj sem dezertiral iz prve vrste izgradnje socializma in se uvrstil z omahljivci, reakcionarji in protiljudskimi elementi. Seveda nisem zasliševalcu nič oporekal, on je bil vsestranski zakon in karkoli sem jaz zinil, je odbil nazaj v mojo glavo. Rajši sem odobril njemu vse, ker je imel vedno prav. Če sem se kaj izgovarjal, sem se čim bolj blago, da ga ne užalim, ker je on imel vse pravice, jaz pa prav nobene. On je napravil kakršno tožbo je želel, zato je bilo zdravo biti čim tiše z upanjem, da me oceni dovolj neumnega in nevednega tako, da priporoči odpuščanje in prostost. Nisem imel sreče za odpustitev, ker kot izgleda so se že poprej odločili, da me morajo kaznovati za jezikovanje.

Da se nisem bal posledic bi moral povedati kar sem mislil, to je, zakaj sem postal ogorčen za takozvan socializem. Opustil sem politično zainteresiranost, ker sem bil čez glavo sit sladkih besed in praznih obljub. Odkar sem bil sprejet v Partijo imam samo več dela in večjo odgovornost, a življenjski standard vedno revnejši. Skoraj nimam kaj obuti. Če ne bi od moje sestre Gizele prejel ene hlače iz Amerike, ki so bile poslane za pomoč revnim, menda ne bi imel svojih hlač. Seveda sem precej mesecev popred bil službeno poslan v Mursko Soboto na teren, brez denarja s posledico da sem v jeseni, ko je bilo že precej mrzlo, spal na postaji, ker nisem imel denarja za hotel, tudi nisem hotel biti berač, prositi, ali me kdo vzame pod streho. Edini človek v čakalnici sem ležal na stolu in se tresel od mraza, za socializem in boljšo prihodnost. Kdaj pripeljejo to boljšo prihodnost. Menda ne kar čez noč, če trenutno živimo v tako revnem stanju da navadni človek pogreša najbolj osnovne potrebščine. Potujem službeno za državo, pa nimam niti ure, razen na turnu in pošteno sem lačen. Še premagana Italija je ukinila živilske in druge potrošniške karte.

V Ljubljani so imeli v prosti prodaji blago za moške obleke, tisoč dinarjev za meter, to se pravi, tri metre blaga in vse kar je še potrebno za eno obleko, in potem še delo krojača. Tri mesečne plače niso zadostovale za eno revno obleko. Ko sem vprašal, zakaj je tako drago, so partijski funkcionarji tolmačili, češ, okoli so še kapitalisti, ki imajo skrit denar, katerega je treba spraviti v promet. Ko sem kasneje mislil, kapitalistom ni treba kupovati po tako visoki ceni, prav gotovo imajo na zalogi zadosti oblačil. Mi navadni delavci in uslužbenci smo potrebovali obleko, ne kapitalisti. Mi nismo imeli kaj obleči in s takimi plačami je bilo nemogoče privoščiti si oblačilo. Blago v izložbi, zelo revne kakovosti, je bilo samo za ljudsko gledanje. Ako se spomnim na uboge kmete, vsaki mesec nove reforme, novi pritiski, združevati se v zadruge po zgledu sovjetskih kolhozov, pod pritiskom združevanja v zadruge dokazovati Stalinu, da se gradi socializem prav po sovjetsko. Ker

kmetje niso bili pripravljeni darovati svojo lastnino, so jih obdavčili tako, da niso imeli možnosti plačati.

Osebno sem na diskusiji partijskih organov slišal, udarjati po kmetih, češ obdavčili smo jih na osnovi pridelka. Kmetje, da bodo plačali manj davkov, so znižali pridelke. Ne, ne boste nas ribali hinavci prefrigani kulaki, čakajte, so poudarjali. Obdavčili vas bomo po velikosti premoženja. Zmerjali so jih s kulaki, to je izraz iz sovjetske gonje in preganjanja kmetov, kar bi takrat pomenilo žalitev. To so bili kmetje, ki so se ujeli na sladke besede kot muhe na med, ko so za časa vojne pomagali partizanom z dajatvijo mesa in vseh drugih kmetijskih pridelkov.

Če ne bi bilo kulakov bi partizani umrli od lakote, in za zahvalo so bili proglašeni kot protisocialni reakcionarji. Tukaj je zadosti prikazanih dejstev zakaj sem dezertiral iz vrste izgradnje socializma.

Kot sem že omenil, so bili zasliševalci vedno zaspani, toda ne tako zelo, da bi pred menoj popolnoma zaspali, a zgodilo se je drugim, posebno nekemu komiku južnjaku iz Banata. Omenjen južnjak, po narodnosti Švaba, je vedno v celici pripovedoval šale, tudi komično igral, da je bilo glasnega smeha. Skrbelo nas je, da bo uprava kaj posebnega ukrenila, ko imamo v celici cirkusno zabavo, ali ni bilo okoli nobenega, razen straže. Omenjeni banatski Švabo je bil poklican na zaslišanje. Ko se je z zaslišanja vrnil v celico, je prinesel cigaretne ostanke, čike, ter nam vsem pripovedoval. Pridem v zasliševalno sobo, Švaba pripoveduje. Kapetan je že sedel pri mizi in med spraševanjem pojedel malo sira, pa malo kruha, se naslonil na stran in zaspal. Čez nekaj minut se zbudi, predrami in naprej sprašuje in zopet zaspi. Jaz sedim in dolgo čakam in ne vem kaj početi. Ko se dolgo časa ne zbudi, vzamem malo sira, denem v usta in hitro požrem, zopet čakam. Kapetan še vedno spi, s tresočimi rokami zopet vzamem še malo sira in malo kruha in hitro pojem, poberem malo čikov in dam v žep, in spet čakam. Ko se kapetan zopet prebudi, prva misel mu je bila, še nekaj pojesti, pogleda na krožnik in takoj opazi da manjka sir in kruh.

Zakaj si mi pojedel sir, jezno vpraša, zaslišani se zagovarja po srbsko, gospodine, molim vas lepo, vi ste spavali, a ja gledam sir in kruh pred menom na tanjeru, pa šta bi vi napravili. Pa pikavce si pokupil, ga zasliševalec zopet zmerja, daj jih odmah nazaj. Švabo pravi, pa dal sem nekaj nazaj ali ne vse. Evo tu imam još malo, daj da zapalimo, tu imam za svakog jedan pikavec. Tega človeka je zadostovalo samo pogledati in že smo imeli nasmejane obraze, ker je vsako pripovedovanje pripovedoval ne samo z usti, ampak s celim telesom in mali klobuček na glavi je stalno odkrival in spet pokrival, da je bilo izredno zabavno. Vsakokrat ko se je vrnil z zaslišanja je pripovedoval dogodek. A ko se je napravil potrt in žalosten, se je njegov obraz popolnoma spremenil, da bi se za njega zjokal. Zaprli so ga prav zaradi šale, ker je v šalo vmešaval režim, kar za jugoslovanske biriče ni bilo smešno, ampak žalitev oblasti, ker je gospodarstvo nazadovalo namesto želo gospodarske uspehe, kot je bila režimska želja.

Nekega lepega dne popoldne se celična vrata odprejo in noter je bil skoraj porinjen okoli trideset letni možakar v vojaški uniformi, toda brez činov na ramah. Mladenič se hitro ozre vse naokoli in takoj opazi, da v sobi ni postelj. Takoj je miličnika glasno, skoraj ukazovalno spomnil, jaz sem rezervni kapetan, kje je moja postelja in odeje. Veš ti, je pogumno pogledal miličnika, jaz imam svoje pravice. Miličnik kot da je gluh, se obrne in gre skozi vrata, povleče vrata za seboj in kot vedno obrne ključ ter ga ni več videti. Kapetan je ostal v zadregi, kot okamenel je kar tam stal, kot da je pribit na podu. Tipično jugoslovanska drža. Imaš vse v naprej zapisane pravice. Ustava te ščiti, saj tako je napisano, verjetno od Slovenca Edvarda Kardelja, ki je bil v Beogradu minister za konstitucijo.

Mora biti neka pomota, mene zapreti, je oficir brez činov bolj sam sebi kot nam gledalcem v zadregi govoril. Očitno je bilo, da je bil čisto zmeden in ni vedel kaj s seboj početi. Minuto kasneje je s oklevanjem sklenil roke za hrbet in oddaljen od nas vseh začel po celici hoditi v eno in drugo stran, medtem ko smo vsi ostali v njega strmeli. On nas je samo tu pa tam pogledal in počasi hodil s polnim vojaškim ponosom naprej in spet nazaj. Ko je hodil je s vsakim korakom pritisnil z nogo trdno ob tla in se naslonil s celim telesom, kot da preizkuša trdnost poda.

Ko gledam tovariša kapetana utegnem brati njegove misli, da sebe postavlja med višji razred ljudi in da živi še v preteklosti, ko so mene in kapetana farbali s pravico in resnico. Tako je za mnoge od nas šla naprej govorica o resnici in pravici, tudi leta po končani vojni. Druga stvar je bila, pričakovati, in še manj zahtevati pridobljene pravice, katere smo si priborili z narodno osvobodilno vojno. Kapetan je vedel za svoje pravice. Ko je bil poslan skozi politično nasprotna vrata je zvedel, da so pravice napisane samo za porabo papirja. Ima vse pravice, samo dokler poje naročeno pesem.

Pa jaz ne spadam med grde, kosmate necivilizirane divjake, si je rezervni kapetan mislil, ko je stopal po podu in se oziral proti nam gledalcem. Zakaj sem bil vržen, jaz star partizan, rezervni kapetan, borec za svobodo in demokracijo od leta 1942, sedaj direktor treh podjetij za izdelavo likerjev, vse v bližnji okolici Ljubljane, v tako nič vredno drhal. Tako je kasneje poudarjal, ko smo se bolje spoznali. Dejansko je prevečkrat poudarjal, kako je bil zvest Partiji. Partija me je vzgojila, je trdil, dal bi življenje zanjo. Čeravno sem ljubil svoje otroke in svojo ženo, Partija je bila prva, a potem žena in otroci. Seveda je spadal med bolj priviligirane sloje, s precej ugodnim stanovanjem in ostalimi družinskimi potrebščinami.

Še vedno z rokami na hrbtu se je zmeden sprehajal in se oziral na nas kosmatince. Ne bom šel zraven tehle pokvarjenakov, si je zagotavljal, tukaj je neka pomota. Gotovo me pokličejo nazaj z dobrim opravičilom, oprostite tovariš kapetan, bila je mala pomota, nismo mi krivi, krivi so oni. Jaz bom kmalu stran od teh proti ljudskih in partijskih elementov, si je tovariš željno domišljeval. Dolgo sprehajajoč je še vedno čakal, da ga kdo pokliče nazaj, toda ni učakal te sreče in ne oproščanja, zato ni bilo drugega kot da stisne rep med noge in se zbliža z nami kosmatinci, protiljudskimi elementi. Mi opazovalci smo kapetana čakali z nasmejanimi, lahko rečem prijaznimi obrazi, da ga sprejmemo med nas, kot vsakega do sedaj in prav gotovo potem, saj je bila taka navada za novo prišleke v celico.

Da je končal v zaporu med nami je moral biti bolj neveden in neumen, kot jaz sam, ker ni pomislil, da je borba za svobodo že zdavnaj končana in ljudske pravice so tudi že zdavnaj skopnele. Ko se nam je približal, še vedno z visokega stališča in odstojanja, vpraša, zakaj si tukaj. Menda isti razlog, kot ti, pravim. Pa jaz nisem nič slabega napravil, pravi. Pa tudi jaz nisem nobene škode napravil, pa sem že mesec dni tukaj. Kapetan vpraša druge, kaj so storili, da so zaprti. Seveda so vsi pošteno in civilizirano odgovarjali. Pa zakaj ste tako kosmati, vpraša. Ker se sami nimamo s čem obriti ali postriči. Šel je okoli vseh nas in še vedno uradno vprašal vsakega, zakaj je zaprt. Vsak je bil dovolj vljuden, da je povedal zakaj je v priporu. Kapetan je prišel v pripor s prefarbanim pojmovanjem, češ imamo svoje ljudske pravice, kot piše v ustavi, zato je takoj po vstopu v celico vprašal za posteljo, ker mu je bilo tako povedano, ko je bil vojak, češ vsak ima pravico zahtevati svoje pravice.

Pravice so bile napisane samo za napolnitev papirja, odnosno da so ljudi nafarbali z ljudskimi pravicami. Partija, za katero bi kapetan dal življenje, je uporabljala nezakonito ali legalno delovanje, da so aretirali in zapirali od najnižjih pa do najvišjih slojev delovne lestvice vsakega človeka, predno so sploh imeli kakršenkoli dokaz za povzročeni zločin. Zadostovalo je biti samo osumljen ali samo priporočen od škodljivca za aretacijo in potem spraševanje in zasliševanje. Marsikateri delovodja ali upravnik je bil v priporu, tudi brez razloga kaznovan, zato ker ni hotel imeti opravka s Partijo. Partijska birokracija pe je zahtevala, da so ljudje na vodečih mestih člani Partije in s tem prisiljeni v vohunstvo, ker imajo vse zaposlene pred seboj, kot v izložbi.

Kapetanu je bilo ime Martin. Boste še veliko o njem brali, ker sva čez čas postala zaupljiva prijatelja. Martin je prepozno spregledal, kot sem tudi jaz, a ne preden so nas zaprli, da pod komunističnim režimom ni svobode ne demokracije, kot smo si želeli predstavljati. Martin je ugotovil, da ljudje katere je srečal v celici niso bili zločinci kot je v začetku mislil, ampak da so brez razloga aretirani in zaprti, kot on sam.

Že isti dan je Martin postal čisto mehak, obžaloval je samega sebe, še več, bil je besen na samega sebe, ker je bil tako slepo zaljubljen v komunistično Partijo, pripravljen življenje žrtvovati, kot je trdil še dolgo potem, a Partija ga je vrgla pod iste stopnice kot je vrgla mene, zato, ker je pričakoval pravico in kritiziral tiste, ki so povzročali krivice. Krivični so bili na bolj vplivnih stališčih in so imeli ljudi na vplivnejših položajih, ne kot je bil slučaj pri meni, kjer so se vplivnejši s skupnimi močmi skupaj zbrali ter mene pokopali zato, ker smo bili brez vsake zaščite. Končali smo v preiskovalnem zaporu, kjer niso praktično imeli nič zločinskega dokazati, razen pravičnega jezika, kar je dokaz individualnosti poštenega karakterja.

V Jugoslaviji je postalo socialno stališče vsakogar, ki je delal na odgovornem mestu, osebna varnostna dolžnost, da obrača besede vedno po vetru in potrdi vse, kar nadrejeni govori. Kdor zaradi svojega naivnega značaja ni prenesel hinavščine in vztrajal na pravici, je prej ali slej bil spodmaknjen od oblasti.

Nekaj dni po Martinovem prihodu je bil v celico porinjen še en mladenič v vojaški uniformi. Še en nesrečnik, gotovo pošten človek, ki govori kar ima na vesti. Poročnik, ne spominjam se njegovega imena, ampak samo njegovega priimka, Šmrajc. Bivši kapetan in bivši poročnik sta veliko diskutirala o tem, kdo ima prav v sporu med Jugoslavijo in vzhodnimi komunističnimi deželami. Praktičen komunizem im socializem, kakršnega sem do sedaj spoznal, je zame bil za vedno čas preteklosti in brez vsake socialne ali gospodarske vrednosti. Menda sem se, sicer malo prepozno, naučil poslušati, namesto besedičiti stvari, ki samo škodijo.

Nisem si mogel predstavljati, kaj bodo z menoj in vojaškimi oficirji storili. Vsi ostali v tej celici so bili gospodarsko ali finančno osumljeni. Mi trije, kot sem na osnovi zasliševanj ocenil, smo bili v isti kategoriji zločina. Bivši člani Partije, precej vplivni med sodelavci, toda preveč iskreni in naivni, a najslabša naša lastnost je bila, da smo preveč govorili a premalo poslušali. Skrbelo me je, da ne bo dobrega, saj drugače ne morem pričakovati od take cinične oblasti, ko tako navdušeno, skoraj največkrat brez razloga, zapira ljudi, da kaže vtis uživanja ob trpljenju nedolžnih ljudi.

Na drugi strani sem si mislil in upal, mogoče opazujejo kaj delam in kaj govorim, zato se nisem pridruževal oficirskim pravdanjem in ko bodo oblasti ugotovile, da sem se malo spametoval, se bodo omehčali in rekli, pusti ga domov, jezičnega paglavca, saj ni škodljiv. Je že taka narava, da do zadnjega trenutka, dokler ne poči, vse do takrat upaš, da boš ostal med živimi. V celici ni bilo tako kot ob morju, ako se bralec spominja, sem omenil, da ko sem stopil v celico, sem opazil da so bila okna do tri četrt pobarvana, ko sem se sončil skozi okna. Seveda sonce gre svojo pot naprej in me je pustilo v senci, zato sem moral slediti soncu in se stalno prekladati, če sem se hotel nasončiti in dobiti rjavo kožo. Kot da sem vedel za priložnost, sem bil že precej rjav, me sonce ob prihodu na otok ni tako sežgalo, kot je druge, čeravno je pustilo posledice, pa ne toliko kot za ostale kaznjence.

Kar ste do sedaj prebrali boste presodili, da nam osumljencem dejansko ni bilo tako slabo. Malo sem se sončil, igral šah, po obedu sem po celici z nemškim oficirjem šel na sprehod, smeha je bilo včasih še preveč. Da so nam dali več jesti, bi menda kar tam ostali. Nimam se kaj tožiti. Kolikor vem, ni bil nihče fizično ali umsko mučen. Kar je bilo nehumano je bilo, da so nam protizakonito in ilegalno odvzeli prostost in pravico do pritožbe ali zaščite, kot določa zakon. Zakon so napisali samo za zaščito papirja na katerem je bil natiskan.

Zatiralni režim je za nezadovoljne državljane ali dvoumne člane Partije proglasil za komformiste, uvedli so čisto novi ilegalni zakon, pod pretvezo, da smo ti ljudje simpatizerji, podpiralci in sodelavci z vzhodno evropskimi socialističnimi državami, na čelu vseh stoječa Sovjetska zveza, ki je s propagandnim in najsilnejšim napadom na malo Jugoslavijo hotela prisiliti jo na kolena. Mi trije v celici smo ne vedoč bili sodelavci vzhodnega proti-jugoslovanskega bloka. Omenjeni komformisti so bili administrativno kaznovani, kakor boste kasneje izvedeli.

Jaz komformist? Podpiram vzhodno evropske države in Sovjetsko zvezo, ki so še bolj zaostale in uboge kot naša Jugoslavija? Ni niti enega razloga, da bi kaj takega podpiral,

čeravno so do včeraj to isto tako na silo vsiljevali, da je menda vsak sebe vprašal, pa kje je v vzhodni Evropi ali Rusiji toliko lepega, zakaj nam to toliko vsiljujete, ko ni od tega nič. Kot moja pokojna mati, ki je vsiljevala vero, da mi bo po smrti v nebesih udobnejše in vedno veselo. Kaj mi če to po smrti. Jaz hočem življenje sedaj, ne pa po moji smrti. Čudno, da o posmrtnem življenju, na primer o nebesih, ne govorijo ali povedo, kako tam izgleda. Sveti sončna ali kakšna druga svetloba, imajo noč, dan, ure, ali je kar naprej svetlo, ni dneva, tedna ali meseca. Kaj delajo, samo molijo, pojejo in kadar ne pojejo, neprestano hvalijo Boga. To ni življenje, če ga nisi vreden. Hvala, nimam želje po takem nebeškem življenju. Bolje v peklu, saj imaš priliko nabirati drva, kuriti ogenj in zraven speči kakšen krompir ali repo, tudi nimaš nobene dolžnosti nekoga stalno hvaliti, ko ti itak nič ne nudi. Bog pomaga, ko si sam pomagaš. V takem slučaju ga ne rabiš, ko moraš itak sam vse napraviti.

Deseto poglavje

Na Goli otok

V začetku julija, to je po dveh mesecih pripora, me je stražar poklical ter spremil eno nadstropje nižje, odprl vrata in namignil, naj vstopim. Znašel sem se v sobi, ki je bila velika kot dvorana kjer je bilo verjetno več kot sto moških. Skozi vrata se je prikazal še en moški, pa še eden, pa po dva. Potem je bilo še seveda navadno kosilo, pol porcije kuhanega ječmena. Izgleda, da je tisto leto bila v Jugoslaviji dobra letina ječmena, saj smo ga uživali vsak dan, tudi na otoku nekaj dni kasneje smo vsak dan uživali ječmenček, da bi ga vsaj bilo. Do neke tretje ure se je zbralo 140 ljudi, med njimi tudi dva vojaška oficirja iz iste celice, kjer sem bil jaz. Med nami so bili že prej pripeljani iz Maribora in nekaj iz Celja.

Iz cele Slovenije so nas zbrali, kjer smo v dvorani kot kure v velikem kurniku počasi posedali okoli ali hodili, globoko zaskrbljeni, kje je in kakšna je naša najbližja prihodnost. Med seboj se največkrat nismo poznali, nekateri so skoraj dobili prijatelje. Saj smo vsi bili na isti delovni lestvici. Vsi smo čutili nekaj drugačnega, nekaj grozljivega. Tisti, ki smo se poznali iz celice, smo se držali skupaj ter sklepali, kaj počno z nami. Nekateri so stali ali sedeli čisto sami, toda vsi so bili globoko zamišljeni. Nekateri so vsiljevali smeh, kar pa še sami niso čutili.

Bilo je vsake vrste ljudi, bivši vojaški in udbaški oficirji, seveda vsi z na ramah odtrganimi čini. Odtrgani fizično in veljavno za vedno. Visokošolski in univerzitetni predavatelj, študenti vseh panog, pravniki in advokati, medicinski zdravniki, politiki, tudi pomočnik javnega tožilca Slovenije dr. Kobe, ki ga takrat še nisem poznal, boste pa o njem brali. Verjetno ni več med živimi, kajti takrat sem bil jaz z 20 leti med najmlajšimi, a sedaj je šestdeset in več let kasneje, zato lahko omenim njegovo ime, ker je bil najmanj petnajst let starejši. Osebno bi se moral čutiti zelo počaščenega, biti v družbi takih veljakov, če bi to bilo poslanstvo za dobrobit ljudstva. Moram poudariti, to so bili vplivni ljudje, s posebnim značajem, da so se upali politično izraziti kar so mislili proti svoji koristi, z druge strani so bili pa večji neumneži kot sem bil jaz, ker večina, posebno oficirji, so bili člani posebnih zadrug, kjer so kupili veliko več za manj, kot sem jaz lahko nabavil. Večinoma so bili priviligiran razred.

Če bi bili malo pametni, bi molčali, ne glede na to katera komunistična partija ima prav ali narobe, zato bom z zadoščenjem poudaril, da čeravno je bila večina od njih bolje izobražena kot jaz, so bili ravno tako trapasti, kot jaz, zato sem bil uvrščen med njimi in oni so me morali sprejeti za enakega. Dejansko, v omenjeni sobi ni bilo lestvice. General ali nižji oficir, profesor ali dijak, bili smo vsi brez vsakega čina in odgovornosti. Tukaj smo dosegli tisto, kar so za časa vojne pridigali, po vojni bomo vsi enaki, so trdili. V omenjeni sobi, vedni ali nevedni, smo bili enaki, proletarci, brez vsakega imetja.

Zunaj vrat je miličnik poimensko vsakega posebej poklical ven. Čez nekaj minut se je posameznik vrnil s stranjo papirja, na katerem je bilo zapisano, zakaj je bil zatožen in določena doba kazni, katero bo moral prestati. Po abecednem redu, eden na bot, kot pravimo na Primorskem, so nas poslali skozi obtožno sobo, kjer je bila z zelenim prtom pokrita mala okrogla miza, na kateri je bil kup praktično enakih obtožnic. Okoli mize so sedeli trije civilisti.

Ko sem se predstavil z imenom in priimkom, je eden izmed treh vzel z vrha kupa prvo listino, to je obtožnico in dominantno spregovoril, smo tričlanska komisija iz rajonskega ljudskega sodišča mesta Ljubljana. Oni trije so bili tožilci in sodniki. Mi imamo pravico tožiti in obtožiti, nekaj takih ali sličnih besed je bilo izraženo in takoj je začel brati obtožnico. Si obtožen, da si širil sovražno propagando in klevetal ljudsko oblast. Priznaš? Ne priznam, pravim. Je bilo že vse naprej določeno. Je kar prečital obsodbo, ne glede kaj bi jaz odgovoril, itak ne bi bilo nobene razlike, je kar nadaljeval kot je bilo programirano. Obsojen si na dvanajst mesecev društveno koristnega dela.

Ker ne priznaš obtožbe, imaš pravico pritožiti se na ljudsko sodišče Republike Slovenije. Nič niso po jugoslovansko izsiljevali, zakaj ne priznam, saj je očitno da si kriv, če misliš da

nisi kriv, so mi lepo in demokratično svetovali, kaj naj napravim. Pred vrati je miličnik, on ima svinčnike in papir, samo vprašaj. S tem so me odpravili iz obtožniške sobe. Skozi druga vrata je v prostor že vstopil naslednji grešnik.

Ko pridem ven iz sobe, sem začel misliti, kako bom pritožbo napisal, Zdelo se mi je, da bo malo težko napisati v tako omejenem času. Vprašam miličnika kar so mi ljudski zastopniki svetovali, svinčnik in papir za pisanje. Miličnik pravi, nimam svinčnikov ne papirja, kar pojdi od koder si prišel. Kar lep način, kako se znebiti zadržanja v obtožni sobi. Tako sem v nekaj minutah opravil, kar bi v Avstraliji vzelo tri mesece časa.

Bilo nas je okoli 140 ljudi, treba nas je bilo obtožiti in obsoditi v čim krajšem času. Da je vsak začel spraševati za pravice, kako napisati, koliko izvodov in še sto drugih stvari, kar bi vzelo preveč časa, bi morali vsakega posebej na silo nositi iz tožilnice, zato so se pripravili kako se čim prej vsakega znebiti, to je, takoj po obtožbi so vsakemu, ki ni bil zadovoljen z obtožbo, svetovali naj se pritoži na ljudsko sodišče.

Takoj za menoj je že prišel drugi grešnik, katerega so odpravili v naslednji minuti in korakal je ven z isto obtožnico, kot vsi ostali in že poznanim svetovanjem, češ, če ti ni všeč, pritoži se ne ljudsko sodišče. To so v Jugoslaviji klicali ljudsko sodišče. Prestajanje kazni za vse je bilo od šest mesecev do dveh let, kar dejansko ni pomenilo prav nič. Vse je bilo po rusko natančno inscenirano, da so v par urah zatožili in obsodili 140 ljudi na družbeno koristno, če bralec ve, kaj to pomeni. Mi nismo vedeli.

Da so druga, na primer gospodarska, finančna in socialna dela izvrševali s tako učinkovitostjo, bi petletni plan dosegli v štirih letih.

Ljudstvo je zahtevalo, so nam na otoku trdili, in ljudstvo je zahtevalo, da nas pošljejo na družbeno koristno delo, brezkoristno delo, ob času, ko je režim tožil, da primanjkuje delovne sile, a nas čez tri tisoč mlade delovne sile, je naselil na nenaseljen in pusti otok, ki ni imel absolutno nobene gospodarske vrednote. Razbijati kamenje, da bralca še malo dolgočasim z mojim osebnim pojmovanjem.

Hočem reči, ako je bilo za režim nujno, da me odstranijo kot nevarnega protiljudskega elementa, ki ogroža državni obstoj, sem moral biti veliko več vreden, kot sem si sam sebi predstavljal, če je bilo tako nujno in za državo toliko varnejše, ako me odstranijo. Dejansko ljudstvo ni o tem nič vedelo, še moji in drugi starši niso nič vedeli. Čez nekaj mesecev so moji izvedeli, ne kje sem, ampak samo to, da sem nekje med živimi.

Po končani express obsodbi je bilo nas 140 državnih škodljivcev, vsak s svojo skoraj enako obtožnico v roki, le imena oseb so bila drugačna. Duševno smo bili zelo potrti, eni so bili še precej optimistični, drugi pesimistični, toda vsi z globokim in radovednim razpoloženjem. Kaj se bo z nami zgodilo, kam nas bodo peljali.

Sreča da v Jugoslaviji ni Sibirije, drugače bi vedeli kam. Vsa ta zmešnjava se je dogajala v prelepem, celo prijaznem razpoloženju udbovskih zatiralcev. Ta prijaznost mi ni bila všeč, ker je bila preveč prijazna, brez dvoma očitno hinavska. Ta prijaznost se v minuti lahko spremeni v jugoslovansko neprijetnost in gonjo, kjer smrt, ne glede koliko ljudi, ne predstavlja nobenega problema, saj smo sami priča, a med nami sem prepričan, da je nekaj takih, saj so bili oficirji Udbe, ki so prisostvovali pri ubojih sorojakov, zato lahko upravičeno kaj takega pričakujemo.

Nič ne moremo storiti, samo čakati in pričakovati, rajši bolje kot slabše. Nekateri so začeli biti pametni, češ vedeli so vnaprej kaj se bo z nami zgodilo. Nihče ni vedel. Največ nas je bilo rajši opreznih in smo tiho čakali, kaj bo. Trije iz iste celice, jaz, kapetan in poročnik, smo z istimi stališči bili strnjeni kot pravi prijatelji, smo skupaj zaskrbljeno šepetali. Kapetan, poročnik in navaden vojak, to sem bil jaz, toda med nami ni bilo nobene delovne lestvice ali čina. Tudi nobenega pametnejšega. Upoštevali smo, ne glede kateri si je kaj izmislil in povedal.

Oba oficirja sta bila poročena. Martin je imel dva otroka, Šmrajc menda enega. Nihče od njiju ni mogel sporočiti domov spremembe, zato je bila duševna bolečina toliko večja.

Nekam bomo odpeljani in nihče ne bo mogel sporočiti ženam in otrokom, kje smo. Jaz sem bil sam, navezan na nikogar, razen da sem imel punco, hodila sva skupaj, menda skoraj

dve leti, tudi o svatbi je ona nekaj sprožila, toda kazalo je zelo žalostno in siromašno, da nisem niti pozitivno niti negativno o tem niti besede spregovoril, ko je Franja, to je ime dekleta doma iz Idrije, govorila, češ prodala bi šivalni stroj. To je bilo vse kar je imela, jaz pa še toliko ne. S prejetim denarjem bi si nabavila poročno obleko. Zamislite bogastvo. Takrat nismo bili v boljšem gospodarskem stanju kot v nekaterih državah Latinske Amerike, Afrike in Azije. V Jugoslaviji smo živeli kot pravi reveži. Samo upanje nas je držalo, da se nismo režimu direktno uprli. Upanje za obljubljeno lepše življenje, toda prihodnost pripada mladini, so propagandisti s polnimi usti glasno poudarjali, zato sem dvomil, če bo kdaj kaj boljšega.

Če bi se s Franjo poročila, bi bila brez vsakega denarja, brez obleke, brez stanovanja. Prava revščina. Imel sem sivi suknjič, katerega mi je podaril brat Franc še za časa vojne, preden se je poslovil in odšel v Italijo na ladjo, ki je služila za prevoz vojaških potrebščin med Italijo in Albanijo in precej nevarnejše, med Italijo in severno Afriko. Imel sem plave, že poprej rabljene hlače, ki so bile poslane iz Amerike za pomoč k Šemenjakovim, kjer se je sestra Gizela poročila in ona, če se prav spomnim, je hlače podarila našim doma in tako so hlače prišle v mojo last. Omenjena dva podarjena kosa obleke, plave hlače in sivi suknjič, je bilo vse, kar sem imel in kako sem se domišljavo držal, kot da v Ljubljani ni nobenega tako edinstveno oblečenega. Res, napram drugim sem izgledal gosposki.

Omenjeno dekle, to je Franja, moram priznati, da sem jo zelo spoštoval, toda nisem jo zadosti ljubil, da bi stopil z njo v zakon. Nisem videl v njej tisto, kar sem kasneje videl v Dragici. Ko sem Dragico prvič srečal, sem neskončno želel, da bi bila moja, a na Franjo sem v mesecu dni v zaporu popolnoma pozabil. Upravičeno sem na Franjo pozabil, saj sem imel druge življenjske in varnostne skrbi.

Ko sem prestal kazen in prišel na dom mojih staršev, sem samo nekaj dni kasneje prejel pismo od Franje. Ne vem, če je zvedela, da sem doma, ali si je to samo predstavljala. Pismo je bilo dokaz, da je na mene čakala, toda jaz takrat nisem bil zainteresiran za Franjo, ne za nobeno drugo. Do nje nisem prav nič čutil. Odpisal sem nazaj s poštenim čustvom, češ nima smisla, ona je verjetno še politično neomadeževana, zato nima smisla zgubljati čas z narodnim izdajalcem, kot sem bil takrat režimsko označen. Ni več pisala, tudi ne vem kaj se je z njo zgodilo.

Leta kasneje, ko sem iz Avstralije prišel v Slovenijo na obisk, sem njene ženske prijateljice vprašal za Franjo, tudi v Idriji sem po njej spraševal. Nihče ni nič vedel, ali pa ni hotel povedati.

Tukaj sem preskočil čas kar za celo leto. Bolje da se vrnem v omenjeno veliko sobo na Bregu, to je komanda UDV za Slovenijo, kjer protizakonito in proti svoji volji trenutno skoraj v trepetu živim, in še drugih 140 grešnikov je še vedno v dvorani, radovedno čakamo na življenjsko usodo.

Po obtožbi in obsodbi vseh na 140 je popoldne nasmejano v polni samozavesti prišel v dvorano neki civilist, potegnil k sebi stolico in stopil gor. Prosil je za pozornost, posamezne po imenu klical in prijateljsko pozdravljal, kot da smo na neki popoldanski veselici. Očitno je bilo, da so nekateri človeka poznali in ravnotako prijateljsko njega klicali po imenu. Gotovo so bili bivši skupni sodelavci, odnosno udbaši, samo da so sedaj eni bili pametni in so vedeli kako brati uro, a na drugi strani, to je na moji strani, tisti ki so mislili, tako kot jaz sam, da smo pametnejši, da vidimo nekaj kar drugi ne vidijo. Dejansko drugi so videli, kar smo mi prezrli, to je, da so položaj tolmačili ne po tem kar so videli, pač pa, kar je bilo za njih najugodneje in oblastem zaželjeno in kar so nadrejeni ali Partija želeli slišati.

Omenjeni civilist je prijazno pojasnil nekaj, toda ne dovolj. Povedal je da bomo prepeljani nekam, kar mu ni dovoljeno razkriti. Bo prijeten prostor, je poudaril, kjer bodo oblasti od vas pričakovale da malo fizično delate, mislim da vam bo všeč, bolje kot tukaj, ko je tako dolgčas. Ja, ja, so nekateri iz naših vrst pritrdili, bolje kaj delati, kot se tukaj dolgočasiti. Nadaljeval je s kar lepimi obljubami, dvomim, da je kdo z naše strani vzel za resno, kar je povedal. Kjer boste stanovali in živeli, je civilist nadaljeval, boste prejemali razne dnevne časopise in knjige. Solil nam je pamet.

Tako je bilo slišati in tudi razumeti, da bo vsak po svoji želji iz kupa potegnil časopis, kot v kavarni Union na Miklošičevi cesti, ali zaželjeno knjigo, lepo sedel ob zidu, morda celo na stolici pri mizici, kjer bo položena šalica turške kave. Lepo brez skrbi bo sedel v senci in prebiral zaželjene članke. Ko mu bo zadosti in ko bo zvedel, kar je želel, bo odšel odigrati partijo šaha in zvečer bo šel obiskati dekleta ljubezni, ki bodo na razpolago nam, družbeno koristnim delavcem. Dobro peva samo glas mu ne valja, bi rekel južnjak.

Civilist je nadaljeval, športisti se boste organizirali v različna športna udejstvovanja, same lepe stvari. Kdo ne bi želel na družbeno koristno delo. Saj to je obljubljena dežela, to je v polni meri dosežen socializem.

Najvažnejša vaša naloga bo, je civilist nadaljeval, politična in umska preusmeritev samega sebe. Pomeni, študirati verjetno dialektični materializem. Sliši se zelo dobro, predobro za ušesa, toda ni povedal, na kakšen način bo preusmeritev zahtevana. Bil sem zelo radoveden, koliko žrtev bo ta preusmeritev zahtevala. Rad bi vnaprej vedel, vsaj malo. Prav gotovo se niso oblasti čez noč spreobrnile, da bi nas tako cenili, ljubili in nudili ugodnost samo za umsko preobrazbo. Samo nekaj dni popred sem bil izdajalec in dezerter iz prve vrste borbe za izgradnjo socializma, moral bi biti ustreljen, kot dezerter na fronti, tako je rekel zasliševalec, a sedaj nam trdijo, kako lepo nam bo na družbeno koristnem delu. Tako so nekateri bili navdušeni, mogoče ker so se med seboj poznali in so hoteli civilistu pokazati spreobrnitev in kesanje, da so začeli z rokami ploskati. Prepozno je bilo spregledati in se kesati. Odločitev je padla in se ni spremenila.

Še nekaj moram povedati, civilist je na koncu vseh obljub poudaril, medtem ko boste prepeljani na določen kraj, boste zaradi gotovosti samo malo zvezani. Tudi beseda zvezati ni prizadela lahko mišljene in navdušene. Skrbelo me je. Leto dni prestajanja kazni, če bo tako držalo, bo popolnoma izgubljen čas, kakšno bo napram nam ravnanje in obnašanje straže. Nekateri so bili zadovoljni, da nekam gremo, bomo delali, saj delo nobenega ne ubije in bomo uživali čist zrak, kot da je Ljubljana tako velemesto, kjer svež zrak nima prilike popihati do centra mesta. Izgledalo je, da se nekaterim niti ni sanjalo, kakšno neprijetno presenečenje nas čaka. Isti dan popoldne nam je bilo ukazano, naj po vrsti eden za drugim sledimo človeku pred seboj.

Ker se nisem nič silil naprej, kot bi bila moja stara navada riniti se na vlak ali avtobus, zato da ne bom zadnji ali da ne bo zmanjkalo sedežev, tudi nisem iskal, da bom zraven prijatelja. Že ko moram v vrsto sem se uvrstil precej zadaj. Lezli smo prav počasi iz velike sobe po hodniku. Hodniki v druge smeri stavbe so bili zastraženi, ne od enega ampak več miličnikov, kar je povzročalo strah in skrb. Kaj smo res tako mrzli in nevarni ljudje, da za red in gotovost in ne vem za kaj stražijo vsak hodnik kar po dva avtomatsko oborožena miličnika. V popolni tišini, kot na pogrebu, ne spomnim se, da bi kdo zahteval tišino. Že zdaj je vsakemu steklo veselje in navdušenje po svežem zraku in branju časopisov, kot je civilist poprej sladko povedal, posebno ko na dvorišču, tja kamor smo počasi lezli, še ni bilo videti, toda bilo je slišati rožljanje verig, kar je povzročilo trepet za življenje in strah pred nevihto, ki nas čaka.

Bomo malo zvezani, je civilist povedal, toda ni povedal, kako nas bodo zvezali. Boste samo malo zvezani. Ko sem slišal rožljati verige, sem si predstavljal, biti zvezan z verigo, je kot bik pri jaslih v štali, kjer me bodo pretepali. Take misli so me obhajale. Zvezan in pritrjen v verigo tako, da z menoj lahko delajo kar hočejo, a jaz si ne morem pomagati. Strašna zaskrbljenost. Prepričan sem, da si je vsak, ko je slišal rožljati verige predstavljal, kar sem si sam predstavljal, zato taka popolna tišina, brez ene besede smo čakali, spet malo stoj, stoj in spet malo naprej. Verjetno so nekateri bivši iz UDV, ki so sedaj bili z menoj v vrsti, takoj po končani vojni metali domobrance v kočevske jame. Ne morem trditi, da so bili med nami, ker ne vem, toda je mogoče. Zdaj so bili na napačni strani plota, kar jih je prav gotovo spominjalo na povzročene zločine ter predstavljali so si, biti na robu jame, kjer čakaš kdaj bo počilo, a z druge strani si poln upanja, da ostaneš živ.

Kaj če se kaj takega zgodi, sedaj smo protiljudski elementi, kateri so za Partijo in režim samo napotno breme. Zmečejo nas v jamo in s tem je konec vseh problemov. Sam sem si samo to predstavljal, toda zadosti globoko in čustveno, da sem se malce spotil. Ko sem počasi dospel po hodniku do vrat dvorišča, sem videl dva Fiat italijanska tovornjaka, ob

straneh in na strehi pokrita s platnom, a na dvorišču vse naokoli so na strateških mestih stali miličniki z avtomatskim orožjem, pripravljeni streljati in nas na mestu pobiti, če bi nastala neka protivna vstaja. Od zadaj posameznega tovornjaka je bil na tleh velik navoj verige, rinke dovolj debele, da ni vola ki bi jo pretrgal. Ko je posamezni obtoženec stopil na tovornjak, se je navoj verige malo zavrtel. Prestrašen sem bil od strahu, vendar tega nisem pokazal, kakor tudi drugi niso pokazali. V dveh vrstah smo počasi prav ponižno lezli naprej proti tovornjakom. Kar bo, bo. Vem, da ne bi pomagalo moliti, tudi nisem pomislil, da bi kaj takega počel.

Ko sem prilezel čisto zraven kamiona, sem opazil, po dolgem so bile štiri deske, kot stoli z lesenim naslonjalom. Stopil sem gor in se usedel kjer mi je bilo ukazano in takoj mi je veriga zamotana okoli ene roke, ključavnica je škrtnila in bil sem privezan kot zver, zraven mojega bližnjega. Kdo je sedel zraven, na eni ali drugi strani, takrat še nisem vedel, verjetno nisem niti pogledal, tudi besede nisem spregovoril. Če nas je bilo 140, pomeni na vsak tovornjak 75 grešnikov, in vsi zvezani na isto verigo. Zamislite v 20. stoletju, 75 ujetnikov zavezanih na isto verigo, kot zveri. Tako so ravnali z jetniki petsto let nazaj v srednjeveškem času. Jetnike so zavezali na eno verigo, ker puške niso obstojale, da bi za vsakim bežečim posebej tekli.

Mislil sem si, kaj če se na cesti tovornjak prevrne v nek graben, vsi bi viseli na verigi kot smo bili naloženi. Za pobeg bi si moral roko odsekati. To deželo smo takrat klicali Ljudska republika Slovenija. Ljudstvo je tako zahtevalo, so nam na otoku povedali. Ko smo sedeli in bili zvezani, so še enkrat pregledali, da ne bi bil kdo nezadostno privezan. Tedaj sta na tovornjak stopila še dva oborožena Udbovca in se usedla čisto od zadaj, vsak na svojo stran v kotu. Bila sta nekim zavezanim poznana, gotovo iz preteklega dela. Med njimi se je začel čisto normalen, kot po angleško pravimo, mali pogovor. Seveda, tu sta bila dva različna razreda. Bivši prijatelji, zvezani kot biki in čuvani od bivših prijateljev, ki so oboroženi svobodni varnostniki.

Prvi so bili pazniki ali varnostniki, v vojaški uniformi in oboroženi s činom poročnika, a drugi, zvezani na verigi kot zveri in brez vsakih človekovih pravic. Med seboj so se klicali po imenu in kot sem slišal, so med seboj poznali drug drugega žene, družine in otroke. Nekaj tistih, ki so bili vklenjeni na verigi, so prosili svoje bivše sodelavce, brez dvoma nekdanje prijatelje, udbaše ali varnostne organe, ki so sedeli na koncu klopi, če bodo tako prijazni, da bodo povedali ženi, sestri ali materi, karkoli je bilo, kam so odpeljani. Seveda so varnostniki zadaj na tovornjaku trdno in zagotovo obljubili, da bodo ženi, materi ali sestri vse povedali, čeravno so že isti trenutek vedeli, da ne smejo razkriti kraja kamor se peljemo, kajti samo ena beseda bi utegnila varnostnim organom toliko škoditi, da bi v naslednji pošiljki na Goli otok sedeli tam, kjer sedi sedaj njegov bivši prijatelj, in jaz.

Očitno je bilo, da nas hočejo na čim lepši način in brez problemov odpeljati v to obljubljeno deželo, o kateri je omenjen civilist v Ljubljani tako lepo govoril, zato so oblasti z nami dvolično opravljale, mislim, bili so zelo naklonjeni, dokler nas niso postavili na varno, popolnoma pod njihovim nadzorom, kjer nihče ne vidi, skoraj ne ve, kje se nahaja in od koder je nemogoče pobegniti. Med nami so bili vklenjeni vojaški in udbaški oficirji, toda kolikor sem opazil, ni bilo nekih izrednih junakov, ki bi bili pripravljeni storiti vse, da se osvobodijo verig in tovornjaka. Verjetno je res učinkovala gostoljubnost in prijaznost. Kot si bralec gotovo opazil, s svojim pisanjem in pripovedovanjem skačem iz sedanjosti v prihodnost in zopet v preteklost, skrbi me, če boste razumeli. Vsekakor sem, vseh nas 140, je na dvorišču UDV v Ljubljani in čakamo na odhod, ne vemo kam.

Enajsto poglavje.

Peljejo nas na družbeno koristno delo.

Zvečer so se dvoriščna vrata odprla in tovornjaki so se začeli premikati. Do sedaj je bilo platno zadaj še vedno odprto. Eden od varnostnih organov, ki je sedel na koncu klopi, je takoj predlagal, kot da nam hoče storiti nekaj dobrega. Fantje, je zinil, veste kaj, sedaj ko se peljemo skozi mesto, bomo spustili platno dol. Takoj ko pridemo na odprto cesto, bomo zavili platno nazaj gor, da prejmemo sveži zrak. Tako bomo vedno skozi naselja spuščali platno dol. Tako, tako, so nekateri glasno pritrdili. Meni je bilo prav vseeno. So bile druge, veliko važnejše stvari, ki so mene skrbele, ne pa platno zadaj. Zaradi mene je lahko ves čas odprto ali zaprto.

Ko so tovornjaki dirjali od Ljubljane po cesti proti Postojni, smo se počutili moralno še kar mirno, med seboj so se ujetniki glasno pogovarjali kot da se peljemo na izlet in skoraj pozabili, da smo vsi, z izjemo udbašev, na eni in isti verigi zvezani kot biki na poti v klavnico. Posamezni so med seboj glasno sklepali, da smo vsi slišali, kam se peljemo. Kot sem slišal so vsi imeli vtis, da se peljemo na navadno udarniško delo. Splošno mnenje je bilo, da gremo delati v Novo Gorico, po angleško pravimo zaželjena želja. Vsak je imel še precej prijeten občutek, kar so z nami ravnali lepo z rokavicami. Niso nas nič zmerjali ali sramotili, kot je bila v Jugoslaviji splošna navada, ampak so z nami ravnali, kot da smo napravili nek prekršek, toda nič hudega.

Z malo lastno prevzgojo, kot je udbaš preteklo popoldne lepo prikazal, in z malo fizičnega dela bomo zopet prijatelji, kot poprej. Ko so tovornjaki v Postojni obrnili na levo proti Reki, ne pa proti Gorici, so bili ti sklepi žalostno prekrižani. Takoj so ujetniki imeli drugo uganko. A, na avtocesto Reka – Dubrovnik gremo. Kaj pravite varnostniki, je tako, varnostniki so to voljno potrdili, ja, ja, kako ste uganili. Nekateri so bili, kot je bilo slišati, skoraj navdušeni, saj se vendar nekam peljemo. Osebno nisem čutil nobenega navdušenja za nobeno stran, kaj lahko kot kaznjenec pričakujem v naslednjih dvanajstih mesecih. Saj nisem pripadal zbranim in prednostnim slojem, kot je bila tukaj večina sopotnikov.

Nisem imel take prijetne preteklosti, kot večina tistih, ki so bili z mano zvezani. Do njihove aretacije so uživali udobje, ker so imeli dobre plače in bili člani raznih zadrug, katere so bile samo za prednostni razred. Ni čudno, da so kasneje na otoku konformisti obsojali sami sebe kot prevzetne slabiče, ker so se iz prevzetnosti in važnosti sklicevali na Stalinovo pravo pot v socializem. Večina omenjenih ljudi ni vedela, kaj pomeni borba za življenjski obstoj.

Pripeljali smo se na Reko in tovornjaki so dirkali naprej.

Sedaj je razpoloženim fantom zmanjkalo predlogov in ugank, kam se peljemo. Pomirili so se, ker smo se pripeljali preko slovenske meje na Hrvaško. Kje se bo končalo, so se zaskrbljeni spraševali, kajti postajalo jim je neprijetno, ker so bili že prej oddaljeni od bele Ljubljane. Nepričakovano so tovornjaki obstali ob železniški progi ali postaji, ne vem povedati, samo slišal sem, da je nekdo rekel, smo v Bakru. Sedel sem skoraj na sredini tovornjaka, zato nisem mogel videti, kako ta meni neznan prostor izgleda.

Takoj po obstanku so ljudje na tiho, brez besed kar izginili. Ko je posameznik bil odklenjen iz verige je skočil na tla, in ga ni bilo več niti videti niti slišati. Dogaja se nekaj posebnega, koda kaj, me je radovednost mučila. Predno so mene osvobodili verige, je polovica ljudi bila na tleh in vsi so brez vsakega glasu zmanjkali.

Moram pripomniti, da se nisem niti takrat, ko sem bil priklenjen na drugo žrtev, sprijaznil z nikomer, niti z ene niti z druge strani, niti vprašal nisem, kdo so, kako jim je ime, ali če se bomo še kdaj srečali. Seveda je to moja slaba in grda narava, da sem zelo počasen pri spoznavanju ljudi. Če sem v družbi z neznanimi ljudmi, največkrat dolgo molčim ne vedoč, ali jim prija moja družba. Ko pa spoznam, da jim je v moji družbi všeč in da me kar radi poslušajo, potem pa ne neham klepetati. Še danes se samemu sebi čudim, ko ne vem, s kom sem bil zvezan, vendar bi morali postati prijatelji. Lahko si zamislite osebno razpoloženje, če nisem bil zainteresiran za medsebojno prijateljstvo. Tudi sopotniki niso,

kolikor se spomnim, mene kaj vprašali. Zamislite si to razpoloženje. Saj je stara navada Slovencev,da ko smo trezni ali pa v rožicah, vedno kaj zapojemo, a tedaj ni bilo prav nobenega veselega glasu.

Kot sem omenil, smo dospeli v kraj ki se imenuje Bakar. Ko je ključavnica med menoj in sosedom bila odklenjena, se je položaj obrnil na glavo. Nič več prijaznih besed. Nič več prijetnih obrazov in zagotovljenih obljub.

Niti opazil nisem kdaj me je z dveh strani, za rame in vrat, zagrabilo in me skoraj po zraku neslo čez deset ali več železniških tračnic. Kot prijetne sanje sem bil več v zraku kot na tleh, plaval sem po zraku in delno prestopal čez tračnice, ne spominjam se, če sem bil v skrbeh, ampak obratno, skoraj mi je bilo prijetno, ker se je zgodilo tako hitro, da se nisem utegnil zavedati kaj me je zadelo, kot po angleško pravimo. Ko so me zavlekli pred neko odprtino, se mi je zdelo da sem pred neko kraško jamo. To je konec poti, Virgilij, to je tista obljubljena dežela o kateri je v Ljubljani civilist tako lepo obljubljal, toda predramljen sem presodil, da je bila okoli dva in pol metra globoka in razsvetljena ladijska luknja. Še bom živel, vsaj še malo časa, sem si mislil.

Ukaz je bil, skoči! Takrat so me spustili in verjetno odšli po druge, ker trenutno ni bilo nikogar na palubi. Če bi se zavedal kaj se dogaja in kam nas bodo peljali, sem menda takrat imel priliko skočiti v morje in pobegniti, toda nisem bil pri svoji pameti. Nisem skočil v vodo niti v trup ladje, ker sem videl lojtro. Po lojtri sem hitro prišel na lesena tla, kjer sva se srečala s kapetanom Martinom, človekom, ki sem ga že poprej omenil. Čutil sem se zadovoljnega, da sem bil zraven Martina, kot nekaka prijateljska in zanesljiva opora.

Moram opisati omenjeno luknjo, odnosno ladjo, v katero mi je bilo ukazano skočiti. Seveda sem ladjo spoznal kasneje, ko sem jo videl prihajati in odhajati, toda prvikrat, ko sem po lojtrah prestopal v notranjost, sem si predstavljal, da je nekaj gnilega in neuporabnega. Dejansko je bila to kar ugledna lesena ladja z imenom Punat. Seveda sem vse zvedel kasneje, ko sem jo gledal pripluti in odpluti tedensko, celo leto. Punat je vozil hrano in ljudi v kaznilnico in na prostost, če je to bila prostost. Za prevoz kaznjencev je bila ladja Punat v notranjosti razdeljena na tri iz lesa napravljena nadstropja. Vsako nadstropje ni bilo dovolj visoko, da bi lahko sedel na podu, mislim normalno z iztegnjenimi nogami. Z Martinom sva se stisnila v kot, k steni ladje in ne daleč od omenjene luknje, ali ladijskega izhoda, zato, da sva lahko opazovala, kaj se dogaja in kaj nas čaka.

Z Martinom sva skoraj brez besed, na komolcih naslonjena opazovala kaj se dogaja. Lahko bi ležala, toda takrat ni bil čas za brezbrižno leženje. Naslonjena na komolcih je bil edini način biti prisoten vsemu dogajanju, kajti za sedeti in opazovati, kot sem omenil, ni bilo zadosti visoko. Kmalu smo Slovenci iz Ljubljane bili v notranjosti. Vladala je popolna tišina. Vsak je mislil za sebe in bil zaskrbljen, kje in kako se bo z nami končalo, spominjal sem se na dom, ker utegne biti, da ga ne bom več videl. Mislili smo o svojih družinah, matere, žene, otroci, sestre in brate, kogarkoli je kdo imel za svoje bližnje. Vsak je mislil, nekateri s solzami v očeh, verjetno jih ne bom videl več. Z Martinom sva slonela eden poleg drugega in napeto čakala. Mislila sva, gotova smrt. Kaj lahko pričakuješ, ko so nas z lepimi besedami, kot muhe na med, privabili v past. Po najini presoji bo ta lesena kišta gotovo zavlečena na odprto morje, kjer se bo z neko eksplozijo z nami vred vse razletelo.

Hkrati se je začelo ukazovalno kričanje, skači, skači! Pokazana jim je bila ista luknja, kot nam poprej, samo da so ti ljudje bili zvezani z lisicami po dva skupaj, in na tleh pod luknjo je bil teror, miličnik. Vpil je kot zver v kletki. Kako naj dva človeka, za roke vklenjena, brez vsakega nasveta, v paniki, pod pritiskom, gresta skozi ozko luknjo, po ozkih lojtrah, skupaj in kontrolirano v notranjost ladje. Vsi pari so bili pod pritiskom, zmedeni, začeli so tako, da je eden šel naprej po lojtrah dol in stezal roko gor, drugi je stezal roko za prvim. Prišlo je do trenutka, ko prvi ni dosegel poda, a drugi je še vedno stezal roko z vrha dol. Prvi je pod terorjem miličnika z nogami stopil z lojtre in se spustil v prosti padec ter potegnil drugega za njim. Drugi je letel z glavo naprej. Pri vsakem paru je drugi, zgornji, brez izjeme padel na glavo prvega, kateri je v največ slučajih dobro zadržal padec ter preprečil, da se sotrpin rani.

Izgledalo je, kot da se je udbovska gonja proti nam začela. Za vse pare in iz druge skupine ni bilo časa, da bi se obirali in ugotavljali, katerega kaj boli, in tudi se ni nikomur

nič zgodilo, kolikor sem jaz videl, ali je bila preteča groza bolj boleča kot udarec po podu. Z Martinom sva vse videla, kar nama je povzročilo grozo in še večjo zaskrbljenost. Gotovo so tisti, ki so prišli, bili zelo prisotni. Ko so padli, so se takoj pobrali in izginili kot miši nekam v kot. Bili so to Hrvati iz Zagreba, prepeljani z vlakom do pristanišča Bakar. Ko so vsi bili v notranjosti ladje, so jih rešili lisic. Zanimivo je, da sem nekaj mesecev kasneje imel priliko enega od omenjenih Hrvatov, po priimku Vrabec, vprašati, od kod je doma, ker ima slovenski priimek. Seveda ni govoril slovensko. Po dolgem raziskovanju sva ugotovila, da bi bil naš sosed, Blažev iz moje rodne vasi Križ. Njegov oče, po priimku Vrabec, se je od Blaževih preselil nekam na Hrvaško. Rekel sem mu, pa ti si Slovenec.

Ostro me je odbil, kot tipični Hrvat. Jaz sem etnično rojen pravi Hrvat in to lahko dialektično dokažem. Ni me interesiral dialektični dokaz, samo mislil sem si, kako je mogel zatajiti svojo očetnjavo in postati ošaben Hrvat. Ob neki priliki me je tudi javno kritiziral, češ, da se za delo ne prizadevam dovolj. Hvala, poslušalci niso sprejeli kritiko kot dovolj važno, da bi začeli neko gonjo proti meni. Mogoče je bil užaljen, ker sem ga imenoval Slovenca, zato je želel malo maščevanja. Ni uspel.

Zopet sem zašel s ceste mojega pisanja. V Bakru so nam Slovencem dodali še okoli 350 Hrvatov, skupno s Slovenci okoli 500 nesrečnikov, kar je pomenilo, lažjo smrt, če nam je tako usojeno. Verjetno je v družbi lažje umreti kot sam, nisem še preizkusil. Je lažje skupno umreti, saj je moja Dragica, ob priliki ko sva bežala čez jugoslovansko državno mejo, poudarila, dajva se držati za roke in čim bolj skupaj, je predlagala, ako nas zadenejo, naj zadenejo in ubijejo oba skupaj. To niso bile samo ljubezenske besede, ampak junaška zareka meni, ki sem jo ljubil. Hvala, Dragica.

Ko smo Slovenci in Hrvati bili vsi v notranjosti ladje, kjerkoli si je že posameznik izbral prostor, so od miličnika, ko se je zgoraj drl, potegnili lojtro na palubo in zaprli omenjeno luknjo, da je nastala tema kot v grobu. Od takrat naprej smo vsi v notranjosti ladje verjetno sklepali, rajši bo kaj slabega kot kaj dobrega, češ ta lesena kišta je itak brez vrednosti. Tema v notranjosti, tema zunaj, kaj lahko pričakujemo. Zapeljali nas bodo nekam na odprto morje, smo mislili, spustili strupen plin skozi že pripravljene juknje, kar bi podedovali od nacistov in z neko eksplozijo napravili dovolj veliko luknjo v ladji in vsi z ladjo vred bi šli pod vodo. Nihče tega ne bo vedel. Saj tako je izgledalo, ko nismo bili prav nič zaskrbljeni, če bomo mi protiljudski in protipartijski elementi dobili kaj svežega zraka v zaprti ladji, kot so pokazali skrb na tovornjakih na poti iz Ljubljane v Bakar, ko je bil varnostnik v skrbeh, češ ko se bomo peljali skozi naselja bodo spustili platno, a ko bomo na odprti cesti bomo dvignili platno, da prejmemo svež zrak. Minula je skrb za nas. Zdaj nas imajo lepo zaprte, so mislili, pa naj se počutijo kakorkoli, ni več važno, tudi če se vsi zadušimo, to ni bila več njihova skrb.

Prav gotovo so vsi, kot jaz sam, nestrpno, življenjsko radovedno čakali, kaj bo zdaj, kajti bili smo v temi in sami. Z Martinom, s katerim kot mislim sva bila zaupna prijatelja, sva na tiho šepetala, čeravno smo bili sami kaznjenci v notranjosti, vendar smo čutili, da ni varno glasno govoriti. Po dolgem in napetem čakanju se je ladja nenadoma stresla in mi še bolj z njo, kot da je že eksplodiralo, kot smo predvidevali. Bil je motor ladje. Kmalu smo začutili da se ladja maje, kar pomeni, da se premika nekam naprej. Kakšen bo konec z nami, je bilo življenjske važnosti. Odkar smo dospeli v Bakar, je kazalo, da ne bo dobrega. Martin je s solznimi očmi, saj nisem videl, sem si pa lahko predstavljal, ker je govoril s tresočim glasom žalostno in razočarano, počasi pripovedoval. Bil sem star partizan, borec od leta 1942 je govoril. Prestal in preživel je vse sovražne nemške ofenzive, kajti v sili ni mogel steči domov, kot sem jaz osebno delal. Doma je bil iz Prlekije, a je služil partizane na Primorskem, zato se je moral držati partizanske edinice, če jo je kaj bilo. Martin je bil tako komunistično zaslepljen, da ni hotel verjeti, kar vidi, da sploh ni mogoče, kar se dogaja. Saj ga je Partija vzgojila za pravico vseh. Takšnega prepričanja je bil.

Saj nisem za sebe nič zahteval, ampak samo za druge, nadaljuje Martin. Rezultat vsega je bil, da je hkrati vse postalo narobe. Kje sem se pregrešil, kaj sem napravil, saj sem bil pripravljen dati življenje za Komunistično partijo. Pomota, pomota, je trdil, ko je bil v Ljubljani porinjen v celico. Martin je bil poročen z dvema otrokoma. Bilo je očitno da je svojo družino zelo spoštoval. Toliko sem žrtvoval za vzpostavitev tega režima, a sedaj me bo ta isti režim pokopal. Da bi moja Majda in otroci vsaj vedeli, kako prikrito in po krivem

mi je bilo odvzeto življenje. Ko je toliko žrtvoval za Partijo in če je treba dal zanjo življenje, kot je Martin prevečkrat trdil, da je že meni šel na živce, sam sebe spraševal. Kako je mogoče biti tako slepo zaljubljen v Komunistično partijo, kot da na tem svetu ni nič drugega kot Komunistična partija.

Ko se ladja brez vsakega napora lepo in mirno ziblje po vodi, seveda vode nismo videli, ker smo bili zaprti v temi. V prsih sem čutil napetost, kot da imam debel kamen, ki me tišči v notranjosti.

Danes umreti, ne jaz hočem živeti, sem sam sebi zatrjeval in bil seveda poln upanja, da bom živel, toda v meni in v drugih je bila misel, danes bomo usmrčeni. 500 bivših članov Partije, partizanov in vojaških oficirjev, in nihče si ne upa prav nič napraviti, niti vzdigniti glasno besedo v protest. Kot ovce, kot da nimamo pameti vsi ponižno čakamo. Ker je bil vsak prepričan, da bo usmrčen, a na drugi strani je vsak od nas še živ, zato je še vedno poln upanja, da na nek način preživi.

Samo pred štirimi leti mi je Branko, doma iz Povirja pri Sežani, ko sem ležal ranjen, skoraj mrtev, kot ste brali, sezuval čevlje, ker je mislil da sem mrtev. Preživel sem težave in ostal živ. Sedaj po štirih letih pa sem bolj v paniki za življenje kot takrat. Dospel sem na kraj življenja, kmalu bo vsega konec, sem skoraj trepetajoče skrbel. Zakaj nisem takrat v bližini Ajdovščine pustil življenje, v domačem kraju, tako da ne bi tej krivi pokvarjeni tako imenovani UDV, dal zadoščenje, da me usmrti. Bralec naj presodi, ako sem bil preveč boječ ali preveč v paniki, toda vsi trenutni dogodki me spominjajo na samo par let nazaj, kaj se je dogajalo s politično opozicijo.

Ladja Punat gre še vedno nekam naprej. Če gre proti severu ali jugu ne moramo vedeti, ker ni videti nič razen malo svetlobe nad nami okoli lesene odprtine. No, dokler se premika je upanje, bili smo kot talci za časa vojne, ko so bili od okupatorjevih tolp postavljeni ob zid. Niso niti poskušali pobegniti, ker so še vedno upali, da bodo izpuščeni, toliko časa, dokler ni začelo pokati. Tako smo tudi mi zaprti in čakamo, kot miši v pasti, kdaj bo počilo. Po nekaj urah, ne vem povedati koliko časa, se ladja ustavi. Zdaj bo počilo, brez dihanja napeto čakamo. Nič ni počilo, na palubi smo slišali premikanje ljudi. Omenjena luknja v stropu se odpre, lojtre so bile spuščene vse do lesenega poda. Smo zopet na suhem. Kaj bo zdaj?

Nas bodo po partizansko zmetali v jame, kjer ne bo za nami sledu, saj je bilo vse tajno pripravljeno, prvo službeno premeščeni, nekam privabljeni in na skrito zagrabljeni, ne da bi kdo od znancev ali svojcev vedel ali videl, popolne izginotje. Kako naj si posameznik drugače predstavlja, če je bilo tako premišljeno tihotapljenje.

Nekdo je ob luknji v naše dobro ali slabo začel kričati, ven, vsi ven. Napetost je bila taka, da čeravno nas je bilo 500, bi se muha slišala. Gotovo smo prav vsi imeli slične misli, zdaj je našega življenja konec.

Posamezno po eden lezemo po lojtrah na palubo. Nam se ni inč mudilo, čeravno so miličniki na ves glas vpili, brže, brže. Kaj imamo izgubiti, če ne gremo hitreje kot so zahtevali. Vse kosti, posebno komolci so boleli, ker smo ležali na golih deskah z glavo naslonjeno na levem ali desnem komolcu.

Zunaj je sijalo žareče sonce. Kje smo? Vsi smo potiho drug drugega šepetajoče spraševali, čeravno smo menda vedeli, da nihče nima odgovora. Posamezno prilezemo na vrh ladje in vidimo, da je zunaj jasen in krasen sončni dan. Niso nas pripeljali gledat vreme tudi ni bilo važno če bi padal dež ali toča. Zanimalo me je življenje. Imeli smo druge bolj življenjske skrbi v mislih, kot vreme. Vsi začudeno gledajo in še vedno se sprašujemo, kje se nahajamo in kaj so te same skale, nič drugega kot skale, gole skale. Nihče ni vedel povedati, kje se nahajamo. Čudno, petsto ljudi in nihče ne pozna nič. Bi sam zvedel, gotovo ne za ime kraja, toda kmalu sem svojih deset kilometrov proti vzhodu opazil visoke kamnite gore. Velebit. Proti severu in jugu so drugi otoki, a proti zahodu pa plavo Jadransko morje.

Hvala, med nami je bil študent ekonomije, po imenu Filipini, ki je med zadnjimi prilezel na palubo, pogledal okoli sebe in takoj spoznal okolico. To je Goli otok, je spregovoril. Novic se je med nami v eni sami minuti raznesla kot strela. Vsi smo kar naprej ponavljali, Goli

otok, Goli otok. To ime popolnoma pristoja temu kraju, res je vse golo in skalnato. Če bi na hitro kakšnega pol kilometra oddaljen pogledal na ta otok, bi mislil, da je tam na tisoče ovac, ki se pasejo, dejansko so pa to bele apnenčeve skale, kot jih imamo po pašnikih na Krasu, samo da na otoku ni bilo nobene trave. Vsekakor smo se malo potolažili, ker neprestano kričanje nekega podporočnika milice ni povzročilo nič hudega, čeravno so vse naokoli bili miličniki z naperjenimi avtomati, toda nihče se nas ni dotaknil. Nič več kot kričanje, na katerega smo se kmalu privadili. Tukaj naj bi bila ta obljubljena dežela, kjer bomo brali in študirali, kot je v Ljubljani pred odhodom civilist, ki je stal na stolici, pridigal ter zagotavljal, kako se bomo čustveno in politično preobrazili. Že sam ta prostor zagotavlja prenovitev.

Meni se ta kraj prav nič ne dopade, tudi ne izgleda, da bo prijetno branje, preobrazba in športna aktivnost. Tukaj bo druga pesem pela. Ne bo branja ne študiranja, ampak udarjanje po kamenju, brez tega da bo iz tega kaj koristi, razen zlomljena telesa, do onemoglosti.

Človek, ki nam je rešil uganko, kje smo in kako se kraj imenuje, je bil doma iz sosednjega otoka. Ta človek je bil priča črnosrajčnega italijanskega zločinskega poboja okoli deset tisoč slovenskih in hrvaških otrok, žena in moških na sosednjem otoku Rabu. Sedaj, samo pet let kasneje, je študent Filipini sam žrtev ne črnega, ampak rdečega nasilja, ki sta praktično enaka. Oba režima sta zatiralna, in skoraj vsi danes pripeljani smo prisostvovali pri ustanovitvi tega zadnjega. Sedaj prejemamo plačilo.

Nekaj deset metrov od ladje je na skali stal podporočnik milice in levo in desno od njega oboroženi miličniki, od sonca ogoreli, da so izgledali kot zamorci. Niso izgledali smrtno nevarni, samo strogi. Mi, ki smo šele zlezli iz ladje, smo bili beli kot sneg, razen mene, ki sem se v Ljubljani v celici skozi okno sončil. Nekateri kaznjenci so bili v samicah, skoraj v temi, po šest ali več mesecev.

Sedaj v juliju, na odprtem, vedno sončnem dnevu nam bo speklo ne samo gornjo kožo, ampak skoraj vse meso do kosti. Omenjeni podporočnik je s skale v srbskohrvaškem jeziku na ves glas narekoval ukrepe. Vsi smo z lesene ladje po leseni deski prestopili na drugo železno ladjo, ki je služila kot vodnjak, in spet po drugi deski na skalovje in naprej, kjer nam je bilo ukazano, sleči se do golega. Lahko obdržimo čevlje in naočnike. Seveda smo se vsi brez protesta slekli do golega in ponižno čakali nova navodila.

Vsi goli kot sam otok, po imenu in dejansko, smo vse naše imetje, ki smo ga prinesli s seboj, zvezali s pasom ali kakor je kdo mogel, napisali svoje ime in oddali miličniku. Drugi miličnik je naše zavitke nosil v barako, ki je bila čisto zraven. Ko smo to napravili, nam je bilo ukazano, vsi v morje, in petsto nas, čisto goli, kot tisti dan, ko smo se rodili, razen čevljev, smo poskakali v morje. Skupaj na malem prostoru, vsi goli, smo izgledali kot antarktični pingvini. Na splošno smo se počutili prav zadovoljni, ker do sedaj nismo bili prav nič ogroženi, zato smo izkoristili podporočnikovo potrpljenje, da je moral še dolgo časa vpiti, tako da je izgubil ves glas, predno nas je izgnal iz vode.

Gotovo nikoli popred in potem ni bilo na Golem otoku skupaj toliko golih kopalcev. To je bil najbolj prijeten čas, ko smo za trenutek pozabili, kje se nahajamo in kaj nas čaka. Zopet smo odšli na mesto kjer smo se slekli, kjer smo prejeli vsak svojo novo vojaško poletno obleko, dve bele srajce, dvoje dolgih belih spodnjih hlač ali gat, vojaško kapo, dve odeji, brisačo, vojaško porcijo in žlico. Ne vem zakaj so nam dali brisačo, ker se nismo niti enkrat z njo obrisali, kot boste kasneje izvedeli. Izročili so nam obleko ne da bi posameznega pogledali, ali je majhen ali velik. Med seboj smo si zamenjali tolikokrat, dokler nismo imeli vse po meri. Ko smo bili oblečeni smo počasi, po štirje v vrsti, odkorakali v čisto novo zgrajeno taborišče, nekaj pet sto, morda manj metrov od morja proti sredini otoka, kjer je bila naravna plitva dolina, kot da je nekdaj tekla voda, kjer so, kot nam je bilo povedano, bivši nemški vojni ujetniki počez v dolini zgradili trinajst lesenih prenosnih barak in stranišča, toda nobene učilnice ali čitalnice, kot je bilo obljubljeno, da bomo preučili naša gospodarska in politična pojmovanja.

Nimam zanesljivih dokazov, vendar govorili so nam, češ da je bilo nemškim ujetnikom rečeno, čim končajo delo, bodo odpuščeni domov v Nemčijo. Rečeno je bilo, da so vse napravili v rekordnem času. Ali so po končanem delu bili poslani domov, dvomim, da je

jugoslovanski režim držal besedo, ker je bil znan za možakarske obljube, toda ne da bi jih izpolnil.

Zamislite, naši bivši sovražniki so nam zgradili ujetniško taborišče. Sovražniki še niso odslužili ujetništva, ko smo zmagovalci druge svetovne vojne zasedli njihova mesta. Sovražniki so svobodno odšli v Nemčijo, a mi zmagovalci smo prevzeli njihovo ujetniško vlogo.

Taborišče je bilo vse naokoli obdano z bodečo žico, okoli dva metra visoko in okoli dva, mogoče več metrov, široko. Izven bodeče žice je bilo nešteto bunkerjev, kjer so miličniki z naperjenimi mitraljezi cele noči v temi stražili, pred njimi je bilo pa močno razsvetljeno. V slučaju našega bega bi miličniki videli nas, a mi ne bi mogli videti miličnikov. Gotovo so se naučili od nacistov, kako graditi taborišča.

Zraven taborišča, skoraj ob morju, so bile še druge lesene stavbe, kuhinja, ki je služila upravi in upravne stavbe. Vmes, izven žice in upravnih stavb, je bila kuhinja in pekarna za kaznjence. Celotni sestav taborišča je bil vnaprej premišljen, predviden in zgrajen pod vodstvom ministrstva za notranje zadeve v Beogradu, za posebne politične zapornike, imenovane komformisti. Uprava so bili oficirji UDV. Upravnik je bil po činu polkovnik, toda niso se uradno oblačili. Nihče ni nosil celotne vojaške uniforme, kar je bilo ugodno. Taborišče ni bilo vidno iz dalmatinske celine, ker je na vzhodni strani otoka navpična skala, okoli 165 metrov visoka, a taborišče je bilo na zahodni strani, najmanj sto metrov nižje, tako da je vsa aktivnost na otoku bila skrita z vzhodne strani. Kot sem bral v Avstraliji je na otoku bilo še dvoje kazenskih taborišč. Jaz bi rekel, da ni res, kajti čez nekaj mesecev je bila prilika, da to odkrijemo.

Pripomba lektorja: Na Golem otoku so bila štiri taborišča, na Sv. Grgurju pa dva.

Neki kaznjenec, po narodnosti Srb, klicali so ga Panta, je šepal in eno nogo vlekel za seboj. Zvečer je pri vsakovečernem štetju manjkal. Zaradi njega je motorni čoln patruljiral vso noč in drugi dan vse naokoli otoka.

Drugi dan smo, okoli petsto nas kaznjencev z eno nogo na svobodi, boste brali kdo so bili z eno nogo na svobodi, prešli, kot se reče, v strelcih čez ves otok. Našli so ga z dvema lesenima deskama, s katerima je mislil priplavati na celino. Da je bilo tam še drugo taborišče bi ga videli, saj taborišče ni zajec, da se skrije v grm.

Da se vrnem na ladjo Punat in prihod na otok. Nas 500 Slovencev in Hrvatov je bilo srečnih, v primerjavi s tistimi, ki so bili pripeljani dva ali štiri mesece kasneje, bili smo srečni, ker smo na otok prišli prvi, razen dva dni prej so pripeljali nekaj čez trideset grešnikov iz Reke. Kako so bili sprejeti kaznjenci, ki so bili pripeljani dva ali štiri mesece kasneje, boste naknadno zvedeli. Prvi naseljenci smo se naselili, tako kot si je vsakdo izbral v zadnjih treh barakah, kjer so bili zgrajeni dvostranski in dvonadstropni leseni pogradi. Razpoloženje je bilo kar dobro, saj niso z nami ravnali tako kot smo z veliko skrbjo pričakovali, nismo bili ogroženi, kot smo si pri prihodu predstavljali. Dejansko še nismo vedeli, niti predstavljali, kaj še bo, toda do sedaj je bilo dobro in varno. Polegli smo na pograde, še vedno zaskrbljeni. Začetek izgleda predober, da bi mu verjeli.

Nekateri, posebno iz visokih socialnih in gospodarskih slojev, so bili v skrbeh in popolnoma demoralizirani, deliti vse z vsemi, kar niso bili vajeni. Drugi bolj optimistični so druge navduševali, da bo dobro, nima smisla biti zaskrbljen, saj smo vsi bivši gospodarsko politični in partijski aktivisti, ki nismo imeli namen režimu škodovati, mogoče smo se nepremišljeno preveč zaleteli, kar se popolnoma zavedamo, sicer malo kasno, toda Partija ni slepa in brez spomina. Dali nam bodo priliko, vrniti se na svobodo, k svojim družinam in delu. Tretji so le med seboj šepetali.

Po svoji naravi sem zelo počasen in sramežljiv pri spoznavanju novih prijateljev, zato sem največkrat premišljeval, kot sem že nekajkrat omenil. Največ sem premišljeval, kako sem se tako nepričakovano znašel v tem nezaželjenem kraju. Menda se nisem prav z nikomer pogovarjal, tudi nisem želel simpatije niti prijateljstva z nikomer, ker ta trenutek sem smatral celotno drhal, kateri sem pripadal, kot tudi paznike in upravnike kaznilnice, enako hinavske. Gotovo sem se kesal, da sem bil tako neumen, tudi prepošten in naiven. Mislil

sem, drugič bom pametnejši, mogoče celo hinavski, kot vsi ostali, toda danes, ko sebe opisujem, vem, da me takratne in kasnejše izkušnje niso prav nič spremenile.

Dvanajsto poglavje.

Na otoku smo prejeli prvi obrok hrane, pol jugoslovanske vojaške porcije kuhanega ječmena, nekateri so rekli ričet, ne vem, kar je pravilno slovensko, in košček kruha, ki je bil trd in gost kot milo. Po obedu so man takoj povedali, da na otoku ni vode za pomivanje posode, ne za nobeno drugo uporabo, tudi za telesno higieno ne. Voda se deli, in to samo za žejo samo takrat, ko pride vodar ter jo deli z majhnim kovinastim lončkom iz desetlitrske posode.

Še isti dan popoldne so nas miličniki nagnali iz barak in ukazali čistiti gmajno, to je pobirati kamenje, katero je bilo povsod raztreseno, ter ga metati na kupe. Delali smo tako da nas je bilo grdo videti. Vsak je pobral kamen in z njim hodil do določenega kupa kamenja, spustil ga nakup in počasi hodil nekam nazaj po drugi kamen, in tako naprej, ker je bilo zelo počasno in neuspešno delo. Nekdo je predlagal, zakaj ne bi uporabili način tekočega traku. Postavili smo se v nekaj vrst. Eden je pobral kamen, ga podal drugemu in tako po tekočem traku je kamen, včasih ne večji od oreha, prešel 100 rok, dokler ga ni zadnji človek v vrsti spustil na kup. To je bilo še počasnejše, toda veliko lažje, ker ni bilo treba hoditi. Vsakih nekaj minut se je tisti, ki je pobiral kamenje, zamenjal. Nihče ni ukazal ali naročil drugače, a nam je ustrezalo, da se zamotimo, pa še smeha je bilo zraven veliko dodanega s tem, da se je tu pa tam nekdo igral z malim kamenčkom, ga položil na ramena ali hrbet, kot da je kamenček sto kilogramov težak, in ga tako nosil, ter na koncu vrste z veliko muko spustil na tla in se oddahnil. Bilo je kar zabavno. Naša napetost in skrb se je omilila.

Tako ne more dolgo trajati, sem si mislil. Niso oblasti pripravile skrito taborišče z bodečo žico ograjeno, s strelnimi bunkerji zavarovano središče zato, da se bomo igrali, imeli zabavo in komedijo za smeh. Popolna izraba delovne moči. Tako smo delali nekaj dni, in že sem mislil, tak bo delovni postopek, saj ne bo kaj delati, ko ni razen kamenja na otoku prav nič, in ko zmečemo vse kamenje na kupe, mogoče v morje, ne bo kaj delati. Manjkajo nam knjige in časopisi, kot so nam pred odhodom iz Ljubljane obljubljali. Pa bo to res zabava, kot je udbaš še v Ljubljani povedal.

Nekaj dni po prihodu je bilo še kar zadovoljivo. Nihče nas ni nadlegoval, po kosilu so nekateri glasno diskutirali prave ali napačne, karkoli je bilo, odnose med Jugoslavijo in ostalimi vzhodnimi socialističnimi državami. Igrali so se s političnim ognjem, kot otroci.

Neko popoldne, kmalu po kosilu smo bili nepričakovano presenečeni, ko je z vsem ponosom v barako stopil, kot da je gospodar vsega, visok in postaven možakar. Izgledalo je, da so med nami nekateri, ki so človeka poznali, mogoče je kdo kaj rekel, se ne spominjam, samo vem, da smo ostali tihi in pozorni. Opazil sem, da gospod nosi breme odgovornosti, saj je šel do konca vzdolž barake in nazaj do sredine in šele tedaj je, kot po angleško pravimo, spregovoril s stališča visoke avtoritete. Pa vi ste komformisti! Saj smo še, je neki Mariborčan odrezavo odgovoril. Ne vem njegovega imena, ker ves čas na otoku nisem imel nobenega opravka z njim.

Kot da je novoprišleku nekdo vrgel poleno pod noge, je odrezavo začel, seveda, po srbsko napadati, aaa, vi mislite, da čete se zajebavati po ovom otoku kao što je bilo poslednjih nekoliko dana. Neče tako biti, gospodo, varate se ako tako mislite. Od sada dalje če se položaj promenuti, ne obzirajuči na vreme, tu če se raditi sedam dana nedeljno po šestnajst sati dnevno. Hrana, kako ste videli. Pod ovom izpaljivom sunčanom vručinom nečete dugo trajati, za par meseci če se od vas svih kosti posušiti na ovom kamenju.

Zelo debelo in zaskrbljeno smo se pogledovali, brez da bi kdo kaj zinil. Še nekaj sličnih izpadov od neznanca, nakar je jezno odkorakal ven, od koder je prišel. Ta možakar, sem si mislil, izgleda da je iz visokega režimskega državnega položaja, na nas je gledal nizko dol ter s svojimi ostrimi besedami dokazal, da nas nima preveč rad. Dobro nas je potroštal. Če je resno mislil, kar je povedal, pomeni da nas čakajo še neznane skrivnostne žrtve, kar mi je povzročilo občutek groženj v umu, tako da sem se malo spotil. Kot sem takoj zvedel, in vsi ostali, ki še niso vedeli, to je bil generalni major, zvezni namestnik Rankovića, ministra za notranje zadeve. Mož je bil velika glava. Kot veste, je v diktatorskih deželah ministrstvo

za notranje zadeve takoj za diktatorjem, kdor koli je že. Ne vem, ako so tudi drugi čutili po telesu mravlje mrgoleti, toda obudil je prejšnjo skrb, ki je skoraj izginila, to je, da nas bodo po partizansko ali pa še slabše z delom in stradanjem uničili.

Čez nekaj dni po našem prihodu na Goli otok so z ladjo Punat pripeljali informbirojevske grešnike iz Srbije in Makedonije. Pripeljali so ljudi z vlakom iz Makedonije in Srbije vse do morja na Jadran, gotovo celo pot vklenjene kot živino. Takoj po izkrcanju jetnikov je ladja odšla in čez teden dni spet priplula v malo otoško pristanišče. Tokrat je bila napolnjena do zadnjega kotička z nesrečniki iz Črne gore, Bosne in Hercegovine. In jaz sem tožil, češ da sem imel trde in boleče kosti zaradi nezadostnega prostora na ladji. Ko so pripeljali Črnogorce in Bosance, je bilo na ladji okoli 1000 ljudi, vkrcani v Boki Kotorski, 700 kilometrov južno od otoka. Vožnja je trajala dva in pol dneva, ne da bi se kje ustavili. Ne kot z nami, ko smo po nekaj urah vožnje že bili na Golem otoku.

Resnica je, sem jaz osebno videl. Fantje, med njimi so bili partizanski borci iz Prve proletarske divizije od leta 1941, srednji in višji vojaški oficirji, veliko oficirjev UDV, a so ga imeli polne gate. Verjetno se niso mogli na ladji premikati ali niso utegnili do stranišča, če je sploh bilo, ali so bili tako natlačeni, da se niso mogli premikati. Ko so prihajali iz notranjosti ladje, so bili kot pijani, na pol mrtvi, iz njihovih hlač so padali odpadki. Nisem nikoli vprašal, kakšna je bila vožnja in kaj so morali na potovanju prenesti. Tisoč ljudi v prostoru višine približno enega metra, stisnjeni kot ribice v konzervi, po podu eden zraven drugega. Premikanje je bilo nemogoče, razen po telesih drugih, tako si predstavljam.

Bil sem priča ko so iz Črne gore prišli meseca novembra kot tretja pošiljka. Nisem videl kako so bili oblečeni, vsem je bilo gotovo naročeno, naj bodo oblečeni z vsem, kar imajo, kajti imeli so na sebi po tri srajce, ena vrh druge, trojne spodnje gate, ravno tako ene vrh drugih in spodaj vsake posebno zavezane, par oblek, ena vrh druge. V zaprti ladji brez prezračevanja so prišli popolnoma skuhani. Da ni nihče poginil je bila več kot sreča, čeprav niso nikoli povedali, če je kdo na poti izgubil življenje.

Dovolite, da opišem za veliko število kaznjencev, posebno iz Črne gore, manj iz Bosne in Hercegovine, a še veliko manj iz drugih republik. Izjavili so se proti Jugoslaviji z nagibanjem na stran Sovjetske zveze. Nekateri Črnogorci so se, kot sem slišal, zbirali v gozdovih z namenom, postaviti se po robu jugoslovanskemu izdajalskemu režimu socializma, kot so oni to razumeli.

Že pred prvo svetovno vojno so Rusijo smatrali kot zaščitnico pravoslavne vere in vseh slovanskih narodov na splošno. Posebno še Črna gora, mogoče ker je najmanjša, si je vzela Rusijo kot svojo boginjo, v sili zanesljivo narodno in versko zaščitnico.

V drugi svetovni vojni so bili priključeni Italiji. Zaradi ljubezni do domovine so se Italijanom postavili po robu že leta 1941. Tito je naročil Črnogorcem, naj Italijo samo malo dražijo, toda naj upor ne jemljejo preveč resno, ker za resen upor je še prezgodaj, toda Črnogorci so začeli upor za popolno uničenje okupatorja in osvoboditev domovine. V nekaj tednih so pod vodstvom Milana Đilasa osvobodili skoraj celo Črno goro, in ker sta Sovjetska zveza in Stalin bila vedno zraven in pomagala, tako so jih farbali, so bili vdani in spoštovali bratsko Sovjetsko zvezo in Stalina, katera sta jim vedno stala ob strani. Vsaj tako so mislili. Črnogorcev je vseh skupaj 200 tisoč, hvalili so se pa, nas in Rusov je 250 milijonov, kar pomeni, veliko število ljudi in silnih borcev, kjer moraš dvakrat premisliti predno jih vznemiriš. Če tako pomisliš, Črno goro je branila silna im mogočna Rdeča armada. Zanesljiva in nepremagljiva masivna moč, kjer se čutiš varnega. Tako so Črnogorci čutili. A ko so potrebovali zaželjeno pomoč Rusov, jih ni bilo od nikoder, a so še vedno upali, da jih Rusi osvobodijo. Ostalo je še vedno dovolj zvestih UDV, da so aretirali vse, ki so simpatizirali z Rusi. Sedaj so jih pripeljali na otok, in to trikrat, za časa mojega bivanja na otoku, in vsakokrat v največjem številu, okoli tisoč pri vsakem dovozu. Seveda so bili z njimi tudi vkrcani iz Bosne in Hercegovine.

V Bosni in Hercegovini je bilo veliko pravoslavnih Srbov, ki so bili od Ustašev smrtno ogroženi, posebno v Hrvatski Krajini, kjer so zaradi varnosti pobegnili v gozdove in se, če želiš ali ne, priključili Titovem pokretu in seveda, je tudi med njimi bila vedno poudarjena moč, pomembnost in hvaležnost do Sovjetske zveze in do Stalina. Sir Fitzroy McClean je bil angleški zastopnik pri Titovem štabu. Poslal ga je Winston Churchill za časa vojne v

Jugoslavijo, da naj ugotovi, katera stran, ki se vojskuje proti okupatorju, uniči največ sovražnikov, to je Nemcev. McClean opisuje v svoji knjigi Eastern Approaches borbo na Neretvi, kjer so okupatorji, Nemci in njihovi pomagači, na razne načine in z raznim orožjem uničevali siromašno Titovo vojsko, največ so jih prizadeli z bombardiranjem iz letal tipa Stuka. Partizani so bili takrat tako možgansko preprani z simpatijami in v korist Rusije, da so se drli na nemške avione, spustite na nas čim več bomb, čim več na nas, da bo tem manj padlo na Stalingrad.

Leta 1948 je jugoslovansko vodstvo, posebno Komunistična Partija, po dolgih teoretskih brezsmiselnih in zamotanih diskusijah, prišlo do nezaželjenega nesporazuma in razkola komunistične enotnosti med vzhodom in Jugoslavijo. Za začetek so bile tajne prazne obtožbe in protiobtožbe. Kasneje je bilo odprto trenje med vzhodnimi komunističnimi državami in na drugi strani, malo Jugoslavijo. Na vzhodu so pričakovali več spoštovanja in večje navdušenje za rusko kulturo, za katero je Stalin s svojo iluzijo mislil, da jo bo razširil čez celi svet. Jugoslavija se ni bila pripravljena ustrezno pokoriti, kot so na vzhodu zahtevali. Črnogorci so bili pregloboko zvesti Rusiji, da bi verjeli, kar so slišali od Tita, češ, Sovjeti si hočejo Jugoslavijo gospodarsko in politično podrediti. Ker Jugoslavija ni sprejela zahteve, so Sovjeti s sodelovanjem vseh vzhodnih tako imenovanih socialističnih držav izdali resolucijo Informbiroja, s katero so Jugoslavijo obsodili, da je protisocialistična, zapeljana od Titove klike, kot so Sovjeti radi omenjali Titovo vodstvo.

Titov spor s Sovjetsko zvezo je postavil zvestobo Črnogorcev v neverjeten dvom. Črnogorcem, manj Bosancem in Hercegovcem, je bilo postavljeno vprašanje, ali ste za Jugoslavijo in partijsko politiko, ali ste za Sovjete in druge vzhodnoevropske režime. Kot da bi padlo z neba. Do včeraj je bila dolžnost Črnogorcev, vse za Sovjetsko zvezo in velikega Stalina. Nenadoma se moraš odreči tistega, kar ti je zraslo k srcu. Odreči se stoletne vere in se zakleti veri, ki ti je neznana. To je preveč, čez noč zahtevati, posebno še od Črnogorcev, ki so po naravi zelo vztrajno trmasti. Jugoslovanska komunistična propaganda je bila sama kriva za dolgoletno in neprenehno indoktrinacijo kadrov in ljudi na splošno, iz katerih je ustvarila narod, ki je imel več spoštovanja do Rusije, kot do svoje države. To je bil razlog, da je iz Črne gore bil na Golem otoku cel Centralni Komite Komunistične Partije, skoraj vsi okrajni komunistični voditelji, veliko oficirjev vojske in UDV. Celo generalpolkovnik Dapčević, seveda Črnogorec, je bil zaradi nagnjenosti k vzhodni Evropi pri begu na meji z Romunijo ustreljen.

Tako so ministrstva notranjih zadev vseh jugoslovanskih republik izpolnila Titovo naročilo, vse njegove nasprotnike zapreti in poslati na Goli otok na politično preusmeritev. V teku dveh tednov so na neznanemu in nenaseljenemu Golem otoku naselili okoli 2000 ljudi. V nekaj tednih se je položaj, kot je generalmajor, Rankovićev zastopnik, zagrozil in se tragično spremenil. Ako bodo na otoku z vsakim dnem z večjim nasiljem in preganjanjem nadaljevali, se bodo naše kosti dejansko posušile na otoškem kamenju. Nismo si več podajali kamenčke po tekočem traku, tudi nismo bili prepuščeni sami sebi. Uprava je po vseh barakah organizirala svoje zaupnike ali zanesljive prilizniince vseh jugoslovanskih narodnosti.

V barakah so pomešali vse narode Jugoslavije, tako da je povprečje vseh nacionalnosti Jugoslavije bilo zastopano v vsaki baraki enako. Organizirali so vsako barako kot samostojno enoto, z vodjem fizičnega dela, katerega so klicali komandir. Politični zastopnik, komisar je prebral izbran odstavek iz beograjske Borbe, ki je bila najmanj šest ali več dni stara. Na osnovi prebranega članka je bila obvezna diskusija. Na osnovi diskusije je politični zastopnik, in drugi, ki so se napravili važne, presodili, odobravali ali odbijali in strogo nadzirali politično pripadnost posameznika, in to na osnovi medsebojne kritike in obvezne politične diskusije. Vsak je prej ali slej prišel na vrsto za diskutiranje. Ako se sam ni javil, mu je bilo postavljeno vprašanje, zakaj se ne pridružiš diskusiji. Na svobodi si imel toliko za povedati, ko te nihče ni vprašal, a tukaj, kot da ti je jezik zmanjkal.

Pasivnost se lahko smatra za prikritost, kjer se skriva nasprotovanje režimski politiki. Če je kdo zaspal med diskusijo, je to pomenilo pasivnost. Zaspati in biti pasiven ravno takrat, ko se naša Partija prebija skozi prepreke za obstoj z izzivalnimi in napadalnimi vzhodnimi državami, pomeni biti brezbrižen za Partijo in državne voditelje, ki jim je gorje pred

navalom velikega vzhoda napram mali Jugoslaviji. Da je meni bilo tako gorje! Da ne bodo brezbrižni, ker so spali, so bili kaznovani. Namesto sedeti na pogradu v baraki, kot vsi ostali, so do polnoči morali stati poleg kaznjenih ob nočni kibli.

Vsaka baraka je imela starešino. Ti so bili večinoma bivši državni oblastniki ali oficirji UDV, ki so spregledali, največ iz Bosne in Hercegovine. Tu pa tam, zelo redko, ker ni bilo zdravo kaj reči, toda sem slišal Dalmatinca, ki se je zaupno potožil svojemu prijatelju, vsi starešine barak so Bosanci in ščitijo Bosance, je rekel. Taka zahrbtna malo vredna kritika se je lahko razširila v polemiko in globalno politično ali še hujše, v fizično gonjo.

Samo nekaj tednov po prihodu na otok so nas zbrali skupaj, kjer je upravnik kazenskega središča imel mali govor. Otok je imenoval z novo izmišljenim imenom Gradilište Mermer. Po govoru nam je postavil pogoje za izpustitev.

Pogoj št. 1. Brezkompromisna borba proti sovražniku.

Pogoj št. 2. Kulturno in prosvetno delo.

Pogoj št. 3. Fizično delo.

Točka 1 je najvažnejša, je upravnik poudaril. To točko bomo pri vsakem kaznjemcu strogo sledili in beležili.

Kdo je naš sovražnik, se vprašam, če smo mi vsi sovražniki države, zato smo na tem kamnitem otoku, a moramo biti oprezni, pripravljeni, da nas sovražnik, ne vem kateri, ne zasači nepripravljene. Izgleda po presoji, da so sovražniki med nami. Se pravi, moramo se med seboj loviti, obtoževati in menda tudi med seboj tepsti, kar je dejansko tako tudi izpadlo. Boste brali.

Z naše kazenske strani gledano je bil pogoj št. 1 najkrutejša, tudi zelo boječa in zaskrbljena stvar, kajti za hrbtom so stalno bili cinični hinavci, ki so čakali na priliko, da se bo posameznik na nek način jezikovno kaj zarekel, ali če te je od poprej kdo poznal, mogoče si se pred arestom, predno so te pripeljali na otok kaj prekršil, kar poprej ni bilo nič, a sedaj utegne biti federalnega pomena. Ni bilo več hecov in šale. Med seboj smo se začeli loviti za vsako besedo. Vsaka izrečena beseda je bila analizirana, rajši negativno kot pozitivno. Vsak posameznik, vsi smo postali vohuni, izsiljevalci in izdajalci svojega bližnjega, očitali smo si grešno gospodarsko ali politično dejanje iz preteklosti.

Spomnim se, ko je Srb pa narodnosti očital drugemu Srbu, ki je bil puklast, ne vem ako je bil še pred streljanjem fizično puklasto pokvarjen, kako da je ostal živ, saj so vse njegove gimnazijske sošolce mesta Niš Nemci ustrelili, iz kakšnih razlogov so samo njega ohranili. Češ, moral je biti vohun ali sodelavec zatiralca. Drugi v baraki so se pridružili obsojanju, samo da bi bili deležni borbe proti sovražniku. Mogoče je potrebno to bralcu pojasniti.

Hitler je preziral Srbijo, ker je ta prekinila prijateljsko pogodbo med Jugoslavijo in Nemčijo. Čez noč je postala sovražnik, zato je bila Jugoslavija napadena in zasedena. Razjarjen Hitler je naročil, da mora nemška vojska v Srbiji za vsakega usmrčenega Nemca ustreliti najmanj deset Srbov. Leta 1941 je v južni Srbiji blizu mesta Niš bilo, menda s strani četnikov, nekaj Nemcev ubitih, zato je nemška vojska postrojila in postrelila vse dijake celotne gimnazije v Nišu. Zgoraj omenjeni puklast dijak je edini ostal živ. Na otoku so njegovi sonarodnjaki želeli pokazati in dokazati svojo vdanost državi in posrani Partiji z nevoščljivostjo do človeka, ki je kriv samo tega, da je bil še živ. Odkrito lahko obsodim, da je večina ljudi postala hinavska za svojo osebno korist. To je moje osebno mnenje, toda sebe bom opravičil vsakega lažnivega ali krivega dejanja.

Pripomba lektorja, Google: Field Marshal ***Wilhelm Keitel*** had issued an order on 16 September 1941, applicable to all of occupied Europe, to kill 50 communists for every wounded ***German*** soldier and 100 for each German soldier killed. German soldiers were attacked in early October by the ***Communist Partisans*** and by ***Chetniks*** under ***Draza Mihajlovic*** near ***Gornji Milanovac***, and the massacre was a direct reprisal for the German losses in that battle.[5]***A German report stated that: "The executions in Kragujevac occurred although there had been no attacks on members of the Wehrmacht in this city, for the reason that not enough hostages could be found elsewhere."***

Nisi se mogel nikomur za nič pritožiti, ker bi vsaka pritožba glede življenjskih, socialnih ali vsakih drugih pogojev nas kaznjencev, ali politična opravičila, češ saj nisem nič krivega storil, ne vem zakaj so me zaprli, kaznovali in sem pripeljali, vsaka taka ali slična pritožba

je kot strela udarila nazaj po posamezniku ter je utegnila povzročiti hude posledice. Ta odnos napram svojim tovarišem so imenovali borba proti sovražniku in pogoj za domov, in ker se hoče vsak čim prej rešiti pekla in oditi domov, mora pospešiti boj proti sovražniku brez ozira kdo je žrtev. Kazni, ki so bile izrečene in kolektivno razglašene od kaznjencev proti posameznemu kaznjencu, smo imenovali bojkot. Od kolektiva barake razglašen bojkot posamezniku se je izvajal z najkrutejšim pritiskom in surovostjo. Boste izvedeli.

Kar je pisalo v naših obtožnicah, ko so nas v imenu mestnega ljudskega odbora v Ljubljani obsodili, je bilo brez vsake veljave. V imenu uprave je poudaril upravnik, češ, od vsakega posebej je odvisno, kdaj bo šel domov, odnosno, kdaj bo izpuščen. Upravnikovo navodilo sem razumel tako, takoj ko bo posameznik izpolnil prvi pogoj, to je izdal in obsodil svojega bližnjega, bo poslan domov.

Druga točka, kulturno in prosvetno delo, manj važna panoga, toda lažje uresničljiva, tudi ni naperjena proti nikomur. Druge točke se bom moral čim več udeleževati, da bom čimprej izpuščen, sem si mislil in upal. Kulturnega dela sem se udeleževal čim več, kot boste brali. Če je kaj pomagalo, ne vem povedati.

Tretja točka, fizično delo, je vsak dan zahtevnejša, da se jo bojim. Najvažnejši pogoj s katerim lahko dokažemo, da smo se prenovili, in pogoj za izpustitev na svobodo, je, kot so na otoku rekli, brezkompromisna borba proti sovražniku in dokazana vdanost narodu in Partiji. Kdo je med nami sovražnik, vprašam samega sebe, saj smo vendar vsi kaznjenci, sem si mislil, in gotovo so drugi tudi tako mislili. Kje se skriva ta državni nevarni sovražnik, da ga mi, kaznjenci, moramo iztakniti, premagati, predno smo izpuščeni domov.

Kakšen hinavski režim je to. Na tiho in tajno te za vogalom zagrabijo, lahko bi rekel ukradejo, hinavsko obtožijo, tajno in protizakonito po partizansko obsodijo, samo malo hujše, moderno, po komunistično, 75 ljudi z verigo zvežejo, prepeljejo in internirajo na samotnem otoku, brez da kdo od svojcev kaj ve, in sedaj imajo korajžo od nas zahtevati, da si mi kaznjenci umažemo roke in da pokrivamo njihovo zločinstvo, da se za njih med seboj maščujemo, s pretepi, z raznimi medsebojnimi neosnovanimi in surovimi obtožbami, medsebojnimi kaznimi in tako naprej. To je bil začetek razbijanja kazenske enotnosti. Namesto, da bi bili na eni strani enotni kaznjenci in na drugi strani prezirani zavojevalci. Ne, pridružili smo se zavojevalcem ter se razbili na dva tisoč, eden drugemu nevarnih posameznikov in napadali eden drugega v korist zatiralcev. Samo komunisti so sposobni kaj takega zasnovati. Večina je sprejela tako imenovano borbo proti sovražniku kot normalno dogodivščino, z upanjem, da se čimprej reši umskega in fizičnega mučenja. Saj drugače je menda bilo nemogoče iti domov, kot da tlačimo drug drugega.

Aktivnejši razkrinkar bo dokazal krutost proti sovražniku, simpatijo do režima in tako bo kmalu doma, vsaj tako smo si predstavljali. Treba je bilo razkrinkati svoje bližnje. Vsaka malenkost umskega prekrška ali napake se je dala obrniti, in desetkrat pomnožiti v škodo tistega, ki je bil, še tako malo kriv, saj so to bili večinoma ljudje iz političnih komunističnih kadrov, sposobni obračati položaj v škodo prizadetega. Z druge strani so zastopniki UDV iz vseh republik Jugoslavije bili na otoku, kjer so imeli vse podatke od vseh kaznjencev. Čim več kaznjencev je bilo iz posamezne republike, tem več je bilo zastopnikov UDV in zasliševalcev. Iz Slovenije smo imeli samo enega poročnika, a kaznjenci iz Črne gore so imeli štiri.

Našega Slovenca je malo kdaj bilo videti, mogoče zaradi njegovega nizkega čina, ker iz drugih republik so bili vsi po činu majorji. Mogoče pa je naš slovenski zastopnik predelaval in primerjal poročila o nas vseh, ker jaz osebno ne vem, če ga je kdo poznal. Ni iskal dlake v jajcu, toda bil je strog in službeno učinkovit. Gotovo je bil zelo ambiciozen, ker biti na otoku tudi za njega ni bila šala, med razcapanimi, umazanimi in ušivimi jetniki in brez nobenega zadoščenja. Možje na upravi so morali, kot mi jetniki, biti polni uši in stenic, saj nas je preko tri tisoč umazancev stresalo mrčes preko celega otoka. Ušivi kaznjenci so čistili upravna poslopja, prali posteljnino upravnemu osebju in tako naprej.

Tole je moj osebni dogodek s slovenskim zastopnikom. Šel sem mimo svinjaka. Ne vem, zakaj sem šel tam, pri sebi premišljujem. Kot kaznjenec na otoku je dobra služba, biti svinjar, sem si mislil. Prvo je, si sam in neodvisen od nikogar. Fizično ni treba kopati ali nositi kamenja, čuvaš in daješ jesti svinjam in gotovo tu pa tam utegneš uloviti kaj zase, ker upravni oficirji in miličniki so imeli hrane v izobilju in kar je ostalo so dali svinjam zato, da ko zrastejo, jih lepo spečejo in pojedo. Z druge strani se kot svinjar ni treba čuvati pred nobenim sovražnikom in med svinjami ga nimaš iskati. Ta trenutek sem bil sam, ne vem zakaj. Tako zamišljen sem v bližini videl kotel iz katerega se je kadilo, pogledam vse naokoli, nobenega, stopim zraven kotla in vidim, da se kuha krompir, še enkrat pogledam, predno si upam vzeti iz kotla, ni nikogar. Ko zagrabim največji krompir, me je streslo kot elektrika, ker tisti trenutek je svinjar zatulil, češ ujel je na limance protipartijskega in državnega izdajalca. Gotovo me je že poprej iz skritega položaja pričakoval. To je bila njegova borba proti sovražniku, za Partijo in narod. V normalnih časih, gledano od zunaj, bi to izgledalo kot mala šala, toda na otoku je tak nedolžen prekršek utegnil povzročiti zelo velike umske in fizične posledice.

Prestrašen se stresem, krompir je padel iz roke in takoj se spustim v tek, da me kdo ne prepozna. Letim v nasprotno stran, kot da iz desetih mitraljezov streljajo za menoj. Gotovo sem bil bolj prestrašen kot za časa partizanstva, ko sem pri Branici na vso silo bežal, ker smo takoj za zadnjo imeli krute Mongolce, kot sem že na začetku napisal. Ko tečem čim hitreje in čim dalje v upanju, da me svinjar ne prepozna, da ne bo mogel zatožiti, da sem svinjam pojedel vso hrano, kar bi na otoku bila precej normalna obtožba. Da sem svinjam vse pojedel, to še ni tako strašen zločin, a da sem se tako nizkotno ponižal in se izenačil s svinjami, ko pa mi kaznjenci imamo hrane po želji, kolikor hočemo, vsaj tako so nas prepričali mentalno, ne pa naših želodcev. Vse te omenjene obtožbe bi pričakoval brez presenečenja. Na otoku nič novega. Proti meni bi utegnil biti federalni kazenski postopek.

No in ko letim po kamniti stezi in svinjar še vedno za mano histerično in pretirano vpije, z nasprotne strani po stezi prihaja naš slovenski poročnik, zastopnik odnosno zasliševalec za Slovence, ki je vse videl in slišal. Prepozno je bilo se izogniti. Ta trenutek bi rajši bil mrtev kot živ. V najgloblji zadregi letim naprej kar mimo njega brez pozdrava. Zakaj sem omenil brez pozdrava. Za vse nas kaznjence je bilo strogo otoško pravilo, ko srečamo kogarkoli, ki ni kaznjenec, moramo pozdraviti z odkritjem kape. Mladi navadni miličniki so to slavo strogo zahtevali. Ko sem bil že mimo zasliševalca, sem mislil, povedal bo kolektivu barake ali pa to naročil komu drugemu in ta bo mene v imenu boja proti sovražniku pred kolektivom zatožil, češ da sem pojedel hrano svinjam, da so ostale lačne. Na otoku taka obtožba ne bi bila nič izrednega ali pretiranega. Jaz bom poklican na obtožno mesto barake, kjer bom stal, dokler me kolektiv barake ne obsodi na teden ali več bojkota, kakor bo najbolj primerno, kot bo kolektiv barake odredil.

Dežural bom, namesto da bi počival, z drugimi kaznovanimi, pri nočni kibli. Lomil me je strah. Zelo sem bil v skrbeh in predstavljal sem si vse najgroznejše. Še dneve potem me je grizla skrb, dokler ni nekaj dni kasneje zasliševalec sporočil starešini barake, naj pridem v njegovo pisarno. Skoraj mi je bilo všeč, da me je poklical, ne bo tako hudo, sem upal, nič zahrbtnega, toda skrbelo me je in sram me je bilo, da sem se tako ponižal, da sem vzel iz svinjskega kotla krompir, namenjen za svinje. Ko pridem v skromno zasliševalno pisarno, je poročnik na mojem obrazu bral zadrego in sramoto. Sedi, je poročnik ukazal. Mislil sem si, zdaj bo dolga šola, pa naj bo, rajši tukaj kot pred mrzlokrvnimi baračnimi sadisti, kjer bi me po srbskohrvaško zmerjali. Z ozirom, da sem Slovenec, pa še huje.

Tisti dan, ko si v svinjaku hotel vzeti krompir iz kotla, je bil krompir kuhan ali surov, me je zasliševalec vprašal. Kuhan, sem odgovoril. Pojdi, je ukazal.

Rešil sem se ogromnega bremena samo z malim vprašanjem in odgovorom, toda z veliko zadrego. Bog ti daj srečo, poročnik. Odšel sem ven. O, kako sem bil presrečen, kot da sem dobil najbolj dragoceno darilo ali kot da sem bil poslan domov. Nič ni moglo biti bolj zadovoljivo, ko sem opravil vse lepo in brez posledic. Poročnika je najbrže zanimalo, ali sem imel namen jesti surov krompir, ker ta škoduje s tem, da povzroči visoko vročino. Tako sem slišal od mojega brata Henrika, ki je služil italijansko vojsko. Ko so se vojaki iz

kakršnega koli razloga hoteli izogniti delu, so jedli surov krompir, ker je povzročil vročino. To so izrabili za bolniško, namesto da bi bili na službeni dolžnosti.

Na upravi otoka so imeli zasliševalci podatke, s kom sem se še doma družil pri delu, ali sem imel kaj skupnega s kakšno drugo osumljeno osebo, ki je sedaj na otoku, ali z kakšno osebo, ki je na svobodi. Ako nisem vsega povedal, kar so že itak vedeli, so me ujeli, tako kot so druge. Prestajanje kazni se je podaljšalo. A moram omeniti, da nihče iz uprave ni nikdar koga udaril. Imeli so svoje priliznjene biriče, ko so za njih tepli, izterjali izjave iz tistih, ki so dejansko še kaj skrivali, kar niso povedali. Nekateri so se kar sami pooblastili za pravičnike, toda to jim ni vedno koristilo, razen če jim je bila od uprave dodeljena tajna odgovornost, tudi z otoka niso bili pred časom odpuščeni, ker so s pretiranostjo in hinavščino hoteli dokazati zasliševalcem svojo vdanost Partiji. Tudi zasliševalci so bili do neke mere pošteni, ko so pri posameznikih ugotovili dvoličnjaštvo in jim zato niso dali zadoščenja. Ampak obratno. Hinavske dvoličnjake so s svojimi biriči namenoma odkrili pred kolektivom barake.

Boste brali, smo bili pri izpustitivi z Golega otoka na svobodo vsi brez razlike, razen zelo bolanih, poslani na udarniško delo za dva meseca. Po dvomesečnem brezplačnem delu smo bili izpuščeni domov. Tudi biriči zasliševalcev so šli skozi isti postopek, tudi če so pokazali posebno vdanost in zvestobo, za njih je bila tudi ista pesem.

Poznam nešteto takih dogodkov, ki jih ne bom nikoli pozabil, čeravno je preteklo več kot petdeset let. Še vidim rabeljske obraze dveh oseb, obadva Črnogorca, obadva po imenu Pero, katerima je Slovenija nudila izobraževanje na gospodarski fakulteti v Ljubljani. Na drugi strani vidim mladega Slovenca, po imenu Gorše Mirko, ki je bil študent diplomatske akademije moskovske fakultete in ki je bil po nesporazumu med obema državama na silo poslan nazaj v Slovenijo. Ali je zasliševalec imel kaj proti Goršetu, nisem nikoli zvedel. Prav gotovo pa vem, da je na koncu nekega zborovanja zvečer v baraki celotni kolektiv Goršeta obsodil, češ da je bil pasiven in kot so ga obtožili, da se je zvečer pri razpravi o razkrinkanju posmehoval, med tem ko smo vsi ostali navdušeno vzklikali Titu in Partiji. Tisti samopooblaščeni tožniki so dobili podporo kolektiva barake, saj jih je največ, še posebno iz južnovzhodne Jugoslavije, vedno jasno in glasno odobravalo zlo, pa tako je, slažemo se. Če so se dovolj glasno oglasili, posebno za zlo, je to bilo kot udeležba v diskusiji, pomenilo je da so pozorni, posebno ko je bilo govora o odkrivanju sovražnika. V primeru Goršeta so seveda to glasno dodali, slažemo se, ter tako pripomogli ujeti krvnega sovražnika naroda in Partije.

Vse, kar je Gorše zagrešil proti ljudstvu, državi in Partiji je bilo to, da se je posmehoval, če je bilo to sploh res, za kar so ga obtožili. Najbrže se je Goršetu naše početje zdelo preveč neumno. Saj smo bili kaznjenci, kaznovani od notranje uprave, a smo peli slavo vsem državnim predstavnikom Jugoslavije, še posebno Rankoviću, ministru za notranje zadeve, ki je bil odgovoren za Goli otok. Po obtožbi in soglasju kolektiva je bilo predlagano, da se z Goršetom fizično obračuna, kar je tudi kolektiv odobril. Omenjena dva, oba po imenu Pero, sta se prostovoljno javila, da to naredita. Goršeta so zvlekli v malo predsobico barake. Obadva sta že v naprej imela pripravljen kos lesa, ki sta ga v ta namen nekje na poti v barako pobrala. To ni bil gnil les, pač pa izdelan leseni kos z ostrimi vogali, katere so uporabljali za zabijanje v tla, ko so delali cesto. Iz sobe je bilo slišati udarce po Goršetu. Vrstila sta se eden za drugim, kot da bi cepci mlatili ajdo. Ubogi fant je zadrževal glasni jok in krik, toda glasno je stokal vsakikrat, ko so ga udarili z lesenim kosom. Ko se je obema zdelo, da je zadosti, so ga zopet zvlekli v barako zato, da smo ga lahko vsi videli. Malodušneža sta junaško stala ob strani, kot da sta premagala največjega leva. Bil je ostudni prizor.

Ali je napad na Goršeta naročil slovenski zasliševalec, ne vem. Vem pa, da so ga zdelali, da je res zaslužil usmiljenje. Naslednji dan sem se med delovnim počitkom usedel zraven Goršeta, ker se mi je smilil, in ga previdno in prikrito tolažil, pri čemer sem se bal, da me ne zatožijo, kar bi pomenilo da sem, kot on, zagrizen Stalinist, tako kot je bil on obtožen zvečer poprej. Kar bi pomenilo, da sem jaz na vrsti za fizični obračun, ker sem simpatiziral s pasivnežem, odnosno s sovražnikom naroda in Partije, kot so na otoku vsi vedno imeli na jeziku. V mojo tolažbo mi je Mirko Gorše samo zadovoljno pokimal. Bil je uvideven, razumel je, da tvegam lastno varnost. S svojo občutljivostjo in usmiljenjem sem kršil

glavno točko pogoja za izpustitev na svobodo. Tolaženje bi pomenilo, da sem pomagal sovražniku. Vsekakor je Gorše imel malo sreče, kar takrat bojkot, o katerem boste slišali, še ni bil izmišljen. Boste zvedeli, kaj bojkot pomeni.

Bojkot so si izmislili pri naslednjem slučaju slovenskega kaznjenca, ki sicer ni bil vreden toliko simpatije kot Gorše. Opisal bom, kako se je dr. Božo Kobe zapletel, ker je mislil da je pametnejši in da lahko napove prihodnost, tudi hvalil se je in se delal važnega. Ko smo prve dni na otoku delali še brez pravega reda, malo ali skoraj nič, smo se veliko med seboj pogovarjali. Tovariš dr. Kobe je bil pred arestom pomočnik javnega tožilca Slovenije. Dr Kobe se je delal važnega in nam, bil sem priča temu, poslušalcem, med drugim govoril, nič ne skrbite, ne bo dolgo, ko priplujejo ruske podmornice in nas odpeljejo v Sovjetsko zvezo. Kakšna želja, kakšna rešitev bi to bila, saj sem kasneje zvedel kako so v Sovjetski zvezi ravnali s političnimi priporniki, ko sem bral knjigo Aleksandra Solženicina. On je opisal početje sovjetske partijske policije NKVD, tudi za tiste, ki so na Golem otoku še vedno verjeli v sovjetski sistem.

Na Golem otoku so nam že takrat delno odkrili zahrbtno početje sovjetske protiljudske gonje, kot da naši jugoslovanski voditelji niso to poprej vedeli in navzlic tem sovjetskim nehumanim odnosom do nedolžnih žrtev, so naši vztrajali in sledili njihovemu sistemu. Na otoku so nam povedali, kako so Sovjeti pred svetovno vojno in po njej politično osumljene, ali iz same nevoščljivosti, vrgli v zapore pod najkrutejšimi pogoji, ne da bi oblasti imele najmanjše dokaze za njihovo protidržavno dejavnost, večina obtoženih je bila obsojena na insceniranih sodnih procesih in likvidiranih, s čemer so državni organi prikrivali neuspehe in nesposobnost sovjetske birokracije ter novega socialističnega sistema. Ti politični kaznjenci so bili žrtve, ki so s svojim življenjem plačali neuspeh Stalinove iluzije. Naši so bili milejši od Sovjetov, toda še vedno so ravnali protizakonito.

Naj opišem, kako se je končalo z dr. Kobetom, ki je želel, da bi ga podmornica odpeljala v Sovjetsko zvezo. Takrat Kobetovo prerokovanje o ruskih podmornicah ni bilo za nikogar pomembno in tudi ni bilo sprejeto resno. Kolikor je bil Kobe pameten, je bil desetkrat bolj neumen, ker si ni mislil, da tako govorjenje ne bo nikoli in nikjer koristno, saj je bil prav zaradi takega govorjenja, kot mi vsi ostali, pripeljan na otok. Kot sem omenil, so nas pogoji uprave popolnoma iznenadili, nekatere je pa to pognalo v borbo proti tako imenovanim sovražnikom Partije in ljudstva. Med nami je bilo tisočero izdajalcev, verjetno to nihče ni predvidel. Toda ko je prišlo do te preobrazbe, kjer je bila dolžnost vsakega, da se udeleži v diskusiji vsakodnevnega večernega razkrinkavanja in napadanja takoimenovanih sovražnikov, je nek Slovenec povedal kolektivu in zatožil bivšega pomočnika državnega tožilca dr. Kobeta, da nas je tolažil z obljubo prihoda ruskih podmornic.

Verjetno bi večina kaznjencev bila pripravljena oditi na podmornice, tudi če bi bile kitajske ali mehiške samo zato, da bi še rešili Golega otoka, ker tu ni kazalo nič dobrega. Sedaj ko smo že tukaj, ni drugega izhoda kot postati to kar uprava pričakuje in zahteva, ker samo ta pot nas pelje domov. Ko izpolnimo vse obveze z upanjem, da nas odpustijo, bomo spet mislili pa svoje in krenili svojo pot v lepšo prihodnost, pač ne več v tisto, katero smo si z narodno osvobodilno borbo namerili.

Nisem bil priča pri Kobetovih obtožbah, ker sem bil v drugi baraki, toda vem da je Kobetov prijatelj, Slovenec, ki se je samega sebe proglasil za javnega tožilca,po širši obrazložitvi kaj je od Kobeta slišal, poudaril češ, Kobe je trdil da je še vedno zagrizen simpatizer vzhodno evropskih držav na čelu s Sovjetsko zvezo, ter da želi biti prepeljan s podmornicami v Rusijo, kjer bi nadaljeval gonjo proti jugoslovanski komunistični Partiji in ljudstvu. Odlično povedano.

Vsa baraka se je tresla od veselega navdušenja. Verjetno je pomagalo pri tem navdušenju da je bil kriva žrtev Slovenec, bivši javni tožilec. Kaznjenci barake so bili kot krvi lačne zveri, vsi so se veselili trpljenja, ki ga bo obsojeni Kobe prestajal. Tudi mu niso dali prilike, da bi kaj izgovoril, pa saj tudi ne bi imel kaj. Hinavski sebičneži so dokazali globino hudobije in lastne krivice z upanjem, da če bo nekdo kaznovan, so oni na varnem, toda marsikateri, ki se je veselil, je kot žrtev padel pod isto sekiro in tedne kazni in šele po ponižni spovedi in pri tem, kar se je naučil, postal pametnejši. Kobeta so obsodili na

famozni otoški bojkot, katerega sem že omenil. Srečen bi bil, če bi me obsodili na bojkot v pravem smislu besede, ki pomeni, da ne smem z nikomer govoriti in da nihče ne sme govoriti z mano.

Na Golem otoku je bojkot pomenil nekaj čisto drugega, to je, da je bil kaznjenec kaznovan od drugih kaznjencev. Z nikomer ne sme govoriti in nihče ne sme govoriti z njim. Kaznjenec je bil ponižan in fizično mučen in na vsakdanjem delovnem mestu od vseh preziran. Bil je preganjan in zaničevan, ponavadi od dveh ali treh kaznjencev prostovoljcev, ki so mu tovorili bremena ali ukazovali, da mora sam pobirati, dvigovati in nositi velike skale brezsmiselno naokoli. Tak primer je bil z dr. Kobetom.

Bilo je meseca avgusta in sonce, kot ga poznamo v Dalmaciji. Kaznjenec dr. Kobe, bivši pomočnik javnega tožilca, je bil na odločilnem tožilskem stolčku in kdo ve koliko ljudi je po krivem obsodil na razna delovna kazenska gradbišča in zvesto služil Partiji. Sedaj je dobil tisto, kar je drugim predpisoval. Sedaj je bil sam žrtev ljudskega sodišča.

Imel sem priliko da ga večkrat vidim, saj so ga preganjali po vseh delovnih mestih. Oblečen je bil samo v dolge vojaške gate, odprte spredaj, saj gate niso imele gumbov, samo trak okoli pasu. Zakaj ni imel hlač, ne vem. Na prsih je z obema rokama držal zelo velik kamen. Med nogami mu je skozi odprtino gat viselo spolovilo. Prav gotovo so mu biriči povlekli spolovilo nalašč ven, da so ga pred drugimi kaznjenci smešili, pri čemer si ni mogel nič pomagati. Moral je držati in okoli nositi kamen, ni mu bilo dovoljeno, da bi ga spustil, ampak ga je moral nositi in hoditi naokoli brez prave smeri, samo da je nekam šel. Bil je znojen, ves umazan in teroriziran, preplašen, zaradi žeje dehidriran, okoli ust ves hrastav. Biriča sta ga porivala levo in desno, da je težko držal ravnotežje. Prosil je, ubijte me, ubijte me. To je bilo strašno fizično mučenje in najnizkotnejše ponižanje. Pri večernem političnem delu ni sodeloval, ampak je do polnoči, ali od polnoči pa do jutra, moral stati pri nočni kibli.

Tako življenje je prenašal okoli štiri tedne, dokler ni popolnoma onemogel. Po štirih tednih ga je kolektiv barake postavil na spovedniško mesto, kjer je bil oproščen. Kobe je bil tako ponižan, da nižje ni bilo mogoče. Vsa njegova vzvišenost je popolnoma izpuhtela. Gotovo bi bil pripravljen poklekniti in objemati noge vsakomur, čeravno so bile vse umazane. Spovedal se je svojih političnih grehov in napak ter nepremišljenega neumnega govorjenja. Medtem, ko je prenašal kazen, je imel priliko poslušati mnenja drugih kaznjencev in ugotoviti, kje je z njegovim napačnim mnenjem odšel iz pravega in edinega načina izgradnje socializma pod vodstvom edinega resničnega sistema, jugoslovanske komunistične Partije, kateri stoji na čelu veliki maršal Tito. Pod krutim pritiskom se lahko vse izsili ali potrdi.

Kobe je bil oproščen bojkota in je postal član kolektiva ali barake, kot se je na Golem otoku reklo. Izdelan je bil do skrajnosti in od takrat naprej je bil zelo redkobeseden.

Opomba lektorja: pomočnik državnega tožilca dr. Kobe je kasneje umrl na Golem otoku.

Naj še povem, da zvečer po vsakdanjem štetju nismo več smeli iz barake, zato je v sredini barake bila straniščna kibla, pri kateri so stali vsi tisti, ki so bili kaznovani od kaznjencev, to je bojkotaši, tudi po trije ali več. Eni so stali do polnoč in drugi pa do jutra. Kibla je imela vlogo da poniža kaznjence, kot otroci so morali stati zraven in gledati tistega, ki jo je ponoči uporabil za svojo potrebo. Poleg Kobeta je bilo še drugih sto ali več kaznjencev, ki so bili od kolektiva barake kaznovani.

Takoj po izreku kazni kolektiva je moral kaznovani zapustiti svoje mesto in oditi k straniščni kibli ter ostati tam, dokler je trajala večerna politična diskusija. Potem je bil tam buden do polnoči, ali od polnoči do jutra. Po zajtrku in jutranjem dnevnem redu je moral s moštvom barake na delo, kje so ga prevzeli biriči, ki so ga preganjali, kot sem povedal. Ko smo po nekaj urah dela imeli kratek počitek, je bil bojkotirani kar naprej preganjan, nikoli se ni smel usesti in se odpočiti. Edini čas, ko ni bil preganjan, je bil čas dnevnega obroka hrane, ki je bila enaka kot pri ostalih. To prenašanje kazni bojkota je bilo izredno kruto, Gorje tistemu, ki ga je to prizadelo.

Bil je tudi milejši bojkot, kjer je bila kazen brez preganjanja, toda kaznovani je moral vedno do polnoči, ali od polnoči do jutra, stati pri kibli in gledati, da ne bi kdo, ki je ponoči

šel na kiblo, mokril po podu. V takem primeru je kaznjenec imel pravico, da krivca zatoži starešini barake. Zelo velika odgovornost. Ta malo drugačen primer milejše kazni je bil v rabi kmalu potem, ko smo prišli na Goli otok, ko sistem še ni bil tako kruto voden, kot je bil kasneje.

Neki dan dan so zbrali vso slovensko mladino na otoku, to so bili večinoma študenti, največ prava in gospodarstva. Poklican sem bil zraven, čeprav nisem vedel, kaj se pripravlja. Baje je bilo to na pobudo zasliševalca. Glavno besedo so imeli priliznjenci in kazali so s prstom na več posameznikov, posebno še na enega, češ da je še zakrknjen in zaslepljen stalinist.

Ta mladenič je študiral na moskovski diplomatski šoli. Svetovali so mu, naj pogleda resnici v oči. Česa so ga obtožili, še danes ne vem. Obtoženi je samo molčal kot da potrjuje kar mu je bilo očitano. Na koncu je bil predlog, za katerega smo glasovali vsi, da se z njim fizično obračuna, kar pomeni, da ga pretepejo. Kdorkoli bi nasprotoval temu predlogu, bi to pomenilo, da podpira sovražni element. Obtoženi je še vedno sedel na tleh, kjer je bil ves čas obravnave, medtem ko smo vsi ostali stali. Vsi eden za drugim, smo šli mimo obtoženega in vsak od nas mu je pritisnil klofuto po obrazu. Prav pri tem se je lahko videlo, kdo je najhujši hinavec in zahrbtnež, kajti nekateri so mu pritisnili klofuto, da se je obtoženemu glava zavrtela. Tako so se hinavci plazili preko hrbtov svojih bližnjih k odpuščanju, kar so njim očitali.

Še danes vidim njihove hinavske obraze. Tudi jaz sem moral zamahniti, toda z udarcem sem se ga komaj dotaknil. Zakaj naj človeka udarim, če ga niti ne poznam, takrat sem ga prvič videl. Vedel sem, da bi moral udariti za mojo dobrobit. Ko so me opazovali, bi moral dobro zamahniti in udariti po človeku, toda vest mi ni to dovolila. Tudi drugi slovenski fantje so skoraj vsi pri udarcu zadržali roko. Ob tej priliki sem videl, da je večina Slovencev spoštovala Slovence, in da nismo bili tako hinavski, škodoželjni in sadistični kot ostali Jugoslovani, razen nekaj surovih pokvarjencev. To je tudi kazalo na to, da slovenski zastopnik UDV na otoku najbrže ni hotel deliti slovenske probleme z vsemi drugimi Jugoslovani. Če bi pri tej obtožbi proti temu slovenskemu mladeniču sodeloval ves kolektiv barake, bi mladenič prestajal tedne bojkota. Vsekakor sem bil zaradi njega zadovoljen, saj se je izvlekel iz obtožbe s tem, da je dobil nekaj klofut in da je imel vroča in rdeča lica.

Taki dogodki so se dogajali vsak dan desetinam ljudi. Tudi Martin, ki sem ga že prej omenil in ki bi za partijo dal življenje, je šel skozi podobno mučenje in kaznovanje, le da ni bil kruto preganjan. Kaj je krivega napravil? Martin je pri delu nekomu iz južnih republik zaupal, češ da ni Partiji ali državi napravil nobene krivice, kar je gotovo bilo res, vendar, posamezniki so čakali, da se bo kdo zapletel s svojimi besedami. Martin ne bi smel nikomur zaupati, da je bil po nedolžnem aretiran in zaprt. Človek, s katerim je Martin govoril, je sedaj imel priliko, da je Martinovo govorjenje na večerni diskusiji izdal kolektivu in s tem poskušal dokazovati svojo borbenost proti sovražniku. Kolektiv je Martina obsodil, češ, obtožuje Partijo in UDV, da zapira nedolžne ljudi, saj je naša UDV tako poštena, vestna in budna, da nikomur ne povzroči najmanjše škode, zato je nemogoče, da bi zaprli človeka, ki ni povzročil državi, narodu in Partiji nobene škode. Martina so obsodili na tri tedne bojkota brez preganjanja. S tem je kar dobro opravil, čeprav so ga zelo izčrpali s težkim fizičnim delom.

Preganjanje posameznikov se je dogajalo na vseh delovnih mestih. Kadarkoli in kjerkoli sem videl te žrtve, sem molčal, bil zaskrbljen in občutil globoko sočutje in usmiljenje. Bil sem v skrbeh, kaj pa če meni jezik zdrsne, tako kot na prostosti, čeprav za to ni bilo posebne nevarnosti. Na otoku sem bil drugačen. Govoril sem samo, kadar sem bil vprašan. Med drhaljo sem bil zelo redkobeseden, tudi nisem obvladal njihovega jezika, zato sem bil zadržan, da bi karkoli govoril. Tudi sami Slovenci smo, če so bili južnjaki prisotni, govorili bolj potiho, kot da imamo nek strah, da je naš slovenski jezik manj vreden od južnjaškega. Tako so se moje navade, predvsem zaradi nevarnosti, popolnoma spremenile. Ni bilo nevarnosti, da bi se s kom prerekal ali zaradi česarkoli kregal. Tako ni bilo nevarnosti, da bi bil predan biričem na mučenje zaradi mojega besedičenja. Poudariti moram, da se ni bilo mogoče izogniti in biti priča očitnemu trpljenju žrtev, ki največkrat niso povzročile prav nobene protiljudske krivice, kot so bili obtoženi, razen da so kaj zinili

in s tem zadovoljili drhal, zveri željne trpljenja drugega. Tako so hinavski dvoličneži sami sebe prali pred režimom.

Velikokrat me je skoraj trgalo v notranjosti telesa, ko sem brez prestanka ves dan na delu in pri vsaki diskusiji, a še posebno pri večerni prevzgoji vedno poslušal spet in spet ponovno poudarjanje, Partija, naša majka Partija, koja zna da bije i miluje, kot Bog v nebesih brezkončne slave, kot da bi bili zaljubljeni z neprestanim ponavljanjem: Partija. To so bile tako puste, prazne in pretirane besede, da sem jih težko prebavljal. Sto in sto krat sem se vprašal, je ta posrana Partija res tako vsem pri srcu, ali je namenjeno le za ušesa na otoku in za upravo kot dokaz, da smo politično dovolj zreli za odhod na prostost. Vse hvalisanje Partije je bila očitna politična hinavščina, ki je poleg vsakdanjega gorja še dodala skrajno napete živce. Nikoli nisem nikogar vprašal, ali res čuti to globoko ljubezen do te proklete dvolične slavoželjne komunistične Partije. Prav gotovo upravnik otoka in vsi ostali oficirji z jim vred niso peli take slave Partiji in bili tako zaljubljeni v njo kot mi kaznjenci.

Oficirji na otoku niso imeli nobenih ugodnosti, razen obilo hrane. Seveda so imeli priliko, da se odpeljejo na celino, ampak tudi tam so bili samo mali trgi, med njimi Crikvenica, ki je bilo največje naselje daleč naokoli. Bližje je bilo naselje Novi z eno ali dvema restavracijama, toda nudili niso prav nič, kot smo lahko videli, ko smo osvobojeni ob nedeljah zahajali tja, kjer so nas lahko obiskali tudi svojci.

Oprosti bralec, nisem še osvobojen, na žalost sem še na otoku, bolje da nadaljujem z dogodki po vrsti.

Ko smo po večerji po enournem prostem času bili nazaj v baraki na redni diskusiji, smo sedeli na pogradih in gledali, kaj se dogaja ali diskutira. Tisti, ki so bili kaznovani z bojkotom, so morali molče stati zraven kible. Po deseti uri zvečer so se luči v barakah ugasnile, nismo smeli več ven iz barak, zato je bila v baraki kibla in kaznjenci so bili odgovorni za to, da ni komu šla niti kapljica mimo kible na lesen pod. Tudi znanci so se izogibali drug drugega, da ne bi kdo v imenu borbe proti sovražniku, kaj omenil iz zapora ali pa še od prej. Če smo se med seboj pogovarjali, nismo vedeli kaj govoriti, ker si medsebojno nismo več zaupali, govorili smo hinavsko, izbrali isti predmet za pogovor, to je, vsak je sebe kritiziral in podcenjeval, tako da nismo nikomur dali priložnost, da nas kritizira ali obtoži. Opisal bom tipičen medsebojni prijateljski pogovor: neki Bosanec mi govori, z mojim obnašanjem na svobodi sem res zaslužil, da sem pošteno kaznovan, morali bi me ubiti, a glej, naša mati Partija mi je dala vse možnosti, da se popravim in da se zopet vrnem med poštene ljudi.

Le tako brezsmiselno govorjenje si lahko zaupal povprečnemu, tudi znanemu človeku, to je, da si sebe hinavsko obtoževal in podcenjeval.

Temu Bosancu, ki je bil izobražen, je bilo ime Ismet. Na otoku sva bila večkrat sama in tako postala prijatelja, ki si še vedno ne zaupata. Ismet mi je v svojem jeziku dejal, pa ja sam bio neki nevaljalo, trebali so me ubiti, i evo, naša Komunistička Partija me je spasila iz govna. Dala mi je priliku, da opet postanem pošten človek. Leta 1951 sem se z Ismetom srečal v Trstu. Takoj sva se prepoznala. Tudi on je ob prvi priliki pobegnil čez mejo in kot emigrant prišel v Avstralijo. V Trstu se mi je Ismet skoraj opravičil, kar sicer ni bilo potrebno, saj sem že opisal, kako smo na otoku vsi govorili iste nesmiselnosti zato, da smo se obvarovali pred nepričakovanimi izdajalci. Ismet mi je rekel, izvini što sam ti na otoku, još se sječam, govorio gluposti, ma šta sam hteo, kad u ono vreme ni svojemu rodjenemu bratu nisi mogao ništa poveriti. To je bilo dejansko res, tudi svojega brata bi najbrže sumil, kot je mene.

Ponoči ni smel nihče iz barake, čeravno je bila vsenaokrog štiri metre široka in dva metra visoka bodeča žica. Okoli deset metrov izven nje so bili zgrajeni kamniti bunkerji, kjer so ponoči bili miličniki z mitraljezi, naperjenimi na nas.

Ko je kolektiv barake razpravljal o političnih dogodkih v državi in tujini, je nekdo, ki je imel bolj vpliven položaj, bral beograjsko Borbo, ki je bila običajno že najmanj teden dni stara. Brani članki so se ponavadi nanašali na protijugoslovansko gonjo vzhodnoevropskih komunističnih držav. O vsebini članka je potem potekala nadzorovana politična razprava,

katere se je moral udeležiti vsak kaznjenec. Če se je kdo izogibal razprave, največkrat zato, ker je bil sramežljiv ali ni vedel kaj povedati, je bil obtožen za pasivneža, ali še hujše, da prikriva in zanika krivice, ki jih je povzročil Partiji. Mnogokrat se je kdo udeležil razprave, pa ne zato ker bi tako mislil, pač pa zaradi prisile, zato se je v razpravi nerodno ali napačno izrazil, nakar je moral prestati različne kazni. To se je tudi, kot bom kasneje opisal, meni zgodilo.

Kaznjenci, ki so prišli na otok dva meseca za nami, so morali v razpravi čim preje povedati, kakšen politični odnos imajo do jugoslovanskega politbiroja in do Informbiroja in Stalina. Med razpravo je bilo slišati, kako so zunaj barake nekoga pretepali, žrtev je vpila od bolečine, medtem so slišali ukaze: samo čuti! In potem spet udarec, in spet, samo čuti! Vsi v baraki smo to poslušali, ne da bi kdorkoli kaj rekel. Pretepačem je bilo dovoljeno, da so pred barako pretepali druge kaznjence. Zakaj so jih pretepali, ne vem, bilo jih je več na eno žrtev, verjetno so imeli ukaz zasliševalca, da izvlečejo kaj iz žrtve. Ti nizkotni sadistični in sebični priliznjenci so bili pripravljeni opraviti vse umazano delo za zasliševalca, tudi žrtev fizično pohabiti, da bi se sami uveljavili. Najbrže je bilo mnogo takih, ki so rade volje izvrševali umazano delo zasliševalca v upanju, da bodo njihove lastne pregrehe pozabljene in da bodo, ko bodo izpuščeni, spet vodilni komunistični razred. No, to je bilo prazno upanje, wishful thinking, kot pravimo po angleško. V tem pogledu spoštujem našega slovenskega zasliševalca, ker ni bil tipični udbovski sadist.

Opisal bom še en primer bojkota Slovenca, ki je bil pripeljan na otok dva meseca za nami, to je bil drugi transport iz Ljubljane. To je bil dr. Cene Logar, ki je predaval dialektični materializem na ljubljanski univerzi. Ta gospod si je predstavljal, da je pametnejši kot vsi ostali na Golem otoku. Prav gotovo je bil zelo naiven, kot nas večina kaznjencev, dokler nismo ugotovili, kaj nas čaka, če smo naivni in pošteni. Profesor Logar je mislil, da lahko teoretično prepriča vse kaznjence v baraki, da njegova dialektična teorija opravičuje kritiko sovjetske propagande. Moram povedati, da dr. Logar ni bil govornik, ki bi se lahko primerjal z južnjaki, katerim se je jezik vrtel kot namazan. Govoril je slovensko, zato so ga prekinili, še preden je s svojim počasnim prepričevanjem utegnil povedati, kaj misli. Proglašen je bil, za kar je bilo takrat v Jugoslaviji politično najslabše in najbolj nevarno, da je nevaren narodu in Partiji.

On je bil edini, ki je poskusil uporabiti teorijo dialektičnega materializma. Takoj po obsodbi bojkota je moral stari ob nočni kibli, kar je trajalo štiri tedne. Ne vem kako se je zagovarjal, predno je postal član kolektiva. Vem , bil sem priča, kako je kaznjenec dr. Logar nosil kamenje sem in tja in kako so ga biriči preganjali, tako kot dr. Kobeta. Čudil sem se njegovemu junaštvu, napravil je vse, kot mu je bilo ukazano, ne glede na to kako poniževalno in naporno delo je bilo, brez ene same besede. Imel sem vtis, da so bili preganjalci v nekakšni zadregi, ker niso mogli dr. Logarja niti fizično niti umsko zlomiti tako, kot so prej dr. Kobeta. Najbrže jim je bilo rečeno, kaj lahko in kaj ne smejo z njim početi. Dr. Logar se je tega zavedal in se zato ni dal premagati.

Spomnim se, kako je dr. Logar užival svoj obrok hrane. Kot sem že povedal, ob času dnevnega obroka kaznjenca ni bilo dovoljeno preganjati.

Dr. Logar je sedel na tleh ob zidu in prav počasi zajemal z žlico, zlomil košček kruha v svojo menažko, kot da je doma v svoji jedilnici, medtem ko so nekaj metrov stran sedeli njegovi biriči, ki so svoj obrok že zdavnaj požrli in sedaj niso vedeli, kaj početi, samo molčali so. Menda bi se ga najrajši rešili, toda delo biriča je bilo veliko lažje kot pa samo fizično delo. Zdelo se mi je, da so v zadregi, ker dr. Logar se ni pustil premotiti, bilo je tako kot da ima dr. Logar biriče pod kontrolo, in ne oni njega. Dr. Logar je imel na otoku še tri mlajše brate, intelektualce, ki so prišli na otok takrat kot jaz, to je dva meseca pred njim. Seveda so se bratje obnašali, kot da nimajo nič skupnega s starejšim bratom, bili so skesani člani kolektiva, medtem ko je starejši brat, kot je bilo rečeno na otoku, zabil materi Partiji nož v hrbet. Njegovi bratje so morali za svojo lastno varnost gledati na starejšega brata kot na sovražnika. En brat je preganjan, mučen in ponižan, med tem ko drugi trije gledajo stran in si ne upajo nič.

Dejstvo je, da niso mogli prav nič pomagati. Karkoli bi napravili bi še poslabšali svoj lastni položaj, ne da bi bratu pomagali. Nisem bil z njimi, toda predstavljam si, kako hudo je bilo

to prenašati, to je, srečati se s starejšim bratom, katerega nisi videl več kot leto dni, in namesto da bi ga bratovsko objeli, se moraš obrniti stran, da zadovoljiš Partijo, režim in podle sozapornike.

Upam, da bralec razume takratni politični in socialni režim, kjer posameznik, brat, sestra, oče ali mati pred Partijo in državo ni predstavljal popolnoma nič.

Martin, o katerem sem pisal že ob prihodu v zapor in kasneje v ladji, ki nas je pripeljala na otok, je bil vzgojen v takem prepričanju, češ Partija je prva. In mati Partija ga je nagradila za popolno zvestobo tako, da so ga aretirali, ker je govoril resnico. Čeprav nisem soglašal z njegovim pripovedovanjem, češ, dal bi življenje za Partijo, ta je prva, družina je bila na drugem mestu. Ubogi Martin. Ni bil kriv tega, bil je preveč naiven, imel sem ga rad, tudi spoštoval sem ga kot dobrega in iskrenega prijatelja, toda v začetku se mi je to njegovo mišljenje upiralo. Kako je mogoče biti tako kratkoviden in tako zvest neki samooklicani politični organizaciji, katere glavni namen je, vladati za vsako ceno, brez ozira na žrtve. Teh žrtev nikoli ni bilo dovolj. Martin bi dal vse za Partijo. Zakaj, ne vem, in če je veliko takih neumnežev, ki so pripravljeni žrtvovati sebe, nagovarjati k tem še druge in zahtevati vse v korist Partije, potem ni presenetljivo, da tej samooklicani organizaciji ni nikdar dovolj slave in zahtev po hvaležnosti. Ne vem, to je tako kot biti zaljubljen v žensko, noreti za njo in ji dati vse, in ko si dal vse, prejeti klofuto, ker nimaš več kaj nuditi. Martin se je otoku pošteno spovedal, kar je imel na vesti in bil kaznovan z bojkotom zato, ker je povedal, da bi dal življenje za Partijo, da ji je bil zvest, da ni napravil nobene krivice ne državi, ne narodu in ne Partiji. Vendar je bil aretiran in poslan na otok za prevzgojo. Kolektiv je dejal, da laže, da kleveta Partijo in UDV, ker pravi, da ta aretira in zapira ljudi brez razloga. Noben zagovor ni pomagal.

Bojkot brez preganjanja je Martin prenašal tri tedne. Ko sem Martina videl kopati neko luknjo s krampom, ki ni služila ničemer, nisem vedel, da je kaznovan in ko sem ga nagovoril, mi je samo namignil, naj grem naprej, da kdo ne vidi, da se z njim pogovarjam. Ubogi Martin, vse kar je bilo z njim narobe je bilo, da je bil pošten. Omenil sem nekaj takih primerov, ki so se pripetili Slovencem. Sicer so pa bili taki in podobni dogodki na dnevnem redu, niso me zanimali, čutil sem pa usmiljenje, čeprav oseb nisem poznal.

Na otoku ni bilo nobene vode, zato so jo dovažali s cisterno. Ena cisterna je bila stalno v pristanišču, medtem ko je bila druga na poti. Omenil sem, da smo z ladje Punat sli po leseni deski na cisterno in od tod na obalo. Ta način dostopa na obalo je trajal vse dokler nismo naredili pomol iz velikih skal, ki jih na otoku ni manjkalo. Velike skale so bile najprej primerno oklesane in potem vgrajene v pomol.

Vodo so nosili iz cistern v kuhinjo v kotlih. Kotel je imel dva ročaja, skozi je bil postavljen lesen drog. Tako sta dva zapornika nosila kotel, ki je bil do tretjine napolnjen z vodo. Teh zapornikov je bilo okoli dvajset, skupaj z vodjo. To je bila posebna delovna skupina, ki je nosila in bila vedno skupaj. Za pekarno so nosili vodo v lavorjih. Tu sem delal tudi jaz, na žalost le kakih pet tednov. Pri nošenju vode smo od šefa pekarne tu in tam dobili kakšen hlebec kruha, ki ni bil pravilno oblikovan, tako da ga ni bilo mogoče pravilno razdeliti. Pek, ki je bil tudi kaznjenec, je dal vsakemu vodonoscu enak kos, čeprav to ni bilo dovoljeno.

Vodonosci smo bili kot otroci, buljili smo v peka, kdaj nam bo dal kaj kruha, ki je bil več vreden kot pa zlato. Pek je bil previden, kruha ni kar tako razdajal, ker se je bal, raje je dobro delal, da je bil pod streho in imel poln želodec kruha. Ni večje sreče, če si že v kazenskem taborišču, kjer je stalno pomanjkanje hrane, da si dodeljen za delo v kuhinji ali pekarni, kjer moraš seveda delo ceniti in biti pameten.

Opisal bom primer požrešnosti ali lakote, kakor si bo to tolmačil bralec. Delal sem, kot sem dejal, kot nosilec vode le nekaj tednov. Ne vem zakaj se je slovenski zasliševalec odločil, da me pošlje na to privilegirano delo. Nosilci vode za pekarno smo na posebnih nosilih vsak dan nosili kruh, ki je bil okusnejši od našega, v oficirsko jedilnico, ki je bila za vse oficirje vseh republiških UDB.

Oficirji, pred katerimi smo vedno ob srečanju moral sneti kapo, so imeli hrane, kolikor so želeli, zato so ostanke hrane in kruha puščali na mizah. Oficirski kuharji in strežniki, ki so

bili kaznjenci, so te ostanke hrane metali v zaboj, ki ga je prevzel svinjar in odnesel svinjam, ki so dobile, kar niso on in njegovi prijatelji pojedli. Med nosilci vode sta bila nek musliman in Črnogorec, ki je bil stalni član skupine vodonoscev, zato se je obnašal kot nek vodja. Črnogorec je poznal ves krog ljudi v oficirski kuhinji in jedilnici, zato je vedel, koga lahko vpraša in šef kuhinje mu je dovolil, da odnesemo ostanke kruha in nekaj kosti, kar je bilo namenjeno svinjam. Vzeli smo vrečo in vse skupaj vrgli na prazna nosila in odnesli proč od pekarne, ki je bila oddaljena kakšnih 200 metrov od oficirske kuhinje.

Ob pekarni je bil trimetrski nasip, kjer se je dalo skriti. Bolje je, da si previden, najmanjše dejanje lahko postane problem, temu se je treba izogibati na vsakem koraku. Posebno še, če imamo opravka s kakšno hrano. Črnogorec je razprostrl vrečo, kjer so bile vse dobrote oficirskih ostankov. Usedli smo se na tla, jaz zraven muslimana, ki se je vedno hvalil s tem, v kakšnih dobrih odnosih je z zasliševalcem. Nisem se mogel več vzdržati, hvalisanja sem imel dovolj, in sem rekel, če te ima zasliševalec tako rad, zakaj te ne pošlje nazaj v Bosno. Bosanec je sarkastično odgovoril, pa ti Slovenac si mi največi idiot što postoji. Nič zato.

Nazaj k oficirskim ostankom. Če si lačen, se ponižaš. Vsi trije smo sedeli kot mačke okoli vrele kaše in čakali, kaj dobimo. Naš glavni vodar je razgrnil vrečo, v njej so bili večji in manjši kosi kruha in drobtine. Nestrpno kot dva mačka sva čakala, ko je vodja delil in za vsakega napravil en kupček. Koščki so postajali vedno manjši dokler ni delil koščke, velike kot lešnik. Ko je prišel do drobtin, je nastavil svojo roko, stresel drobtine vanjo in jih stlačil skupaj z dlakami žakljevine v usta rekoč, to ću ja da pojedem. Vsi trije smo stlačili svoj kupček v žepe in zadovoljni vzeli žlofodurje, kot pri nas pravimo takim posodam, ter po stezi odšli nazaj k cisterni po vodo. Cisterno je stalno varoval miličnik, zato da ne bi kdo po nepotrebnem tratil vodo. Ko smo šli proti cisterni s praznimi posodami sem z eno roko segel v žep, pogledal naokrog kot ptica, ki se pase, in če ni nihče gledal, sem se počutil varen in pojedel košček kruha.

Prav gotovo bo bralca zanimalo, koliko kruha smo dobili na dan. Kruh je bil glavna jed. Dobili smo ga trikrat na dan po en košček. Kruh je bil v obliki štruce, na sredini široke kakšnih 12, dolge kakšnih 25 centimetrov, okrogli konci so bili seveda ožji. Nek kaznjenec je bil določen samo za rezanje kruha. Štruce je zrezal na osem čim bolj enakih delov, čeprav vsi kosi niso nam izgledali enaki, končna krajca sta bila ožja, vendar daljša. Kruh je običajno delil starešina barake, vzel je štruco v roke in jo začel lomiti in dal kos vsakemu po vrsti. Vsi smo imeli rajši konec štruce, ker je krajec imel skorjo in bil bolj okusen, pa tudi zdel se nam je večji. Pri vsakem obroku hrane smo kot uboga vojska šli po vrsti in najprej dobili iz kotla pol porcije fižolove juhe, potem pa kos kruha. Vsi smo že od daleč gledali v košaro kruha in vnaprej računali, kateri kos bomo dobili, če sem dobil konec štruce, sem z veseljem to vedel že štiri ali pet ljudi vnaprej.

Naj povem, kaj smo še dobili. V začetku so nam dvakrat na dan dali polovico vojaške porcije kuhanega ječmena in košček kruha, brez kvasa, tako da je izgledal in bil gost kot milo, toda bil je užiten, le da bi ga bilo dovolj. Potem smo dobivali dvakrat dnevno fižolovo juho. Fižola je bilo, če sem imel srečo, za dve žlici, kruh se je izboljšal ker so začeli uporabljati kvas in tako smo pri vsaki jedi dobili kos okusnega pšeničnega kruha. To je trajalo kakšnih šest mesecev, potem so na otok pripeljali ovce za oficirsko kuhinjo, in tu in tam vrgli kakšno ovčjo kost tudi za nas. Vsekakor je fižol bil boljši z okusom ovčjih kosti in masti. Doma so dejali, da je fižol meso ubogih ljudi. To je res, vendar ga ni bilo dovolj za fizično delo. Zelo je primanjkoval vitamina C, zato se je veliko kaznjencev lotila delna slepota in izpadali so jim zobje.

Ko se je to pojavilo so nekateri vodilni kaznjenci hoteli to prikazati kot simuliranje, zato so tiste, ki so se pritoževali, zbrali zvečer, jih odpeljali stran in jim ukazali, naj pridejo nazaj. Seveda so vsi prišli nazaj, zato so bili zasmehovani. Dobro da so med kaznjenci bili tudi zdravniki, ki so vedeli, kaj se dogaja. Bilo je nekih pet slovenskih zdravnikov, ki so ugotovili, da je to pomanjkanje vitaminov, zato sem, ko sem to zvedel, utrgal in jedel travo. Uprava taborišča je to ocenila kot precej resen problem. Čez nekaj časa smo dobili

nekaj kislih paradižnikov, dva na osebo. Potem je priplula ladja Punat, ki je bila polna zelja. Ponoči so iskali prostovoljce za raztovarjanje zelja. Pa zelje je za jesti, ima mnogo vitaminov, katere jaz nujno potrebujem, sem si mislil.

Ni bila moja navada, da bi se javljal na prostovoljno delo, da bi zadovoljil vodečo zaporniško drhal, ki ni delala, ampak samo ukazovala in nadzorovala. Toda tokrat sem mislil na svojo korist, zato sem se javil in ko smo korakali proti pristanišču, sem bil med prvimi, zato da bom lahko skočil v notranjost ladje. Če ne pridem tja, sem samo zapravil prosti nočni čas. Ko smo prišli na palubo, sem kot priden delavec brez čakanja skočil v temno ladijsko skladišče, saj sem ladjo že dobro poznal, in meter in pol globoko sem pristal na zelju. Zagrabil sem zelnati list in takoj z njim v usta. Hitro sem podajal zelnate glave človeku na vrhu, a ne predno sem odtrgal en list. Ali je bil zelen ali gnil, nisem mogel videti, saj ni bilo prav nič važno, in če je bil zraven kakšen majhen polžek, toliko bolje, toda tega nisem vedel, ker ni bilo časa in ker je bila tema. Stlačil sem v usta vse, kar mi je prišlo pod roko, ker sem vedel da ne bo dolgo trajalo, dokler se ne bo začel prepir zaradi nevoščljivosti med kaznjenci na palubi. Seveda so na vrhu, kjer je bilo vse razsvetljeno, brez dvoma sumili, da kdor je v temi, lahko to izkoristi in je zelje, toda nismo mogli nič, ker niso videli niti slišali. Zgoraj v svetlobi so si podajali zelnate glave po tekočem traku iz rok v roke, ne da bi si upali odtrgati en list, čeprav so jim seveda tekle sline. Toda zavedali so se posledic, če kdo to naredi, bo obsojen in kaznovan. Taka je bila pač otoška politika.

Naj se bralec smeji moji skromni želji po surovem zelju. Potreboval sem vitamine, ki jih nekaj mesecev sploh nismo dobili v hrani. Ko sem se po kakšnih petnajstih minutah v največji tišini in hitro nahrustal umazanega in gnilega zelja, sem vtaknil še nekaj listov v žep, ko so, kot pričakovano, zgoraj začeli eden drugega obtoževati, da jedo zelje. Posebno nas tiste, ki smo delali v temi, so obtoževali da krademo hrano tovarišem, kar me ni nič presenetilo. Nekatere so popisali, vendar jaz sem hitro delal in še hitreje jedel. Ko sem imel dovolj zelja v želodcu sem veselo skočil na palubo, pa skoči ti noter, sem nekomu dejal in prevzel njegovo mesto, podajati zeljnate glave naprej. Težko prenašam pomanjkanje zraka, sem se delal poštenega. Tisti, ki so jih popisali, so naslednji dan morali delati posebno težka dela. Jaz sem bil zelja poln, da mi je napenjalo želodec, vendar brez posledic. Naslednji dan sem moral na potrebo. Nikoli prej se mi ni zgodilo kaj takega, poiskal sem si prostor za skalami in že skoraj pozabil, da sem se prejšnji dan najedel zelja.

Moral sem vprašati miličnika, če grem lahko na stran. Ko sem čepel je iz mene padlo veliko, takoj sem zavohal kravji gnoj. Presenečen voham, saj je nemogoče, na otoku kolikor vem, ni krav, saj ne bi imele kaj jesti. Kmalu sem pa ugotovil, kaj je po kravje smrdelo, moj odpadek je smrdel po kravjem blatu, seveda, ker sem jedel kar krave jedo. Oprostite temu, vendar to je bilo tako. Niso nas stradali do onemoglosti, pač pa smo delali do skrajnosti in bili miselno in živčno skrajno napeti, kajti moral sem pri vsaki priliki, z vsako osebo na delu ali zvečer v baraki, pri prisili kulturnega dela in pri vsaki besedi biti pozoren, da primerno govorim, da ne bi sebi povzročil težave. Stalno nas je skrbelo, kdaj bomo izpuščeni, povrhu smo bili umazani kot svinje, saj se nismo mogli osnažiti in pozimi smo bili polni mrčesa, kar bom še opisal. Vse to je zahtevalo veliko moči, zato bi pojedli trikrat več kot smo dobili, toda če bi se kdo komu pritoževal, da je lačen, bi bil izdan kolektivu, bil bi kritiziran in kaznovan, češ da izziva mater Partijo, ki nas je rešila iz blata. Pravili so nam, da je lakota samo psihološka. Vendar, moja normalna teža je bila okoli 85 kilogramov. Na otoku sem imel 60 kilogramov, kar pomeni, da lakota ni bila psihološka.

Kulturno delo

Opisal bom drugi pogoj za izpustitev na svobodo, to je kulturno delo, ki sicer ni bilo tako pomembno kot odkrivanje sovražnika, vendar kulturno delo mi bo pripomoglo, kot je upravnik taborišča poudaril, da pridem na svobodo. Sicer ne vem, ali bo samo kulturno

delo zadostovalo, ne da bi odkrival protiljudske sovražnike, poleg samega fizičnega dela. Na nobeno obljubo uprave se ne morem zanašati, treba je biti ponižen, potrpežljiv in delati s pametjo in upanjem, da se nekoč rešim te nesmiselne zarote. Na kulturnem in prosvetnem delu sem bil bolj aktiven kot v iskanju sovražnika, kajti politika in odkrivanje sovražnika za vsakim kamnom ni bil enostaven problem, tu so z eno samo napačno izraženo besedo posamezniki padali v luknjo, katero so kopali drugim.

V politiziranju se nisem mogel primerjati z južnimi veljaki, Titova integracija je bila v polnem zamahu, Govori srbski, pol sveta te bo razumel, to je bila jugoslovanska kultura. Govorilo se je v srbohrvaščini, ki jo nisem obvladal, in tudi zato sem bil v zadregi. Bilo me je sram, ponavljati kar so že drugi povedali, kaj novega povedati nisem vedel, zato sem se v čim večji meri udejstvoval pri kulturnem delu, kjer sem imel nekaj izkušenj in sposobnosti, tudi previdnost tu ni bila potrebna, delal sem kar je uprava želela in tako brez velike muke zadovoljeval našega slovenskega zastopnika. Vsak uspeh je pomenil zadoščenje, tako da sem včasih skoraj pozabil, da sem proti svoji volji in protizakonito na tem pustem otoku. Kulturno delo se je začelo tako, da je kmalu po prihodu na otok bil ustanovljen jugoslovanski pevski zbor, takoj nato pa še nacionalni zbori vseh jugoslovanskih republik. Priključil sem se jugoslovanskemu in slovenskemu zboru. Jugoslovanskega je vodil član beograjskega gledališča, slovenskega pa bivši urednik Poročevalca in Ljubljane.

Nekateri kaznjenci iz južnih republik so bili člani narodnih gledališč in so takoj začeli sestavljati nove pesmi in melodije, ki so ustrezale trenutnim pogojem, to je, s pesmijo so obsojali same sebe, tako kot v medsebojnih pogovorih. Če bi danes normalen človek prepeval takratne otoške pesmi bi se smejal, ali pa poklical rešilca iz norišnice,, toda na otoku smo to sprejeli kot popolnoma normalno, ne da bi komurkoli omenili, da so pesmi brez vsake vrednosti, lahko bi rekel, bedaste. Le ljudje z opranimi možgani bi to lahko dojemali kot normalno. No, mi smo pripadali temu sloju z opranimi možgani. Najbolj popularen je bil nek Mihajlović iz beograjskega gledališča. Ker je šepal, je bil stalni čistilec upravnih stanovanj. Kot je Mihajlović pripovedoval, kaznjenci, ki se želijo uveljaviti v kulturnem delu, mi prinašajo besedila, jaz pa poskusim sestaviti odgovarjajočo melodijo.

Ko sem sam in pogrinjam oficirske postelje in pometam, se lahko koncentriram, dokler mi na misel ne pride melodija, nekajkrat jo poskusim, potem vzamem papir cementne vreče, ker drugega ni. Njegov svinčnik ni bil daljši od štirih centimetrov, gotovo ga je kje pobral, in z njim si je zapisoval muzikalne note. Navedel bom besedilo v srbohrvaščini, eno izmed mnogih, saj so bile vse enake, obsodba samih sebe, slava Partiji in vodstvu, preobrazba, kesanje in želja po svobodi.

Nama naša Partija svu mogučnost dala

Ispraviti greške sve, oprati se srama

Izdaju smo vršili, krivim putem išli

Tek smo svoga naroda izdajnici bili

Brigade hej brigade s Titom v boj

Proti klevetnika i svih izdajnika

Naše majke Partije

Sad na radilištu treba svi da znadu

Izgradit se moramo za Titovu armadu

Brigadu smo stvorili borbenu i snažnu

Spremni saj da vodi boj i da brani narod svoj.

Brigade hej brigade se ponavlja.

Kadar smo praznovali jugoslovanske državne praznike, smo po delu zvečer priredili slavnosti, kjer so nastopali pevski zbori vseh narodov Jugoslavije, nastopali smo tudi posamezno kot solisti. Nikdar prej nisem nastopal, ker me je bilo sram, toda na otoku sem se tega znebil. Prav gotovo je zasliševalec vedel, da sem pel v nekem invalidskem

pevskem zboru, zato ne bi bilo prav, da ne pokažem kaj znam, bil bi pasiven, zato sem se vsilil v to delo, saj mi to utegne pomagati, da pridem na svobodo. Nisem iskreno čutil kar sem počel, saj sem v žepu kazal figo zasliševalcu, toda to sem počel v upanju, da mi bo to v pomoč, da pridem domov.

Na otoku nismo imeli niti enega muzikalnega inštrumenta, niti koščka običajnega papirja.

V začetku je vodil slovenski pevski zbor bivši urednik Slovenskega poročevalca. Ker je na srečo ali nesrečo zbolel za tuberkulozo, ga nenadoma ni bilo več, baje je bil poslan domov, čeprav o tem ne vem nič. Slovenci smo imeli kar dober pevski zbor vendar sedaj smo ostali brez vodje. Ker sem nekoliko glasbeno nadarjen sem izkoristil priliko in prevzel zbor. Po spominu sem učil posamezne glasove, saj sem bil nekaj let nazaj član dobro znanega pevskega zbora, ostali pevci v zboru so se pa tudi sami prizadevali, da bi bili dobri, tako kot jaz sam, da bi s kulturnim delom dokazali, da so se politično spremenili. Vsi pevci smo bili Slovenci, bivši vojaški oficirji, politični in gospodarski delavci, šolski in gimnazijski učitelji. Bilo nas je okoli dvajset in pri delu nismo imeli nobenih problemov. Vsak se je potrudil, kolikor je le bilo mogoče, saj nam je to bilo življenjskega pomena. Moram zbor pohvaliti, kaznjenci drugih narodnosti so govorili, češ slovenski zbor najlepše poje. Sam sem ob neki priliki pel solo, Mi smo mladi bataljoni, in tudi druge pesmi.

Vsi člani zbora so me spoštovali kot da sem kak talentirani profesor glasbe. Če ne bi bili na otoku, bi me ti gospodje najbrže poslali nekam, saj sem bil po činu in delovni izobrazbi zadnji. Toda na otoku, kjer smo bili vsi odvisni od navdušenja, ki smo ga kazali, je bilo drugače. Sami zase, če govorim o sebi, čeprav menim da sem imel iste občutke kot vsi ostali, smo bili potrti in žalostni, prokleto hudi in razočarani nad režimom, kar pa na zunaj nismo nikoli pokazali. Ko smo peli za vse zapornike na otoku, smo bili nasmejani, kot da je od tega odvisno, koliko nam bodo plačali. Navdušeno smo peli znane partizanske pesmi, da dokažemo režimu, kako smo sami nase hudi, ker smo užalili mater Partijo. Če bralec ne razume, kako se dokaže lastna hudobnost, bom to opisal.

Ker sem se pregrešil napram režimu in Partiji, ker sem užalil Partijo, njeno vodstvo in narod, moram biti sam na sebe zelo jezen. Maščevati se moram nad samim seboj. Če sem spregledal globino izdaje in se politično spremenil, moram žrtvovati samega sebe s pretiranim fizičnim delom, pa četudi obnemorem. To je bil dokaz lastnega priznanja krivic, ki sem jih povzročil. Poleg tega moraš biti aktiven pri odkrivanju sovražnika. Nikdar pokazati nejevoljo, niti na kulturnem, niti političnem, niti fizičnem delu, ampak vedno kazati navdušenje, najprej za Partijo in obstoječi režim. Tukaj je bila same ena Partija, samo en režim in en sam bog: Tito. Amen. Vse to je izgledalo na zunaj, sam zase je pa vsak mislil svoje. Vse so vodili pooblaščeni kaznjenci, ki niso fizično delali in zato za njih ni bil noben problem, to zahtevati in navduševati, njim osebno ni bilo treba dokazovati, kar so od nas zahtevali. Za upravo otoka so bili heroji, za nas kaznjence pa pravi oportunisti, brezobzirni dvolični hinavci, ki so to počeli za lastno korist.

Naš slovenski pevski zbor na otoku je bil najboljši izmed vseh ostalih jugoslovanskih zborov in je bil prav gotovo v ponos slovenski UDBi, zato menim, da so bili malo popustljivi glede iskanja sovražnikov in osebnih izpovedi. Sicer sem se pa tu kasneje zapletel brez potrebe, kot bom povedal.

Fizično delo

Tretji pogoj za izpustitev je bilo žrtvovanje in navdušenje pri fizičnem delu. Moram povedati, da je delo bilo zelo naporno. Navidez tega vodstvo taborišča ni zahtevalo, pač pa je to preneslo na vodje kolektivov barak in na kaznjence, ki so vodili delo. Tem ni bilo treba delati, zahtevali pa so od kaznjencev vedno več, nikoli jim ni bilo dovolj. Moramo doseči več, da bomo boljši od ostalih barak, smo vedno slišali. Kot da nas bodo poslali domov, če bomo najboljši, za kar pa seveda ni bilo upanja. Bilo je strašno gledati kako so mladi ljudje drveli z nosili, naloženimi z zemljo in kamenjem, v strm breg in potem s

praznimi čim hitreje po drugi tovor. Delali smo šest dni na teden in še danes se sprašujem, kako je to bilo mogoče. Za nadzor dela in vsakega posameznika je bil odgovoren človek, ki si je zapisoval, koliko posameznik dnevno naredil. Na koncu delovnega dne so bili najboljši pohvaljeni, najslabši pa grajani, zato seveda nihče ni hotel biti najslabši.

V takem sistemu pride do nesmiselnega tekmovanja in do nezdravega odnosa med kaznjenci. V tem je vodstvo zelo uspelo. Pri fizičnem delu sem imel precej sreče, ker sem bil med vojno ranjen v roke in noge, zato na otoku nisem bil dodeljen za težko fizično delo. To se je zgodilo nekaj tednov po prihodu na otok. Vsi, ki smo bili vojni invalidi, smo morali pred upravnika gradbišča Mermer, kot so uradno imenovali to kazensko taborišče. Upravnik je kraljeval nad vsemi. Ko smo se invalidi zvrstili pred njim, je vsak povedal, kje in kako je bil ranjen in poškodovan. No, uprava je to itak vedela. Upravnik se je proglasil za invalidskega ocenjevalca. Od njega je bilo odvisno, če boš dodeljen na lažje delo ali ne. On je odločal, kar je bilo zame ugodno.

Bilo nas je nekih dvajset, ki smo se javili kot invalidi. Opazil sem Slovenca, ki je izgubil nogo v španski državljanski vojni, in enega Srba po imenu Panto, ki je imel eno nogo veliko krajšo od druge. Vsi, ki smo se javili, smo stopili pred upravnika, vsak je povedal kako je poškodovan. Ko sem prišel na vrsto, sem upal na lažje delo, skrbelo me je pa, da me upravnik ne bo proglasil za zabušanta. Kakorkoli, upravnik je opravljal svoje delo, ko sem prišel na vrsto sem povedal, da sem imel tri prste na levi roki razmesarjene in da sem brez kazalca, da imam prebito koleno in še nekaj drugih poškodb. Pri tem nisem pretiraval.

Brez obotavljanja je upravnik naročil zapisnikarju: delo na mestu. To je pomenilo, da mi ni treba letati z nosili v breg. Oddahnil sem si in se počutil srečnega tako, da sem skoraj pozabil, da sem brez vsakih pravic kaznjenec na Golem otoku. No, ne bo mi treba leteti ali delati s težkim orodjem pri težkem fizičnem delu, vedel pa sem, da bom moral čim hitreje nalagati nosila, ki so jih nosili za gradnjo nogometnega igrišča, za tenis in za odbojko. Seveda igrišča nismo gradili za kaznjence, saj za šport nismo imeli moči, pač pa za paznike in upravo, da so se lahko zabavali. Gradili smo tudi cesto med upravnimi poslopji, ki so jo tudi gradili, poleg nekaterih drugih projektov.

Delo je bilo organizirano tako, da je uprava imenovala delovno vodstvo, ki so ga sestavljali kaznjenci. To so bili tehnično sposobni ljudje, ki so bili pred aretacijo na odgovornih položajih in so zato mislili, da jim nihče ne more do živega. Sedaj so se pokesali, ker so simpatizirali z Sovjetsko zvezo, doletela jih je politično partijska kazen, ker so povzročili škodo režimu in niso ostali zvesti slave željni Partiji.

To delovno vodstvo je načrtovalo in nadzorovalo vsa dela na vseh gradbiščih. Vsaka baraka, okoli 140 ljudi, je postala ena delovna brigada. Minilo je mogoče mesec dni po prihodu na otok, ne vem točno, ko so ustanovili mladinsko delovno brigado, kakih tri sto mlajših od 25 let, ki so spregledali in se skesali, kot je bilo rečeno. Pošteno bi bilo, če bi nas imenovali krivično zaprti in protizakonito kaznovani.

Uprava taborišča in delovno vodstvo so to brigado imenovali kaznjenci z eno nogo na svobodi. No, z drugo smo bili še vedno privezani. Med temi sem bil tudi jaz. Kmalu za tem je bila ustanovljena delovna brigada starejših od 25 let. V glavnem so to bili moški srednjih let, ki so seveda tudi, kot je bilo rečeno, spregledali, revidirali in se popravili. Tudi ta brigada naj bi bila z eno nogo na svobodi. Obe dve brigadi so preselili v nove barake, ki smo jih zgradili, ki so bile izven bodeče žice, to je med taboriščem in upravnimi stavbami.

Izgledalo je, da Beograd ni računal s tako velikim številom kaznjencev. Takoj po našem prihodu smo zgradili izven samega taborišča še štiri nove barake, kamor so se obe dve brigade vselile. Tu nas je bilo vseh skupaj več kot 600.

Delovna uprava, ki je bila sestavljena iz kaznjencev, kot sem že omenil, je naredila dolgoročen načrt za ves otok. Nekateri so to proglasili za del petletnega načrta. Vse skupaj se je imenovalo podjetje Mermer. Nek večer so sklicali skupaj vse kaznjence in nam povedali, kaj nameravajo narediti v prihodnosti. Glavni vodja je imel vse napisano in nam je bral, podjetje Mermer bo zgradilo nova poslopja za upravo, pristanišče za ladje,

zbiralnik vode, ki bo zbiral dežnico na skoraj enem kvadratnem kilometru površine. Od zbiralnika bo zgrajen podzemni vodovod vse do poslopij uprave, zgrajene bodo delavnice, rekreacijski objekti za upravo in cestno omrežje, ki bo vse povezovalo. Pri gradnji mora biti tekmovanje med tistimi, ki so priznali, da so škodovali narodu in Partiji in med tistimi, ki to še niso naredili. Zato morate dati vse od sebe, da dokažete da ste na pravi poti socializma, tisti, ki se še niste pokorili, boste pa imeli priliko, da pokažete, da vam je žal za krivice storjene Partiji.

Oprosti bralec, da vedno omenjam to posrano Partijo, saj gre tudi meni na živce, toda ne moram opisati vsega ne da bi tega omenjal. Ne vem ali je na svetu še kakšen tako hinavski politični sistem, ki zna organizirati tako imenovane sovražnike režima v svojo korist in jih izrabljati za svojo politično korist. Nič ne pomaga jeziti se, bolje da nadaljujem s svojo izpovedjo. Kot sem povedal, na otoku imamo dva tabora kaznjencev, popravljene in nepopravljene. Bitka med dvema taboroma se začenja. S polnim delovnim zaletom brigade popravljenih tekmujejo proti brigadam nepopravljenih. Nepopravljeni, ki iščejo sovražnika povsod, delajo kot besni, ker si želijo v brigade popravljenih, kajti samo tako boš izpuščen na svobodo. Popravljeni pa hočejo biti boljši od njih, da dokažejo Partiji, kako jo ljubijo.

Nepopravljeni hočejo z delom dokazati, da so tudi oni popravljeni, da so spregledali, kajti želja po svobodi in konec tega mučenja sta bila psihološko usidrana v vsakem posamezniku. Ko smo kot nori med seboj tekmovali, smo popravljeni vedno zmagali. Kar je logično, saj smo bili popravljeni, tipična komunistična logika, nepopravljeni ne morejo zmagati. Seveda smo vsi imeli eno samo željo, to je rešiti se tega fizičnega in psihološkega mučenja in se vrniti čim prej domov, k staršem in družinam. Toda ni bilo izbire, premetavati je bilo treba kamenje, zagrabiti z obema rokama, drugače bi pomenilo, da se še nisi skesal.

Pobegniti je bilo nemogoče, med otokom in celino je bilo približno dva kilometra. Poleg tega je na otoku stalno bil mornariški čoln z dvocevnim mitraljezom kalibra 12 milimetrov, dostop do otoka in morja okoli njega je bil strogo prepovedan. Ta čoln je uporabljala tudi uprava otoka za svoje prevoze. Tako je preostala samo ena pot rešitve z otoka, to je pokoriti se, ne glede na to, kaj se zahteva. Položaj se je tako spremenil, da se je na delovnih mestih delalo ob glasnih vzklikih Jugoslaviji, Partiji, Rankoviću in Titu, mladinci z kamenjem na nosilih tečejo in vzklikajo narodu in Partiji.

Na delo smo hodili kot brigada mimo upravnih poslopij. Že vnaprej so nam vodje ukazali, ko gremo mimo upravnih poslopij, da se sliši pesem. Tako je tudi bilo. Nova pesem z novim besedilom, sestavljeno na otoku je bila:

Laži klevete rušimo borbom, koju vodimo za titovski plan

Za Tita, za narod dižemo glas svoj

Proti klevetnika s partijo v boj.

Znotraj polni prezira in sovraštva proti režimu in upravi otoka korakamo in na zunaj zadovoljujemo vodeče priliznjene kaznjence, proti svoji volji korakamo kot za parado, čeprav ne po kakšni gladki cesti.

Cest ni bilo, bila je navadna gmajna z drobnim in debelim kamenjem, kjer ni bilo lahko hoditi. Tako smo vsak dan šli na delo in z dela nazaj. Pojemo, kot da so zasliševalci UDBe osli. Po činih so bili večinoma višje od majorja, razen slovenskega, in prav gotovo smo jim šli z našim petjem na živce, saj niso menda imeli nikoli miru, mi smo se stalno drli kot zverine v džungli. Bralec si lahko predstavlja, kako poješ po desetih urah težkega fizičnega dela, šest dni na teden, včasih pa tudi v nedeljo, ko stopaš med kamenjem popolnoma izčrpan, umazan, smrdljiv, dehidriran in lačen.

Stopaš z zelo dolgim ali kratkim korakom, ker gledaš na kamenje, da se ne spotakneš, nam ni bilo do smeha, in navdušeno s kislim nasmehom poješ naprej, kot da to ni nič. Bil sem globoko užaljen in prizadet in čutil strašno preziranje in sovraštvo do tega režima. Ko bi mogel kaj storiti ali razbiti, gotovo ne bi dvakrat pomislil, ker pa ne morem nič, vzklikam z ostalimi narodu in Partiji. Včasih se je kdo spomnil tudi našega Kardelja, tudi

njemu smo vzklikali. Vedel sem, da bi molčanje utegnilo imeti zelo resne posledice, kajti nekateri bi me zatožili, če bi se le pokazala prilika. Vse je bilo namenoma organizirano tako, da smo v vsakem trenutku bili živčno napeti, stalno so nam omenjali svobodo in prostost, ki je nismo imeli, in napravili bi vse, da bi to dosegli.

Vsak dan nas je čakalo po končanem fizičnem delu in po večerji, ki je bila fižolova juha in košček kruha, kulturno delo in priprav na naslednji državni praznik. Vsekakor je bilo kulturno delo veliko bolje, včasih skoraj zabavno, čeravno na napačnem kraju in času. Vredno se je bilo izogniti politiziranju v baraki in kritiki, včasih tudi pretepu.

Na fizičnem delu je sonce pripekalo kot v peklu. Nekaj posameznikov je imelo nalogo, da so nosili vodo v lavorjih in mali kovinasti lonček, ki je bil narejen iz konzerve kot mero, v katero so natočili vodo za nas. Ko smo vodo popili, ni bilo mogoče prositi za še en lonček. Samo en lonček, drugi lonček naslednjič. Na vodo so zelo pazili. Povedal sem že, da se nihče ni smel umivati, razen seveda uprave. Vodar, ki je raznašal vodo, je bil običajno prijateljsko privilegirano postavljen od starešine barake, je podal lonček vode tudi tistim, ki so bili pod bojkotom, vendar, ko ga je ta s tresočo roko nesel k ustom, ga je skoraj vedno nekdo sunil, tako da je razlil vodo po tleh. Ko je kaznjeni prosil, da bi vodo še enkrat dobil, mu je vodar odgovoril, saj sem ti jo dal, zakaj si jo pa razlil, in odšel naprej. Kaznovani z bojkotom so bili popolnoma shirani, imeli so hrastava usta in hrastave obraze.

Tako za kaznovane ni bilo usmiljenja, imenovali so jih hudobni dvolični sovražniki naroda, čeprav so to bili ljudje, ki so kaj preveč zinili ali napravili kakšno manjšo škodo. Podjetje Mermer, ki je bilo kamuflažno ime za taborišče, je precej odgovarjalo temu, da je bil na otoku res marmor vseh barv. Ko sem bil že v Avstraliji sem v knjigi The Rise and Fall of Milovan Djilas bral, da je bil iz Beograda poslan strokovnjak in umetnik, da pregleda kamen na otoku in ugotovi, ali je uporaben za izvoz. Strokovnjak je prišel na otok in po pregledu kamenja ugotovil, da je kamen res zelo lep in raznovrsten, da pa je preveč krhek in lomljiv. Po mojem mnenju bi morali pogledati globlje pod zemljo, kajti zgornji sloj je bil milijone let izpostavljen soncu in vročini.

Higiena

Higiena je bila zelo slaba. Bili smo tako umazani, da si tega normalen civiliziran človek ne more predstavljati. Obleko in spodnje perilo smo prejeli ob prihodu na otok, toda po več mesecih smo ga imeli še vedno na sebi, ne da bi bilo oprano. Ko je bilo še vroče, smo včasih v nedeljo šli v spremstvu straže, nas vseh tri tisoč, k morju. Dali so nam košček mila, toda v slani vodi se milo zelo slabo topi in tako ni mogoče nič prati. Ribanje umazanega perila v slani vodi samo strdi umazanijo v blagu, le dezinficira ga nekoliko, kar je sicer bolje kot nič. Tudi spremeni smrdljivi vonj znoja v vonj morja, kar je tudi bolje kot nič. Tako priložnost pranja v morju smo sicer imeli le nekajkrat. V vodo skorajda nihče ni šel, saj nismo imeli dovolj moči zato, da bi plavali. Bili smo pa srečni, da smo se lahko malo oddahnili od fizičnega dela in obveznega diskutiranja časopisnih člankov.

Tako smo ob morju stali skoraj goli in vso obleko in spodnje perilo mlatili ob skale, da so stenice, katerih smo imeli na milijone, odletavale v vodo, ter se pri tem na silo smejali, češ, sedaj nas ne bodo več žrle. Obraza ali telesa nismo nikoli zares umili, razen v slani vodi. Ker se nismo umivali, je koža na obrazu in telesu postala groba kot hrastovo deblo, vedno se je luščila in luščine so same odpadale v obliki prahu. Če sem si podrgnil obraz z rokami, je na koži nastal prah v obliki malih luščin. Kako sem izgledal ne vem, ker nisem imel ogledala, lahko sem pa videl druge in si predstavljal, kako sem grd sam.

Opisal sem kako smo izgledali v preiskovalnem zaporu v Ljubljani, kjer smo se redno umivali, in tudi brili. Na otoku tega ni bilo, izgledali smo gnusno. Takoj po prihodu na otok nam je sonce sežgalo kožo. Stalno smo se luščili, še pozno v zimo, mazila proti opeklinam ni bilo. Ko se je odluščil en sloj kože, je bila nova spet izpostavljena sončnim žarkom, koža na ušesih in nosu je postala rdeča kot purmanova roža in po nekaj dneh je bilo vse

grintavo, kot doma pravimo hrastam. Hraste se niso posušile, ampak so bile vedno rosne, iz njih se je cedila telesna tekočina, hraste so se večale in narasle v grde rane, ki so privabljale muhe. Meni se to ni pripetilo, ker sem bil že pred prihodom na otok precej rjav. Pripetilo se je pa tistim, ki so prišli iz zaporov in samic, kjer pa šest mesecev ali več niso videli sončne svetlobe.

Videl sem veliko primerov, ko se je cela oblika nosu ali ušesa odluščila in izgledala kot kalup. Rdeče uho ali nos je bilo izpostavljeno soncu, pojavile so se hraste tako da je bil pogled strašen. Kljub temu nisem opazil hudih infekcij. Vsi kaznjenci smo bili umazano rjavi in nečloveško grdi. Bolj smo bili podobni opicam kot ljudem. Kdor kaj takega ni videl, si tega ne more predstavljati.

Ko so zvečer po politični razpravi luči ugasnile, posebno pozimi, in ko smo legli k počitku, smo se vsi brez razlike začeli praskati po vsem telesu. Do takrat smo se vedno kaj premikali, stenice so takrat mirovale, a takoj ko smo legli na pograd, da bi zaspali, so stenice planile na večerjo. Imeli smo dvoje srajc in dvoje spodnjih hlač in dvoje oblek na sebi, poleg poletne tudi zimsko vojaško obleko, zato so stenice imele dovolj prostora po vseh šivih vseh oblek. Z obema rokama sem se praskal po vsem telesu, dokler nisem zaspal in se prepustil gnusnim stenicam.

Posledica tega je bila, da smo bili polni rdečih pikic po vsem telesu. Predstavljam si, koliko moje krvi so stenice popile.

Uprava je pripeljala za zimo nek parni stroj za uničenje mrčesa. Tako se je zvečer pol barake sleklo do golega, vse naše nikoli oprane in umazane cunje smo zaznamovali po svoje, sicer brez uspeha, ker je para izbrisala vsa znamenja. Vse smo vrgli v parni stroj ter goli na mrazu čakali, da smo jih dobili nazaj in takoj oblekli, ne da bi vedeli kaj komu pripada. Zamislite si, obleči šest mesecev staro umazano perilo od nekoga, ki ga niti ne poznaš, še moje perilo je bilo gnusno, kaj šele tuje. No, samo tisti večer sem braz praskanja spal. Bilo je nepopisno zadovoljivo in prijetno, toda že drugo noč sem spet začel s praskanjem. Čez dva dni je bilo tako kot prej. Prav gotovo je bilo med lesom pogradov, pod podom in v stenah na milijone stenic. Uničili smo stenice v oblekah, sedaj so pa tiste, ki so prej stradale med lesom, dobile svojo priložnost.

Zdravstvo.

Kadar je kdo mislil, da je bolan in da ima vročino, se je lahko prijavil na zdravniški pregled. Na otoku je bila ambulantna baraka, ki je bila pravzaprav prostor brez vsake opreme, kjer so pa bili štirje zdravniki, vsi seveda kaznjenci, vsi štirje so bili Slovenci. Imel sem srečo, kajti lahko da bi se javil na bolniško, ne da bi bil bolan, zgodilo se mi je, da sem zjutraj čutil močen srčni utrip in zato sumil, da imam vročino. Mislil sem, malo se bom odpočil, če sem bolan, toda ko sem prišel do zdravnika, tri ali več ur kasneje, je vročina minila. Če bi zdravnik, ki me je pregledal, bil hudoben, bi napisal na kos cementnega papirja, da mi ni nič, kar bi starešina barake zvečer javil kolektivu barake in lahko bi bil proglašen za simulanta in zabušanta, mogoče za nepopravljivega konformista in Stalinovega simpatizerja. Na otoku je bilo vse mogoče. Zabušavati je pomenilo, da nisem pripravljen, da se žrtvujem za Partijo in kolektiv bi me utegnil obsoditi na bojkot.

Seveda naši slovenski zdravniki nam niso kaj takega povzročili. Vedel sem, da je zdravnik Slovenec, in da bo ščitil Slovence. Prvikrat me na zdravniškem pregledu zdravnik še ni poznal, zato sem takoj začel govoriti po slovensko. Zdravnik mi ni odgovarjal niti po slovensko niti me ni kaj vprašal, napravil je le normalni pregled, pogled v usta, v oči, in zmeril temperaturo, vse, kar je z danimi sredstvi lahko naredil. Če bi ob pregledu ugotovil, da nisem bolan, bi vzel kos cementnega papirja, ki je bil že pripravljen, da napiše rezultate pregleda in kakšno zdravljenje in počitek je potreben za bolnika.

Napisal je moje ime, da sem bolan in da potrebujem dva dni okrevanja. To je pomenilo, da bom delal v baraki, v vedrih prinašal morsko vodo in ribal pod barake ter čistil, kar bo

starešina barake zahteval. Vsekakor veliko lažje delo, kot nositi kamenje. Starešina barake je bil kaznjenec kot vsi drugi, toda ni fizično delal in imel je svojo moč, ki jo je bilo pametno spoštovati.

Krvava driska je nalezljiva bolezen, za katero se že bolehali nekateri kaznjenci. To sem slišal, kaj več pa nisem vedel. V mesecu avgustu pa je prizadela tudi mene. Kako sem se jo nalezel, nimam pojma, najbrže je precej pomagala umazanija.

Neko jutro sem imel nepričakovano visoko vročino. Nujno sem moral na stranišče, kjer sem opazil na zatečeni danki kri. Že zgodaj zjutraj je bil vroč dan in ko sem šel nazaj v barako sem se kar opotekal od slabosti. Ko me je zdravnik po nekaj urah pregledal, je naročil, da naj iz barake poberem vse moje cunje in naj grem v posebno barako, kjer so bili samo bolniki s krvavo drisko. Ko sem prišel tja s svojimi cunjami v spremstvu starešine, sem videl nekaj deset, mogoče tudi več ljudi, ki so ležali na podu, seveda na svojih umazanih odejah. Ni bilo niti postelj niti pogradov. Oprema v bolniški baraki je bila, kar smo prinesli s seboj, to je naše umazane cunje, razen da je na koncu barake bila rdeča kibla z rdečim pokrovom. Bolniki so ležali na podu, vsak na svoji odeji. Takoj sem slekel svojo umazano uniformo ter eno od dveh spodnjih peril, ker, kot sem omenil, smo jih imeli dvoje. Bilo je v avgustu in bilo je več kot dovolj vroče.

Samo v srajci in gatah, ki so bile pred dvema mesecoma nove in čiste, sedaj so pa na mojem umazanem telesu, ker niso bile niti enkrat oprane, dobile barvo blata. V baraki je bilo toliko muh, da je njihovo brenčanje preglasilo naše tožbe in naše govorjenje, čeprav nihče ni bil zelo voljan govoriti.

Kot sem omenil je bila v kotu precej velika rdeča kibla z rdečim pokrovom. Bolniki smo se vrstili, da pridemo na vrsto ko smo čakali na tistega, ki je sedel na kibli. Potem, ko je bolnik s težavo vstal, je seveda kiblo pokril. Ko jaz odkrijem kiblo, zabuči milijon in več muh in ko sem se usedel, so lepo pristale na moji zadnjici in ko sem sedel so me muhe žgečkale. Čakal sem, da bo kaj šlo iz mene, saj to sem hotel, pa po dolgem sedenju, ko so že drugi čakali name in ko sem se napenjal, sem komaj kaj iztisnil, menda le zato, da so bile muhe zadovoljne.

To smo več ali manj vsi počeli po deset ali večkrat na dan, vedno z občutkom, da je veliko kar hoče ven, vedno pa ni bilo skoraj nič, razen pljunec rdeče tekočine, katero je bilo pa potrebno obrisati. Vendar, s čim? Edini papir za našo higiensko uporabo so bile izpraznjene vreče cementa, na katerih je bil cementni prah. Bralca prosim, da mi oprosti, ko to pripovedujem, vendar je vsakokrat, ko smo si obrisali zadnjico, tam ostalo nekaj cementnega prahu, ki se je s krvjo in vlago prilepil, in ko sem se obrisal večkrat, se je na zadnjici nabral cement in z dnevi ga je bilo več in več. Čez nekaj dni je bil problem, kako odstraniti cement. Ne mislim biti šaljiv, to pišem resno in resnično. Dlake, kri in cement so se strdile v eno maso, tako da je bila zadnjica čez in čez zacementirana. Bilo je treba z obema rokama z obeh strani na silo lomiti in trgati, da se je odprlo za potrebo, nakar se je spet s cementnim papirjem in prahom zacementiralo nazaj.

Ob tem nismo imeli niti kapljice vode, da bi se lahko umili, čeravno smo to res potrebovali, pa tudi nobenih zdravil ni bilo na razpolago. Kako sem se jaz in vsi drugi pozdravili, se še danes sprašujem. Po desetih dneh tega zdravljenja sem bil pozdravljen in odpuščen iz barake. Ne morem zapisati, spuščen iz bolnice, ker nas niso zdravili, samo prinesli so nam vsak dan hrano in nas prepustili samim sebi, kot živali v gozdu, dokler nas narava ni pozdravila. Odpuščen sem bil spet na fizično delo, še vedno v istem gnusnem spodnjem perilu, ki je bilo umazano od krvi vse do kolen. Prosim bralca, da mi odpusti te gnusne, čeprav resnične opise.

Zaradi bolezni sem tako oslabel, da sem komaj stal na nogah. Tako sem bil šibak, da če sem brcnil v kamen, ki je bil povsod, sem se prevrnil kot starček. Od te šibkosti se nisem opomogel več kot dva meseca. Kmalu po odpustitvi iz bolniške barake sem, ker sem bil v opisanem stanju, prezrl stražarja pri vratih v taborišče. Ko sem nerodno korakal mimo, sem bil zamišljen v svoje težave, zato sem pozabil sneti kapo, tako kot je bilo predpisano. Stražar me je poklical nazaj, Šta ne skineš kapu, se je zadrl. Zagovarjal sem se, toda mi ni dal časa za to, Trči svum snagom nazad, sto metara! Je ukazal. Takrat sem bil star 21

let, tekel sem, kolikor sem mogel, toda nisem imel prav nobene moči, stražar je vpil za menoj in še danes, ko sem star več kot 80 let, bi lažje tekel, kot takrat. Ko sem potem šel skozi taboriščna vrata sem ponižno snel kapo in potiho preklinjal bosansko mater, ki je rodila tega podleža.

Še ko sem bil tako slaboten, so v mesecu septembru spet pripeljali kaznjence iz vse Jugoslavije. Moj starejši brat Henrik je bil v Beogradu in kolikor sem vedel, je imel tudi politične probleme, slične mojim. Vedel sem, da se je odpovedal Partiji, kar je bila najhujša politična žalitev, zato sem pričakoval, da ga bom videl v špalirju. Skrbelo me je in nisem se mogel odločiti, kaj bom naredil. Ali ga bom ignoriral ali pa jezno udaril, kar so seveda od mene, ki naj bi že spregledal in bil že politično popravljen, pričakovali. Kaj naj napravim, da bo koza živa in volk sit.

Novi kaznjenci so prišli in med njimi ni bilo brata Henrika, in tako so bile vse skrbi glede njegovega prihoda rešene. Kot sem že omenil, sem bil v tako imenovani Mladinski brigadi, kjer smo morali novim prišlekom pokazati globino krivic, ki so jih povzročili narodu. Mi, ki smo spregledali in ki smo bili politično popravljeni, saj veste kako, bi se moral nad izdajalskim bratom zgražati in ga sovražiti, tako kot vse druge. Zato smo se morali postaviti v dve približno sto metrov dolgi vrsti, približno pol metra narazen, med katerima so morali novi kaznjenci v teku proti taborišču prenašati naše porivanje, rahle udarce in pljuvanje in zmerjanje z vsemi mogočimi psovkami.

Med tema dvema vrstama so novi kaznjenci tekli iz ladje v taborišče, kjer so se morali sleči do golega, potem pa so tekli goli še enkrat skozi špalir, vse do morja, kjer so se morali okopati in sprati vso umazanijo iz zaporov, potem pa spet nazaj, da so se oblekli. Ves ta čas se jim je grozilo z vsem, kar je komu prišlo na pamet, zmerjali so jih z izdajalci, zasmehovali, imenovali banda in tako naprej. Ko so se slačili, so jih strašili, zdaj pa v jamo z vami, in goli so se morali postaviti v vrsto na kamnitem zidu pristanišča. Tam jih je že čakal določen skesani kaznjenec, ki jim je zapovedal, na komando skači in roni, to morate narediti vsi brez razlike. Posamezniki so se tu pa tam oglasili, jaz ne znam plavati, kdo te je pa vprašal, če znaš plavati, je zagrmelo nazaj, samo skači. Preplašeni so skakali, tistim, ki niso znali plavati so pomagali drugi.

Ker sem bil zaradi krvave driske, ki sem jo prebolel, ker sem bil pravkar odpuščen iz bolniške barake in še vedno zelo šibak, so me postavili izven špalirja z nekaterimi drugimi na malo vzpetino, kjer je bila naša dolžnost, nove kaznjence terorizirati in jim dajati vtis, da jih bomo žive, po partizansko, zmetali v jame. Ti so pričakovali gotovo smrt. Naročeno nam je bilo, da jih porivamo v strmino, kjer jih bomo pobili. Ker sem bil šibak, tega nisem zmogel, kar pa so opazili tisti, katerih naloga je bila, da nas kontrolirajo.

Zvečer sem bil pred kolektivom ostro kritiziran, češ da nisem novodošle porival, kot mi je bilo naročeno, pač pa, da sem se na njih obešal, da so oni mene za seboj vlekli. Ker sem bil že član mladinske brigade, nisem bil kaznovan, to je bil le opomin, ki je pa imel kasneje svoje posledice. V novembru je polkovnik, ki je bil upravnik taborišča, na zboru zapornikov klical imena ljudi, ki bodo izpuščeni. Vsak, ki je bil poklican, je veselo vrgel kapo v zrak, mojega imena pa ni bilo, za kar je bilo tudi še nekaj drugih razlogov.

Trinajsto poglavje.

Zaman sem čakal, da slišim svoje ime, na mojo žalost ga ni bilo na spisku. Prebranih imen je bilo okoli šest sto. Pred odhodom je bil za izpuščene skuhan poseben obrok hrane, ki je bil poleg vsakdanje hrane še štiri zvrhane žlice alve. Ta alva, ki jo Slovenci nismo poznali, je bila bosanska muslimanska jed, ki je bila narejena iz štirih enakih delov moke, sladkorja, masti in vode. Nič posebnega, vendar za nas na otoku zelo zaželjena, in cedile so se mi sline, pa tudi solze, ko sem videl, da ne bom odšel z otoka.

Ko sem bil izpuščen čez šest mesecev z brigado, kateri sem pripadal, so ravno tako skuhali alvo, med tem pa sem prenašal še veliko gorja. Kar se tiče alve, smo si vsi obljubili, da, ko pridemo domov, si bomo najprej skuhali alvo. Kaj so drugi naredili, ne vem, sam pa sem si jo skuhal čez osem mesecev, ko sem s takim veseljem kot nikoli poprej, prišel v svojo rojstno hišo, nikoli mi ni bila domača gruda tako draga in prijetna.

Ko sem prišel domov po več kot enem letu je bila doma moja lepa sestrica Gizelka, ravno tako kot takrat, ko sem prišel iz partizanske bolnice, je bila tudi tokrat doma sama, medtem ko je ostala družina bila na polju. Zdela se mi je bolj luštkana kot kadarkoli prej. Kolikokrat sva se za prazen nič sprla in skoraj stepla. Ko sva za časa vojne grabila listje za steljo za živino, sem od daleč zagledal četnike kako so v strelcih prihajali v našo smer. Jaz sem zbežal, a ona je grabila listje naprej. Četniki, sreča da niso prišli do nje, krenili so v drugo smer. Mene dolgo ni bilo nazaj, ko sem pa prišel, me je sestra Gizela grdo kregala, jaz sem bi pa nanjo hud, ker ni zbežala. Kaj če bi ti bradati divjaki ujeli Gizelo, lepo mlado punčko, staro nekaj čez dvajset let, ujeli samo v gozdu, njeno življenje ne bi bil vredno nič.

Ker me je še naprej zmerjala, sem se zjezil in zamahnil z grabljami in jo zadel v rebra, nakar je začela vpiti, da sem ji gotovo zlomil nekaj reber. Zaradi njenega jokanja in stokanja si nisem upal domov, nisem bil dovolj pameten, da bi razumel, da je njeno jokanje in stokanje bilo pretirano pretvarjanje. Ko sem se že pozno zvečer previdno približal domu, je bila Gizela še vedno na vratih in mi grozila, naj ne pridem domov, ker me čaka nekaj hudega. Dejansko se mi ni bilo treba nikogar bati, saj so takrat bile pri hiši samo sestra, mati in stara mati.

Vest me je bolela, da sem jo resno poškodoval, in predstavljal sem si materino pridigo. Od daleč mi je sestra očitala, da je bila pri zdravniku, da je posledica mojega udarca tri zlomljena in dve nalomljeni rebri, tako da si nisem upal v hišo, čeravno v hiši ni bilo nobenega, ki bi me lahko premlatil. Počutil sem se krivega in bil sem prizadet, da sem sestro tako udaril. Končalo se je tako, da je sestra začela skrbeti, kaj če ne pridem domov, zato se je vdala in dejala, pridi domov, saj mi nič ni, saj sem se samo šalila.

Najbrže sem se ji zasmilil, ker me je tako prebrisano nafarbala, da sem bil v takih skrbeh. Ko sva se pomenila, sva se veselo nasmejala, se pomirila in bila zopet prijatelja. Omenil sem, da sem prišel z otoka domov in moja sestra je bila sama doma, tako kot je bila sama doma leta 1944, ko sem se ranjen vrnil, kar pa sem, oprostite, že povedal. Gizela je bila moja svetinja, vedno lepo nasmejana, bila je vesela, ko me je spet že drugič videla, kako sem nepričakovano prišel domov, umazan in raztrgan. Morala bi me brcniti v rit in poslati tja, od koder sem prišel, saj ko mi je tekla voda v grlo in nisem imel kam, sem se priplazil domov, v upanju da me bodo sprejeli.

Skoraj sem bil v zadregi, da bi videl starše, a ko mi je sestra Gizela povedala, da je sama, mi je odleglo, bil sem bolj pogumen in odločil sem se, da bom izpolnil obljubo in si skuhal alvo, in tako sem tudi storil. Odmeril sem mere sestavin, in ko je bilo čez petnajst minut vse napravljeno in skuhano, sem povabil sestro Gizelo, da se udeleži moje pojedine. Sedla je zraven, a ni hotela jesti.

Nočeš jesti, pa bom vse sam zmazal, saj sem na to priliko čakal celih osem mesecev. Sestra je moje povabilo na to novo in posebno gostijo odklonila in ni hotela jesti, ker je opazila, da so v jedi črne pikice, ki jih še opazil nisem. Miši so se pasle v moki in za seboj pustile sledove.

Zopet sem preskočil čas za kar celih osem mesecev.

Nisem doma, ampak še vedno na tem prokletem otoku in do tega bo preteklo še osem mesecev, predno bo polkovnik, šele po šestih mesecih od prvega odpuščanja, prišel z drugim spiskom in zopet klical imena posameznikov. Takoj, ko je končal s tem, so se vsi brez razlike javili na prostovoljno delo, saj veste kako prostovoljno, na cesti Reka – Dubrovnik.

Najbrže sem s svojim pripovedovanjem zmedel bralca, kajti enkrat pišem, kot da sem že doma, drugič sem spet na otoku. Da to pojasnim, sem še kaznjenec na otoku in tam bom ostal še naslednjih šest mesecev, ki jih bom preživel med kamenjem, na senjski burji in dežju, še vso zimo in pomlad. Torej, s svojo pripovedjo sem v decembru, ko je polkovnik prebral spisek kaznjencev, ki bodo izpuščeni na svobodo.

Nisem bil sam, ki ni bil na spisku, med Slovenci smo bili trije, jaz, Mirko iz Postojne, študent ekonomije, in Andrej Aplenc, študent aeronavtike iz Ljubljane. Ta je bil zadnjih 45 let v ZDA, slišal pa sem, da se je vrnil v novo državo Slovenijo, kjer je postal znana osebnost. O njem bom še pisal.

No, sedaj sem na otoku, ne na svobodi. Ko so tisti, ki so bili izpuščeni na svobodo, nasmejano in z navdušenjem peli in korakali v pristanišče, da bi se vkrcali na ladjo Punat, isto, ki nas je pripeljala na otok, smo jaz. Mirko in Andrej ostali pred tremi praznimi barakami kot pretepeni in razočarani. Sedeli smo drug poleg drugega, nismo spregovorili nobene besede, ki bi opisala naše občutke, sam sem čutil v prsih veliko težo, kot kamen, ki je pritiskal name, bil sem žalosten in zaskrbljen.

Samo nekaj ur prej smo bili prepričani, da se bomo odpeljali iz tega pekla, saj bo še nekaj ovinkov in težkega dela nekje v nekem rudniku, toda rešili bi se tega prokletega peklenskega otoka.

Sedeli smo še kako uro pred barako v upanju, da nas še pokličejo, da je bila kakšna pomota, dokler je ladja Punat v pristanišču, je še upanje. Postalo me je groza, ko sem si predstavljal, da bom moral na tem otoku prestati zimo. Senjska burja je še hujša od tiste na Krasu, so pripovedovali, zato sem se bal zime in mraza, kar bom sedaj moral preživeti, bil sem obupan, vse bo šlo na slabše, zeblo nas bo in kaznjenci bodo še bolj nevarni drug drugemu, ker bodo življenjski pogoji slabši. Tako sem si vse slabo predstavljal in bil sem v pravi paniki.

Bil sem poln negativnih misli. Menda nikoli poprej ali kasneje nisem bil v takih skrbeh, razen ko sem bil v vojni ranjen, ko sem sedel na vratih tovornjaka, ki nas je peljal od Broda na Kolpi v trg Gradec na Dolenjskem. Brigada izpuščenih kaznjencev se je z ladjo odpeljala in slišati jih je bilo, kako so veselo in navdušeno prepevali. Kaj ne bi prepevali, ko so se rešili tega kamnitega otoka. Tudi jaz sem prepeval, ko so nas čez šest mesecev, po izpustitvi, peljali do vasi Klenovica pod Velebitom na udarniško delo na cesti Reka – Dubrovnik. No, spet sem preskočil šest mesecev.

Še vedno smo mi trije žalostno sedeli pred barako, ne vedoč kaj bo z nami. Le kaj smo človeštvu povzročili, da nas tako trpinčijo. Ta nič vreden režim ali Partija, oboje smrdi kot drek, si lasti pravico, da se z nami igra kot mačka z mišjo ter da razpolaga z našim življenjem, mi pa kot ničvredni grešniki se moramo pokoriti in stalno trditi, kako smo vsega sami krivi, in na drugi strani režim vedno kot boga hvaliti. Samo zato, ker smo malo kritizirali, kot da smo jim hoteli prevzeti njihove privilegije in dobre položaje, so nas kruto kaznovali. Jaz sem imel 21 let, Andrej šele 19, kaj je utegnil državi povzročiti krivega, da tega ni mogla preboleti, ko pa še niti ni odrasel in še ni začel živeti.

Mirko je bil dve leti starejši, toda tudi on ni mogel brez rosnih oči, ko si je predstavljal, kaj bo v naslednjih mesecih, kdo ve koliko še, ko bo pihala divja Senjska burja, ki bo prinesla mraz in gorje. Bilo je že okoli desetih zvečer in še vedno smo mi trije, jaz, Andrej in Mirko, sedeli kot okameneli na istem mestu. Ali so to neke sanje, vsekakor nekaj ni v redu.

Iznenada stopi pred nas poročnik UDB-e, zastopnik za Slovence na Golem otoku.

Saj ni bil slab človek, opravljal je svojo službo, moral je biti tak, kot mu je bilo naročeno. Na Golem otoku ni imel nobene zabave, razen obilo hrane, gotovo je bil pa poln stenic, kot mi vsi ostali, saj smo jih stresali po vsem otoku. Poročnik je imel med vsemi drugimi oficirji, ki so zastopali UBD-e drugih republik, najnižji čin. Edino zadoščenje, ki ga je imel, je bilo, da je bil na boljšem kot mi, edino upanje pa, da mu bodo, ko se vrne v Ljubljano, dodali še eno zvezdico na rokav in seveda malo več cvenka.

Sram naj vas bo, vse tri, je zavpil, ali slišite kako so prepevali, ko so se peljali na svobodo, vi bi se morali peljati z njimi. Prav žal mi je, da vas vidim tukaj, vesel bi bil, da ste med tistimi, ki so odšli, je rekel. Na žalost, nisem mogel pomagati, sami ste krivi. No, to smo že tolikokrat slišali, da smo vedno za vse sami krivi, le kaj smo naredili, da bomo še naprej ostali na tem otoku.

Kot smo kasneje zvedeli, smo bili vsi trije izločeni iz istega razloga, to je, nismo govorili o prijateljih, s katerimi smo se družili predno so nas aretirali. Vsi trije smo imeli prijatelje, s katerimi smo razpravljali o politiki.

Izdal jih nisem zaradi bojazni, da jih bodo, tako kot mene, privlekli na Goli otok. Med mojimi prijatelji je bi eden zelo slaboten, zato nisem omenil njegovega imena. Drugi prijatelj je bil Hubert, ki je v Beogradu služil vojsko in se tam srečal z mojim bratom Henrikom, za katerega sem misli, da bo prišel na Goli otok. Hubert je bil tako kot jaz vpoklican v vojsko in odslužil rok, kar pa jaz še dolga leta potem nisem vedel. Po končanem služenju vojske je Hubert ilegalno šel čez mejo in emigriral v Kanado, kjer je postal znan proizvajalec aluminijastih oken in vrat. Tudi tega nisem vedel, dokler se ni Hubert v Kanadi spoznal z mojimi znanci iz Sežane, Hubert je dejal, pa jaz poznam Gomizela in Ljubljane in moj prijatelj je dejal, da me pozna iz Sežane.

V Ljubljani s Hubertom nismo povzročili nobene škode, le govorili smo in malo politizirali in se delali pametne, takrat je bila politika na dnevnem redu, in lahko nam je bilo o tem blebetati. No, mi trije, jaz, Andrej in Mirko smo bili skoraj iste narave, naivni in usmiljeni ne samo do svojih prijateljev, ampak do vseh, ki bi utegnili zaradi nas trpeti. Postali smo zelo zaupljivi prijatelji, povedali smo si vse skrivnosti, brez bojazni izdajstva, kar je bilo na otoku zelo redek primer, prav edinstveno. Nihče od nas treh ni hotel svojega prijatelja na svobodi izdati, saj bi zaradi naše izdaje trpel ali celo poginil.

Res si lahko predstavljam samo slabo, ko človek, kot protiljudski element, v režimu ne predstavlja popolnoma nič. Čeravno so oblasti od nas in naših prijateljev vedeli vse, so od nas zahtevali, da izdajstvo potrdimo. Zahtevali so, da slišijo od nas, kar so že vedeli. Bom zopet stopil iz sedanjosti na otoku v daljno prihodnost, nič manj kot petdeset let.

Pred nekaj leti je Hubert, bivši prijatelj iz Ljubljane, prišel v Avstralijo in za en teden bil pri nas kot dobrodošel gost. Po petdesetih letih sva se spominjala na pretekle čase, kako sva se, pred petdesetimi leti, po delu, pa tudi ob nedeljah, zatekla v kavarno Union, kjer sva igrala šah. Igrala sva tako navdušeno, da sva, čeravno sva bila lačna, včasih pozabila na ubogo večerjo, ki so jo stregli čez cesto, od šestih do sedmih. Samo minuto prepozno, in ostala sva brez večerje, kar se je zgodilo večkrat. Storiti nisva mogla nič, le zategniti pas še za eno luknjo, saj je bila karta za vso hrano. Mogoče je bila še kakšna gostilna odprta, vendar nisva imela dovolj denarja, da bi si to lahko privoščila. Naslednji obrok hrane bo v ljudski menzi šele drugi dan popoldne od druge ure naprej. Kaj sva hotela početi, ko sva ostala brez večerje, šla sva čez cesto in naprej igrala šah. Bralec si lahko predstavlja, kako nas je to navduševalo za socialistično federativno Jugoslavijo, ko za večerjo zategneš pas za eno luknjo. V nekaj letih je na pasu zmanjkalo lukenj in treba je bilo izluknjati nove.

Veliko razlogov je bilo, da smo postajali vsak dan bolj kritični in nezadovoljni, povrhu pa še policijsko nasilje, kjer so zelo veselo pomagali personalni referenti podjetij. Ti so bili agenti UBD-e. Spominjam se, da je bila na delu šestnajstletna Sonja, vedno nasmejana in šaljiva. Mimogrede je šaljivo omenila Titovo ime. Personalni referent Ivo Valenčič je stopil za njo in jo z obema rokama stiskal po občutljivih delih telesa, najbolj po ramah. Sonja je najprej sedela ne da bi zastokala, zavedala se je, da je najbrže kaj preveč rekla, z molkom je prenašala bolečine, potem je pa na glas zajokala. Tedaj je Valenčič odšel za svojo pisalno mizo, kjer itak ni imel nobenega dela. Nosil je športne čevlje in lepo športno

obleko, ki si je jaz nisem mogel privoščiti, saj nisem bil član zadruge privilegiranih oficirjev UDB-e.

Naj zapustim te dogodke in se vrnem nazaj na Goli otok, kjer še vedno čakam na prostost, pri čemer si pa z ničemer ne morem pomagati.

Kolikokrat sem s svojim pisanjem stopil na svobodo, a še vedno sem na tem prokletem pustem otoku. Še vedno pišem o nas treh, ki smo razočarani ostali na otoku. Bili smo razočarani, toda, kot pravimo v Avstraliji, dokler živimo, upamo. Tu bi rad poudaril, da je bilo življenje na otoku mentalno in fizično obupno in neznosno, toda bili smo, kar pač nismo mogli drugače, pripravljeni prenesti vse z upanjem, da bo nekega dne tega trpljenja konec.

Nikoli nisem slišal, da si bo kdo vzel življenje, tako kot so sedaj nekateri, predvsem mladi, brez vsakega poguma in upanja, zahtevajo vse takoj in obupavajo.

Še vedno opisujem življenje na otoku. Ko je poletno sonce zmanjšalo svojo moč, je bilo jesensko vreme vse do decembra kar prijetno. Dnevi so se skrajšali in tako smo zjutraj vstajali v temi in končali delo, ko se je začenjalo mračiti. Kulturno in prosvetno delo smo opravljali ponoči, tudi kulturne prireditve so bile ponoči. Tem so prisostvovali tudi oficirji UDB-e, poleg nas seveda, kar je zopet bil dokaz naše, saj veste kakšne, vdanosti in zvestobe Partiji.

Omeniti moram, da smo imeli tudi električno razsvetljavo. Vse stavbe so bile razsvetljene in poleg tega seveda tudi bodeča žica okoli taborišča. Elektriko je proizvajal dieselski agregat, katerega je bilo ob mirnem vremenu slišati vso noč.

Za kakršnokoli pisanje smo uporabljali le izpraznjene cementne vreče, pa tudi s temi je bilo treba varčevati. Cementni papir so uporabljali tudi starešine barak in politični podrepniki, na stranišču ga pa ni bilo. V bolnici za nalezljive bolezni smo, kot sem že omenil, uporabljali ta papir, s katerim smo si pa zacementirali zadnjice.

Pozimi sem si, čeprav je bilo prepovedano, napravil iz cementne vreče podlogo za obleko tako, da sem za roke izrezal vogale vreče in za glavo eno luknjo. Ta podloga me je zelo branila pred mrzlo senjsko burjo. To podlogo sem obdržal na sebi tudi ponoči, danes mi ne bi bila več prav, takrat sem pa shujšal z 85 na 60 kilogramov.

Zanimalo vas bo, od kod toliko cementa. Ladja Punat je dovažala na otok hrano in vse drugo, kar je bilo potrebno. Ko je priplula v pristanišče, kar je bil vsak teden, smo morali ves tovor raztovoriti in vsakokrat je bilo tudi več vreč cementa. V oktobru je Punat privlekel železno ladjo, ki je bila do vrha napolnjena z vrečami cementa. Rob ladje je bil kakšnih pol metra nad vodno gladino, privlekli so jo ponoči, ko je bilo morje mirno, in takoj so nas poklicali, da jo raztovorimo. Ladjo smo raztovarjali vso noč in zjutraj je bil rob ladje kakšnih pet metrov nad vodno gladino. Raztovorili naj bi okoli 10,000 vreč cementa, vsaka vreča tehta 50 kilogramov, nosili smo jih okoli tri četrt kilometra daleč. Če je kdo padel, kar se je zgodilo, in razsul cement, je bil strogo opominjan, ni bil pa kaznovan.

Kot sem že omenil, je bila v novembru izpuščena mladinska brigada, okoli 600 zapornikov. Da dokažejo svojo hvaležnost Partiji, so odšli prostovoljno – saj veste kako prostovoljno – v Bosno na delo v rudnik za dva meseca. Kdor noče, mu ni treba, jim je bilo rečeno, vendar v Jugoslaviji se je vedelo, kaj pomeni taka izbira.

V decembru je začela divjati senjska burja. Ni bila zelo mrzla, vendar je prepihala vse, kar smo imeli na sebi, tudi mojo cementno podlogo. Zavijali smo se v vsako cunjo ali papir, ki smo jih našli. Burja je divjala s tako močjo, da so se valovi, ki so prihajali iz smeri mesta Senj in udarjali v strme stene otoka, razpršili in burja jih je nesla čez ves otok, pri jasnem sončnem vremenu je tako padal droben dež, včasih nepretrgoma po tri dni in noči. Zemlja in mi smo bili mokri in ko je burja ponehala, se je vse posušilo in postalo belo, kot da bi zapadel sneg. To je bila sol, zato je bil otok tako gol, brez rastlin.

V decembru je strogost v taborišču malo popustila, ker je prišel na otok Ranković, ki je bil minister za notranje zadeve. Ko je videl, kakšni so bili zaporniki, je upravniku taborišča dejal: »Ma šta se napravili iz ovih ljudi, pička vam materina«.

Tega nisem zvedel na otoku pač pa v Avstraliji, ko sem bral knjigo »The rise and fall of Milovan Djilas«. Djilas se je bal Golega otoka, svoji ženi je dejal, da ga bodo najbrže poslali tja. V knjigi je tudi pisal o tem, da imajo vsi zaporniki z Golega otoka resne psihološke posledice. O sebi tega ne bi rekel, res pa je, da sem še deset let potem, ko sem prišel v Avstralijo, imel nočne more. Takoj, ko sem zaspal, sem sanjal, da mi miličniki in vojaki grozijo in v teh nočnih morah sem bil skoraj vedno premagan. Velikokrat sem se prebudil z glasnimi klici, vedno sem pa poleg sebe slišal tolažilne besede, ne boj se, Toti, to sem jaz, tvoja žena Dragica. Vedela je, kako se mi približati in kaj storiti in sem ji hvaležen za njeno razumevanje.

Klicala sva eden drugega Toti prvih šest let, dokler nisva imela otrok, odkar pa imava sina in potem še hčerko, pa kličeva eden drugega ata in mama. Te moreče sanje so postajale čez leta redkejše in manj grozeče, menim pa da so bile posledice Golega otoka.

Drugih posledic Golega otoka nisem imel, če bi pa bile, bi mi že kdo to povedal. Moja žena me je vedno zelo dobro razumela, nikdar me ni gnjavila, nadlegovala ali zahtevala več, kot sem ji lahko nudil. Dragica ima zelo rada lepo hišno opremo, dopade se ji nakit, rada gre zvečer v dobre lokale na večerjo, ki jo servirajo v zlato obrobljenih posodah in kjer se pije iz kristalnih kozarcev. Zadnja leta, ko sva v pokoju, sva si privoščila nekaj takih kosil v lokalih, kjer nudijo vse v lepih posodah, v katerih je pa največkrat premalo glede na to, koliko se plača, toda človek si pač občasno to želi. Dragica je srečna in zadovoljna, in bila je srečna in zadovoljna tudi takrat, ko si takega življenja nisva mogla privoščiti ter tega ni zahtevala.

Odkar jo poznam in odkar skupaj živiva, je pri najboljši volji, takoj, ko zjutraj odpre oči je nasmejana in dobro razpoložena. Z njo nikoli ni dolgčas, vedno ima kaj povedati, drugače me pa vedno kaj sprašuje, včasih pa jo moram kregati, da me pusti delati to, kar hočem. Vedno je rada zelo lepo oblečena, še posebno kadar greva na slovenske ali druge prireditve. Zna šivati, kar se je sama naučila. Ko smo se leta 1951 na Občinah skupaj s Francom in Elzo poročili, sva bila z Dragico revna kot cerkvene miši. Oba sva se poročila v starih oblekah, kar me ni motilo, Dragica je rekla, ko si bova lahko privoščila, bom vedno izmed vseh najlepša. Po prihodu v Avstralijo je najprej kupila na obroke šivalni stroj. Dragica tudi pozna blago in v skladu z modo nosi svoje obleke, moram pa poudariti, da se oblači zelo dostojno, nikoli izzivalno, to je, prsi so vedno zaprte in obleka je dostojno dolga. Včasih sem ji dejal, naj si jo napravi bolj kratko, posebno še v času mini kril, in vedno se je jezno odzvala, da se ne oblači zato, da jo moški gledajo, temveč taradi sebe in malo tudi zaradi drugih žensk. Ženske ne zanimajo moje noge in moja prsa, je dejala, in zato se z nekaterimi tudi ni prav dobro razumela. Na drugi strani se pa zelo briga za posameznika, za socialo in za društveno dejavnost. Vse kar dela, dela z navdušenjem, potrebe drugih pridejo prve na vrsto. Vse bi razdala, zato jo tudi kregam. Rada se druži ne glede na to, kakšne narodnosti ali kakšne barve je kdo, socialni položaj drugih jo ne moti, za njo so vsi ljudje enakovredni, brez oklevanja se predstavi tudi zelo uglednim ljudem.

Bralec bo rekel, hvali svojo babo, mož mezza shega, pravijo na Primorskem. Pa naj bo kužek ali pes, še vedno trdim, da je moja Dragica edinstvena, nikoli nikogar ne obrekuje, tiste, ki ne govore lepo o njej, ignorira in se nikoli ne zagovarja, pravi, nisem nič napačnega storila, zakaj naj bi se zagovarjala. Nikoli se ni v življenju sprla z nikomer, razen malo z menoj. Enkrat me je klofnila, za kar sem ji bil skoraj hvaležen, ko sem jo predolgo izzival ni dejala nič, le obrnila se je in me klofnila. Hvala Bogu, sem rekel, da si enkrat reagirala. Dejstvo je, da sem na njo izredno ponosen, ker ima izredne kakovosti in me v vsem najinem življenju ni nikoli zanemarila in kar je najbolj važno, nikoli in pred nikomer me ni z eno samo besedo osramotila, tako kot se pri drugih redno dogaja. Pri naši hiši delamo, štedimo in če kaj ostane, damo na isti kupček. No, zopet sem se iztiril, še vedno sem na otoku. Da se vrnem nazaj.

Kot sem omenil je minister za notranje zadeve Ranković prišel pogledat uspehe svoje zamisli, kako odstraniti suhe in škodljive veje komunistične partije, če smo se kaj spremenili v nove in zveste državljane, kot so nam povedali.

Djilas v svoji knjigi piše, da Ranković ni bil zadovoljen, ko je videl ljudi, ki so bili na odgovornih političnih in gospodarskih položajih, vojaški oficirji, Duško Dapčević, generalni

major jugoslovanskega letalstva, borci prve proletarske brigade iz leta 1941, in mnogi drugi, ki so zaradi psihičnih pritiskov in življenjske ogroženosti postali neke vrste živali. Tisti, ki so po naravi bili pošteni so vedeli, da ne smejo govoriti po pravici in resnici in ki so morali proti svoji volji biti dvolični, hinavci in izdajalci svojih bližnjih, ko svoboda misli ne obstoja, ko mora vsak slediti Komunistični Partiji, kar je vse bilo izsiljeno s strani uprave in kolektiva, ki ga vodijo politični zastopniki in starešine barake, ki so pooblaščeni s strani uprave. Ti so kot kaznjenci služili upravi in bili pripravljeni narediti vse, da se s svojo dvoličnostjo zrinejo z otoka na prostost.

To so moje pripombe, to je moje, ne Rankovićevo mnenje. Rankovićev obisk je bil za vse otoške razmere in za kaznjence koristen, od tedaj naprej požrtvovalnost ni bila več tako zahtevna, preganjanje nevidnih sovražnikov in grožnje med kaznjenci so se zmanjšale, kazni so postale milejše. Fizično delo ni bilo več tako zahtevno.

Tega nam seveda niso povedali, občutili pa smo, da je sistem postal nekoliko milejši. Kar seveda ne pomeni, da je bilo zabavno, opisal bom življenje pozimi, tako kot sem ga sam doživel. Najbrže je teroriziranje kaznjencev s strani drugih kaznjencev bilo v škodo enim kakor drugim, zato je uprava z intervencijo Rankovića to morala nekoliko spremeniti. Saj, kar smo delali ni bilo v državno korist.

To seveda ne pomeni, da bomo sedaj poležavali do enajste ure, potem šli pod tuš, potem počasi na zajtrk z veliko izbiro, sedli k mizici kjer je bil časopis, dali noge na mizo in brali novice iz New York Times, medtem ko bi nam privlačna gospodična prinesla turško kavo.

No, to so sanje. Kar se je v zimskem času dogajalo, je bilo drugače. Kot sem omenil, bili smo umazani, redko smo se brili, nismo si mogli porezati nohte na prstih, pomagali smo si z zobmi ali kako drugače.

V vseh barakah so starešine začeli poudarjati pomembnost higiene. Po petih ali šestih mesecih, ko smo že začeli živi gniti, so se spomnili higiene, katere se bomo morali od sedaj naprej strogo držati. Do takrat to ni bilo važno, nihče ni o tem govoril. Mogoče je bila Rankovićeva iniciativa, začeti s čistočo. Vprašanje je, kako začeti, če nimamo niti kapljice vode, bili smo umazani kot svinje v hlevu. Ležali in spali smo v zasmrajenem, nikoli opranem perilu. Poletno in zimsko vojaško uniformo, ki smo jo imeli zadnjih šest mesecev, nismo sleki, razen nekajkrat, ko so nas peljali k morju. Mi, ki smo prišli v poletnem času, smo imeli poletno in zimsko vojaško uniformo, tisti, ki so prišli kasneje, so imeli samo zimsko.

Štirinajsto poglavje.

Ko se je začelo poudarjati higieno, je ob šesti uri zvečer bila že tema, vstajali smo pa tudi v temi. Bila je jesen, vreme je bilo hladnejše, pogosto je bil tudi dež. Kje smo do sedaj bili, da se nismo spomnili na higieno, pričakovali smo, da nam bodo nudili milo, vodo in prostor za umivanje. Vse, kar smo dobili je bilo, da smo morali vstopati v barake bosi. Pustili smo naše smrdljive opanke in obutvene cunje zunaj barake, kot da bi bilo vse ostalo, kar smo imeli na sebi, čisto. No, vse je smrdelo z našimi telesi vred, le da smo se na smrad privadili.

Naj opišem našo obutev. Prišli smo na otok s svojo obutvijo in ko smo svoje čevlje popolnoma uničili, katere smo povezali s kosi bakrene žice, da niso razpadli, smo dobili par gumijastih opank, izdelanih v tovarni Borovo v Srbiji za srbske in črnogorske kmete. Ko smo vsi pustili opanke zunaj barake, so starešine barak in politični delavci, ki so spali zraven vrat, zjutraj prvi zagrabili svoje opanke in jih prinesli v barako, ostali kaznjenci smo pa v poltemi poskušali najti svoje.

Tisti, ki so imeli strgane opanke, so vzeli dobre in strgane pustili drugim. Vedno je bilo prepozno, če si imel ohranjene opanke, čeprav smo prve dni poskušali svoje opanke zaznamovati s tem, da smo jih praskali z ostrimi kamni. Kdor je vzel tuje opanke, je takoj napravil še druge praske na opankah, tako da ni mogel biti obtožen kraje, kar bi imelo hude posledice. Bil je mraz in dobre opanke so bile pomembne, vanje smo tlačili cunje in papir, da bi nam bilo topleje.

Bralec bi lahko rekel, zakaj pa niste zaprosili upravo za nove opanke, seveda, samo da ni bilo dovolj opank, ne glede na to, da se je vsakdo izogibal prošenj, da to ne bi izpadlo narobe, zato je bilo bolje potrpeti. Zgodilo se mi je, da, ko sem vstal, mojih opank ni bilo več. Zagrabim druge in na hitro z ostrim kamnom spraskam še dodatne praske. Takoj zavijem noge v tuje umazane cunje in grem nazaj v barako na zajtrk. Mislil sem, dobro je izpadlo, čeprav nisem bil zelo zadovoljen. Nekaj ur kasneje vidim človeka, ki hodi od enega do drugega in gleda opanke. Zapekla me je vest, gotovo sem odnesel njegove opanke. Kaj če prepozna svoje opanke, kaj če me zatoži pred kolektivom za krajo? Kaj bo še drugega povedal, kaj političnega, kar je bilo običajno. Ni pomagalo, ko je prišel zraven, pravi, to so moje opanke, brez jeze, kar me je presenetilo.

Pričakoval sem zmerjanje in obtožbe, človek je pa razumel in ni hotel biti eden od tistih, ki so se okoriščali na račun drugih, vse kar je hotel so bile njegove opanke. Lepo je dejal, daj meni moje, jaz pa tebi pustim te slabše in sva končala, niti besede več, kot da se ni nič zgodilo. Takoj sem mu opanke izročil, zadovoljen da se je tako izteklo.

Ne vem, če je Ranković kaj pripomogel k temu, da smo v naše zadoščenje dobivali po štiri cigarete dnevno, čeprav bi prav lahko prestali brez kajenja. Starešina barake je določil, kdo je dovolj dober, da dobi cigarete, kar je nas kaznjence spet delilo, na dobre in manj dobre. Imeli smo dovolj problemov, kajenje nam ni prihajalo na misel, sedaj se je pa uprava odločila, da bo dovolj dobre nagradila s cigaretami.

Zasliševalci UDB-e so dajali po tri ali več zavojev cigaret posameznikom, ki so se javili na zasliševanje. Hvalili so se, koliko cigaret so dobili in s tem hoteli dokazati drugim, da so med privilegiranimi, kar pa je seveda povzročilo nevoščljivost drugih. Kaznjenci, ki so bili ocenjeni kot dobri in skesani, so dobili vsak dan štiri cigarete Drava. Teh je bilo mogoče kakšna tretjina iz vsake barake. Vsi ostali smo želeli kaditi, če že ne zaradi drugega zato, da bi bili njim enaki.

Slovenski oficir UDB-e ni bil kadilec. Ko sem bil v njegovi pisarni, sem ga skoraj s tresočim glasom vprašal za cigarete. Upal sem, da mi bo dal nekaj zavojčkov, dobil sem pa štiri cigarete, s čimer se res nisem mogel pohvaliti pred drugimi.

Življenje pozimi.

Pozimi smo vstali, ko je bila še tema, mnogokrat je padal dež. Več kot tri tisoč ljudi se je vsulo iz barak na kakšnih 20 tisoč kvadratnih metrov taborišča. Razcapani, umazani in zaviti v vse, kar smo imeli, smo šli do latrine, ki je bila dolga jama, preko katere so bile

postavljene deske. Bili smo žalostna drhal, vendar se ni nihče pritoževal, hvalili smo, kako lepo z nami postopajo, tako da ne bi dali priložnost sosedu, da nas ovadi. Na zunaj smo bili vsi vdani režimu in Partiji, tako smo tudi pisali domov. Po obisku latrine smo šli nazaj v barake, kjer smo dobili kavo in košček kruha.

Kavo so kuhali tako, da so zavreli vodo v kotlu, istočasno pa nad ognjem držali železno lopato, da se je razžarela, nakar so nanjo stresli skodelico sladkorja, katerega so potem stopljenega zlili v vrelo vodo. Tako je voda postala rjava kot kava. Nekaj časa smo dobivali tudi koruzno polento, ki so jo imenovali kačamak. Martin, ki sem ga že omenil, je bil zelo zaupen do mene in mi povedal, kar je mislil, eno jutro je pri zajtrku sedel tesno ob meni in rekel, porka madona, tako sem lačen da bi kakšnemu tisti kačamak kar iz riti pojedel.

Takoj po zajtrku je bil nedaleč od latrine zbor vseh brigad, kjer smo se zbrali kot je bilo ukazano. V divji burji je bilo težko stati, cepetali smo na mestu, da bi se ogreli, vpitje vodečih je odnašala burja, mi smo premraženi šklepetali z zobmi. To se je dogajalo vsak dan.

Iz jasnega neba je ob burji padal morski dež, mi smo stali in se tresli, medtem ko je kakšen Bosanec ali Črnogorec začel peti njihove in naše na otoku izmišljene pesmi, čemur smo vsi navdušeno sledili, vzklikali smo politična gesla, kot da bi nas Partija povabila na pustno večerno veselico, zato ji zdaj pojemo zahvalne pesmi. Le kakšno krivico sem človeštvu napravil, da me imajo pravico mučiti, smilil sem se samemu sebi, zjokal bi se, če bi si upal, sedaj pa naj bi bili vsega sami krivi. Na zunaj smo kazali navdušenje, v žepu sem pa kazal figo in želel režimu in Partiji, katero sem slavil, čimprejšnji propad.

Kot sem že omenil, mi je bilo določeno delo na mestu. Z lopato sem tovoril kamenje na ročna nosila, ki so jih nosili drugi, večje kamenje sem pa nalagal z rokami. Ko so dovažali na otok cement, sem bil poslan v skupino starejših, tudi vojnih invalidov, ki se je imenovala tucački vod. Razbijali smo kamenje na drobir, katerega so uporabljali za cementiranje vodne cisterne. Tolkli smo ga na enem mestu, drugi so pa prinašali kamenje in odnašali drobir.

Fizično to ni bilo naporno, sedel sem na kupcu drobirja in udarjal s kladivom po kamenju. Dovoljeno je bilo, da smo sedeli na prazni vreči cementa, katero sem vedno nosil s seboj, toda neprestano sedenje po štiri ure pred kosilom in štiri ure po kosilu na senjski burji, ki je divjala, sem bil premražen skozi vse telo in nisem mogel ustaviti šklepetanja z zobmi. Ko sem vstal, sem imel občutek, da ne morem premikati udov, bil sem ves trd. Seveda tudi za vse ostale ni bilo nič bolje, karkoli so delali na burji in mrazu.

Skoraj vse brigade so delale na zbiralniku vode, kar je bilo veliko delo. Dobro ga je vodil kaznjenec, visok in postaven možakar, bivši general jugoslovanskega letalstva. Ime mu je bilo Duško, ki se je nekaj mesecev poprej dobro pripravil pri njegovi spovedi pred kolektivom. Vedel je, kaj hočejo slišati, in med drugim je dejal, da ni samo izdajalec Partije in naroda, ampak tudi jugoslovanskega letalstva.

Cisterno so kopali globoko v trd apnenec. Če se prav spomnim, naj bi držala dva tisoč kubičnih metrov vode. Ne vem, ali je bila kdaj končana, ker sem se, hvala Bogu, prej rešil otoka. Za zbiranje vode so tlakovali cel kvadratni kilometer površine, kjer naj bi se zbirala dežnica in odtekala v cisterno. Zato so porabili deset tisoč vreč cementa.

Izmed kaznjencev so izbrali nekaj sto bolj zaupnih, ki so s kladivi romali po vsem otoku in zbirali ploščate kamne, ga po potrebi še malo obdelali in zlagali na kupe. Drugi so zbrano kamenje na nosilih nosili na določena mesta in tretji, ko je bila površina kamnov poravnana, sestavljali kamen zraven kamna in zopet drugi so mešali cement, s katerim so zapolnili vse reže med kamni. Po načrtu bi moral biti en kilometer površine zacementiran. Ko sem bil kasneje pripeljan na otok zato, da smo bili izpuščeni, o čemer bom še pisal, je delo bilo še v polnem razmahu, nikoli pa nisem izvedel, kašen je bil rezultat in ali je sploh bilo kaj vode in ali je bila na razpolago kaznjencem.

Pesek, ki so ga mešali s cementom in kamenjem za betoniranje, je bil izgreben iz morja tako, da so postavili štiri lesena stojala, imenovana konji, med njimi so bile položene lesene deske, s katerih so kaznjenci z neke vrste skledami, nasajenimi na dolgih lesenih ročajih, s katerimi so z dna morja zajemali pesek. Če peska ni bilo, je bilo treba pobrati

deske in premakniti konje na drugo mesto. To nabiranje peska je bilo v zimskem času. Za postavljanje konjev in desk je bil odgovoren samo en kaznjenec in to po otoški kazni, ko kaznjenci obsodijo svojega tovariša na bojkot. Povedal bom kako so ga našli in obsodili za postavljanje konjev.

Konec novembra so ob hudi burji pripeljali na otok tretjo pošiljko grešnikov, bom kasneje povedal, kako smo jih sprejeli. Prišleki so bili razdeljeni po vseh barakah in pomešani med stare kaznjence ter se tako znašli med »popravljenimi in skesanimi«, ki so čakali na to, da pred režimom operejo sebe na škodo drugih. Ti oportunisti so izkoristili nepripravljene komaj prišle žrtve, čeprav pripominjam, da so bile kazni milejše, kot pa ko smo mi prišli na otok. Tisti, ki smo bili od začetka na otoku, smo bili že utrjeni z ozirom na vremenske prilike, koža na obrazu in ostalih delih telesa se je temu prilagodila. Novoprišleki, predvsem druga pošiljka, ki je prišla meseca septembra, ko je bilo še zelo toplo, so prišli iz zaporniških celic iz vse Jugoslavije in so imeli popolnoma belo kožo.

Namenoma so bili dodeljeni starim aklimatiziranim kaznjencem, ki so imeli utrjeno kožo na rokah na soncu in vetru, novoprišleki pa zadnjih šest ali več mesecev niso videli ne dnevne svetlobe ne lesenega orodja. Tem novim so namenoma dali čisto na novo izdelana lesena nosila iz neobdelanega lesa. Robovi lesenih držal so menda bili nalašč ostri in grobi, zato je novoprišleku nežna koža na rokah čez ure ali dve bila že žuljava, čez tri ure krvava, toda morali so delati naprej, tako so zahtevali stari utrjeni kaznjenci, za politično prevzgojo. Novoprišlek je, ker je škodil Partiji, narodu in režimu, moral biti iskreno skesan tako da je sovražil samega sebe in užival v svojem trpljenju in se maščeval nad seboj, ker je storil takšno strašno krivico materi Partiji. Ne bi verjel, da je tako intenzivno pranje možganov mogoče, če ne bi videl krvavih rok novoprišlekov.

Tisti, ki so prišli iz temnih celic ječ septembra, so bili beli kot sneg, tu je pa bilo sonce visoko in goreče. Niso vedeli, kaj naj pričakujejo, po barakah so bili pomešani s starimi jetniki in že isti dan popoldne, takoj po prvem kosilu, čeprav so potrebovali nekaj počitka, so morali na fizično delo.

V kratkem času, samo po nekaj urah na soncu, so postali rdeči kot raki. Kasneje popoldne so že zavijali brisače okoli rok in okoli lesenih ročajev nosil zato, da bi bile bolečine manjše. Videli so stare kaznjence navdušeno delati in večina jih je to navdušenje sprejela, prepričan sem pa, da bi bili takoj pripravljeni iti nazaj v ječo, namesto da igrajo, kot v kakšni drami, da uživajo v svojem trpljenju.

Tisti, ki so naleteli na dobrega starega partnerja, so jim ti svetovali, kako naj se obnašajo zvečer med spovedjo pred kolektivom barake. Tam so govorili in trdili, hvala, da mi je dana prilika, dokazati ljubezen do naše matere Partije, ki me je rešila popolnega propada, samo ona zna, kje in kako udariti ali milovati. To so stalno govorili, da me je že bolela glava, ko sem poslušal to glasno in stalno ponavljanje, sem si predstavljal globino tega cinizma in dvoličnega oportunizma. Samo mati Partija dobro plačuje in hudo kaznuje, so pametnjakoviči molili, novi prišleki so se pa takoj znašli, kako je treba govoriti pri politični spovedi zvečer v baraki, kajti stari kaznjenci so že prvi dan zahtevali politične spovedi.

Opisal bom, kako so našli človeka za postavljanje konjev v morju.

Kot sem omenil, so novembra spet iz vse Jugoslavije pripeljali okoli tisoč kaznjencev. Med njimi je bil mlad in postaven mladenič iz Beograda, star nekaj čez trideset let, trmast in kot je sam dejal, zagrizen stalinist. Za kolektiv barake ni moglo biti nič slabšega. Ker ni bil seznanjen z odnosi med kaznjenci in je najbrže mislil, da ima pravico povedati, kaj si politično misli in kot je sam povedal, je bil v Beogradu v samici eno celo leto, kjer ni dobil nobenih časopisov in nobenih novic. V preiskovalnih in drugih zaporih oblasti niso dovolile zapornikom brati časopise in karkoli drugega, razen, kot je bilo v celici kjer sem bil jaz, kjer je bila knjiga Vsezvezna zgodovina boljševikov, katere pa ni nihče bral.

Menim, da bi bilo v korist režima, da bi političnim zapornikom dovolili dnevne novice, kajti z branjem o napadih vzhodnih socialističnih držav na Jugoslavijo bi gotovo nekateri zagrizeni spremenili svoja politična stališča v korist režima in Partije in bi tako bilo politično spreobračanje na Golem otoku nepotrebno. Mladenič je komaj čakal, da se pred kolektivom barake že prvi dan spove. Brez strahu je, med drugim, glasno in vztrajno trdil,

da imajo Sovjeti prav, ko preganjajo Jugoslavijo, ker je ta na napačni poti izgradnje socializma. Svojo spoved je končal z vzklikom, Živel veliki Stalin!

Kolektiv barake je bil ob tem vzkliku tako presenečen, da za trenutek niso verjeli, da v resnici kaj takega slišijo, niti se niso mogli predstavljati, da so ujeli tako strašno nevarno pošast. Niso verjeli, da so še taki, ki so pripravljeni žrtvovati življenje za Stalina in kominform, najbolj neverjetno je bilo, da tega človeka ni nihče o ničemer obvestil, zato je povedal kar je mislil in kot je bil vzgojen, da pove resnico. Saj so nas tako učili, je dejal moj prijatelj Martin. V zaporu najbrže ni bil ogrožen in je zato mislil, da nima kaj izgubiti, če pred vsemi slabiči pove, kar misli, to je povedal ciničnemu kolektivu barake. Kolektiv je ostal skoraj v zadregi, potem so se znašli in ga začeli primerjati z najslabšim, kar na svetu obstoja, čeravno je bil med njimi najbolj pošten.

Takoj so poiskali, kaj bi bilo za njega najhujše, najslabše in najbolj mučno, da si bo zapomnil, kako ga skesanci sovražijo. Mogoče je bilo že poprej domenjeno, da na morju potrebujejo človeka za prestavljanje lesenih konjev pri nabiranju peska za mešanje s cementom. Kolektiv je Beograjčana soglasno obsodil na delovno mesto, ki je bilo za skesanega zapornika preveč zahtevno. Potrebovali so človeka za prestavljanje lesenih konjev, ker niso imeli nikogar, zato je treba nekoga določiti, kajti to je bilo najbolj zahtevno delo v zimskem času. Če bi bilo v poletnem času, ko je sonce pripekalo kot v peklu, bi se sam javil. Ko pa je temperatura zraka skoraj pod ničlo, voda mrzla in zunaj senjska burja s sto kilometri na uro, mora nago človeško telo prenašati preveč.

Škoda, da sem njegovo ime pozabil, vem le, da je bil iz Beograda. Moram priznati da je bil trdega in odločnega značaja, a je bil premagan, vdal se je usodi in postal ponižen in popolnoma ubogljiv. Videl sem njegovo delo, imel sem priliko spoznati človeka, ki je delal, kar so od njega pričakovali. Pokoril se je kot janček, brez najmanjšega ugovarjanja. Zelo se mi je smilil.

Ta kaznjenec je delal, kaznovan od kolektiva z bojkotom, konec meseca novembra in začetek decembra, ko je senjska burja, ki je močnejša od kraške, divjala z močnimi sunki. Kaznjenec se je na obali morja ob zori do golega slekel, medtem, ko smo vsi naokoli bili oblečeni in zaviti v cunje. Kot da je Robinson, edini prebivalec na otoku, je gol nosil lesene konje s kopnega v vodo, bil je visok in nesel je prvega konja v globoko vodo tako daleč, da je imel le glavo nad vodo. Za prvim je postavljal druge konje vse do obale.

Lesenih konjev je bilo okoli šest ali sedem, se ne spominjam točno. Ko je konje postavil v razdalji treh metrov, tako da so deske od enega konja do drugega varno slonele, je bilo delo gotovo in tedaj se je Beograjčan lahko oblekel. Nabiralci peska so šli na napravljen lesen most in z neke vrste loncev na koncu lesenih ročajev strgali po dnu morja in tako nabirali pesek ter ga metali v čoln, ki je bil tik zraven.

Omeniti moram, da je na kopnem gorel ogenj, pri katerem smo se tudi ostali kaznjenci lahko greli. Vendar je bil ogenj namenjen za moža, ki je postavljal konje v vodo. Imel je pravico, da se je po opravljenem delu oblekel in ne da bi kaj rekel, stopil k ognju in se grel, dokler je nabiranje peska trajalo. Beograjčan ni rekel nič, ne zato, ker bi bil na nas besen, pač pa, ker je bil bojkotiran in ni smel govoriti. Tudi mi smo se greli pri ognju, zamislite si pa človeka, ki je prišel k ognju gol in bos. Vse njegovo telo je trepetalo od mraza in njegova koža je bila temna, skoraj črna.

Ko je zmanjkalo peska, in to se je zgodilo; mogoče čez pol ure; potem ko so bili konji postavljeni, je kaznovani Beograjčan moral ponoviti operacijo, kar je tisti dan enkrat ali že več krat napravil. Neštetokrat se je zgodilo, da je kaznovani postavil konje in deske, celi most; vse na suho, a na tem mestu ni bilo nobenega peska. Še ni utegnil sebe pogreti, ko se je zopet do golega slekel in zopet v vodo; pobrati deske in konje ter postaviti vse nekam drugam, kjer so mu predlagali. Ponavljam napravil je novi most kolikor krat je bilo potrebno brez da je z eno samo besedo kaj oporekal, samo napravil, saj je hitro sam vedel kaj mora napraviti.

Ko je zmanjkalo peska, kar je bilo mogoče čez pol ure, je kaznovani Beograjčan moral ponovno postaviti konje, kar se je ponavljalo ves dan. Večkrat se je zgodilo, da je postavil konje in deske, vendar na tistem mestu ni bilo peska. Ne da bi se pogrel, se je moral spet

do golega sleči in iti v vodo, pobrati vse deske in konje in jih postaviti drugam. To je delal ne da bi z eno samo besedo oporekal, njegova koža je bila po vsem telesu temno črna. Vse to je opravljal, ne da bi zinil ene same besede v protest, kaznjenci so ga pa pustili pri miru, za razliko od drugih, ki so bili pod bojkotom. Bralec oprosti temu ponavljanju, moji vtisi o tem so preveliki, da bi o tem napisal le nekaj besed.

To delo je opravljal ves mesec, ne da bi kaj spregovoril. Na političnih razpravah v baraki je vse poslušal, zvečer je pa moral dežurati pri kibli, kar smo morali vsi bojkotirani.
Po štirih tednih ali enem mesecu je bil kuhan in pečen, popolnoma prenovljen človek. Dali so mu ponovno priliko za spoved, ta je bila popolnoma nekaj novega. Zahvalil se je kolektivu, da mu je bila dana prilika zvedeti, kar še ni vedel, rekel je, da je pri političnih debatah poslušal druge kaznjence in spoznal resnico. Kdo ne bi spoznal resnice pod takimi pogoji bi moral biti nenormalno trmast. Menim pa, da ni bil hinavec, nedvomno si je zaslužil občudovanje in spoštovanje vseh na otoku. Še enkrat bom povedal, bil je hud in mučen prizor opazovati človeka, kako ga je strašno zeblo, da se je tresel kot da ima v telesu vibrator. Ko so bili konji postavljeni in ko ni bilo nobenega peska, ni rekel, počakajte malo, da se pogrejem, ne, tresoč se je brez besed slekel in šel v ledeno vodo, da je spravil vse deske in konje na obalo.

Ko je končal delo in sestavil drugi most, je bil še komaj živ. Komaj se je premikal, brez moči in praktično zmrznjen do kosti, do ognja kjer je ležala njegova obleka. Občudovali smo ga z mokrimi očmi, ko se je počasi oblekel in pri ognju brez besede obsedel, kot da se pred nami sramuje, ker ga sovražimo. Nismo ga sovražili pač pa občudovali. Dvomim, če ga je kdo sovražil, češ da je izdal Partijo in državo, so besede, ki so jih nekateri imeli prilepljene na jeziku.

Partijo in režim sem sovražil, ne njega. V njem smo videli sami sebe. Res je sedaj za stare kaznjence bilo nekoliko lažje, saj sem bil na otoku že šesti mesec, vendar psihološki pritisk je bil še vedno zelo velik. Spraševal sem se, zakaj moram prenašati ta psihološki pritisk in se bati svojega bližnjega, da me česa obtoži. Beograjčan je prestal svoje trpljenje, zvedel je, kako se bo moral vesti, kajti umreti za Stalina, ki je umoril na milijone ljudi, pač ni vredno.

Umestno je, da omenim tudi Slovenca, ki je častno in s ponosom prenašal kazen bojkota, ki mu je bila izrečena, brez da bi z eno besedo ugovarjal. To je bil univerzitetni profesor dr. Cene Logar, predaval je dialektični materializem. Na otoku je imel še tri druge brate, ki so tudi vsi bili profesorji univerzi.

Dr. Cene Logar je bil pripeljan na otok meseca septembra, to je dva meseca po mojem prihodu, ki sem bil v prvi skupini, ki je prišla na Goli otok, v kateri so bili tudi njegovi trije bratje. Profesor Logar je menil, da lahko s svojim znanjem dialektičnega materializma prepriča 170 zvijačastih, prebrisanih in dvoličnih članov kolektiva barake, katerih cilj ni bila teorija Marxa o eni, drugi in tretji politični fazi in o brezrazrednem političnem sistemu, namen kolektiva ni bil, poslušati pridige dr. Logarja, ampak dokazati njemu, kako strašno daleč je zašel v pogledu odnosa med Jugoslavijo in ostalo vzhodno socialistično koalicijo na čelu s Sovjetsko zvezo.

Cilj kolektiva barake je bil, dokazati profesorju, da je njegova ljudska izdaja izredno nevarna državi, še posebej materi Partiji, da je profesor najhujši in najnevarnejši sovražnik obstoječemu režimu in da ga je zato treba najstrožje kaznovati, to je obsoditi na bojkot s preganjanjem. Profesor je moral takoj k nočni kibli, kjer je v naslednjih štirih tednih stal od polnoči do jutra, ali pa od večera do polnoči. Zamislite si, kakšno podcenjevanje tako ponosnega možakarja, dr. Logar se ni nič branil, ob prestajanju njegove kazni so pa bili njegovi trije bratje zadržani. Bralec, ne razumi me napačno. To je bilo najboljše za vse štiri, kajti pri komunističnem sistemu brat, sestra ali starši ne pomenijo popolnoma nič, če nasprotujejo režimu. Najprej je dikatatorski režim, Partija in veriga ljudskih odposlancev, ki jih imenuje režim in Partija, ves ostali narod ali svojci pa ne predstavljajo nobene vrednosti.

Petnajsto poglavje

Po odhodu prve skupine z Golega otoka, ki so odšli na prostovoljno delo v rudnikih, se je na otoku osnovala druga delovna brigada, ki so jo, tako kot prvo, sestavljali popravljeni in skesani ljudje. Kot sem že povedal, smo bili trije Slovenci, ki smo bili izključeni iz prve skupine, bili vključeni v to novo delovno brigado. Zadovoljen sem bil, ko sem v tej novi brigadi zagledal tudi Martina, s katerim sva bila skupaj v celici v Ljubljani, bila sva dobra prijatelja. Do tedaj, do začetka decembra, sem bil še izčrpan in slaboten po bolezni, ki sem jo opisal, tako da nisem bil sposoben primerno terorizirati druge skupine kaznjencev, ki so prišli na otok v septembru. Zato sem bil obtožen in kritiziran zaradi moje pasivnosti.

V začetku decembra sem bil okrepčan, da sem se sam sebi čudil. Moram reči, da sem se navzlic vsem težkočam počutil zelo dobro. Verjetno sem se otoku privadil. Ha.ha. Bom kar na njemu ostal.

Opisal bom, kako smo sprejeli tretjo skupino kaznjencev, ki je prišla na otok konec novembra ali v začetku decembra. Delovni odbor kaznjencev nas je na predvečer prihoda te skupine obvestil o tem in nam naročil, kako z njimi ravnati še predno je ladja priplula v pristanišče, nam je bilo naročeno, da moramo biti kruti z izdajalci naroda in Partije. Vodstvo kaznjencev je imelo cel načrt sprejema in povedali so nam, kje so naša strateška mesta.

Nove zapornike so vozili tudi iz Črne Gore, iz Boke Kotorske dva dni in pol, bili so na golih deskah, prostora za sedenje ali ležanje je bilo malo, kakšnih 800 ljudi je bilo v zaprtem prostoru v temi s svetlobo le iz zgornje odprtine na palubi. Predstavljate si, kakšni so bili, če niso mogli dva dni in pol niti stegniti noge.

Ko so prihajali po strmih deskah iz ladje na kopno, so nam naročili, da jim mi popravljeni kaznjenci malo pomagamo, kar je pomenilo, da naj jih porivamo, tako da bodo padli. Polovico prišlekov je takoj padlo v gramoz, nekateri naravnost na obraz, s krvavimi praskami so morali hitro naprej, špalir v dveh vrstah je bil kakšnih dve sto metrov dolg, okoli novih barak in nazaj do morja.

S prijateljem Martinom sva bila postavljena na ovinku, kjer so se novoprišleki začeli slačiti. Z Martinom sva se dogovorila, kajti, ko sem prej sprejemal nove prišleke, se nisem primerno sovražno obnašal, zaradi česar sem bil strogo opominjan z dodatnimi posledicami. Z Martinom sva se domenila, da ne bova zelo dobra in usmiljena, magari tudi groba. Nesrečneži, ki so bili vkrcani v Boki Kotorski so bili usmiljenja vredni. Najbrže so jim že v zaporu naročili, naj oblečejo vse, kar so imeli. Po tri spodnje gate so imeli na sebi, spodaj zavezane, ravno tako tri ali celo več srajc, vse zmečkane, vsak je imel po eno ali dve obleki, eno vrh druge. Ni bilo čudno, da so bili vsi premočeni od znoja in skuhani, saj je bilo okoli osem sto ljudi v popolnoma zaprtem prostoru, brez hlajenja, niso se mogli premikati, zato ni bilo čudno, da so skoraj vsi imeli kot se reče, polne gate. Zato so jih še bolj prezirali, ker so smrdeli kot kuga. Čudil sem se, od kod toliko oblačil, ko jih je bilo tako težko kupiti in ker so bila tako draga. Čez nekaj dni smo zvedeli, da so bili večinoma iz privilegiranega razreda, skoraj ves Centrali Komite Partije in velik del vlade Črne gore, veliko oficirjev armije in UDB-e. Midva z Martinom sva ravnala z njimi kot mačka z mišmi, kot da bi vedela, da so take zveri, tokrat pa niso imeli nobenih pravic. Ko sva izvedela, kdo so, nama ni bilo tako žal za najino ravnanje z njimi.

Z Martinom sva hotela domov in pri tem lahko uspeva le, če hinavsko dokaževa, da sovraživa vse stalinove konformiste in vse vladavine vseh vzhodnoevropskih držav. Moram povedati, da smo Bosance in tudi Črnogorce prej prezirali, ker so bili najhujši izzivači in hinavci. Večina starešin barak so bili Bosanci ali Črnogorci in ker je bila pošiljka novih kaznjencev iz teh krajev, smo se jim malo maščevali. Nismo imeli nobenega usmiljenja in smo izkoristili to priliko, da smo diskriminirali proti južnim bratom za njihovo izzivanje in cinizem, in ta diskriminacija je podzavestno prav gladko delovala.

Da najprej povem, kako smo jim pomagali sleči tri pare spodnjih gat, polnih dreka, tri srajce in po dve obleki. Ko so bili gnani skozi špalir, so prispeli do nas, potem, ko so bili že vsi prestrašeni in opljuvani. Slačenje je bilo sedaj drugače kot za nas, ki smo prvi prišli na

otok, tudi drugi septembrski pošiljki so dali dovolj časa, da so se sami slekli. Tem smo pa pomagali pri slačenju.

Ko so prihajali hitro eden za drugim, nisva z Martinom imela dovolj časa, da bo vsak gate posebej odvezal in vsak gumb na srajci posebej odpel, to bi vzelo cele ure. Ni bilo časa za slačenje dveh oblek, dveh puloverjev, treh srajc in treh gat. Prišleki so želeli zavlačevati čas, da si malo podaljšajo življenje, kajti njihov vtis je bil jasen, zmetani bodo v jame, saj so to za časa vojne in po njej sami prakticirali, saj so vedeli iz lastne izkušnje, kako malo je vredno človeško življenje. Zdaj je za njih odzvonila zadnja ura. Midva z Martinom sva jih priganjala, nimamo toliko časa, nobenega zavlačevanja.

Z Martinom sva jih zagrabila, vsak z ene strani in z enim zamahom potegnila srajce čez glavo, da so gumbi leteli na vse strani. Za spodnji del sva zagrabila v pasu, kjer ni bilo smradu. Hlače in gate sva vlekla dol, dokler ni spodnji del telesa ostal čisto gol. Po goli riti sva jih vlekla po tleh, a oni so prosili, nemojte molim, pa ja sam Titov partizan Prve proletarske brigade, bili so bivši oficirji armije in UDB-e, ki so sedaj izkusili svojo lastno medicino. Ko so se tako z najino pomočjo in pomočjo drugih, ki so delali isto, so zavezali vsak svojo obleko in drek v paket, ki jih bo čakal ko bodo izpuščeni. Takoj za tem so bili popolnoma goli poslani na striženje. Kako poniževalen prizor, vendar se nisem mogel premagati, da se mi ne bi zdel smešen. Mrzla burja je pihala z vso močjo, novoprišleki so sedeli goli na kamenju, ko so jim strigli lase. Ni bilo treba imeti metle za čiščenje, burja je vse sproti odnesla v morje, še zemljo bi odnesla, če bi jo kaj bilo. Medtem, ko smo mi, ko smo prišli julija, z zadovoljstvom poskakali v morje, so tudi tisti, ki so prišli v septembru morali v morje, tej tretji pošiljki v decembru pa ni bilo treba iti v morje, ker je bilo preveč vetrovno. Kar pomislite, dva in pol dneva v trupu ladje, oblečeni kot za ekspedicijo na severni tečaj, od znoja vsi premočeni in še posrani so se morali obleči v nova in čista oblačila in so bili odgnani za bodečo žico.

Nova otoška higiena.

Kot sem omenil je med novi prišleki bil skoraj ves Centralni komite KP Črne Gore in partizani iz Prve proletarske brigade, ki ji je poveljeval Tito.

Bralec, oprosti, če sva bila z Martinom groba s prišleki, drastični časi so zahtevali drastične metode. Isti dan zvečer sva bila z Martinom pohvaljena za dobro storjeno delo. Naše dobro storjeno delo je bilo, če sodim po Martinu in sebi, poštene ljudi maltretirati, jih zasramovati, zato da smo sebi utirali hinavsko pot proti domu. Je bilo to pravično ali krivično? Presojo bom prepustil bralcu. Dodal bi le, da angleški pregovor pravi, če jih ne moreš pridobiti, se jim pridruži.

Bili smo del pokvarjene druščine, seveda so nas pa od zgoraj v to prisiljevali. Če je v košari eno samo gnilo jabolko, čez teden dni vsa zgnijejo. Tudi mi smo postali gnili in gnusobni, maščevali smo se ljudem, ki jih še poznali nismo in tudi nismo vedeli, ali so komu storili krivico ali ne. Sami sebe smo reševali, tak je bil položaj, ni se dalo pomagati, kot se pridružiti golazni, z glavo skozi zid ni šlo.

Naj mi bo v tolažbo, saj so nekateri novi prišleki že mesec dni kasneje bili na vodečih položajih. Še delati jim ni bilo treba, tako kot sem moral jaz. Samo ukazovali in pridigali so in najbrže je bila vožnja na ladji in sprejem na otoku edino trpljenje, ki so ga ti gospodje prestali. Ne morem razumeti zakaj so te veljake Črne Gore pripeljali na otok, saj so bili dovolj pametni, da bi se lahko prepričali na lepši način. Mogoče jim je zvezna vlada hotela pokazati, da jih je le mala peščica, skupaj z Milovanom Đilasom vred. Najbrže je Beograd zahteval, da kdor je bil proti, mora biti kaznovan in mogoče je, da se Črnogorci niso dali prepričati na lep način, ker so se zgledovali po nepremagljivi Rdeči armadi in ker so po naravi trmasti.

Moje dobro opravljeno delo z novoprišleki je bilo že zdavnaj pozabljeno. Dobro je hitro pozabiti, kar je bilo narobe, težko ali pa nikoli pa ni odpuščeno. Od kolektiva sem prejel

strog opomin, ker sem bil preveč tih in ker nisem dobro pomislil, ko sem se udeležil obvezne diskusije. Dobivali smo časopis, ki ga je nekdo na glas bral. Po branju se je začela diskusija, katere sem se najprej izogibal, saj tudi nisem znal dobro srbohrvaško, po dolgem odlašanju sem pa podzavestno povedal nekaj po pravici, med drugim da smo na otoku zaradi lastnih napak, kar je ustrezalo kolektivu. Drugo, kar sem rekel, je bilo pa nepremišljeno in neumno.

V zadregi se lahko zareče, resnico je pa najlažje povedati, in rekel sem, da nas naša Komunistična Partija ni o pravem času obvestila o revizionistični politiki Sovjetske zveze, kar pa kolektivu ni bilo po volji. Po njihovem sem bil izzivalen in naperjen proti KP, češ, saj je Partija kriva za moje napake in nevednost, ker nas o pravem času ni o tem obvestila. Dejansko je zares bilo tako, sami naj bi vse vedeli. Na žalost, nisem bil dovolj pameten. Starešina barake je takoj s smehom letel skozi vrata in v pisarno UDB-e, kjer je povedal, kakšno krivico in žalitev sem povzročil naši ljubeznivi Partiji. Užalil sem Partijo, krivično sem jo obtožil. Osli prismojeni!

Partija nas ni obvestila, češ da smo vsi člani dovolj pametni, da bi morali vedeti, kaj početi in govoriti, na drugi strani pa ni bilo nobenemu članu Partije dovoljeno napraviti nič, kar ni bilo dovoljeno. Kot da nimam prav nič drugega v glavi razen Partije. Saj od nje nisem imel nič drugega, kot samo delo in odgovornost, lakoto in skoraj sem bil nag in bos. In jaz bi si moral beliti glavo, ker so Rusi krivili jugoslovansko Partijo. Prav brigalo me je. Za izrečene besede sem se moral zagovarjati pred slovenskim predstavnikom UDB-e, če že ne zaradi njega, pa zaradi kolektiva. Tudi moj mogoče ne dovolj prepričljiv zagovor pred slovenskim otoškim zasliševalcem ni pomagal. Po tem mojem besednem izpadu sem bil izključen iz brigade popravljenih, ki naj bi odšla na svobodo, pobrati sem moral svoje umazane cunje in se vrniti za bodečo žico, med nepopravljene. V skrbeh sem bil, da bodo od mene zahtevali kakšno posebno spoved, pa ni nihče nič rekel.

To je bil dolg korak nazaj, tam sem bil manj vreden kot ostali. Veliko jih je dobivalo po štiri cigarete na dan, jaz sem pa izgubil svoje. Nekateri so mi dovolili potegniti tri centimetrski čik, malo kasneje sem pa imel dva dni bolniške. V baraki sem moral delati kot vsi drugi, hoditi po morsko vodo, prati lesen pod in tako naprej. Potem sem imel priliko govoriti s starešino barake, ki je bil bivši kapetan UDB-e, doma nekje iz Bosne. Spomnil sem se pokojne stare matere, ki je dejala, vpraša se lahko, ukrasti se ne sme. Tako sem z oklevanjem vprašal starešino za cigarete. Starešina je privolil in kmalu mi je odštel štiri cigarete. Zakaj je privolil, nisem nikoli zvedel. Postal sem privilegiran kaznjenec, bil sem na spisku za cigarete. Sposodil sem si neko rezilo, kos pločevine in kot vsi drugi, rezal vsako cigareto na tri dele, poiskal košček bakrene žice, nasadil nanj košček cigarete in potem, ko sem že jaz nekajkrat potegnil, dal to tudi komu drugemu. Kakšen otročji nesmisel.

Prizadelo me je, ker sem bil vrnjen nazaj za bodečo žico, in prizadelo me je, ko je Andrej, ki sem ga že omenil, bil tudi vrnjen. Najbrže iz istega razloga kot jaz in kot sem ugotovil, ni bilo toliko narobe, kar sem rekel na diskusiji v baraki, ampak ker nisem izdal prijatelja, kar se je dogodilo tudi Andreju. Nisem videl samega sebe, kako sem bil prizadet, vendar sem bil s tem korakom nazaj zelo zaskrbljen. Skrbelo me je, kakšna je moja prihodnost. Kaj se bodo res moje kosti posušile na tem otoku, kot je, ko smo prišli na otok, grozil pomočnik Rankovića.

Na Andreju je bila prizadetost zelo očitna. Nikoli ga nisem srečal, da bi se vsaj malo nasmehnil. Ko sem mu rekel kakšno neumno, se ni nasmejal, vedno je bil resen in brez besed, seveda, kaj bi že rad rekel, vendar si ni upal, zaprl se je sam vase. Kasneje je zasliševalec poklical vsakega posebej, mogoče ga je za nas skrbelo, pa kaj res hočeš na otoku umreti. Izsilil je iz mene kar je hotel, priznal sem, kar je pričakoval, to se pravi, izdal sem prijatelja. Dejansko je sicer že vse vedel, in prijatelj je že bil po kazni pri vojakih, takoj potem, ko sem bil zaprt, vendar je zasliševalec to hotel slišati iz mojih ust.

Mesec dni potem, ko sem bil poslan nazaj za bodečo žico, sem bil zopet zunaj nje, v skupini, ki je čakala na odhod, z eno nogo na svobodi, kot so rekli. Tudi Andrej je prišel tja, mogoče smo se zasliševalcu malo smilili. Bilo je brez vsakega smisla naivno misliti, da prijatelja ne bom izdal, ko so pa oblasti že vse vedele. Takrat sem bil star nekaj čez

dvajset let. Andrej je bil mlajši od mene, bil je sin pametne in ugledne družine, njegova mati je bila učiteljica in oče profesor na gimnaziji. Ko sem bil na svobodi sem imel priliko obiskati Andrejevo družino. Andrejeva mati mi je bila zelo hvaležna, češ, da sem na otoku Andreju zelo pomagal.

Vse kar sem za Andreja napravil, je bilo slučajno. Kot sem že omenil, so zaradi pomanjkanja vitaminov na otok pripeljali nekaj kislih paradižnikov, za silo, ki so jih porazdelili med kaznjence. Jaz nisem nikdar mogel prenašati duh paradižnikov, ne vem zakaj, vem le da se mi še danes gnusi, zato sem paradižnik podaril Andreju. Enkrat kasneje, sem mu dal kos kruha. Pošteno povedano, ukradel sem dva kosa kruha, ki sta ostala od večerje. Starešina barake jih je dal za vrata, mogoče zato, da jih bo sam pojedel. Po večerji je starešina barake nekam odšel, kaznjenci so se razšli, navada je bila, da smo se po večerji ali pred zajtrkom zbirali okoli stranišča in malo kadili, predno je bilo treba iti na kulturno delo ali na vsakdanjo politično diskusijo. Vedel sem za kruh za vratmi barake, zato sem tam ostal. Ko sem ugotovil, da v bližini barake ni nikogar, sem planil na kruh. Vedel sem, da, ko se starešina vrne, bo prvo pogledal, če je kruh tam, kjer ga je pustil. Ko bo ugotovil, da ga ni več, bo takoj sklical zbor barake za splošen pregled, zato se moram sedaj jaz kruha čimpreje znebiti.

Hitro sem poiskal Andreja, skupaj sva stopila, kjer naju niso mogli videti in na mah požrla vsak svoj kos kruha. Kako je bil dober! Ga še nisva dobro pogoltnila, ko so sklicali zbor vse barake. Postrojili so nas v vrstah po štiri, starešina in nekaj njegovih podrepnikov so preiskali vse žepe in vso barako, toda v želodcih ga ni bilo mogoče kosa ukradenega kruha zaslediti. To je bila moja pomoč prijatelju.

V začetku marca sem bil zopet poklican k zasliševalcu, ta mi je povedal, kako se bom moral obnašati in kakšne dolžnosti bom opravljal, ko pridem domov. Poklical je tudi Andreja in Mirka iz Postojne, to je, vse nas tri, ki so nas preje zavrnili. Prav gotovo je tudi poklical vse ostale, predno so bili izpuščeni, vendar z razliko, da drugi niso med seboj o tem nič govorili. Zasliševalec je vsem zagrozil, da nikomur ne povemo nič o otoku, ne smemo povedati, kje smo bili in kaj se je na otoku dogajalo. Mi trije smo si med seboj ob prvi priliki skoraj vse to povedali.

Pripeljali so nas na otok brez problema, a zdaj jih skrbi, kako obdržati to v tajnosti, da ne bodo ljudje, predvsem pa zunanji svet, zvedeli, kakšne humane pravice vladajo v ljudski Jugoslaviji. Sedel sem nasproti zasliševalcu in poslušal, kar je povedal. Imel sem vtis, da bom čez teden dni doma, toda njim se ni mudilo. Dejansko so pretekli še štirje meseci predno sem bil spet doma. Zasliševalec je poudarjal pogoje za izpustitev, potem me je vprašal, če s tem soglašam. Seveda sem soglašal z vsako omenjeno točko, moral bi biti več kot neumen, da bi to odklonil, sem si mislil. Vsi ti postavljeni pogoji so edini način, da se znebim otoka, ali pa da pustim, da se moje kosti tu posušijo. Pri sebi pa te pogoje nisem sprejel. Trenutno je najbolj važno, da preslepim tega fanatičnega karierista ter da obljubim, da bom vse ubogal, a ko bom enkrat zunaj tega rdečega pekla, bom napravil, kar mi bo ustrezalo. Saj bi morali vedeti, da je taka tajnost o otoku nemogoča.

Zasliševalec mi je dal papir in pisalo. Lastnoročno sem pisal na beli, ne cementni, papir vse, kar je zasliševalec narekoval. Prva, druga in tretja točka so bile, na različne načine obtožiti Sovjetsko zvezo, Stalina, njegov Politbiro in vse sovjetske satelitske socialistične države za protijugoslovansko in partijsko gonjo. Potem, različni načini odobravanja politike jugoslovanske vlade, Centralnega Komiteja in Partije. Pozabil sem natančno besedilo, zato to omenjam le v glavnih obrisih. Zdelo sem mi je vse zelo trapasto in nesmiselno.

Kaj pa jaz v svetu predstavljam, le kakšno težo in vpliv imam za pomoč ali škodo Jugoslaviji. Kaj bo moja izjava vplivala na sovjetske satelitske države. Kdo v tujini bo vprašal, kaj Virgilij Gomizel misli o notranji ali zunanji politiki Jugoslavije in kje lahko na svetu pomagam ali škodim, če moram ukrasti skorjo kruha, ker sem lačen. Kdo sem jaz, da bo moje mnenje vplivalo na svetovno gospodarsko ali politično stanje.

Po naročilu zasliševalca sem se na koncu izjave zavezal, da bom vohunil za UDB-o, za vsako izdajo te zaveze in za vse kar sem obljubil bi bil obtožen na vojaškem sodišču zaradi izdaje vojaške tajnosti. Civilist bi bil sojen na vojaškem sodišču, kaj takega se lahko zgodi samo v Jugoslaviji. Vseh točk je bilo 12. Strogo mi je bilo poudarjeno da, če me kdo

vpraša za to mojo izjavo in mi jo pokaže, z mojim lastnim podpisom, lahko to potrdim. Ta izjava, kot sem zvedel, je bila poslana na upravo UDB-e v Ljubljani.

V mojem okraju Sežana je to izjavo imel podporočnik UDB-e Jože Gregorič. Pred nekaj leti sva obiskovala skupaj prvo leto pouka na Zadružno gospodarski šoli v Ljubljani, naslednje leto ga ni več bilo. Ko sva se zopet srečala, po mojem prihodu z Golega otoka, je bil nastavljen v Sežani kot podporočnik UDB-e. Ta brezkarakterni idiot je pričakoval, da mu bom vohunil za poštenimi državljani. Da ima mojo izjavo, sem kmalu po izpustu z Golega otoka zvedel od njega, ko sem bil v Sežani in ko se mi je kot iz neba Gregorič cinično predstavil. Ko sem ga vprašal, kaj dela, je rekel, da je predsednik sežanske AFŽ. Kasneje je povedal, da ima mojo izjavo in poudaril, da se bova pogosto srečala.

No, ne po moji volji, sem si mislil. Maja 1951, ko sem šel ilegalno čez mejo, kot bom kasneje povedal, me je skrbelo, kaj če me ujamejo, potem me bodo gotovo pripeljali pred Gregoriča. Maščeval se bo, hladno in krvavo. Potem, ko bom pretepen, se bom zopet znašel na Golem otoku, mislil sem si, raje umreti, kot nazaj na otok, tam me ne bodo več spraševali po mojih izjavah, pač pa se bodo moje kosti posušile na Golem otoku.

Zadnjič sem Gregoriča srečal leta 1989 na njegovem domu v Kopru, kjer se je upokojil. Po tolikih letih sem ga želel videti, ne kot prijatelja, ampak kot nasprotnika, pokazati sem se hotel pri njem, ker sem ga izigral. Že preje sem bil nekajkrat na obisku doma, toda takrat si nisem upal izzivati Gregoriča, ker bi utegnil biti nevaren, leta 1989 pa se je politično vreme v Jugoslaviji zelo spreminjalo.

Ko sem bil v Ljubljani, so ljudje zahtevali večstrankarsko oblast. Glavni ljubljanski rdeči magnat je odstopil, češ da tako ne more naprej, v Beogradu so nekega slovenskega parlamentarca pretepli, bila so trenja v narodu in v politiki. Stari zakrneli rdeči politiki so bili v skrbeh, UDB zločinci so si predstavljali, da bodo končali v istih jamah, kamor so svoj čas metali protiljudske elemente. Ob teh spremembah sem si mislil, da je čas, da obiščem Gregoriča. Hočem videti, če mu še dlaka tako stoji kot nekdaj, gotovo ga skrbi, v katero luknjo bi se skril. Nisem vedel, kje stanuje, v pogovoru mi je pa nekdo dejal, da je nekje v Kopru.

Če je tako, grem v Koper. Premišljeval sem, kako naj ga najdem, odločil sem se, da grem vprašat na milico. Če bi se pred nekaj leti na milici zanimal za UDB-ovca, bi me v najboljšem primeru vrgli na cesto. Najbrže bo sedaj drugače, sem mislil, kot vidim se petdesetletni režim ruši, bo kar bo. Stopim na postajo milice, kjer je bil v službi en sam miličnik z eno samo črtico na rokavu, vedel sem, da ena sama črtica na rokavu pomeni malo živino, toliko bolje. Vprašal sem za Gregoriča, miličnik pravi, da ga ne pozna, jaz mu pa rečem, naj pogleda v telefonski imenik. Res je začel listati po njem, brez uspeha, mislil sem si, jaz ne bom zvedel več, kot pa prej.

Medtem vstopi drug miličnik, opazil sem, da ima lepše urejeno uniformo in kar tri zlate zvezdice na ramenu, kar pomeni, da je kapetan. Vprašal je tistega, ki je listal po telefonskem imeniku, kaj jaz hočem, nakar mu je ta povedal, da se zanimam za nekega Gregoriča. Kapetan stopi k meni in me vpraša, kaj želim, povedal sem mu, da prihajam iz Avstralije, stopite ven, bom pokazal, kje stanuje, je dejal. Pokazal mi je planino na drugi strani Kopra, kjer Gregorič stanuje. Neverjetno sem bil presenečen, da mi ni pokazal vrata. Neznani tujec se zanima za bivšega UDB-ovca in kapetan milice mi prijazno razlaga, kam naj grem.

Ali ni to dežela iz katere sem pred štiridesetimi leti bežal, ker sem bil politično preganjan, nisem vedel, kaj naj bi kapetanu dejal za prijaznost. Ko se spomnim leta nazaj, so na milici z ljudmi ravnali kot z živino na sejmu, zdaj je pa kapetan milice pripravljen nekdanjemu izdajalcu pomagati, ne da bi me vprašal za ime in kdo sem. Kasneje ko sem o tem premišljeval, so mi solze prišle v oči.

Kaj bi bilo narobe, če bi leta nazaj z ljudmi ravnali človeško. Nikoli ne bi zapustil doma in starše in se podal v tujino, ne vedoč, kakšna je in kakšna bo moja usoda. Čutil sem se prizadetega, smilil sem se sam sebi za vse pretekle fizične in psihološke muke, saj smo Slovenci bili pred petdesetimi leti taki kot smo sedaj, zakaj se takrat oblasti niso mogle obnašati bolj ljudsko. Zato, ker so na visokih položajih bili samo pokvarjeni, cinični in

sebični dvolični karakterji, ki so imeli namen kraljevati do smrti, od svojih hlapcev na nižjih položajih so zahtevali, da se jim pokorijo, češ saj nekega dne utegnejo prevzeti njihove položaje, zato morajo tiste pod seboj in navadne ljudi držati pod strogim nadzorom in jim ne dopustiti svobodo govora, kajti lahko bi kritizirali tiste na vladnih stolčkih.

Seveda bodo v vladi, ki bo izvoljena od ljudstva, ne pa postavljena od Partije, mnogi isti ljudje, toda v prihodnje bo obstoj oblasti odvisen od volitev. Tisti, ki bo res demokratično izvoljen, bo moral biti prijazen in zanesljiv in tudi nekaj od tistega, kar bo obljubil, izpolniti. Slovenci so dobri in prijazni ljudje, če je režim izvoljen od ljudstva.

Sledil sem pot, kot mi je kapetan povedal, vse do hiše, kot jo je opisal. Potrkam na vrata, kar prijetne male hišice, tudi na lepem položaju, od koder je bilo videti; Koper, vse planine v ozadju, in vso obalno lepoto; vse do Trsta.

Za minuto se vrata odprejo, in sam Gregorič stoji s na stežaj odprtimi vrati. Preden povem kdo sem, Gregorič pravi: kaj si ti Gomizel? Razumel sem, da je bil o mojem prihodu že obveščen. Ves je slonel na berglah in bilo mi je všeč, ko sem ga videl naslanjati čisto počasi. Povabil me je v notranjost hiše. Prišla je tudi njegova, kar luštna ženica, ki nas je postregla s kavico. Povedal mi je, da ima hrbet zlomljen. Verjetno si ga je zlomil, ko je kakemu drugemu hotel zlomiti istega, sem si mislil. Oprostite moji hudobiji. Ne morem pomagati, kajti kar sem o Gregoriču slišal, je bilo vse rajši negativno in prav nič dobrega. Na obisku pri Gregoriču, sva govorila o raznih predmetih, in ko sem začel po svoji stari navadi kritizirati jugoslovansko gospodarstvo in kje je socialistična Jugoslavija končala v primerjavi z drugimi državami, povsod je korupcija in preveč kradejo, sem dejal. Gregorič mi je dajal vtis, da so ljudje, ki so delali v jugoslovanskem režimu bili že prevzgojeni, da se okoristijo, kjerkoli delajo, da je bila to privzgojena kultura. Gregorič kot član UDB-e je imel dolžnost to preprečiti.

Na mojo kritiko o ropanju mi je odgovoril, če nekdo prodaja bencin na pumpi, ne bo tako neumen, da bi kupoval bencin, če pek peče kruh in ga v trgovini prodaja, ne bo kupil kruha. Kasneje sem se spominjal najinega pogovora in moral bi mu odgovoriti, pek v pekarni vzame kruh, kolikor ga potrebuje, če pa lahko jemlje neomejeno, za vse svoje znance, pa ravna s kruhom kakor svinja, nihče ga ne vpraša, kjer je denar za prodani kruh. Pri nas kapitalistih, kjer jaz živim, ne smeš vzeti prav nič, ne da bi vprašal, če pa vprašaš pa lahko dobiš marsikaj.

Povedal sem Gregoriču, kakšne težave sem imel pri ilegalnem prehodu jugoslovanske državne meje. Radoveden sem bil in sem ga vprašal, kam bi me prignali, če bi me ujeli, in Gregorič je s svojim nizkim glasom odgovoril, k meni bi te prignali, k meni. Ko sem odhajal z obiska, me je mrcina spremil do vrat, kjer je bilo kakšnih osem stopnic. Zaradi krčnih žil nisem bil zelo okreten, tedaj pa sem po stopnicah letel, da mu pokažem kako to zmorem, čudno je, da pri tem nisem padel.

Zopet pišem o nečem, kar nima nobene povezave z mojo pripovedjo, kako sem se rešil otoka. Še sem na Golem otoku. Kot sem omenil, sem podpisal izjavo, da se strinjam z jugoslovanskim režimom in da bom vohunil za UDB-o.

Bil je že mesec marec, zimo sem prestal, ni bilo prijetno, vendar sem bil zadovoljen, da nisem imel hujših posledic. Kazenski režim se je spremenil, če ga primerjam, kakšen je bil prej, kot izgleda je bilo ukazano upravi, da naj ne bo tako kruta s kaznjenci, ker utegne to imeti negativne posledice. Svetovna javnost, kot sem kasneje zvedel, je začela brskati in iskati, kje so jugoslovanski konformisti in kaj se z njimi dogaja.

Iznenadeni smo bili, ko so nas, to je delovno brigado, prepeljali z ladjo Punat z otoka na obalo, severno od otoka, v mali ozki zaliv Klenovica, ne daleč od naselja Novi. Ta je med Crikvenico v smeri proti Reki in med Senjem v smeri proti jugu, kjer so še ostanki nekega gusarskega gradu. Seveda moram povedati, da smo še vedno bili kaznjenci, kot so dejali, z eno nogo na svobodi, druga je bila pa še privezana. V Klenovici so bile nove barake, tik zraven morja, ki pa niso bile vidne od drugod. Ob obali je izpod skal izvirala čista sladka voda. Po desetih mesecih sem tako imel priliko, da se pošteno umijem.

Po nekaj tednih bivanja v Klenovici nas ne bi več prepoznali v primerjavi s tem, kako smo prej bili umazani. Ko smo se pošteno umili, smo spet izgledali kot ljudje. Naše deset mesecev staro in neoprano perilo smo privezali s kovinsko žico v izvir vode, kjer so srajce ali gate kar frfotale kot v pralnem stroju, perilo se je opralo, stenice, ki so nas na otoku mučile, je pa kar odneslo. Pri delu nismo bili zelo zastraženi, pazniki so bili daleč od nas, neopazni. Uprava nas je prikazovala kot svobodne delavce in tudi mi smo se pred slučajnimi civilisti tako obnašali.

Rekli so nam, da nima smisla, da bi poskusili pobegniti, tako bi poslabšali položaj vsem, na drugi strani pa ne bo dolgo, ko bomo izpuščeni. Kljub temu sem se spraševal, ali bi kazalo pobegniti. Prehod ob strmi jadranski obali in preko skalnatih gor, mimo Reke bi bil zelo težak, krajev ne poznam, moral bi nekaj jesti, kje pa bom to vzel, saj me lahko vsakdo izda. Moral bi čez Brkine, ki jih tudi ne poznam, če bi se preril do doma, tam tudi ne morem ostati, zato sem sklenil, da je bolj varno, da potrpim še nekaj mesecev. Vsekakor sem bi tu v veliko boljšem položaju, imeli smo dovolj vode in precej svobode, tu ni bilo več slišati dva tisoč rjovečih in umazanih raztrgancev v taborišču na otoku.

V Klenovici smo imeli veliko dela. Gradila se je cesta Reka – Dubrovnik, drugih delavcev, razen nas kaznjencev, pa ni bilo. Kmalu smo tudi razumeli, da nismo bili na gradnji ceste Reka – Dubrovnik samo zato, da bi naredili cesto, ampak tudi zato, da bi varali svetovno časopisje.

V Jugoslavijo so prišle delegacije, najprej iz Francije, potem iz Anglije z namenom, da ugotovijo, kaj se je dejansko zgodilo z konformisti, ker so se na zahodu širile vesti o strašnem maltretiranju, kar je seveda bilo res. Ali so bile delegacije še kje drugje, ne vem, prišle so pa tja, kjer smo mi delali. Uprava nas je predhodno sklicala in povedali so nam, kdo nas bo obiskal. Naročili so nam, kako se moramo obnašati. Med nami je bilo nekaj kaznjencev, ki so govorili angleško ali francosko. Ti so imeli poseben sestanek z upravo, UDB-o, kjer so jim naročili, kaj morajo govoriti. Ko so delegacije prišle, smo se vsi zbrali okoli njih. Na vprašanje, kdo zna tuji jezik, so se kot naročeno javili tisti, ki so to znali, govorili so z delegati in nam tolmačili tisto, kar smo že poprej vedeli.

Uprava nas je predstavila kot delovno brigado bivših konformistov, sedaj skesanih, zato delamo prostovoljno, da na eni strani kaznujemo sami sebe, ker smo spoznali svojo krivdo in ker smo bili zapeljani, na drugi strani pa da dokažemo zvestobo Partiji, državi in ostalemu svetu. Člani delegacije so bili pomešani med nami, mi pa seveda nismo mogli govoriti, ker nismo znali tujega jezika, a mislil sem si, zahtevajte od uprave da vas prepeljejo na Goli otok, tam boste imeli priliko videti ljudi, ki jih iščete. Najbrže so drugi kaznjenci tudi tako mislili, vendar, kdo bi si upal to povedati. Jaz bi prav rade volje izdal skrivnost jugoslovanskega zločinstva.

Ko so delegati bili med nami, smo na ves glas vzklikali, kot nori, za Tita, za narod, za Rankovića, Đilasa, Kardelja, za bratstvo in edinstvo in tako naprej, saj smo bili tam iz vseh narodov Jugoslavije. Kaj si je delegacija mislila in kakšen je bil njihov vtis, nisem nikoli zvedel, mislil sem si pa, če smo bili delegaciji predstavljeni kot protidržavni uporniki, ki smo kaznovani, zakaj se pred delegacijo deremo v prid Partiji, ki nas je kaznovala. Najbrže so bile zahodne delegacije precej zmedene, ko so nas videle tuliti kot besni v prid tistih, ki so nas zatirali, kot da so nas rešili v pravem smislu besede iz blata. Tako smo namreč morali napisati na dopisnici, ki smo jo morali poslati domov. Namen uprave je bil, ustvariti vtis, da smo navdušena prostovoljna brigada, ne pa politični kaznjenci, kar je bilo gotovo preveč, da bi kdo to verjel.

Kot sem dejal, smo delali na cesti Reka – Dubrovnik. Imeli smo svedre za vrtanje kamna in jeklene drogove za vrtanje in lomljenje kamna in skal, ki so morali biti kaljeni, kot je potrebno za tako delo. Ostalo orodje so bile prikolice, krampi in lopate. Za tunel smo imeli samo en motorni kompresor. Ko so se svedri, ki sem jih s svojim partnerjem uporabljal za vrtanje, skrhali ali zlomili, sam jih jaz ali pa kdo drug nesel v vas k civilnemu kovaču v popravilo.

Čeprav sem bil kaznjenec sem šel brez spremstva straže do kovača, kjer sem zamenjal stare za popravljene svedre in jih prinesel nazaj na delo, če pa niso bili gotovi, sem

počakal, da jih je popravil. Imel sem občutek, da so nas straže od daleč opazovale. V primerjavi z otokom, čeravno smo bili še kaznjenci, so bila tukaj nebesa. Bili smo čisti, tudi fižola je bilo malo več v porciji. Hrano za nas vse in kruh so vozili z otoka, le da smo dobili malo več. Ko je bilo slišati motor čolna, ki je prinašal kosilo, je bil to prijeten občutek. Kmalu bomo nehali mahati s kladivi in bo kosilo in ura počitka. Spominjam se, ko sva doma z očetom kosila travo in je cerkveni zvon oznanil dvanajsto uro, je kmalu po zvonenju prišla mati s plenirjem na glavi z domačo hrano.

Take in slične misli sem imel, ko sem slišal prihajati čoln, spominjalo me je na dom staršev. Z delom smo nadaljevali dokler se ni čoln ustavil ob obali, tedaj smo se postavili v vrsto s porcijami, ki smo jih nosili s seboj. Čolnar je izgledal kot civilist s privatnim čolnom, vendar dvomim, da bi uprava zaupala civilistu, da vtika nos v državno tajnost. Čoln je pripeljal vedno točno opoldne in ker je bilo vreme mirno, ni nikoli zamudil. Takoj po kosilu smo se lahko odpočili predno smo začeli popoldansko delo. V začetku smo se redko kopali v morju, ker še nismo bili tako pri moči, a čez mesec dni smo po kosilu že skakali v vodo, plavali in potem počivali v senci. Nihče nas ni preganjal, čeravno smo še vedno bili kaznjenci, bili smo pa bolj dobre volje, ker smo pričakovali in upali, da ne bo dolgo, ko bomo izpuščeni in odšli domov. Po dveh mesecih sem bil v skrbeh, ali bomo ali ne bomo izpuščeni. Neko jutro je priplula nam vsem dobro znana ladja, na kateri sem že bi, iz nje razkladal tovor in katera je, kot sem povedal, vozila novoprišleke na otok na krut sprejem.

Nek dan so nam dejali, da nas bo ladja odpeljala na otok. Zopet sem bil na njej in se že drugič peljal proti Golemu otoku. Občutki niso bili prijetni, peljati se nazaj, kjer je bilo toliko slabih in krutih spominov. Skoraj me je mrzlica tresla, ko sem se spominjal na prvi prihod, ko sem pogledal z ladje in zagledal neznani kruti kamniti kraj, samo kamenje in vse naokrog oboroženi miličniki, to bo zadnja pot in zadnji dan mojega življenja, sem takrat mislil.

Kaj če so se spet premislili, ali pa je zasliševalec spet zvedel za nek moj greh in me bodo zapodili nazaj za bodečo žico med neznane cinične in mrzlokrvne sebičneže, ki bodo zahtevali mojo spoved. Kaj naj jim povem, da se izognem krutega bojkota, rekli bodo, že drugič si tu. Ko sem na otoku že drugič izstopil z ladje ni bil prijeten občutek, bal sem se.

Zopet smo se zbrali, vsa brigada na istem mestu kot prej in čakali, da bomo poklicani s spiska. Spominjal sem se, ko sem bil prvič vrnjen za bodečo žico. Bil sem v skrbeh z ostalimi šest sto, ki smo čakali. Okoli nas so bili umazani in razcapani kaznjenci, gledali so nas in smilili so se mi. Kako so si, ubogi reveži, želeli biti v naših vrstah in se z nami odpeljati k svojim dragim, staršem, ženam in otrokom. Koliko časa bo še preteklo, da bodo rešeni tega nepotrebnega fizičnega in psihološkega mučenja. Bil je žalosten prizor. Tako smo po dveh mesecih zopet bili na Golem otoku in nestrpno čakali, kaj bo.

Potem je prišel upravnik taborišča in v roki je držal liste papirja. Napeto sem čakal, sedaj ali nikoli več se ne bom rešil tega prokletstva, sem mislil. Upravnik je začel brati in ker G ni daleč od začetka abecede, sem kmalu slišal svoje ime Gomizel. Nisem mogel verjeti, videl sem tiste, ki so bili poklicani pred menoj, takoj so od veselja vrgli kapo v zrak, tudi jaz sem jo vrgel, tekel za njo, jo pobral in z njo od sreče mahal po zraku. Zopet sem oživel, dobil sem solze v očeh. Vendar sem dočakal, kar sem čakal celo večnost, kakšen prijeten občutek je bil to. Mogoče se mi sanja, da bom prost, saj sem se skoraj privadil na vse. No, od sedaj, kjer bom delal, se mi ne bo treba odkrivati pred pazniki. Sedaj lahko pojem od veselja, ne zato ker hočem dokazati, da sodelujem pri kulturnem delu, ampak zato, ker tako čutim. Če bi imel krila, bi poletel domov, nikoli poprej si nisem tako želel videti svoj dom.

Po kratki komediji je nekdo predlagal, da gremo prostovoljno na delo za dva meseca, kjerkoli Partija (prokleta Partija) predlaga. Seveda je bilo že vnaprej določeno, to smo vsi pričakovali, in seveda ni nihče oporekal. Tudi tisti, ki so bili prvi izpuščeni, so tako predlagali. Vsi smo to soglasno sprejeli, kot da smo res režimu povzročili ogromno škodo in sedaj smo mu dolžni vsaj malo vrniti. Dejansko je režim nam povzročil škodo, a mi, očividni hinavci, nismo mogli drugače, vse smo obrnili, češ da smo dolžni in ostanemo

dolžni, saj smo podpisali, da bomo za vekomaj sodelovali in za njih vohunili. Šest sto nas je bilo tako navdušenih s predlogom, da nas popeljejo na poletne počitnice, vse brezplačno, kjer lahko ostanemo dokler nas bo volja.

Seveda so vodeči po naši skupni ponudbi za prostovoljno delo pripomnili, kdor noče, mu ni treba na prostovoljno delo. Kdor noče na delo, gre lahko domov. Bralec si lahko predstavlja, kako lahko nekdo izmed nas reče, da ne gre na prostovoljno delo, ampak gre rajši domov. Dvomim, da bi ga režim pustil domov, to je bila le preizkušnja, najbrže bi bil takoj odpeljan za bodečo žico, namesto domov. Naša brigada je izgledala veliko lepše kot tisti, ki so bili pred nami osvobojeni, mi smo bili zadnja dva meseca na obali, kjer smo se lahko umivali in naša koža je bila spet normalna.

Prestali smo določeno kazen in še več. Po vseh svetovnih zakonih greš lahko po izpustitvi iz jetništva kamor hočeš in kjer misliš, da boš sprejet. V Jugoslaviji so bili zakoni, na katere so se sklicevali, toda izpolnjevali so jih samo takrat, ko je bilo to njim v korist. Državljani dolgujemo državi in državnikom življenje, država in državniki pa ne dolgujejo nikomur nič. Tako kot prej, ko so jih izpustili, so tudi sedaj skuhali alvo, kot sem že poprej opisal. Vsak je tudi dobil nove vojaške čevlje in novo delovno obleko, saj bi v srbskih opankah na prostovoljnem delu kot civilisti izgledali precej smešno.

Takoj po večerji s fižolom smo pojedli še alvo, hvala Bogu spet šli na ladjo Punat in se odpeljali ter bili čez dve uri v istem taborišču Klenovica, ki smo ga zjutraj zapustili, le z razliko, da smo zjutraj bili kaznjenci, sedaj smo pa imeli obe nogi na svobodi. Tako smo se tudi počutili, čeravno smo še za dva meseca bili privezani na prostovoljno delo.

Pot iz Golega otoka nazaj v Klenovico je bila precej drugačna, kot je bila zjutraj, ko smo se peljali na osvobojenje z mešanimi občutki in z bojaznijo, saj ne moreš režimu zaupati, na poti nazaj smo pa peli in vriskali. Na poti nazaj je jugoslovanska solidarnost bratstva in edinstva popolnoma prenehala. Eno celo leto smo Slovenci po južnjaško peli, govorili, zato, da bi jih zadovoljili. Sedaj je bilo tega dovolj smo eno uro po osvoboditvi smo spet postali Slovenci, kaj so o nas mislili, nas ni več brigalo. Zakaj ne bi bili drugačni, če smo res drugačni. Kadar smo veseli, Slovenci pojemo, sedaj ko smo zares dobre volje, pojemo po slovensko, lahko bi rekel po evropsko, saj naše pesmi so srednjeevropske.

Geografsko in etnično smo bližje civilizirani Evropi, čeravno se tega ni bilo priporočljivo zavedati. Dokler smo bili kaznjenci, se Slovenci nismo dobro poznali in smo se skoraj izmikali drug drugemu, vsaj zaradi jezika, da ne bi bilo nacionalnega sumničenja, češ da se hočemo ločiti od južnjakov. Sedaj nas to ni več skrbelo, vse se je v trenutku spremenilo, kot da je Slovence nekdo sklical skupaj. Prav vsi so se zbrali okoli mene, saj sem bil pevovodja slovenskega pevskega zbora, in prepevali smo kar je komu prišlo na misel, celo neumne in mastne pesmi. Neverjetno, v eni uri smo postali nekaj čisto drugega, kot smo poprej bili.

Zjutraj smo bili kaznjenci, zvečer svobodni državljani, z obema nogama na svobodi, sicer še z dvomesečno obvezo, kar nas pa ni zelo motilo, saj smo naredili velik korak naprej proti domu. Prvič smo lahko svobodno pisali domov, lahko smo domače povabili na obisk, lahko bomo od doma dobivali denar in pakete s hrano. Seveda si ne bi drznil pisati nekaj, kar bi žalilo komunistično gospodo. Nekateri so še isti večer odšli v bližnjo vas Klenovica, kjer je bila pošta, ter poslali domov telegram, da so svobodni. Že drugi dan so nekateri dobili denarne poštne čeke, in nekateri so imeli toliko denarja, da naše vsakdanje hrane še pogledali niso. Zvečer po delu so odšli v trg Novi ter večerjali po restavracijah.

Ker sem vedel, da se mojim staršem ne bo mudilo kaj poslati in tudi niso imeli dovolj dobre hrane, ki jo tudi nisem zaslužil, saj sem vedno sebično mislil samo nase in kadar se mi je zdelo, odšel od hiše in običajno zašel v probleme, sem svoje samo obvestil, kje sem, da sem svoboden in da me lahko, če želijo, pridejo obiskat. Ko so mi poslali paket s prepečenim kruhom, ga pravzaprav nisem več potreboval, saj je brigadna kuhinja kuhala več kot pa poprej. Prej je bilo hrane premalo, pojedel bi trikrat več, sedaj je bil položaj drugačen. Za polovico ali še več nas prostovoljcev kazenska hrana, fižol, ni bil zadosti dober, zato so ga le malo pojedli, ker so imeli svoje zaloge boljše hrane in so bili siti fižola, ki so ga jedli vsak dan že deset mesecev.

Nisem si mogel predstavljati, da je med nami bivšimi kaznjenci taka gospoda, da zanjo pšenični kruh in dobro pripravljen fižol ni dovolj dober. Med temi ni bilo, kolikor vem, nobenega Slovenca. Za nas, ki si nismo mogli privoščiti denarnih čekov od doma, je bilo več kot dovolj fižola in pšeničnega kruha, pravzaprav, kolikor si ga želel. Predno smo bili svobodni, smo dobili le fižolovo juho, ki so jo stalno mešali, da ne bi kdo dobil preveč fižola. Sedaj so polnili porcijo iz dna kotla, kjer je bil fižol gost in bolje zabeljen. Tudi nismo več gledali, kot na otoku, ali bomo dobili večji konček kruha, sedaj smo jemali kruh sami, kolikor smo hoteli. Kruh so še vedno pekli na Golem otoku in ga vsak dan svežega pripeljali. Ko smo se vsi najedli, so kuharji še naprej ponujali, kdo hoče še, hrana je ostajala v kotlih, kaj so z njo naredili, pa ne vem. Moram pa povedati, da je za nas bilo na razpolago več hrane kot pa za povprečne delavce in državljane na svobodi.

Doma so rekli, fižol je meso za revne in uboge ljudi. Res je, tudi drugi fantje so jedli fižol, tako kot jaz, bil je vedno moja prva izbira in kot kaznjenec sem ga rad jedel. Tudi na svobodi sem ga imel rad, v Avstraliji, kjer je obilo hrane na razpolago, je bil fižol še vedno moja prva izbira. Z Martinom, ki sem ga že nekajkrat omenil, bivši rezervni kapetan, spoznala sva se v celici v Ljubljani, sva postala zaupna prijatelja. Oba sva z užitkom jedla fižol in kruh, če dve porciji nista bili dovolj, sva si napolnila še tretjo. Tako je bilo pri vsakem obroku in dejansko smo pojedli več kot dovolj. Res je, da smo bili pred izpustitvijo izstradani, zato smo sedaj bili precej požrešni, nismo jedli ampak žrli, za vse tiste izgubljene dneve, ko smo bili lačni. V nekaj tednih smo pridobili toliko moči, da sva z Martinom kljub težkemu fizičnemu delu postajala debelejša, kot domača prašiča pred zimskimi kolinami. Seveda tudi drugi niso zaostajali za nama, kot da bi tekmovali, kdo bo debelejši. Tudi miselno smo bili sproščeni, kot da se nam ni zgodila nobena krivica, kot da sem skoraj pozabil na vse krivice, ki sem jih prestajal zadnjih dvanajst mesecev.

Ta hitra razlika med biti popolnoma brez pravic in lačen, potem pa čez noč brez psiholoških pritiskov in z dovolj hrane, je bil čustveni prehod iz pekla mimo vic naravnost v nebesa. Po izpustitvi smo prišli delat na isto mesto, kjer smo delali dva meseca popraj z razliko, da je bilo hrane dovolj, gotovo več kot jo je dobival svoboden delavec v Ljubljani. Po obedu smo vedno poskakali v morje in plavali okoli, seveda pa se je delalo po jugoslovansko, to je z vzkliki Hura!, tekmovali smo, kdo bo zvrtal več lukenj v skale. Ni bilo več političnih diskusij, spovedovanja in obtoževanja, kjer bi se lahko zapletel in potem prenašal posledice z obsojanjem in kaznovanjem.

Seveda so nam še vedno poskušali vsiljevati politiko, toda ne z velikim uspehom. Partija, narod in vse drugo je skoraj umrlo. Dovolj je bilo politike, saj smo zaradi nje imeli nepopisno hude posledice. To seveda ne pomeni, da smo med seboj politiko obsojali in kritizirali. Nismo zinili niti besedice, ki bi utegnila užaliti režim. Previdnost je lepa stvar, je moj oče imel navado reči. Edino, kar je ostalo, je bilo udejstvovanje na kulturnem delu, pa tudi tega je bilo malo, prisiljeno kulturno delo ne daje zadovoljstva. Tega kulturnega dela smo imeli na otoku več kot dovolj, ko smo se pred upravo politično prali in se s hvalisanjem in prepevanjem delali, kot da smo dobri in popravljeni. Spominjam se brigadnega kulturnega referenta, bil je zelo izobražen in razumen človek, prosil me je večkrat za sodelovanje tako, da se mi je na koncu kar smilil, ker nisem hotel sodelovati. Izgledal je žalosten in potrt, toda grozil mi ni z ničemer. Gotovo se je smilil samemu sebi, ker je prevzel vsiljeno brigadno kulturno delo, ki mu je bilo v veliko breme, ker nihče ni hotel sodelovati.

Dva tedna po osvoboditvi sem prejel pismo, oče mi je sporočil, da pride na obisk. V nedeljo, ko je bil dan počitka, sem veselo z drugimi korakal nekaj kilometrov peš do trga Novi. Obiskovalcem je bilo dovoljeno priti samo do trga Novi, pod nobenim pogojem pa ne do brigadnega taborišča. Taboriščna uprava je bila še vedno ista, kot na Golem otoku, še vedno so nas nadzorovali, le da so se sedaj preoblekli v kožo jagenjčkov. Uprava ni hotela pokazati, kje bivamo, mi utrjeni kaznjenci smo mislili, da nam gre dobro, ko smo ležali na deskah, pokritih z eno odejo. Moji starši nad tem ne bi bili zelo presenečeni, saj smo kot otroci spali na seniku v prostoru brez oken ali vrat. Med nami so pa bili taki gospodje, da če bi njihove matere ali žene videle barake, bi bile do dna pretresene od usmiljenja.

Trg Novi ob Jadranskem morju je neke vrste turistično naselje z nekaj skromnimi restavracijami in gostilnami z bolj revno takratno jugoslovansko postrežbo. Tu sva se po

moji dolgi odsotnosti srečala z očetom in se zadovoljna objela. Moram priznati, da me je bilo pred očetom skoraj sram in bil sem v zadregi, da sem bil v zaporu, kajti če bi samo malo več poslušal očeta, bi bilo vse drugače. Oče mi ni popolnoma nič očital in me ni kregal, čeprav bi me lahko. Presedela sva celo nedeljsko popoldne v gostilni, kjer je bilo vsaj še sto drugih bivših kaznjencev, ki so imeli obiske. Oče mi je dal nekaj denarja, tako da sem lahko v naslednjih nedeljah prišel v Novi z nekaj dinarji v žepu. Ni me kregal za moje nepremišljeno početje, saj sem zato dobro plačal in mogoče sem se tudi kaj naučil. Sedaj vem, da je oče verjetno tako mislil.

Pri novem načinu življenja, to je, skoraj svoboda, dovolj fižola in kruha, smo se zredili tako, da sva z Martinom, s katerim sva prej imela 65 kilogramov, sedaj tehtala 95. Martin je izgledal še enkrat bolj širok kot prej, bil je močan kot kakšen bivol. Ko smo se neko nedeljo zvečer vračali iz trga Novi v naše taborišče Klenovica, se je pred nami slučajno znašel človek, ki je šest mesecev popraj, še na otoku, Martina zatožil, da kleveta mati Partijo in da je rekel, da ga je UDB-a aretirala ne da bi naredil kakšno kaznivo dejanje. Tipično za Goli otok, kjer je vladal teror in kjer smo morali odkrivati sovražnika, ki se je skrival povsod. Martin je na Golem otoku med delom v prijateljskem pogovoru s človekom, ki je bil sedaj pred nami, dejal, da ni napravil nič narobe, saj bi za Partijo dal svoje življenje, kot smo imeli navado govoriti. Ta človek je komaj čakal na večer, kjer bo imel priliko povedati, kako je odkril protiljudski element in partijskega sovražnika. Martin je bil še isti večer obtožen pred kolektivom, da kleveta našo dobro UDB-o, češ da preganja in zapira nedolžne ljudi. Po kratkem napihnjenem govoričenju so Martina izključili iz kolektiva in ga obsodili na bojkot.

Delati je moral najtežja dela in zvečer, namesto da bi sedel na pogradu, da bi se malo odpočil med politično diskusijo, je moral stati zraven straniščne kible in ko so vsi šli spat, je Martin moral sedeti zraven kible. To kaznovanje je Martina zelo izčrpalo. Človek, ki je bil pred nami, je za to, da dokaže svojo zvestobo Partiji in pokvarjenemu režimu, povzročil Martinu hudo trpljenje. Martin je dolgo gledal človeka pred nami, nenadoma mu je pa zavrela kri, planil je nanj in ga kot zajca zagrabil za vrat in ga vrgel na tla. Ali se spomniš, kako si me zatožil, mu je rekel, tebi sem nekaj zaupal, ti si me pa izdal bandi. Kaj če ti jaz sedaj zavijem vrat, kot kakšni kokoši, kaj če ti vrnem malo tistega, kar si ti meni povzročil na otoku, ali se tega spominjaš, mu je rekel. Prizadeti človek je ponižno prosil, molim te lepo Martin, ma znaš kako je bilo ono vreme, morali smo to činiti, da možemo opet doma. Martin je pomislil na svojo družinico, ki je ni videl že eno leto, požrl je svojo jezo in človeka spustil.

Prostovoljno delo sem že opisal, nisem pa omenil, da smo na delu bili minerji in delavci. Jaz sem bil eden izmed minerjev. Kot minerja sva po dva delala skupaj in se menjavala, eden je z rokami držal jekleni sveder, drugi je pa udarjal s štiri kilogramskim kladivom po svedru. Po vsakem udarcu je partner sveder malo dvignil in ga zavrtel, predno je drugi spet udaril po svedru. To se je nadaljevalo dokler se v luknji, ki smo jo vrtali, ni nabralo toliko prahu, da je bilo sveder že težko zavrteti. Potem je bilo treba kamniti prah pobrati ven. Če smo vrtali vodoravno ali skoraj vodoravno, luknje ni bilo treba očistiti prahu, ker se je ta sam usipal ven. Tako sem z macolo, to je s kladivom, udaril po tristokrat ali še kaj večkrat brez prestanka, se malo odpočil in potem zopet tri sto udarcev. Udarce sem vedno štel, ker sem s tem imel boljšo koncentracijo. Se bom pohvalil, da sem bil eden izmed redkih minerjev, ki so dobro udarjali s kladivom in skoraj nikoli nisem udaril mimo svedra, po rokah partnerja. Ker sem bil dober, sem imel pravico, da si izberem partnerja. Kadar sem držal sveder, sem si obvezal roke s starimi cunjami, da me partner, če je zgrešil sveder, ni ranil, čeprav je seveda bolelo. Imel sem razne partnerje, vendar nisem nikomur zelo zaupal.

Izbral sem si svojega partnerja. Vsi so želeli z menoj delati, vendar nisem bil z nikomer zadovoljen, ker sem se bal za svoje roke. Kočno sem dobil nekega Slovenca, ki je bil kar dober. Na otoku je pel tenor v mojem pevskem zboru, pred aretacijo je bil pa kapetan Knoj-a. Zamislite si spremembo, Vojaški privilegiranec, ki je imel pred aretacijo gotovo pomemben položaj, je končal na Golem otoku. Kako je živel, ko je prišel domov, ne vem, kar ga potem nisem več videl.

Ta Slovenec, ki je bil moj partner, ni bil prav nič ošaben, bil je odličen družabnik, vedno dobro razpoložen in pripravljen, da kaj zapoje. Na delu si je, to moram povedati, zelo prizadeval in trudil, da bi svojo polovico dolžnosti pošteno in dobro opravil. Ampak ko sem že mislil, da mu popolnoma zaupam, me je mahnil z vso svojo Knoj-evsko močjo po roki. Vem, da me ni namenoma udaril, toda včasih me je zelo razjezilo in sem ga grdo zmerjal, kdo je tebe predlagal za kapetana, ta je moral biti še bolj neumen kot ti, kakšen kapetan pa si, če še svedra ne moreš zadeti, ti si pravi jarec. No, njegov priimek je bil Jarc. Ko sem ga grdo zmerjal, se je čutil zelo prizadetega. Gomizel, ma Gomizel, oprosti, res te nisem hotel udariti, spodletelo mi je, oprosti. Saj sem vedel, da ni hotel zadeti moje roke, a se nisem mogel premagati, ker je hudo bolelo. Oproščal se mi je tako, da se mi je zasmili, čeravno sem bil jaz tisti, ki je zaslužil usmiljenje. Zgodilo se je, da sem včasih skoraj ves dan jaz udarjal s kladivom, ker sem se bal, da bi partner zgrešil in me udaril.

Ni šala, v rokah držati sveder, po katerem štirikilska macola neprenehoma udarja, niti eden niti drugi ne ve, ali bo macola zadela sveder. Tako delo je tvegano. Zvrtali smo več lukenj in skupna dolžina lukenj zvrtanih v enem dnevu je bila po tri metre ali več. Največkrat sva nas dva, bivši kapetan in jaz, zvrtala največ, zato je uprava izrazila ustmeno pohvalo in imela sva čast, da sva pri jutranjem zboru lahko dvignila zastavo. To ne pomeni, da sva jo dvigala vsak dan. Tudi drugi so bili pohvaljeni, toda jaz sem bil trikrat imenovan kot udarnik, tudi napisali so mi to, ko pa sem prišel domov, pa to ni veljalo nič.

Na izvrtane luknje smo običajno dali majhen kamen, da se ne bi zopet zamašile z zemljo ali prahom, komandirji čet so izmerili globine lukenj za vsak minerski par posebej. Po osemurnem vrtanju lukenj smo odšli v barake, kjer smo pred večerjo malo zapeli, za vajo. Po našem delu so prišli poklicni minerji, ki so napolnili luknje z eksplozivom in razstrelili skalovje.

Kaj me je gnalo, da sem tako delal, nisem čutil, da bi moral, niti si nisem posebno prizadeval. Sem učinkovit delavec, posebno, če imam kakšen cilj, kot pohvala ali plačilo za dobro delo. Zakaj mi je bilo to delo všeč, ne vem točno povedati, najbrže zato, ker sem bil boljši od drugih. Delal sem normalno, a moram priznati, da sem se trudil, biti med najboljšimi. Taka je moja narava.

Šestnajsto poglavje.

Doma.

Po dveh mesecih preiskovalnega zapora, po osmih mesecih Golega otoka, dveh mesecih kot kaznjenec v Klenovici in po dveh mesecih prostovoljnega dela, so mi vrnili obleko, ki sem jo imel, ko so me pripeljali na Goli otok. Ne spomnim se, kakšna je bila, ko je bila v vsem tem času zavita v culo. Sedaj moram izpolniti svojo dolžnost, da dva meseca delam na cesti Reka – Dubrovnik.

Ko sem ob prihodu na otok zvezal obleko in jo oddal miličniku, kot so nam naročili, sem mislil, gotovo te ne bom videl več. Vendar sem to dočakal, vendar ne predno jo je moja sestra oprala in zlikala. Domov sem prišel v delovni obleki, ki smo jo dobili ko smo bili osvobojeni.

Pomislite kakšne so morale biti obleke Črnogorcev, ki so prišli meseca decembra, če je bil v njihovih oblekah zavit drek vse leto, če ne še več.

Iz Klenovice, kjer smo bili zadnje štiri mesece, dva meseca kot kaznjenci in dva meseca na udarniškem delu, so nas s tovornjakom zapeljali na zahod do železniške postaje na Reki. Najbrže je to bila najbolj prijetna vožnja v mojem življenju, čeravno smo bili na tovornjaku stisnjeni eden ob drugim, kot drva, toda nihče se nad tem ni jezil. Koliko časa je bilo potrebno, da so odpeljali šeststo ljudi iz Klenovice do Reke, ne vem, toda moralo je trajati kar nekaj časa, saj je razdalja, kot si predstavljam, morala biti kakih šestdeset kilometrov ali več.

Iz Reke smo vedeli, kam, imeli smo tudi dokument, ki nam je dajal prost prevoz do doma. Ta kos papirja ni bil bolj uraden kot tisti, ki mi ga je dal dr. Šumski, če se bralec spomni, ko sem bil odpuščen iz partizanske bilnice na Hrvaškem, nedaleč od Metlike. Ne spomnim se, kako sem potoval zadnje kilometre do Sežane, nisem mogel verjeti, da se še kdaj živ znajdem doma, saj sem velikokrat na otoku bil brez vsakega upanja. Vendar sem to dočakal in skuhal alvo, kot sem že povedal.

Martina, ki sem ga že večkrat omenil, enega izmed treh prijateljev z otoka, sem srečal šele leta 1989. Ko sem iz Avstralije prišel v Ljubljano in bil blizu Kongresnega trga, če se še tako imenuje, sem v neko knjigarni kot knjigo Veneti. Takrat sem se spomnil na Martina, zato sem prodajalca prosil, da pogleda v telefonski imenik za ime Žobot Martin. Prodajalec je dolgo gledal, potem pa rekel, Žobota ni, je pa Zabota. Prosil sem ga, da mi napiše naslov, mogoče pa bo ta pravi.

Šel sem na dani naslov, ter našel pravega Martina. Čeravno je osem let starejši kot jaz, je bil še vedno poln poguma in življenja. Ni bil prizadet od posledic z Golega otoka, tako kot je pisalo v knjigi The Rise and Fall of Milovan Đilas. Bila sva srečna, da sva se srečala, in v kratkem času sva popila kakšen kozarec čez mero s posledico, da sva začela na ves glas peti partizanske pesmi, ki so jih tedaj peli bolj za smeh kot pa resno. Saj je bil Martin v mojem slovenskem pevskem zboru najglasnejši tenor. Obujala sva otoške spomine, bilo je v tretjem nadstropju, okna so bila na stežaj odprta, midva sva pa pela partizanske pesmi Mi vstajamo in vas je strah. Martinova žena je bila razburjena, ker izzivava obstoječi režim, kar pomeni da nas Goli otok ni inč spremenil. Najina narava ni mogla drugače, ostala je taka kot je vedno bila, kot veleva srce. Zakaj ne ni izzivala propadajoči režim, ki nas je precej prizadel. Če bi lahko škodila kaj več, bi to prav gotovo storila.

Saj ste čisto nori, je vpila Martinova žena. Kaj nimate prav nič pameti, še zaprli vas bodo, ko pojete izzivalne pesmi. Ne bodo nas zaprli, minul je čas za tiste, ki so tako navdušeno zapirali, je Martin veselo odgovoril. Njim zdaj že teče voda v grlo, skrbi jih, kam se bodo skrili, ko bo vsak čas zavladala večstrankarska oblast. Predno sem odšel, mi je Martin podaril cel kup partizanskih kaset, kar tako za šalo, češ tukaj jih nihče več ne poje.

Da opišem še enega nesrečneža z Golega otoka, o katerem sem tudi že pisal. Andreja sem imel priliko srečati kmalu po izpustitvi v Ljubljani pri njegovih starših, kjer se je njegova mati meni zahvalila, ker sem mu na otoku pomagal.

Ob drugi prilike nekaj let pozneje sem Andreju pomagal iz precej zamotanega položaja. Bil sem v Avstraliji že kakih pet let, od koder sem Andreju enkrat ali dvakrat pisal. Andrej mi je iz takratne Jugoslavije pravzaprav tvegano odgovoril, da je postal neke vrste planinec, da pleza na gore, je povedal, kar je sedaj njegov konjiček, ali mogoče prilika za pobeg. Omenil je, da je prišel na vrh Mont Blanca, in še neke druge vrhove v Alpah. Takrat sem v Avstraliji delal v mesariji, in ko sem delo končal že zgodaj popoldne, na poti domov pogledam v poštni predal. Pismo iz Londona. Pa saj nikogar v Londonu ne poznam, pismo je bilo naslovljeno osebno na mene.

Kaj neki bi to bilo. Odprem, vidim čemur so doma rekli dohtarska pisava, kakršne še nikoli nisem videl, tudi ene same besede nisem mogel prebrati. Kaj je to, se kdo šali, gledam, same čačke od začetka do konca, in precej dolgo. Ali ima pismo sploh kakšno vsebino, usedem se k mizi, imam dober vid, vendar ne razberem ničesar. Vzamem povečevalno steklo in zopet radovedno berem. Na nekaj mestih se mi je zdelo, da je napisano ime Andrej, zato še naprej poskušam brati. Mislil sem že vreči pismo v odpadke, kajti če je sporočilo, prošnja ali karkoli, mora biti napisano čitljivo, da ga vzamem resno. S tako nedisciplinirano pisavo ni vredno zgubljati časa. Vseeno, vzel sem papir in svinčnik in poskusil vse prepisati.

Vendar gre za mojega sotrpina z Golega otoka. Mogoče je v kaki nesreči in potrebuje pomoč, vzel sem si potrpljenje in čez kakšno uro ugotovil, da Andrej iz Ljubljane dejansko potrebuje nujno potrebno pomoč, ki mu jo moram nuditi, sem mislil. Ugotovil sem, da je bil v Švici v gorah, kjer je izkoristil priliko in pobegnil iz jugoslovanske planinske ekipe in se javil švicarskim oblastem, kjer je zaprosil za politični azil z navedbo, da je bil v Jugoslaviji politično preganjan in bil več kot leto dnio na Golem otoku. Pravzaprav je bilo še hujše, le da takrat jaz še nisem vsega vedel. Švicarskim oblastem Goli otok ni bil nič novega, kot sem zvedel iz pisma, toda švicarske oblasti so bile pripravljene nuditi azil, če lahko Andrej dokaže s kakšno izjavo koga drugega, da je res, kar pravi. Razumel sem, da švicarske oblasti vežejo Andreju roke, češ da ne sme nikamor pisati, iz česar sem sklepal, da Švicarji niso bili navdušeni nad Andrejevim položajem. Izgledalo je, da bi rajši s silo vrnili v Jugoslavijo, kot da mu pomagajo. Če se kaj takega zgodi, potem gorje Andreju. Že prvič se na otoku ni mogel malo nasmejati, kaj če ga peljejo nazaj, nikdar več ne bo nasmejan.

Ko imam v Avstraliji čas, da odprem računalnik, kot se temu slovensko reče, berem svoje spomine, berem kar sem napisal in se med tem spomnim, ko gre življenje naprej, česar se poprej nisem, ali se je pa kaj novega zgodilo, zato popravljam, brišem in dodajam. Samo nekaj vrst preje sem napisal, Andrej ne bo nikoli več nasmejan, če ga pošljejo nazaj na Goli otok. Pomislite! Leta 2006 sem zopet obiskal Slovenijo, zanimalo me je, kaj je z Andrejem, saj sem vedel, da se je vrnil po osamosvojitvi domov. Našel sem ga, saj stanuje ravno tam, kjer je stanoval leta 1950, ko sem ga obiskal in ko je bila še vsa njegova družina pri življenju. Sedaj je bil v hiši sam. Telefoniral sem mu in se je oglasil, skorajda ni bil presenečen, ko sem povedal, kdo sem. Po mojih vtisih presojam, da najbrže Andreja nobena stvar ne more presenetiti. Ima življenjske izkušnje in preizkušnje, uspehe in razočaranja, veselje in žalost. Ko sva se več kot po petdesetih letih zopet srečala na njegovem domu, tam kjer sem svoj čas srečal vso njegovo družino, je bil tokrat čisto sam.

Kmalu mi je povedal, da je po nekaj mesecih svobode, to je potem ko sva bila leta 1950 oba izpuščena z Golega otoka, bil zopet odpeljan na Goli otok, in to še za dve dolgi leti. Tega jaz nisem vedel, niti si nisem mogel predstavljati in ko sem to njegovo tragedijo slišal, sem bil kot od strele zadet. Tako me je zadelo, da me je grizlo vso pot iz Ljubljane do Sežane, vso tisto noč sem lahko zaspal le za nekaj minut, in takoj nato sem se v snu prepiral, ravno tako kot takoj potem, ko sem prišel v Avstralijo. Po več kot petdesetih letih, ko sem že vso travmo pustil za seboj, sem spet izkusil nočno moro. Izgleda da se je Andrej globlje vtisnil v mojo podzavest, kot sem mislil. Andrej mi je povedal, da je osem drugih žrtev, Slovencev, ki so bili kot Andrej in jaz izpuščeni z otoka, tam zopet srečal. Ne morem si predstavljati sebe v njihovem položaju, saj sem v teh zapiskih napisal, raje umreti kot nazaj na Goli otok. O tem moram z Andrejem še kaj govoriti.

Kot sem že omeni, me je po izpustitvi z otoka nekdo iz lokalne industrije svaril, češ nekdo ki tu dela, je že vozil karjolico in kmalu jo bo spet vozil. To je bil razlog, da sem zbežal čez državno mejo, če ne bi, bi bil jaz kot številka devet spet na Golem otoku.

Odkar je Andrej prišel nazaj iz Amerike je postal, kot sem slišal, znamenita oseba. Bil je na odgovornem mestu v industriji, v velikem podjetju, ki pa potem ni bilo uspešno, ne zaradi njegove nesposobnosti ampak zaradi njegovega poštenega in zdravega odnosa do delavcev in ljudi na splošno. V tej zvezi je Andrej napisal knjigo Prodaja Slovenije, in mi podaril en izvod. To je zelo zanimivo branje in priporočil bi jo vsakemu poštenemu in zavednemu Slovencu ali Slovenki.

Še enkrat se oproščam bralcu da preskakujem it sedanjosti v preteklost in še v politične in gospodarske pripombe. To so moji občutki, vse kar pišem spada k mojemu življenju z vsemi njegovimi posledicami.

Dovolite da se vrnem iz sedanjega časa nazaj v leto, mislim da je bilo leto 1963, ko sem prejel pismo iz Londona. Ko sem ugotovil kaj se z Andrejem dogaja, sem šel drugi dam na sodišče v Melbournu, kjer sem pokazal pismo, ki sem ga dobil iz Londona, iz katerega niso kaj več prebrali kot jaz. Ker sem ga pa prepisal in primerjal z originalnim, je bilo toliko bolj pomembno pomagati. Sodišče v Melbournu je sodelovalo in bilo hitro, posebno v primerih, ko so bile v presoji pravice posameznikov, ter niso čakali tedne, kot v Jugoslaviji, predno je primer prišel skozi vse varnostne, politične, osebne in socialne ustanove, da so ti odgovorili. V Avstraliji kar za birokracijo potrebuješ je pasport, počakaš, da te zaradi državne varnosti pretresejo skozi rešeto, če te imajo slučajno na spisku kot škodljivca ali bivšega zločinca. Na sodišču v Melbourne sem moral napisati izjavo, priseči na krščanski bibliji in plačati pet avstralskih funtov, kar je pomenilo en dan dela. Sodišče je samo poslalo svoje pismo v Švico.

Kot sem sklepal, je Švica privolila v politični azil Andreju, od koder, kot sem zvedel od njega, je emigriral v ZDA, kjer se je poročil z dekletom, ki je prosila za pomoč Andreju. Kako je bil zaposlen in kakšno pomoč je potreboval, ne vem, Pripravljen sem bil biti v stalni zvezi z njim, ampak ta se je kmalu pretrgala, zato nisem vdel, kaj je z njim dokler nisem leta 2000 srečal neke ljudi iz Slovenije, ki so bili na obisku v Avstraliji. Ti so mi omenili, da je neki Andrej Aplenc, ki se je vrnil iz Amerike v Slovenijo, postal neka posebna osebnost.

Sem doma.

Ko sem prišel domov na vas, kjer sem srečaval ljudi, mi je bilo skoraj nerodno, ker sem bil med njimi najbolj temen, skoraj črn kot kakšen zamorec, nerodno mi je bilo predvsem pred dekleti, saj so najbrže mislili, da sem neki Bosanec.

Ni čudno, da sem bil črn z belimi lasmi, saj sem bil skoraj celo leto vsak dan zunaj na soncu in zraku, tudi čustveno sem bil drugačen. V začetku sem bil v skrbeh, ker sem se na otoku zavezal, bilo mi je strogo poudarjeno, da pod nobenim pogojem ne smem povedati, kjer sem bil in kaj se mi je dogajalo. Koliko časa lahko sedaj lažem in kaj naj odgovarjam, ko radovedni ali pa iz navade sprašujejo, kjer sem bil leto in več. Bilo mi je nerodno izogibati se resnice in pripovedovati izmišljotine. Koliko časa bom še moral skrivati resnico. Gotovo da sem svojim staršem vse povedal, očetu še poprej, ko je prišel k meni na obisk v trg Novi. Gotovo so tudi moji starši drugim povedali, kot je navada reči, samo med nama povedano. Tako so, samo med nama povedano, zvedeli vsi. Ko že vsi vedo, nima smisla kaj skrivati. Ker sem bil iz Sežanskega okolja edini na Golem otoku, so še tisti, ki me niso poznali, o meni vse vedeli, brez dvoma so kazali s prstom na mene, ta je tisti, ki je bil na Golem otoku. Ker so vsi že vedeli, ni imelo smisla kaj skrivati, kje sem bil, zato to vsakemu kar brez pomisleka povem.

Zato me je skrbelo, kaj mislijo v Sežani na upravi UDB-e, posebno kaj misli divjaški Gregorič, kateremu bi moral nositi na nos kako so ljudje in kakšna je njihova politična nagnjenost. Posledica te preteklosti, slabe izkušnje in tajne obveznosti so povzročile, da sem se počutil

drugačnega od drugih, bolj opreznega, boječega, tudi ponižanega, ker sem bil zaprt. Ponižanja ni bilo potrebno, kot sem kmalu videl.

Je bilo ravno tako kot italijanskim fašizmom, kdor je prišel iz italijanskih, a sedaj iz jugoslovanskih zaporov, so ga ljudje gledali od spodaj navzgor, kot pravimo v angleščini. Z druge strani sem čutil globoko sovraštvo in rad bi sem komu maščeval. Tudi vedel sem, komu naj se maščujem. Ivan Valenčič, ki je bil personalni referent na delovni ustanovi v Ljubljani, je bil doma nekje iz Ilirske Bistrice. On je bil tisti priliznjenec, ki je menil, da je meni potreben opomin. Nagovoril je UDB-o, naj me malo stresejo, že zato, da bo on imel pri upravi večji ugled. Saj ga je UDB-a poslala v podjetje, kjer sem delal, in postavila za personalenga referenta. Z drugo besedo povedano, vohun, izdajalec in škodljivec vsakemu, ki ni sledil partijski želji v podjetju, a delal ni nič.

Ko sem se po izpustitvi z Golega otoka srečal z Valenčičem v Ljubljani, mi je rekel, pa nisem mislil, da bo tako hudo. Po slovenski osamosvojitvi, ko si je moj prijatelj, ki je bil iz Avstralije na obisku v Sloveniji, drznil očitati Valenčiču zlorabo in izzivanje naprem meni, je Valenčič odgovoril, kaj hočemo sedaj, tako je bilo takrat. Ne more se več pomagati, kajti v novi Sloveniji so na oblasti iste živali, samo da so zamenjale dlako. Zlorabljanje mene je nič napram groze, ki so jo povzročili drugim in Slovenskemu ljudstvu. Na žalost pa ni mogoče nikogar tožiti. Gotovo je tako bolje, tako premišljujem, Pozabiti krivice je nemogoče, toda z dobro voljo odpuščajmo eden drugemu, drugače se bi se spet med seboj tepli in metali v jame, kot v preteklosti. Krivice se lahko odpustijo, ne morejo se pa pozabiti.

Kljub temu me je gnjavilo vedno bolj čim dalje sem bil na prostosti, zakaj mi je bila povzročena krivica. Sem res povzročil tak zločin d sem bil dvanajst mesecev v ječi pod najhujšem fizičnem in psihološkim pritiskom. Odvzeli so mi državljanske pravice, izključen sem bil iz vseh političnih in drugih organizacij. Odvzeta mi je bila pokojnina, ki mi je pripadala, kljub odloku ki ga je podpisal general armije Danilo Lekić. Ni mi podarjena, saj sem bil ranjen na devetih mestih mojega telesa, izgubil sem kazalec na roki, bil sem štiri mesece kot ranjenec na Primorskem, na Notranjskem, na Dolenjskem in nazadnje na Hrvaškem. Končno sem iz Hrvaške s trdo nogo v kolenu med sovražnikovimi postojankami prišel peš domov. Še danes, po šestdesetih letih, nosim osem drobcev kovine v svojem telesu. Vse te moje žrtve so zavrgli zaradi nekaj brezsmiselnih besed, ki niso prijale oblastem, in ravnali so z menoj kot s tolovajem.

Narod si bo vedno izbiral svojo svobodo, je v svojih zapiskih napisal minister za zakonodajo Edvard Kardelj. Kar je pokojni Kardelj napisal, verjetno nikoli ni več prebral, kajti, če bi prebral po dvajsetih letih, bi se mu slovensko ljudstvo smililo. Prav gotovo ga preteklost ni več zanimala, saj si je priboril lepše življenje, a za nas ostale borce ni bilo nič važno.

Kot sem že povedal, so mi leta 1946 priznali 45% nesposobnost kot vojnemu invalidu ter sem do mojega zapora prejemal polovico invalidnine. Polovico zato, ker sem delal. Precej lep kupček denarja za takratne pogoje. Po vrnitvi z Golega otoka sem pričakoval petnajst mesecev zaostale invalidnine. Šel sem na invalidski upokojenski odsek in vprašal, kako je z zaostalo invalidnino. Zakaj pa nisi prejemal invalidnine, me je vprašal uradnik, kot da ne bi vedel za kaj gre. Ker sem bil v ječi, sem odgovoril. V tem primeru moraš prinesti sodno potrdilo, da je tako bilo.

Šel sem v Sežano na notranji odsek in prosil za potrdilo o kaznovanju. Seveda tedaj ni bilo mogoče nič opraviti v enem dnevu, vsaka najmanjša prošnja je vzela dva dni, ker je moralo biti vse prerešetano skozi politično in partijsko rešeto. Plačal sem 400 dinarjev in odšel. Drugi dan se vrnem v pričakovanju, da bom dobil potrdilo o kaznovanju. Na sodniškem uradu v Sežani so mi izročili košček papirja, še pred uradnikom sem ga prebral in pisalo je, Ljudsko sodišče okraj Sežana potrjuje, da tovariš G.V. ni bil sodno kaznovan. Takoj sem oporekal, tako potrdilo ne potrebujem, hočem potrdilo, da sem bil kaznovan. Če je tako, mi je bilo rečeno, plačaj 400 din in jutri pridi nazaj. Drugi dan sem prišel nazaj, to je, bil sem na notranji upravi že tretjič, dobil sem potrdilo in ga takoj pogledal. Bilo je točno enako kot dan poprej, da nisem kaznovan. Pa kje sem bil zadnjih petnajst mesecev, sem se vprašal. Uradno nisem obstojal, ne bi bilo razvidno tudi če bi bil mrtev.

Če bi še enkrat zahteval potrdilo, bo gotovo birokrat hotel drugih 400 dinarjev in mi rekel, naj pridem naslednji dan. Razumel sem, da me izigravajo, da niso pošteni. Vseeno sem tisti košček papirja odnesel na invalidski odsek v Ljubljano, še vedno v upanju, da bom prejel invalidnino. Zahtevali so od mene, da dokažem, kje sem bil zadnjih 15 mesecev, ker mi drugače invalidnine ne morajo izplačati. Kako bom dokazal, kje sem bil, če ne smem tega povedati, če pa povem, kršim pismeno obljubo in zavezo, za kar me ima vojaško sodišče v pasti, čeprav grožnjo sodišča nisem nikoli smatral za resno, kljub temu, da je bila tako mišljena. Nič nisem mogel in smel uradno dokazati, kar je pomenilo, da mi je bila invalidnina protipravno odvzeta. Enako so v takih primerih postopali italijanski fašisti.

Šele leta 1989 sem uradno zvedel, da sem bil izključen iz Zveze borcev zato, ker sem se šalil iz režima. In tak režim so imenovali ljudska demokracija, ljudsko sodišče, ljudski dom in še tisoč takih praznih besed. Kolikor sem bil leta 1943 navdušen, ko sem na zidu bral, borba za svobodo, demokracijo in kruh, toliko sem sedaj preziral režim, ki ni demokratičen in še manj socialen, ampak koristi samo vodečim slojem, ščitenju njihovih položajev in predpravic. Milovan Đilas je to natančno opisal v svoji knjigi Novi Razred.

Kot sem povedal, bil sem izpuščen in prišel sem domov skoraj gol in bos. Ker sem bil na prostovoljnem delu trikrat udarnik, za kar sem imel potrdilo, no res sem bil umsko udarjen, sem upal, da bom morda lahko kupil po znižanih cenah čevlje in obleko, kar sem res potreboval. V tistih časih so udarniki imeli za to pravico. Šel sem v Sežano na pristojni odsek, da dobim potrebne kupone za nakup tistega, kar sem potreboval. Tudi tu sem potegnil ta kratko. Kot sem že omenil, če so na enem uradu vrata zaprta, so na vseh ostalih uradih vrata zaprta. Rekli so mi, delal si prostovoljno na delovnem mestu, ki spada pod okraj Crikvenica, tja moraš pisati. Pisal sem. Odgovor iz Crikvenice se je glasil, moraš vse prejeti v Sežani, kamor pripadaš. Prava ljudska oblast. Edino za kar so bili učinkoviti povsod in na vsakem oddelku v vsej Jugoslaviji je bilo, komu so vrata zaprta.

Odšel sem na odsek za zaposlitev. Šef je prebiral razne papirje in mi na koncu ponudil delo v livarni na Jesenicah. Tudi tukaj so vedeli, da so mi zaprta vrata. Tega ne bom sprejel, sem odgovoril, rajši bom delal na kmetiji, čeravno sem se skoraj zarekel, da ne bom obdeloval zemlje. Potem se je položaj spremenil, mogoče sem se komu zasmilil. Zgodilo se je, da se je že znani hinavec slučajno malo omehčal ter se zame malo več prizadeval, saj sva bila tela nazaj prijatelja ter sva skupaj igrala na harmoniko. Vedel je za moj položaj in me vprašal, kakšni so moji problemi. Povedal sem, potreben sem bil malo simpatije in svetoval mi je, naj grem v Sežano k kapetanu UDB-e, ki je bil seveda prijatelj tega hinavca.

Tako sem bil že omehčan, da sem se samemu sebi smili. Čeravno je bilo proti moji volji, sem šel na upravo UDB-e, kot mi je bilo rečeno. Spoznal sem človeka, ki je seveda vedel za moj položaj tako dobro, kot jaz sam, saj je bil šef vohunske ustanove, ki se je zanimala za to, kaj ljudje počno. Vprašal me je, kaj bi rad delal, naj mu kar povem, kar si želim. Povedal sem mu, da sem pred arestom delal na planskem odseku, kar je moje področje. Dobro, je odgovoril, jutri se javi na oddelku za lokalno industrijo pri okrajnem odboru Sežana.

Takoj sem ugotovil, a je delovno mesto samo zato, da smo prejemali plačo, brez tega da bi kaj koristnega napravil, zato sem mislil, da tako delo ne more dolgo trajati. Treba si bo izmisliti kaj drugega. Ne vem če sem bil dva tedna v tem brezdelju, kar se mi ni prav nič dopadlo. Na oddelku smo bili štirje. Jaz nisem imel nobenega dela. Mlada ženska za svojo pisalno mizo in pisalnim strojem ni imela kaj tipkati, a rada se je smejala, ko je kdo iz okoliških obrtnih zadrug prišel in povedal kaj smešnega. Ko je slišala to slišala, se je iz vsega srca glasno smejala. Tretja oseba je bil zastopnik obrtnih zadrug. Z mlado žensko sta bila menda v sorodstvu, zato se je one brez skrbi smejala.

V Sežanskem okolju je bilo zelo malo zadrug. Jaz sem to točno vedel, saj sem v Ljubljani delal za isti odsek, odnosno na republiškem oddelku za obrtne zadruge, zato okrajni zastopnik za obrtne zadruge ni imel kaj delati. Čakal je, da je kdo prišel, da je imel kaj govoriti. Šef oddelka je bil vedno zaposlen s telefonom ali pa je kaj pisal, kam odhitel in kmalu prišel nazaj. Moram povedati, da si je zelo prizadval za to, da bi dosegel kakšne uspehe.

Slišal sem, da ta šef odseka ni bil član KP. Kot sem zvedel, je bil, ko je bil malajši, v semenišču, ker je imel name postati duhovnik. Seveda tisti čase ni bil zelo naklonjen

duhovnikom. Komunistična Partija ni takim elementom zaupala in tisti, ki je imel kaj odgovornosti se je zavedal, da ga vedno sledijo in opazujejo. Zato so se taki ljudje zavedali, da morajo stalno delati in producirati, ker jim kosa vedno preti za hrbtom, poleg tega so bili sumljivi, češ taki pametni gospodje želijo prevzeti stolčke in imeti ugodnosti na vodilnih mestih.

S tem človekom šefom oddelka, bil je Kobal iz Ponikve, sem imel srečo, saj je bil on, kot boste kasneje brali, tisti, ki mi je preko drugih diplomatsko, kot da ne bi hotel, povedal da sem v nevarnosti.

V Sežani in okolici je bil namen povečati lokalno industrijo z namenom, da se domače kmečko prebivalstvo obdrži na kmetijah. To se pravi, domačini, okoliški kmetje bi delali v industriji in zaslužili nekaj denarja ter v prostem času obdelovali svojo zemljo, posebno še vinograde. V ta namen je v Sežano tajno prišel Kardelj in to obljubil sežanskemu okraju. Bilo je že nekaj na novo osnovanih državnih podjetij. Želeli so še stekleno galanterijo, ki bo začela izdelovati steklene gumbe, kasneje pa še kaj drugega. Stavba za to to je že bila bivše poslople kamnoloma in potrebni stroji naj bi se že izdelovali.

Ker v okraju samem ni bilo nikogar, ki bi kaj znal o takih izdelkih, so na oddelku govorili, češ da je treba odkriti človeka, ki bi bil pripravljen za nekaj tednov oditi v Rogaško Slatino, kjer bi se naučil izdelovanja gumbov. Ne vem če je bilo nalašč tako povedano, d nisem slišal svojega imena.

Mislil sem si, tukaj je prilika, začeti nekaj bolj resnega, zato sem se takoj ponudil, da grem. Jaz bi šel, sem rekel. Takoj so bili zadovoljni, kakor da bi na to čakali. Čez nekaj dni sem bil že na poti v Rogaško Slatino. Z vlakom sem po stari navadi, kjerkoli sem se peljal, užival ko sem gledal skozi okno, zato sem tudi ob tej priliki na hodniku vagona odprl okno, se na slonil na rob okna in gledal v naravo. Zopet po dolgem času, vlak drvi ob Savi in jaz se veselo peljem proti Zidanemu mostu.

Na poti.

Narava se mimo Hrastnika in Trbovelj na drugi strani slovenske reke Save lepo vije. Vse mi je bilo všeč, kot vedno, bilo je prijetno in lepo. Ob tej priliki bom zopet zašel s tira pripovedovanja, to pot v drugo smer, ne v preteklost ampak sedanjost in prihodnost. Omenil sem da kadarkoli se peljem v vlakom, rad opazujem naravo.

Sedaj se me je lotila melanholija in lepi spomini. Sedaj imam priliko, verjetno zadnjič v življenju, zato sem leta 1999, skoraj petdeset let po odhodu v tujino in prvič, da sem letel z letalom do Ljubljane. Namesto da bi šel z motornim vozilom iz Brnika do Sežane, sem ajši šel na kolodvor v Ljubljani in z vlakom v Sežano zato, da bi vzbudil prijetne spomine iz mladih let, ko sem se mnogokrat vozil po isti progi. Želel sem zopet gledati in videti tisto, kar sem velikokrat poprej videl in se nikoli naveličal gledati.

Spomini na preteklost so me čisto objeli in ne vem točno povedati zakaj, vendar gotovo od radosti sem imel rosne oči, ko sem se z vlakom peljal po ljubljanskem barju in opazoval lepe, skoraj romantične stanovanjske in kmečke slovenske hiše vse naokoli. Potem mimo podrtega borovniškega mostu in ko se je vlak vzpenjal, Julijske Alpe, Ljubljansko barje, raztresene vasice, reka Ljubljanica in preko reke Save Kamniške Alpe, sem se skoraj jokal.

Ta trenutek ko to pišem, priznam, mogoče me lovi starost, toda sem otožen in solze so mi stekle po licih. Od Postojne proti Sežani sem po petdesetih letih zopet želel videti kraje ob železniški progi, ki sem jo za časa vojne prečkal v življenjski nevarnosti. Posebno sem še hotel videti polja, pašnike, kraške kamnite vasi, hiše z malimi okni in visokimi dimniki, naprej od Divače pa vinograde kraškega terana ter vse okusno sadje, ki tam raste. Tega ni menda nikjer drugod, sicer ne ravno v velikih količinah, toda na tem malem prostoru je toliko izbire vsega.

Nič, popolnoma nič nisem videl. Zelo sem bil razočaran. Grmovje ob železniški progi je zraslo in kot nalašč ustvarilo trdo zaveso, skozi katero nisem videl popolnoma nič. Tudi vse drugo okolje, okoli rojstnega doma, je tako poraslo z grmovjem, da ga je nemogoče prepoznati, v primeri s tistim kar je bilo pred petdesetimi leti.

Bralca moram opozoriti, kje sem sedaj. Peljem se z vlakom iz Ljuibljane v Rogaško Slatino. Na tej vožnji sem doživel nepričakovano novo avanturo.

Strmiš v lepote naše lepe dežele, se je na istem oknu počasi zraven mene zrinil prijeten gospod srednjih let . Občuduješ naravo, no je, kaj ne bi, ko je tako lepa in prijetna. Čas hitreje mine, ko strmiš v neskončnost, in tako naprej, kar so bile prijetne in dopadljive besede. Meni se je zdelo, da je neznanec skoraj preveč prijazen. Začel je pogovor, a ni povedal kaj dela, kar si ga tudi nisem upal vprašati, toda bil je čeden gospod, s kravato in uradno aktovko v rokah. Gotovo dela kaj posebnega, raziskuje ali je inženir, mogoče doktor, sem si mislil. Čeravno je prijazen in prijeten, mu ni treba meni povedati, kaj dela.

Vsekakor je bil prijeten in zanimiv. Ko sva se naprej pogovarjala, se je gospod začel hvaliti s tem, da ima veliko prijateljev vse naokoli, a posebno v Avstriji, zato me je minilo vsako zanimanje zanj. Mislil sem si, to je nek Križar, o ne, s teboj pa nočem nobenih opravkov ali prijateljstva.

Komaj sem se rešil iz peklenskega otoka, a tale gospod me misli spraviti nazaj, od koder sem prišel, še ni mesec dni od tega, da me ne sledi miličnik. Vsaj tako sem mislil. O ne, rajši smrt kot nazaj na otok. Že preje, med pogovorom, sem tem gospodu povedal, da bom v Slatini nekaj tednov.

Prišel te bom obiskat, saj sva prijatelja, je zatrdil. Ko je to rekel, sem bil prepričan, da me hoče pridružiti k kakšni protijugoslovanski organizaciji, ki deluje v Avstriji.

Če ne iz političnega, kakšen drug razlog bi bil, da tale gospod kar tako pade iz neba in se zanima zame. Moj vtis ni bil dober, dejansko me je skrbelo, sumil sem nekaj neprijetnega. Saj ne bo prišel na obisk v Rogaško, kot je rekel, sem upal. Pa ne more biti resen ali pri pravi pameti, ko je rekel, da sva prijatelja, če sva se pred pol ure prvič v življenju srečala. V preteklosti sem spoznal dobrega in zaupljivega prijatelja po skupnem in medsebojnem razumevanju in sodelovanju, z obeh strani, ter v potrebni pomoči drug drugemu, saj pravilo, v potrebi se spozna prijatelja. Prijateljstvo se razvije s časom, ne pa v pol ure na vlaku v kratkem pogovoru med Zidanem mostom in Celjem.

V Celju sem se od neznanega človeka poslovil z upanjem, da se več ne vidiva.

Prišel sem v Rogaško Slatino, kjer sem z nekim bivšim nemškim vojakom delal v steklarni. Vojak je bil po končani vojni ujetnik, sedaj je bil svoboden civilist. Učil me je novega poklica, bil je z menoj zelo prijazen in prizadeven, čeravno se nisva razumela niti z eno samo besedo. Ne vem zakaj se potem, ko je bil ujetnik, ni vrnil v svojo domovino Nemčijo. Zaposlen sem bil najprej s svojim delom, to je učenje nove obrti, zanimalo me je pa vse splošno delo obrata, saj je ves kompleks bil za mene nekaj čisto novega in zanimivega, posebno oddelek kjer so na brusilnicah zarezovali v steklo razne umetniške risbe.

Za stanovanje v Rogaški me je pismeno priporočil bodoči upravnik nove steklarne v Sežani neki tridesetletni mladi, vitki in luštni vdovi, ki je imela desetletno hčerko.

Pokojni mož gospe vdove je bil žrtev nacistične okupacije, tako mi je povedala, če je bilo drugače, me ni brigalo. Gospa katere ime sem pozabil je imela svojo hišo v bližini tovarne, kamor sem hodil peš.

Predno je bodoči upravnik prišel v Sežano je delal v Rogaški steklarni, kjer je spoznal gospo, kateri me je priporočil. Njena hčerka je bila izredno zadovoljna ker sem jo vikal, in ne kot je bila navajena, da so jo tikali. Pohvalila se je svoji mami, češ da jo vikam. Tudi njena mama je bila z menoj zadovoljna, saj me je nekajkrat povabila v družbo, ko je njena prijateljica s svojim prijateljem prišla na eno ali drugo večerno prizorišče v Rogaški, ki jih je bilo veliko. Poskušal sem biti spodoben in dostojen družabnik in imel sem vtis, da se z menoj, mlajšim gospodičem zadovoljno ponaša. Bližjega zbližanja z mlado mamo sem si žele, toda ostalo je samo pri željah. Preveč sem bil sramežljiv in boječ, posebno še zaradi moje preteklosti, ker sem se bal, da bom napravil kaj narobe ali zinil kaj izzivalnega.

Podnevi in ob večerih sem bil tako zaposlen, da sem na mojega železniškega sopotnika, ki mi je obljubil, da me pride obiskat v Rogaško, popolnoma pozabil. Odkar sva se poslovila v Celju se nisem niti enkrat spomnil nanj. Popotnik pa ni pozabil mene, kajti nekaj tednov kasneje slišim na tovarniškem zvočniku moje ime, češ da me nekdo želi videti pri tovarniškem vhodu. Kdo bi to neki bil, sem mislil, ne verjamem da je to gospa, pri kateri stanujem, a drugih ljudi sploh nisem poznal. Poln radovednosti grem na vhodna vrata pogledat. O ne! Nepričakovan in nezaželjen, stoji moj pozabljeni popotnik iz vlaka pred vrati in v rokah drži dvokolo. Ko me Joško, tako mu je bilo ime, zagleda, stegne roke, kot da sva pred desetimi leti bila v krvavi bitki proti Turkom na Kosovem polju in sedaj po tolikih letih srečno spet skupaj. Tak vtis je prav gotovo imel vratar, ko naju je videl, ko sva se prijateljsko objela, v telesu sem čutil mraz, ne spomnim se, če me je poljubil.

In s takim z moje strani dvoumnim strahom sva se objela. Imaš čas, greš lahko ven, me je vprašal. Nisem znal lagati, da, lahko grem ven. Od steklarne sva šla peš eden poleg drugega, Joško me je vodil v popolnoma prazen hotel. Niti enega gosta ni bilo. Greva v veliko sobo z mizami in stoli, toda niti enega gosta, na koncu sobe so bila vrata, skozi katera sva šla v še večjo sobo, kjer me ja povabil, da sedem k eni izmed mnogih praznih miz, gostov pa ni bilo. Imel sem vtis, da Joško ni prvič v tem prostorih, ko me je vodil iz enega v drugega, kot da je doma.

Bi jedel svinjsko pečenko, me Joško vpraša. Svinjska pečenka je bila v Jugoslaviji leta 1951 lahko le v sanjah, še duha od svinjske pečenke nisem mogel vohati, kaj šele da bi jo jedel. Seveda bi jo jedel, čeravno sem to negotovo rekel. Pa zakaj mi ponuja svonjsko pečenko, kaj mi je dolžan, da mi nudi nekaj, kar je za mene izredno dobro. To je bila prva taka ponudba v mojem življenju. Svinjska pečenka, zakaj, sem se spraševal.

Joško je odšel v kuhinjo in se kmalu vrnil s steklenico črnega vina in dvemi kozarci, natočil je kozarce, dvignila sva jih na zdravje in praznila sva steklenico pred nama med tem, ko sva govorila. Kot nalašč so do mize, kjer sva sedela z Joško, prišle dve ženski srednjih let. Videlo se je, da so kmetice. Približale so se Jošku in ena ženska je prijela Joška za roko in jo hotela poljubiti, kar je Joško jezno odbil. Zakaj hočejo ljudje človeku poljubljati roke, nisem mogel ugotoviti, preveč sem bil neveden in neizkušen. Menda, ker sem živel toliko časa pod popolnoma drugačnimi pogoji med samimi moškimi, kjer so bili samo resni pogovori, včasih z grožnjami, brez da bi omenjali ženske kot prijetna bitja. Goli otok me je naredil nevednega in naivnega, zato nisem uganil, kaj pomeni to, kar sem doživljal, samo mislil sem si, tukaj se nekaj kuha, kar ne morem dojeti. Kako sem bil neveden.

Čez kakšne pol ure so prinesli pečenko in nekaj kosov kruha. Za trentek sem bil v zadregi, ker Joško za sebe ni naročil pečenke pa tudi nič drugega. Kako bom sam brez družbe užival to dobroto, sram me je bilo. Čeravno mi je bilo neprijetno sem z oklevanjem začel jesti, toda nerodno mi je bilo, ker sem jedel sam, med tem ko me Joško občuduje. Lažje bi mi bilo, če bi jedla oba.

Kmalu sem pozabil na zadrego, saj je bila pečenka zelo okusna, kakršne še nikoli nisem jedel, to je bilo prvič, da sem tako dobroto užival. Ne vem zakaj in kje sem to zaslužil in kako bom to moral plačati. Bom mislil na plačilo, ko bo to zahtevano, sem mislil. Pojedel sem pečenko in popila sva vino. No, vsaj nekaj prijetnega si bom zapomnil, da sem jedel svinjsko pečenko, saj je bila gotovo okusnejša od opisane otoške alve. Hvala, Joško, kdorkoli si, sem si mislil, do sedaj bi bilo slabega, za naprej bom moral pa biti previden.

Odšla sva iz restavracije in hodila po eni izmed poti okoli Rogaške. Še vedno sem bil pol radovednosti.

Z Joškom sva šla mimo neke cerkve, Joško mi pravi, slišal sem, da je ta cerkev zelo lepa, gremo pogledat? Ker sem bil ateist, kot vedno prej in potem, sem odgovoril, ne, ne, za cerkve pa res nisem zainteresiran. Nič zato, pa drugič, pravi Joško. Greva naprej, ne da bi ta moja nezainteresiranost kaj motila. Joško pelje dvokolo in jaz na drugi strani, brez cilja hodiva naprej, tu in tam nekaj govoriva, se ne spomnim, kaj. Moja glavna skrb je bila, pa kdo je za človek in kaj od mene pričakuje.

Tako sva po klancu prispela na obdelana polja in stopila na zeleno travo. Joško je položil dežni plašč na travo, na katerega sva sedla. Šele tukaj sem bil prepričan, kam Joškov

seksualni nagon meri, posebno ko je po travi položil dežni plašč in mene previdno, skoraj v zadregi povabil naj sedem, kot da bi povabil sramežljivo deklico. Toda, še vedno sem sumil da se tukaj še nekaj drugega skriva, ker je, kadar nisva imela kja govoriti, zopet omenjal svoje prijatelje v Avstriji.

Ko sva že nekaj časa sedela, Joško pravi, tebe še vedno skrbi, kdo sem. Res je, sem odgovoril, to me zelo skrbi, ne da bi omenil, kaj sem sumil.

Joško vzame iz žepa izkaznico za dvokolo in mi jo da, da jo pogledam. Ko začudeno in z neverjetnostjo strmim v izkaznico, se je Joško režal, kajti vedel je, da bom presenečen in res, zelo sem bil presenečen, ko sem prebral, kjer je pisalo poklic: duhovnik. Sumil sem Joškov seksualni nagon, kot sem omenil, ampak da je duhovnik, nisem pričakoval. Z neverjetnostjo sem v njega buljil, še z večjim nezaupanjem kot prej. Sedaj sem bil popolnoma prepričan, da ima zveze s Križarji nekje v Avstriji, Italiji in drugod in ta tepec hoče mene, da bom sodeloval z njim, v škodo lastne domovine.

Ti trkaš na napačna vrata, sem si mislil, a bil sem v skrbeh, da naju kdo opazuje, mogoče celo slika. Oziral sem se naokoli, a nisem nikogar videl. Ne verjameš, da sem duhovnik, pravi Joško, pokazal ti bom še nekaj dokazov. Odprl je aktovko in si zapel okoli vratu duhovniški beli ovratnik. Še nekaj, pravi, odvil je zavitek papirja kjer je bil mogoče sto, ali tudi več hostij. Pojej jih, mi je ponudil. Pa to se ne hrusta kar tako z zobmi, sem negotovo odgovoril. Saj niso posvečene, je rekel. Pojedel sem jih več, ne zaradi lakote pač pa da sem mu ustregel. Fizično se me ni dotaknil, čeravno sem čutil da bi rad, ker se je čisto zraven tiščal k meni. Verjetno je od mene pričakoval prvo potezo, no to bi večno čakal.

Med nepomembnim pogovorom je Joško spet hvalil svoje avstrijske prijatelje. Gotovo je imel popolnoma druge misli, ki bi jih rad povedal, toda ni si upal, ko je videl da ima opravka z menoj, nedolžno žrtvijo.

Prepričan sem bil, da je spolno šibak, zato pa toliko bolj podvržen sodelovanju s tujimi političnimi vejami v tujini, da se čuti pomemben, sodeluje s Križarji, ki me pa prav nič ne brigajo, briga me le moja varnost.

Vstala sva in kot je predlagal, hodila nazaj do Rogaške Slatine, kjer sv se, hvala Bogu, poslovila. Rekel je, da me ob prvi priliki pride obiskat v Sežano. Po njegovem mnenju je odkril dobrega in iskrenega prijatelja, mi je zatrdil. Jaz sem mislil drugače. Skrbelo me je, kako se bo to prijateljstvo končalo, upal sem, da ne v zaporu.

Med nepomembnim pogovorom je Joško spet hvalil svoje avstrijske prijatelje. Gotovo je imel popolnoma druge misli, ki bi jih rad povedal, toda ni si upal, ko je videl da ima opravka z menoj, nedolžno žrtvijo.

Prepričan sem bil, da je spolno šibak, zato pa toliko bolj podvržen sodelovanju s tujimi političnimi vejami v tujini, da se čuti pomemben, sodeluje s Križarji, ki me pa prav nič ne brigajo, briga me le moja varnost.

Vstala sva in kot je predlagal, hodila nazaj do Rogaške Slatine, kjer sv se, hvala Bogu, poslovila. Rekel je, da me ob prvi priliki pride obiskat v Sežano. Po njegovem mnenju je odkril dobrega in iskrenega prijatelja, mi je zatrdil. Jaz sem mislil drugače. Skrbelo me je, kako se bo to prijateljstvo končalo, upal sem, da ne v zaporu.

Je mogoče, da me UDB-a zagrabi še predno pridem domov, saj imajo oči vsepovsod, ker so zaradi lastne krive vesti vedno v skrbeh, češ da lahko kot zajec iz vsakega grma skoči sovražnik in napade. Ne zaupajo nikomur, ker tudi sami niso zaupljivi. Ni dvoma, da vse vedo o Joškovem protijugoslovanskem križarskem delovanju, gotovo ga zasledujejo in beležijo, s kom se druži.

Imel sem vroča ušesa. Saj sem se zavezal z lastnim podpisom, da bo take primere pravočasno javljal, v nasprotnem primeru me mrcvari vojaško sodišče. Saj sem civilist, zakaj vojaško sodišče? V Jugi je slabo ali prevara vedno mogoča.

Moram narediti, kar je varno zame, sem si mislil. Takoj po vrnitvi v Sežano grem na upravo UDB-e. pa ne zato da Joška izdam, saj op njem itak vsem vedo, ampak sebe moram zaščititi pred nevarnostjo.

Bil sem še en teden v Rogaški, to je, v štirih tednih sem se naučil novo obrt. Nič posebnega, če sem se vse naučil v tako kratkem času.

V Sežani je bil Milenko edini, ki je nekaj več vedel o steklu in izdelavi steklenih proizvodov. O njem boste brali kasneje. Prišel sem domov in se javil na okrajni ljudski odbor, to je tam, kjer sem v brezdelju dobival plačo. Zaradi pridobljenega novega znanja so me proglasili za delovodjo steklene galanterije, kjer pa še ni bilo skoraj nič pripravljenega.

Afero z Joškom nisem pozabil, zato moram zagotoviti svojo varnost. Že drugi dan s težko vestjo potrkam na vrata UDB-e v Sežani. Sprejel me je neki poročnik, nisem ga poznal in ne vem, ali je vedel, kdo sem jaz. Bil je nasmejan in gostoljuben. Takoj mi je ponudil stol, pa še cigareto. Gotovo je pričakoval, da mu položim na dlan ime kakšnega mednarodnega protidržavnega razbojnika, vohuna ali kdo ve kaj.

Povedal sem, kako me je Joško gostoljubno snubil, tudi povedal me je, od kod je, kar pa tu ne bom omenil.

Oficir je med tem, ko sem jaz govoril, sproti tipkal na pisalni stroj. Ko sva končala mi je naročil, naj pridem čez teden dni nazaj, da mi bo povedal kaj o Jošku. Oddahnil sem se bremena, ki me je zelo težilo, bilo je, kot da ga bi odložil. Imel sem občutek, da dvokolo, s katerim sem se peljal domov, bolje teče.

Kot mi je poročnik naročil, sem čez teden dni prišel nazaj in vprašal po poročniku, s katerim sem prejšnji teden govoril. Prišel je v sobo, brez povabila, da vstopim, bil sem že v skrbeh, da sem mogoče predolgo zavlačeval s to skrivnostjo. Skrbelo ne je, da me bodo kar na UDB-i zadržali in zaprli.

Položaj se je pa spremenil, ko se je poročnik ironično nasmehnil. Takoj sem ugotovil, da sem varen. Poročnik ni vedel, kako začeti, skoraj da je bil v zadregi. Čakal sem ker si nisem upal motiti njegovo premišljevanje. Zvedeli smo vse o človeku, ki te je snubil, je nerodno začel. Ni ti treba skrbeti, je poudaril. To je bilo zame najvažnejše. Napel sem ušesa, kaj bo poročnik povedal. Joško je pač tak človek, kako naj se izrazim, je poročnik skoraj v zadregi nadaljeval. Problem z njim je, da ima rajši moške kot pa ženske, drugače je neškodljiv. Kar se nas tiče, nimaš nobenih omejitev, je poročnik rekel. Z njim si lahko v dobrih odnosih, še zlato uro ti bo kupil, je poročnik z nasmehom rekel.

Jaz sem se na široko in glasno zasmejal od zadoščenja, da sem na čistem. Na drugi strani mi je bilo po otroško všeč, da nisem mogel ugotoviti te ljubezenske afere, ker nisem dovolj vedel, za kaj je šlo, menda sem bil preveč zaskrbljen za svojo varnost. No sedaj mi je poročnik povedal, kaj Joško od mene pričakuje.

Ko sem to zvedel, tudi zlate ure ne bi hotel, čeravno nisem nobene imel. Sedaj ko vse vem, je ljubezenska afera z Joškom končana. Hočem čim prej vse pozabiti, zelo sem bil zadovoljen, da se je končalo bolj ugodno, kot sem pričakoval. Saj sem bil vsega sam kriv, ker nisem bil dovolj odločen.

Nekaj tednov kasneje dobim pismo od Joška. Pride k meni na obisk v Sežano, je pisal. Jaz sem pismo prebral, potem pa pomislil, ta človek ima dovolj časa in denarja, da lahko po svoji volji leta okoli. Pri vsej jugoslovanski gonji proti duhovnikom izgleda, da ti niso ravno prizadeti, ko imajo toliko časa in denarja, da se gonijo okoli. A jaz si ne morem privoščiti ne časa ne denarja za nakup kar potrebujem da se oblečem in obujem. Vsekakor ga moram obvestiti, da ne more v Sežano, če nima posebnega dovoljenja notranje uprave, kajti to je obmejni pas in zadnja železniška postaja pred mejo med Jugoslavijo in svobodnim tržaškim ozemljem pod zavezniško upravo.

Ta vrag mi povzroča skrbi, moral bi ga prositi za kakšen denar in ga prevarat in nikdar vrniti. No nisem hotel storiti to hudobijo, vest mi ni tega dovolila. Odložil sem Joškovo pismo in pozabil odgovoriti.

Obrat steklene galanterije je začel s proizvodnjo in jaz sem bil za upravnikom drugi po rangu in odgovornosti. Imel sem okoli trideset mladih moških in žensk v dveh delovnih izmenah, Prizadeval sem si, da se naučijo tisto, kar sem se sam naučil v Rogaški. Poleg izdelave gumbov so bila tudi druga dela, kot brušenje in pakiranje gumbov, s čemer je imel opravka Milenko, ki je bil upravnik obrata.

Preteklo je nekaj dni, ko sem na mojem delovnem mestu učil druge fante nove obrti, katero samo jaz obvladam, razen direktorja, ki je pred tem delal v Rogaški na istem oddelku, kjer ni izdeloval gumbov, ampak jih je brusil. Napredek v novi obrti je bil tako odvisen od mene. Čutil sem odgovornost, kar me je resno zaposlilo in tudi zato sem Jošku pozabil odgovoriti.

Bil je lep spomladanski sončen dan, ko slučajno pogledam skozi okno. Na dvorišču vidim, da nekdo prihaja, pogledam bolje in spoznam mojega ljubega Joška, ki hodi poleg dvokolesa, ne da bi bil kot vedno prijazno nasmejan, pač pa je bil zelo razburjen in razjarjen, saj je bil čisto rdeč v obraz. Ko sem pred kakšnim tednom prejel pismo od Joška, sem potem kot sem že dejal, naj popolnoma pozabil. Seveda bi mu moral odgovoriti in povedati, če pride, mora imeti posebno dovoljenje in povedati, zakaj prihaja, jaz sem pa njegov obisk smatral kot neko šalo in mu nisem povedal, da je Sežana v obmejnem pasu, kjer je potrebno dovoljenje za obisk. Zasledovali so vsakega tujca, češ gotovo namerava iti čez mejo.

Tega seveda Joško ni vedel in se je brez vsakega dovoljenja pripeljal naravnost v Sežano. Na železniški postajo so Joška skoraj zaprli. Rešilo ga je to, da je z dokumenti dokazal, da je duhovnik in imel srečo, da so mu verjeli, da ni vedel, da je Sežana ob državni meji. Joško so tudi zagrozili, da mora takoj s prvim vlakom nazaj, od koder je prišel, sicer ga bodo zaprli zaradi ilegalnega poskusa prehoda čez mejo. Zanj je bila to resna tragedija, ko se je pripeljal iz Štajerske in moral v dveh urah nazaj, od koder je prišel.

Do prvega vlaka nazaj v Ljubljano je imel dve uri prostega časa in ker ni bil nikdar prej v Sežani, je potreboval več kot pol ure, da je prišel v tovarno. Tako me je namesto prijazne dobrodošlice najprej nahrulil, češ da nisem pošten, zvest in da nisem iskren. Smešno kaj ne? Zvest in iskren moškemu.

Seveda v eni uri ne dovolj časa, da bi dosegel, kar je hotel. Zelo me je zmerjal, ker nisem odgovoril na pismo, jaz sem se pa na vse načine hinavsko izgovarjal, čeravno mi je bilo vseeno, če se Joško obrne nazaj in takoj izgine. Škoda ga je bilo, skoraj da se mi je zasmili, ko me je tako ljubil. Zagovarjal sem se resno, ampak ker sem vedel kdo je in kaj od mene pričakuje, in ker sem bil brez skrbi pred oblastmi, se mi je zdelo zelo smešno in neumno, da me obtožuje nezvestobe. Nezvestoba moškemu srednjih let?

Nameraval sem ga čimpreje odpraviti, toda nisem hotel biti preveč grob. Kot tovarniški delovodja sem lahko za kakšno uro zapustil delovno mesto. Da se Joška znebim v tovarni, sem ga odpeljal čez gmajno proti železniški postaji, kar je bilo tudi njemu všeč. Od steklene galanterije čez gmajno je bilo do železniške postaje dvakrat bližje kot pa po cesti. Joško je prišel snubiti na prijeten skoraj romantičen spomladanski sončni dan. Prehodila sva skozi grmovje več kot pol poti do postaje. Ko pride vlak iz trsta, ga bova opazila ko še stoji, in čaka, da ga vsega pregledajo, kar vzame celo uro časa. Kot nalašč je Joško tudi ob tej priliki imel dežni plašč. To je bil Joškov patent, da je v vseh časih nosil dežni plašč, kot pred vojno angleški ministrski predsednik Chamberlain, ki je vedno nosil dežnik, kajti nikoli ne več, kdaj ga boš potreboval, tako tudi Joško, vedno je nosil dežni plašč.

Ker je bilo še precej časa do prihoda vlaka, je precej blizu postaje na gmajni in med grmovjem Joško razgrnil svoj dežni plašč na travo, legel sem izzivalno na trebuh, Joško se je pa usedel zraven. Začela sva se normalno pogovarjati in v pol ure je prebolel jezo in razočaranost, se potolažil in bel kar dobre volje. Veselo se je režal in med pogovorom vsako toliko časa z odprto roko na rahlo udaril po moji zadnjici, očividno je bilo, da je bilo Jošku izredno všeč, da sem to pustil.

Mogoče sva bila tam v gmajni kakšne pol ure in ko se je Joško režal od dobrega razpoloženja, so se zaslišali v bližini koraki po suhem listju, ki je ob vsakem koraku zašumelo in se lomilo. Kaj bi to nekaj bilo, počasni koraki, kot tihotapljenje, vendar ne tiho, in kot čudež in presenečenje se je nekaj metrov od nas iz grmovja iznenada prikazal miličnik. Vsi trije smo bili v zadregi in presenečeni, jaz še najmanj, a najbolj je bil presenečen miličnik. Ali nas je imel namen iznenaditi, ali samo opazovati, ali je bilo vse slučajno, ne vem. Tudi ne vem, ali je bil miličnik poslan, da naju opazuje.

Miličnikova prikazen je tako vznemirila Joška, da se je začel maščevati nad menoj z zmerjanjem in obsojanjem. Češ, tudi miličnikova prikazen je bila moja konspiracija. Od tedaj naprej sem ga bil popolnoma sit, komaj sem čakal, da se odpelje nazaj od koder je prišel.

Stalno je pogledoval na uro na svoji roki in potem smo videli vlak, ki je pripeljal iz trsta in čakal na postaji, da ga pregledajo, predno nadaljuje proti Ljubljani. Čas je bil, da mora Joško na vlak.

Odšla sva na postajo, kjer je uredil dokumente za prevoz dvokolesa, prišel je na peron in kar mimo mene stopil na stopnico vagona. Bil je neprijetno razpoložen, malo je obstal na stopnici, kot da bi mislil, še ena neuspešna prilika. Jaz sem stal ob strani in mislil, pojdi, pojdi, Joško, in tako sva se poslovila za vedno.

Ali je bil ta dogodek brez smisla ali smešen? Ali je sploh umestno, da ga omenim v moji življenjski zgodbi, naj presodi bralec. Karkoli boste presodili, mi bo prav.

Sedemnajsto poglavje.

Nove krize.

Nova industrija steklene galanterije ni delovala, kot je bilo zaželjeno in pričakovano. Oprema za izdelavo galanterije je narejena največ iz obrabljene in iz celo odvržene opreme iz drugih industrijskih objektov v Sežani in Rogaški slatini. Vse to je organiziral upravnik Milenko, ki sem ga že omenil. Za to ga ne smem kriviti, kajti več kot prizadeval si je, da iz vsakega dreka iztisne med. Za opremo tovarne ni bilo izdelanega nobenega načrta, ampak vse je bilo izdelano, kakor si je najbolje zamislil tovarniški upravnik Milenko.

Milenko je bil po narodnosti Srb, in je po končani vojni kot bivši jugoslovanski vojak prišel iz ujetništva v Nemčiji v Slovenijo. Zakaj se ni vrnil v Srbijo, ne vem. Drugače je bil tipični južnjak, na zunaj zelo pokoren in zvest režimu. Tako sem ga presodil, vedno je vedel, od kod piha veter in z besedami je bil vedno zelo previden.

Zaradi njegovega osebnega in političnega oportunizma sem ga preziral, in tudi mi ni bilo všeč, da se preveč smeši s tem, ko se na debelo hvali, kaj on vse zna. Če sva se na isti dan desetkrat srečala, vsakokrat mi je ponudil roko, kot neki mednarodni diplomat, tak je bil tudi z vsemi drugimi, s katerimi je imel kaj opravka. Začel me je nagovarjati, da bi se zopet včlanil v Komunistično partijo. Sicer dvomim, da je imel v tem kaj oblasti.

Pod takratnimi političnimi pogoji je bilo za vsakega na vodilnem ali odgovornem mestu praktično nemogoče, da ni bil član pokvarjene Komunistične Partije. Ne verjamem, da bi imel velik vpliv v sežanski KP. Ko me je tako nagovarjal, sem se prenaglil, ker sem takoj odkrito in jasno odgovoril, enkrat pelješ osla na led, drugič več ne gre. Moral bi biti pametnejši, to je dvoličen, objeti Partijo z obema rokama, posebno tedaj ko mi je nudila drugo priliko. A jaz sem ljubico Partijo enostavno odbil, kar je pomenilo neodpustljivo in večno zamero.

V podjetju je bilo nekaj delavcev, ki so bili včlanjeni v to politično organizacijo, ki so brez dvoma sledili vsakemu mojemu koraku in besedi ter na njihovih sestankih skupaj z upravnikom podjetja spletkarili proti meni, kar bo brez dvoma meni škodilo in ob prvi priliki bom odstranjen.

Bom zopet omenil tovarniško opremo, ki se je prevečkrat pokvarila. Na primer kompresor, ki je bil srce vse tovarne in proizvodnje, vse se je ustavilo, če se je pokvaril, dokler ga zunanji obrtniki niso popravili, za kar smo morali čakati cele dneve. Za vse to je moral biti nekdo kriv in zakaj ne jaz, bivši izdajalec Partije. Priča sem bil dokazu, da so pripravljali spletko proti meni, ko sem delal zvečer na mojem delovnem mestu in ko se kar naenkrat kompresor, ki je bil srce celotnega objekta, ustavi. Ko se je ustavil, je stalo vse ostalo, kompresor je pa bil narejen iz nekdanjega motorja italijanskega tovornjaka SPA, bil je štiricilinderski blok starega izrabljenega motorja, ki je bil vržen na kup kovinskih odpadkov.

Milenko ga je popravil in vsaka mu čast za iznajdljivost, ko iz odvrženega odpadka naredi pomemben del, srce tovarniške opreme. Seveda je bilo to narejeno brez tehničnega načrta ali preizkusa, v mehanični delavnici so vse naredili vendar niso prevzeli nobene odgovornosti za svoje delo. Sesalni in izpušni ventili so padali v cilindre, ki so bili pri tem poškodovani.

Tako se je nekega lepega večera, ko sem sedel na svojem delovnem mestu, kot da bi strela udarila z neba, celotni obrat ustavil. Upravnik Milenko je v svoji pisarni takoj videl, da je nastala popolna tišina, kar je pomenilo, da proizvodnja stoji, ker se je ustavil kompresor, planil je iz svoje pisarne na dvorišče in začel vpiti, kje je Gomizel, kje je Gomizel. Takoj sem razumel, da sem jaz osumljen sabotaže.

Začelo me je skrbeti, kajti nisem bil v Partiji, zato se ne morem nikamor pritožiti. Ne bom trdil, da so to zgoraj pričakovali, saj se nihče ni pritoževal, kar bi sicer bilo normalno. Moja največja napaka je bila, da sem preveč razkril o Golem otoku, saj sem podpisal, da ne bom nobenemu nič pripovedoval, namesto da bi molčal, sem bil preveč kritičen. Nisem kritiziral ljudi pod menoj, ampak nad mano, enako kot že pred dvema letoma, zato so me takrat odstranili, in ker sem nepoboljšljiv, mi bodo zopet zapeli staro znano pesem.

Takratni sistem je pričakoval na delovnem mestu popolnost, posebno še od tistega, ki ni bil član Partije in ki ni bil dejansko zaželjen na vodilnem mestu. Če je že bil na takem mestu, so ga izrabili, dokler niso našli drugega, politično zaželjenega, četudi ne tako sposobnega, le da je bil politično zvest.

Na vodilnih mestih bi morali biti nepolitični delavci obveščeni, če so storili kaj narobe. Tega pa ni bilo in bil sem popustljiv, kar je bila še ena od mojih človeških slabosti. Razumel sem, da sem bil s strani političnih delavcev očrnjen, a se nisem imel kam pritožiti. To je postalo očitno ko se je postavilo vprašanje, ali je sploh mogoče, da nisem bil predlagan v delovni odbor, ker sem bil delovodja v podjetju. Vendar tega meni ni nihče povedal. Slika mi je bila jasno kot beli dan. Bil je skrajni čas, da se odločim, kaj narediti. Pobegniti k kapitalistom, ki odpuščajo stare grehe in dajo možnost, da človek začne znova.

Prišel je nekdo iz upravnega odbora in še danes mislim, da me je namenoma prišel obvestiti.

To je bila oseba, ki sem jo malo prej omenil, da je bil šef odseka za lokalno industrijo pri okrajnem ljudskem odboru. Ni bil član Komunistične Partije, bil je nekaj časa v semenišču in imel namen, da postane duhovnik. Prišel je v tovarno, tam me pa ni bilo, toda rekel je delavcem, ki so bil tam, da je nekdo iz tovarne že vozil karjolico in jo bo kmalu spet vozil. Ko sem popoldne prišel na delo, sem se takoj znašel med štirimi delavci, ki so mi povedali, kaj je človek iz upravnega odbora rekel.

Cveto, eden izmed štirih prisotnih, je rekel, pogovarjali smo se, kdo je že vozil karjolico, kar pomeni, kdo je bil zaprt. Med nami si ti edini, ki je vozil karjolico. Namignili so mi, kaj storiti. Eden mi je celo ponudil pištolo, katero sem vzel. Rekel je tudi, da je zvedel, da je prišlo iz višje vojaške uprave navodilo, da ne smejo več streljati na ljudi, ki bežijo čez državno mejo. Svetovna javnost in tuji časopisi in radijske oddaje obsojajo Jugoslavijo, da krši humanitarne pravice ljudi, ker so na mejah z Italijo in Avstrijo jugoslovanski vojaki ubijali svoje ljudi, ki so bežali iz njihove domovine, ker so si želeli in upali na lepše in svobodnejše življenje.

To je pomenilo, da sem med slabimi novicami zvedel tudi eno ali dve dobri.

Po podrobnem premišljevanju sem se naslednji dan odločil, da jo prvo nedeljo pobrišem čez državno mejo. Ravno na ta dan bodo v Sežani v restavraciji Trst volitve v delavski odbor podjetja. Tam bi se morali zbrati vsi, delavke, delavci, administracija in uprava. Sumil sem ,da bosta tam tudi eden ali dva člana UDB-e, ki bodo mogoče mene upijanili, prijateljsko nekam zvabili in me zvijačno, ko ne bo nihče gledal, lepo odpeljali. Zginil bom kot megla, pozno v noč, nihče ne bo opazil, da Virgilija ni več med njimi.

Ne boste me tokrat, sem si zagotavljal. Imam še ves teden, da se organiziram, zato moram biti oprezen, da me ne zasačijo.

Do sedaj še nisem odkril bralcu mojo skrivnostno ljubezen.

Zadnje dva meseca sem spoznal najbolj ljubeznivo osebo in ta oseba je že skoraj šestdeset let še vedno najbolj zaupljiva, zvesta, najbližja in najbolj ljubezniva oseba na tem svetu.

Z mojo ljubko Dragico sva se spoznala pred dvema mesecema. Dal bi zanjo življenje in izgleda, da tudi ona. Po dveh mesecih romantičnega in intimnega spoznavanja me zelo ceni in ljubi, saj se ob vsaki priliki, ko sva skupaj, drži tako zraven, da jo fizično čutim, kar sem vedno hotel in kar mi je v največje zadoščenje. Ko je v moji družbi, se čuti varna in zadovoljna, a jaz srečen in presrečen. Če je le mogoče, sloni ob meni tako, da čutiva telesno toploto in srčno utripanje.

Kako se je začelo? Med Štanjelom in Branikom je bila mala vinogradniška vas po imenu Steske, kjer je tekel potok in prav blizu vasi je bil zgrajen mali jez, za njim je pa nastalo malo jezero. V poletnem času ob sončnih nedeljah smo se fantje in dekleta kopali v tem jezeru. Dostop do morja nam je preprečevala jugoslovansko italijanska državna mejo. Churchill jo je imenoval železna zavesa, in bila je res železna. Tako smo ob nedeljah izkoristili jez pri Steskah, ki je bil najbolj prikladen za kopanje. V bližini je bila tudi železniška postaja, tako da smo se lahko pripeljali iz Sežane ali Dutovlj.

Leta 1950 sem v družbi mojega, na žalost že pokojnega svaka Milana, moža moje sestre Gizele, prvič videl Dragico ravno v Steskah in na prvi pogled sem si zaželel njeno ljubezen.

Njeno telo je bilo zelo lepo, okrogla glavica s kravžastimi rjavimi laski, katere je veter vrtel, a vedno so laski padli nazaj na pravo mesto. Vedno je bila nasmejana, z lepimi, naivnimi, očarljivimi in nasmejanimi očmi.

Na žalost sem jo lahko takrat samo od daleč opazoval. Seveda, tudi moj svak Milan mi je pomagal občudovati, ko je Dragica bila v družbi prijateljice Marice iz Sežane, imele so enake kopalke, v enem kosu, zelenkaste barve. Obedve sta imeli lepo, vitko telo, samo da je Dragica bila prikupljivo fizično močnejša, zato mi je bila bolj všeč, kot ta druga, ki je bila drobnejša. Malo so po vodi, kot smo po domače rekli, flozale in kmalu odšle pod drevo v senco. Vedno so v senci same sedle, počasi iz steklenice srkale vino, med seboj šepetale in se sladko smejali. Tipično za mlada dekleta.

Moram povedati, da smo vsi kupovali od kmetov v vasi Steske belo vino ter pa počasi v senci srkali. Prva vez z Dragico je bila, ko sem plaval po vodi, seveda nisem nikakršen plavalec, toda v bližini sem opazil Dragico in njeno prijateljico, zato sem se delal važnega in čeravno nisem prijatelj vode, sem kljub temu potopil in še danes ne vem, kako sem pod vodo preplaval nekaj metrov in se zopet prikazal čisto blizu Dragice, ki se je komaj držala na površju vode. Bila je prijetno presenečena, sprejela me je s sladko prijaznostjo, kot je njena lepa navada z vsemi ljudmi. Zanimala se je, kako uspevam s takimi vodnimi umetnostmi. To ni nič, sem odgovoril ter se začel valiti po vodi kot stari sod, da bi bil čim bolj dovzeten. Seveda Dragica ni strmela v mene kot sem žele, ampak mi je obrnila hrbet in plavala v nasprotno smer. To so bili prvi medsebojni stiki.

Kdo bi takrat mogel prerokovati, da bo po sedmih mesecih to zaželjeno telo in lepa glavica z vedno nasmejanim obrazom, naravno temnimi rjavimi skravžastimi lasmi, moja zakonska vdana ženka.

Ko je odplavala v nasprotno smer, sem si mislil, verjetno moja debelost, posledica udarniškega dela, kjer smo se polnili s fižolom in kruhom, ni bila zelo dovzetna. Toda od tedaj naprej je podoba Dragice ostala v mojih očeh vedno vidna in v mislih sem se jo vedno spominjal. Po prvem srečanju sem o njej veliko slišal, kar mi je bilo zelo všeč. Tudi neprijetne stvari, ki se ne bi pod nobenim pogojem mogle strinjati z njeno naravo. Posamezna deklet so ji bila nevoščljiva, ker ji niso bile kos, kot so nekateri mladeniči zaradi neuspelih želja Dragico klevetali.

Lahko je bilo vsakemu karkoli govoriti, kajti sama se ni branila niti zagovarjala, a na drugi strani ni imela staršev niti bratov, ki bi jo ščitili in kot vemo, so ljudje na deželi bili na splošno taki, da so slabo zelo dobro slišali in naprej širili, a za dobro besedo so bili na splošno rajši gluhi.

Ko sem želel Dragico, sem imel dekle, pet let mlajšo Marico, toda Marica ni bila niti senca napram Dragici. Ni bila vitka niti nežna, a kadar se je smejala, je to delala s takim učinkom in zadoščenjem, da me je popolnoma očarala, toda kljub temu, da sem mislil resno, da ostanem z njo, sem sumil v njeno zvestobo in delavnost. Tudi glede njene postave, koliko časa mi bo še všeč?

Marica je delala v pisarni steklene galanterije, kjer sem bil delovodja. Mogoče zato, ker sem bil preblizu, ker so jo videl vsak dan in čim bolj sem jo spoznaval, tem manj sem bil za njo vdan.

Škoda, da je Dragica imela svojega stalnega fanta, ki je delal z menoj. Jaz sem bil njegov delovodja. Sreča je pa bila, da je nekdaj februarja 1951 Dragičin fant z mojo Marico šel čez državno mejo v Trst. Kar pomeni, da sem Marico v naprej prav presojal, to je, da ni bila zanesljiva.

O tej veseli tragediji sem zvedel, ko sem zjutraj prišel v tovarno na delo, češ da je moja Marica pobegnila čez državno mejo. Čutil sem se prevaran, toda ne presenečen, saj sem že omenil, da sem v Maričino zvestobo vedno sumil. Še isti dan je po končanem tovarniškem delu bila moja prva pot v ljudsko jedilnico, kjer se je hranila Dragica. Moja sreča je bila, da je upravnik jedilnice bil moj dober prijatelj, zato sem, čeravno nisem bil na spisku jedilnice, bil dobrodošel pri obroku.

Pogledal sem okoli po mizah, kjer so sedeli mladi ljudje, največ dekleta in jedli zasluženo kosilo. Zagledal sem Dragico, ki je pri mizi uživala tisto malenkost hrane, ki so jo nudili v teh ljudski menzi. Usedel sem se zraven in jo začel preizkušati, češ gotovo je vedela, da ima moja Marica namen pobegniti čez državno mejo. Dragica je trdila, da ni nič vedela in še nekaj tednov potem je trdila, da ji o pobegu ni bilo nič znano. Seveda je tako trdila zaradi varnosti pred policijskim režimom. Šele čez nekaj mesecev je priznala, da je vse vedela in da so tudi njo vprašali, če želi pobegniti. Odrekla se je temu zaradi nezanesljivosti, ker bežati od doma v tujino z nezanesljivimi ljudmi ni bilo dovolj gotovo.

Sedaj sem imel priliko družiti se s punčko, ki se je upečatila v mojih očeh, sanjah in željah.

Ob vsaki priliki, ko sem vedel da je v ljudski menzi, sem tudi jaz šel na kosilo in kot sem omenil, je bil upravnik moj dober prijatelj, zato sem dobil dodatek hrane zame in za Dragico. Imeli smo kosilo pri upravniški mizi, s polnimi krožniki in dodatki.

Za Dragico je bil to sam božji dar neposredno iz nebes. Ker je bila zdrava in gibčna, je rada jedla in še danes po več kot petdesetih letih v Avstraliji, kjer ni bila lačna, razen nekajkrat ko smo bili povabljeni na svatbo, še vedno zaužije več hrane, kot je potrebno, ker jo skrbi, mogoče bo pa jutri spet lačna.

Ostanki jugoslovanske preskrbe so ostali ukoreninjeni v njene, in tudi v mojem telesu. Seveda ne smem pozabiti da od kar sem jo spoznal, je bila vedno pri odličnem zdravju, nikoli bolna, in tudi jaz nisem bil nikoli resno bolan. Sva za skupaj.

Po vsakem kosilu sva vedno šla po cesti proti sežanskemu pokopališču, po stari cesti proti Semarjem in ker je bilo meseca marca, je bilo še precej hladno. Sedla sva pod visoki zid in se sončila na prijetnem spomladanskem soncu in se pomenkovala. Včasih je bilo s pomenki težko nadaljevati, kajti dragica je rada poslušala, tu pa tam kakšno besedo dodala in spet čakala na mene, da kom kaj povedal. A jaz sem se trudil izbirati samo dostojen govor, ker sem jo želel pridobiti s pametnim obnašanjem in ker sem v njej kljub njeni mladosti čutil resnost življenja. Takrat je bila redkobesedna, ne kot sedaj, ko je ne morem ustaviti ali priti do besede. Ko se je privadila življenju in ugotovila, da ima moč, da vpliva na druge ljudi in na drugi strani spoznala svojo sposobnost, željo in voljo do socialnega dela, pomagati tistim.

Sedaj ne posluša, pričakuje, da bodo drugi njo poslušali. Posebno dolge telefonske pogovore ima glede dela Slovenskega društva, pri pripravljanju in organiziranju tedenskih društvenih dogodkov, pa še čisto zasebno se rada pogovarja z drugimi ženskami njene glihe, tako da jo je težko ustaviti.

A ko smo bili pred pobegom v Trst še v domovini, sem se moral truditi kako nadaljevati vsak pogovor s katerim sem želel povzročiti njeno zanimanje. Seveda je vse odobravala, toda malo kdaj kaj zraven dodala, zato sem jaz ostajal v zadregi, ko nisem vedel, kako s pogovorom naprej. Jaz sem bil od samega začetka glede Dragice, kot so doma rekli, kuhan in pečen, toda ona dolgo časa ni pokazala nobene nagnjenosti, iz katere bi lahko sklepal, da me ljubi, ima samo rada ali da je samo v dobrih prijateljskih odnosih. Želel sem vedeti, rad bi vprašal, a si nisem upal. Da sem bil v pogovorih v Ljubljani tako previden, ne bi videl Golega otoka.

Ni bilo nobenega znaka, da bi mogel ugotoviti, kaj misli. Po štirih tednih precej rednega snidenja seveda ni odrekla ponudbi spremstva za popoldanski sprehod, mogoče zato, ker ni bilo iti kam drugam, toda držala se je oddaljena z vsem dostojanstvom. Zelo sem jo želel vsaj poljubiti, še ko sem jo rahlo prijel za roko, se je počasi in dostojno izmuznila, ne da bi kaj pripomnila. Zelo sem bil radoveden, rad bi jo vprašal, če me ima kaj rada, toda nisem si upal, da ne bi povzročil obratnega nezaželjenega učinka.

Ugotovil sem, da je umsko občutljiva, nežna in skromna, a z druge strani precej ponosna a najmanj ošabna. Njena fizična vitka postava, svetle oči, dolgi lepi naravno kravžasti lasje, vse to je povzročilo nevoščljivost mnogih deklet, a na drugi strani je bila enako prijazna z vsemi ženskami, starimi, mladimi in socialno različnimi. Omenil sem Dragici klevetanje, odgovorila je, zakaj se moram zagovarjati, če nisem nič krivega storila. Še danes je istega mnenja, s tem odgovorom je potrdila njeno nežnost brez hudobije. Zadal sem si nalogo, z največjim prizadevanjem bom napravil vse, da Dragico pridobim, poleg popolne fizične oblike ima še toliko prijetnih karakternih vrlin. Nisem se varal.

Še danes, pol stoletja in več kasneje, se ni s prav nikomer nikoli prepirala ali prerekala. Veliko žensk, celo najbližje sorodnice, jo prezirajo prav iz teh razlogov. Niti ena si ne upa povedati, zakaj jo prezira, seveda je tega delno sama kriva, ker hoče biti in želi biti med vsemi ženskami najbolj čedna in je v večini primerov v tem tudi uspešna. Menio je seveda zelo všeč, ko je pb vsaki priliki izmed vseh vedno najlepše napravljena. Včasih jo kregam, za koga pa moraš biti vedno najbolj čedna, njen odgovor je vedno isti, zaradi žensk.

Pa veš, da si zaradi tega razloga zelo prezirana, celo od tvoje sestre in drugih svojcev. Vem, toda to mene nič ne moti. Taka je njena narava menda že od rojstva, kar je prišlo zelo do izraza na dan najine poroke, ko se je poročila v tri leta stari obleki in brez osebe, ki bi jo spremljala, medtem ko je druga nevesta, ki se je poročila istočasno, imela lepo novo obleko, ki so jo napravili ljudje, ki so ravno toliko sorodniki nam, kot njim. Zavedel sem se tedaj, kot se zavedam še danes, da nisva bila niti jaz, niti Dragica priljubljena pri tej družini. Kar so napravili je bila nepozabna večna žalitev. Vsakokrat ko sem bil na obisku v Sloveniji smo bili naprošeni, naj pridemo na obisk k omenjeni družini, toda ni prošnje, ki bi me preprosila. Sem preveč trmoglav, da bi se upognil.

Ker sva bila na stopnicah v njeno sobo, je bila tema da se sploh nisva videla. Menda je bila to spodbuda meni in malo drznosti, da sem jo objel z obema rokama okoli telesa, z eno roko prijel za njeno ramo, a z drugo roko zadaj njene glavice in jo pritisnil k mojemu obrazu. Ni se branila mojemu objemu, ampak je z zadoščenjem dopustila, kar sem tako dolgo čakal in nepopisno želel.

Dvoje ust se je srečalo in pritisnilo brez upora, ki ko sva bila že precej časa v tako pizi in zaužila ustno sladkobo drug drugega, je v Sežani nekaj sto metrov stran v zvoniku začela uro biti dvanajst. Prvih šest udarcev nisva mogla šteti, ker so bila usta stisnjena, toda drugih šest udarcev zvona je Dragica glasno štela do dvanajst. Ko je ura odbila svoje, je Dragica glasno rekla, točno ob dvanajstih, tudi datum si je zapomnila, jaz samo vem da je bilo nekdaj v aprilu 1951.

Tedaj sem ugotovil, da je na ta trenutek čakala in si ga želela in da je bila ravno tako navdušena, kot sem bil jaz sam. To je pomenilo, da sva bila zrela, v pravem času na pravem mestu.

Ko sem se nerad odtrgal od Dragice in se odpravil z mojim takratnim dvokolesom proti domu, sem imel občutek, da imam krila, ne kolesa, in da letim po zraku, najsrečnejši med najsrečnejšimi.

Opisal sem moj gospodarski in politični problem, katerega nimam namena ponavljati. Na osnovi tega sem se odločil za ilegalni prehod čez državno mejo v Trst.

Ker sva si bila z Dragico, kot sem že opisal, tako blizu, sem želel, da bi šla čez državno mejo z menoj, a na drugi strani sem si mislil, pa to je sebično, samo prestavljati, kam jo bom peljal, ko ne morem nuditi sploh ničesar, ko poleg sebe nimam sploh nič, toda vseeno, nočem zbežati ne da bi jo to pošteno povedal. Moja dolžnost je, Dragici povedati, kaj nameravam, čutil se, da moram biti vesten. Pred dvema mesecema se je odrekla begu čez mejo, prav zaradi negotovosti. Verjetno jo tudi sedaj to ne bo zanimalo.

Ob prvi priliki, menda je bilo že isti ponedeljek ali torek po končanem delu, grem kot mnogokrat poprej v jedilno menzo in, hvala prijatelju jedilnice, greva sita kot zadnje dva meseca na najin romantičen sprehod in pogovore. Kjer Dragici zaupno povem, da je prišlo do nuje, da moram čez mejo v Trst, kajti drugače bom spet odpeljan na Goli otok.

Brez premisleka se je takoj odločila, kamor koli greš ti, grem jaz s tboj. Torej je bila popolnoma pripravljena in zadovoljna tvegati pobeg čez državno mejo. Zaprli naju menda ne bodo, in tudi če to storijo, ne bo slabše kot biti zopet odpeljan na Goli otok.

Potem ko sem ji povedal podrobnosti, da nimam nobenega denarja ne človeka ki bi lahko v sili pomagal, ako uspemo priti na drugo stran, da tudi ne vem, kako potekajo stvari z ljudmi, ki bežijo iz Jugoslavije. Nisem nikoli vprašal in resnični nisem vedel, da na drugi strani, to je iz Trsta, imajo priliko jugoslovanski ubežniki, pa tudi druge narodnosti, na podlagi nekih pogojev emigrirati v svet.

Grem vseeno, kar bo, bo, za oba, je dodala. Pripomnila je, da bi prijateljica Albina tudi zelo rada šla, saj je njen fant, doma iz Šmarij, v Trstu in jo stalno vabi. Mislil sem, no eden več, ne bo hudega. Že takrat sem ji povedal celotni plan bežanja, določil kdaj in mesto, kjer se dobimo. Vse je bilo takoj zmenjeno.

Zadnji stavek sem zapisal, kot da sem res imel vse organizirano. Nič nisem imel pripravljenega. Mogoče je vse prehitro prišlo, kajti pred tem se mi še sanjalo ni, da bi bežal čez državno mejo. Moja priprava za čezmejni prehod je bila polna pomanjkljivosti. Nisem popolnoma nič vedel o porazdelitvi in načinu mejnega stražarstva, in tudi nisem nikoli vprašal. Ali je vojaška straža stalno na meji, kdaj in kako se menjava, so samo patrulje in kako pogosto, in tako naprej.

Spomnite se nazaj, kaj je človek iz odseka za lokalno industrijo govoril o meni in kaj so so tisti, ki so ga slišali, mislili o vožnji karjolice. Ta človek ki mu je bilo ime Nato je nato prišel k meni in se je drznil, da mi neposredno reče, ti greš čez mejo, kaj če bi tudi vzel mene. Zakaj bi šel tja, kjer nimam nobenega človeka, niti dela, sploh nikogar ne poznam. S tem sem ga zaenkrat odpravil. Saj tudi nisem imel zaupanja v človeka, ki je bil bivši miličnik, katerega so oblasti odpustile zaradi nezadovoljive fizične postave. Drugi dan spet pride k meni ter pravi, imam žlahto v Orleku, to je na sami meji. Naši bi nas utegnili voditi čez mejo. Seveda bi šla z nami tudi moja žena. Mislil sem si, ta me preizkuša. Rad bi iz mene izvlekel, kaj mislim in me potem izdal milici, na drugi strani je pa njegova žena bila noseča, zato je bila nesposobna, da leta po gmajni prem mladimi jugoslovanskimi stražniki. Zato nisem nič izdal. Ko me je Nato tretjič skušal in dodal, da ima na drugi strani meje, to je na Občinah blizu Trsta, brata, ki je pri civilni policiji in ki bi nam lahko pomagal, sem moral sprejeti njegov predlog.

Sorodniki njegove žene so živeli zelo blizu državne meje, zato so gotovo veliko več vedeli o meji, kot pa jaz. Vodili bi nas čez mejo in vse bi lepše izpadlo, kot pa da bi jaz pameten vodil po svoje, brez da bi o vsem sploh kaj obveščen. Vedel sem, da ima na Opčinah brata pri zavezniški policiji, ki bi nam v sili lahko kaj pomagal.

Ko me je že trikrat prepričeval za prehod državne meje, sem ugotovil, da res hoče čez mejo, samo da nima poguma, da bi to storil sam. Zmehčal sem se. Dobro je, sem rekel. V nedeljo, točno ob osmi uri zvečer pridi k Gmajnicam in tam počakaj, tako smo imenovali po domače mali kraj na gmajni. Med tednom sem stvari, ki sem jih imel namen vzeti s seboj, spravil v nahrbtnik, namazal pištolo v upanju, da jo ne bo potrebno uporabiti. Še nekajkrat sva se z Dragico srečala in govorila, kako gredo priprave na beg. Drugače so bili naši medsebojni odnosi popolnoma navadni. Nismo povzročali nobenega suma, da se nam zaradi oblasti nekam mudi.

Pred časom, določenem za srečanje z Natom in drugimi prebežniki, od določeni uri in kraju, sem prosil sedaj že pokojnega brata Henrika, naj gre mimo tega mesta, pregleda pot naprej in pogleda, ali so domenjeni ljudje na določenem mestu in če se kaj drugega pripravlja. Henrik je odšel in prišel z neprijetnim sporočilom. Nato čaka na mestu kot dogovorjeno, pravi Henrik, toda zraven Nata je njegova noseča žena in Natova mati v dvolitrsko steklenico žganja, iz katere kar naprej srka. Je že pijana tako, da ne more stati na nogah.

Prijela me je groza. Kaj s takimi ljudmi bom prekoračil zastraženo mejo ob polni luni brez najmanjšega vetra, in po tleh je bilo tako suho, da ko stopaš po travi, se sliši prasketanje listja kilometer naokoli. Štiri ženske, dve mladi in čvrsti v moji družbi, za katere bi prevzel odgovornost, a na drugi strani dve drugi, ena stara in pijana in druga počasna in nerodna. Ujezilo me je. Najrajši bi šel nekje daleč naokrog, da nas ne bi opazili, in tako bi ti ostali na travi in nas čakali, med tem ko bi mi bili brez skrbi že daleč naprej.

Da smo Nata in njegovo družino res pustili tam na travi, bi izpadlo veliko bolje, kot boste brali. Nisem hotel biti hinavski in oditi proti meji ne da se vsaj javim, toda ne prevzemam odgovornosti, sem sam sebi zagodrnjal, kajti Nato ni povedal, da bo šla tudi mati zraven. Vseeno, bom dovolj vesten, mi trije, to je Dragica in Albina bomo mimo njih šli čim hitreje, toliko da nas vidijo, da smo prišli. Če nam bodo lahko sledili in prehodili mejo, je njihova stvar. Tako se je zgodilo.

Kot sem si zamislil, mi trije smo prišli mimo njih in šli v smeri državne meje s hitrimi koraki, saj sem tam doma, in poznal vsak kvadratni meter terena. Razdalja v ravni črti do meje je bila okoli štiri kilometre.

Nismo sledili nobeni cesti, saj jih tudi ni, razen nekaj klancev. Korakamo v smer ki nam najbolj ustreza. Računal sem, da bomo v eni uri v bližini državne meje, pripravljeni da jo previdno prečkamo. V dveh urah bomo, sem upal, na tržaškem ozemlju. Korakali smo prve tri kilometre brez skrbi. Ko smo prišli v že nevarni obmejni pas smo šli počasneje, a k smo bili že čisto blizu, samo nekaj sto metrov od meje, smo se oprezno in počasi približevali.

Slišali smo premikanje vojaške stražarske patrole. Imel sem vtis, da so oni slišali nas, ker so nenadoma utihnili. Kot sem omenil, so bila tla pod nogami zelo suha in hrastovo liste je bilo vsepovsod, kjer smo hodili se je lomilo, da se je slišalo daleč naokrog, zraven je bila pa še polna svetla luna.

Odredil sem, počakajmo na mestu brez premikanja toliko časa, da zopet slišimo patrolo odkorakati naprej. Med tem ko smo mi trije čakali, verjetno kakšne pol ure, so nas Nato, njegova žena in pijana mati presenetili s svojim prihodom. Kako so oni ravno na nas naleteli, je čudež. Seveda, oni trije so bili zadovoljni, ko so nas našli. Mi pa neprijetno presenečeni, čutili smo se nadlegovane. V takem položaju kot smo bili, si nismo mogli privoščiti prepira, ampak samo sodelovanje. Povedal sem, kakšen je dejanski položaj in ukazal, da na tem mestu vsi čakamo, dokler ne bo vojaška patrola nekam naprej nadaljevala obhod. Z naperjenimi ušesi smo še vedno na istem mestu napeto čakali celo uro in patrola se je naveličala čakati. Odpravili so se naprej in slišati jih je bilo, da gredo svojo pot. Kmalu smo se tudi mi vsi, bili smo same nekih sto ali malo več metrov od meje, odločili, da gremo proti meji naprej, na drugo stran, ako nam bo naklonjena sreča.

Ko je stara in pijana Natova mati vstala s trave, je s svojim nahrbtnikom zlomila suho vejo, ki se je odkotalila po bregu v dolino. Vojaška patrola je takoj obstala. Zopet smo čakali skoraj dve uri v upanju, da se jih znebimo, toda nismo slišali, da bi patrola odšla. Odpravili smo se naprej v upanju, toda z oklevanjem in negotovostjo. Imel sem občutek, da ne bo nič dobrega. Jaz sem šel naprej, Dragica se je čisto zraven mene tiščala z namenom, kot je povedala, če začnejo streljati, naj zadenejo oba, da na državni mejo skupaj umreva. Zamislite si njeno vdanost. Še danes sem prepričan, da nisem bil vreden njenega življenja. Prijateljica Albina je bila takoj na mana. Kako je Nato hodil s svojimi ženskami, ne vem, pa me tudi ni zanimalo, ker sem staro preziral tako, da bi jo najrajši sam ustrelil, ker nas je zaradi svoje pijanosti izdala. Seveda smo upali, da so stražarji odšli.

Počasi skoraj lezemo po pašniku proti nizkemu zidu, obdanemu s kraškim grmovjem. Računal sem da smo zelo blizu odločilnega prostora. Na tem mestu nisem več poznal terena, ker je pripadal sosednji vasi. Zelo sumljiv prostor in odlična zaseda. Mi prihajamo po čistini v grmovje, hočem videti, ali se v grmovju kaj skriva. Najrajši bi se obrnil okoli in šel nazaj, toda nadaljujemo oprezno, s negotovostjo in strahom. Ko smo prišli do samega zidu, kakih deset metrov, je Dragica šepetaje rekla prijateljici Albini, bežimo, in sama krenila na desno. Ni bilo treba nama dvema kaj siliti, takoj smo krenili v desno. Še nismo prehodili pet precej hitrih korakov, ko nekdo iz sumljivih grmov zavpije: Stoj! Kot da je ukazal, tecite, kar te noge nesejo. Seveda so bila dekleta napravljena, kot da bi šle na vlak na železniško postajo, vsaka je imela svoj kovček in malo torbico.

Ker smo na ukaz Stoj začeli bežati, so stražarji takoj začeli streljati z lahkim automatskim orožjem. S prvim strelom so dekleta kot na ukaz spustile prtljago in še bolj hitro bežale. Ugotovil sem, da ne streljajo v nas, ker krogel ni bilo slišati. Edina krogla, ki je zadela v kamen takoj za petami Dragice, to se pravi, krogla je šla mimo mene, ker sem bil za Dragico in Albino. Mogoče je, da so nas poskušali zadeti v noge. Če bi nas stražarji res hoteli zadeti, ne bi imeli težav nas na mesti postreliti. To je bil dokaz, da je Benzin iz Sežane vedel, kot je teden poprej meni povedal, da stražarji na mejah ne smejo več begunce streljati.

Jaz sem med tekom ukazoval, kam naj tečejo in držal dekleta skupaj, bil sem takoj za njima. Tekli smo mogoče deset minut, potem smo obstali in se skrili v grmovje, ker je nekdo tekel za nami, toda ne dovolj hitro, da bi nas dohitel. Bil je Nato. Mi smo se mu pokazali, a on je takoj vprašal, kje je moja žena in mati. Kolega, moral bi paziti na njih, kot sem jaz pazil na svoje. Odšel je svojo pot naprej, nas ni zanimalo, kam. Kaj storiti zdaj? Dekleta so izgubile,

kar so imele s seboj. Čez mejo naprej? Nemogoče, ker so bila dekleta preplašena. Seveda se nam je bilo lahko odločiti, da gremo domov, ali v bližino doma, saj smo bili zelo blizu.

Če bi bili od daleč, se ne bi bilo kam zateči in bi morali hočeš nočeš zopet prečkati mejo, ker ne bi bilo drugega izhoda.

Seveda je bilo neprijetno za moje starše, da podpirajo ubežnike. Kaj če oblasti zvedo, bodo moji starši nastradali, posebno brat Henrik, saj se je sam težko izognil Golega otoka, ker se je odrekel Partije. Rešil se je s tem, da se je prostovoljno javil na delo za Novi Beograd.

Mi trije ubežniki bomo čakali na lepšo priliko, sem se odličil. Prebivali smo v precej gostem grmovju in tam tudi prenočevali. Dragica je šla na svoj dom in približno opisala, kje se skrivamo. Moj brat Henrik je prišel do nas in povedal, sa so že isto noč Natovo ženo in mater že na meji zagrabili, njega so pa izvlekli iz postelje na njegovem stanovanju, saj je stanoval v Godnijah, kar je zelo blizu.

Jaz, Dragica in Albina smo teden dni živeli v gozdu, po partizansko, čakali malo dežja ali kakšno vremensko spremembo, ko ne bo tako tiho, suho in mirno. Čez teden dni se je začelo nebo oblačiti. Odločili smo se za ponoven prehod čez mejo, zopet smo se poslovili od staršev in odšli. Saj so nas morali biti siti, ko so pa bili v skrbeh zaradi stalne nevarnosti.

Nedaleč od meje, še pri belem dnevu sem dekleta izgubil, ali pa so me prevarale. Tožile so, češ da so zelo žejne. Zapustil sem jih in odšel po vodo. Ko sem se vrnil s steklenico vode, jih nisem več našel. Če je bilo namenoma tako zamišljeno, še danes ne vem, tudi Dragica se več ne spominja. Poudaril pa bom, da sva oba, jaz in Dragica, bila zadosti trapasta, da nisva ugotovila Albinine prevare. Leta kasneje, ko sem se spet spominjal dogodkov, sem sklepal, zakaj sem blizu meje izgubil dekleta. Zaključil sem, da je gotovo Albina, Dragičina prijateljica, ki je bila dve leti starejša, izgubila pogum za prehod meje. Kar naenkrat je postala zelo žejna in jaz naiven sem šel po vodo, cel kilometer vstran. Brez moje prisotnosti je vplivnejša Albina Dragico zapeljala vstran.

Sam si nisem upal naprej, ne da zvem kaj se je z dekleti zgodilo. Kasneje sem ugotovil, da sem dobro napravil, da nisem šel brez deklet čez mejo, kajti izgledalo bi, da sem vse vnaprej prevaral, da jih polovijo, a jaz pridem čez mejo sam. V Trstu je ameriško angleška Intelligence Service sledila našim dogodkom. Imeli so sumnje, zato sem bil glede prehoda čez mejo zaslišan, zakaj je od šest beguncev, bilo pet zajetih. Seveda sem prišel čez mejo sam, toda potem, ko so se dekleta zaradi nizke morale odrekle prehodu. Na Dragico je vplivala bojazen, največ pa pritisk Albine, da se je javila na milico, jaz pa z druge strani nisem hotel vplivati na Dragico, da gre z menoj, ker sem mislil, da bi bilo preveč sebično siliti jo, ko nisem imel nuditi nič.

Grem malo nazaj, kamor sem prinesel vodo, a deklet nisem našel. Izgubil sem jih, šel sem nazaj in jih našel v skrivališču preteklega tedna, mokre in obupane. Sam si nisem upal naprej, ne da zvem kaj se je z dekleti zgodilo. Kasneje sem ugotovil, da sem dobro napravil, da nisem šel brez deklet čez mejo, kajti izgledalo bi, kot da sem vse vnaprej prevaral, da jih polovijo, a jaz pridem čez mejo sam. V Trstu je ameriško angleška Intelligence Service sledila našim dogodkom. Imeli so sumnje, zato sem bil glede prehoda čez mejo zaslišan, zakaj je od šest beguncev, bilo pet zajetih. Seveda sem prišel čez mejo sam, toda potem, ko so se dekleta zaradi nizke morale odrekle prehodu. Na Dragico je vplivala bojazen, največ pa pritisk Albine, da se je javila na milico, jaz pa z druge strani nisem hotel vplivati na Dragico, da gre z menoj, ker sem mislil, da bi bilo preveč sebično siliti jo, ko nisem imel nuditi nič. Preteklo noč je bila odlična prilika prehoda preko meje, saj je padal dež skoraj vso noč, dalo se je hoditi brez vsakega šuma, namesto tega sem jih izgubil, odnosno dekleta so se namenoma izognila.

Saj smo ves teden čakali na to priliko in sedaj ko je prišlo, kar smo čakali, smo zaradi Albininega strahu to zapravili. Albina je bila popolnoma demoralizirana. Strah jo je premagal, da je premotila še Dragico. Odločile so se, da se gredo javiti na milico, kar so storile še isti dan. Tudi jaz nisem imel velikega poguma, a ko sem se spomnil, kakšne posledice bi imel, ako pridem Gregoriču v past, mojemu varuhu na UDB-i, kateremu bi moral nositi podatke o posameznikih, bi me gotovo pripeljal nazaj na Goli otok, kjer bo meni gorje, še več kot pri prvem prihodu. Zato sem se odločil, moram čim hitreje čez mejo, ni drugega izhoda.

Popoldne sem jo mahal čez polja in odšel na travnik, kjer sem vedel, da so tam mati, oče, in brat Henrik. Poslovil sem se od vseh. Bil je zadnji dan aprila 1951.

Tisti večer sem se prerival skozi grmovje in največkrat sploh nisem vedel, kje se nahajm, niti v katero smer grem, Oziral sem se okoli in iskal vaške luči, katere sem pa malokdaj videl zaradi gostega dežja in megle, toda od časa do časa sem jih zagledal in s tem poskusil oceniti smer moje hoje. Premočen sem bil do kože. Zaradi teme sem zašel v neke globoke doline in katerih sem se komaj rešil. Grmelo in bliskalo je tako, da če me ne bi skrbelo za moje življenje zaradi jugoslovanskih oblasti, bi me grmenje in bliskanje preplašilo, toda skrb za mojo varnost pred jugoslovanski gonjo je bila večja kot pa pred nevihto, zato sem rinil naprej skozi grmovje s smeri meje.

Ker bi moral prehoditi kake štiri kilometre, ne vem kod sem hodil vso noč, toda po dolgem prerivanju skozi gosto grmovje sem ob zori prišel do državne meje in to ne tam, kjer sem mislil, ampak daleč proč, čisto blizu ceste Sežana – Opčine, mogoče tri četrt kilometra od mednarodnega prehoda na Fernetičah. Kot sem ugotovil, sem v nočni zmešnjavi in temi, ki je bila kot v peklu, prehodil daleč na moji levi strani čez male gore med Sežano in Repen Taborom.

Prišel sem do čistine in na njeni sredi nenadoma zagledal nek steber, od zgoraj do dol popleskan z belo in črno barvo. To je mejnik, sem rekel sam sebi. Vse kar moram narediti je, da prehodim čistino do druge strani in bom na varnem. Kot sem omenil, tega kraja nisem poznal. Seveda sem točno vedel, kje se nahajam, le da na tem mestu še nisem bil.

Čeravno sem to pravkar opisal, poudarjam da me je zelo presenetilo, ko sem iz gostega grmovja nenadoma in nepričakovano opazil čistino. Še vedno je deževalo, zato ni bilo skrbi, da bi se slišal šum grmovja. Hvala Bogu, da sem vendar tu. Prav počasi sem iz grma pomolil ven glavo, previdno pogledal levo in desno, ni bilo nikogar. Dež je še vedno neprenehoma padal. Še malo počakam in premišljujem, kako bi bilo najbolje prehoditi čisti teren. Zdaj je prilika, bil sem zadovoljen čeravno sem bil še na jugoslovanski strani.

Nič se mi ni mudilo, počutil sem se kot da bi bil že na drugi strani. Kaj če bi imel vreme kot v preteklem tednu, ko je bilo vse tako tiho in se je vsak korak slišal daleč naokoli, a sedaj ko je padal dež se samega sebe nisem slišal.

Čas je da grem kamor sem namenjen. Z normalno hojo sem prekoračil čistino, prav blizu stebra, kjer so bile zavito namalane črne in bele črte. To je konec Jugoslavije, sem si mislil, ter korakal naprej, seveda sem se še vedno oziral na levo in desno, da ne bi kdo priletel za menoj in me zvlekel nazaj. Ni bilo žive duše. Z nepopisnim zadoščenjem sem uspel. Korakal sem po klancu, kot da je narejen zame in ta me je vodil v smer, kamor sem želel iti. Še vedno sem se oziral, da ne bi kdo priletel za mano. Sledim klancu, ki me je vodil do glavne ceste po kateri sem prišel na Opčine. Tam sem se javil prvemu policaju zavezniške uprave, ki sem ga zagledal, kot mi je svetovala moja prejšnja punca Marica, kar sem že opisal. Marico so skoraj pograbili njeni starši in pripeljali iz Občin nazaj v Sežano, samo dva dni predno sem jaz odšel.

Policaj na Občinah, katerega sem srečal, je bil prijazen, kot da me je čakal, ne kot naši domači ošabni slovenski miličniki, ki niso vedeli, kako naj se najslabše vedejo. Prijazno mi je svetoval, naj malo počakam. Skoraj tik zraven, kjer sem se javil policaju, je bil javni telefon, iz katerega je policaj nekam telefoniral. Kdo bi v naši domovini Jugoslaviji kaj takega sanjal, da bo miličnik zame poklical motorno vozilo, ki je pripeljalo v petih minutah. Prijazno so me povabili vanj in me odpeljali na policijsko postajo, kjer so ravnali z menoj kot z gostom. Vzelo so moje osebne podatke, seveda so takoj ugotovili, da sem izčrpan, sestradan in od dežja ves premočen, prinesli so krožnik makaronov z mesno omako in zraven priložili nariban sir.

Ni bilo niti ene neprijetne besede. Kaj takega nisem pričakoval od preteklih zavojevalcev. Dali so mi dovolj časa, da sem se dobro okrepčal in za tem me odpeljali, zopet z motornim vozilom, v taborišče beguncev, ki je bilo v bližini Občin.

Tam so bile vrste napol okroglih pločevinastih barak, še izpred vojne, kjer je preje taborila angleška vojska. Sedaj so bile napolnjene z družinami, ljudje srednjih let in s starejšimi ruskimi pregnanci iz Jugoslavije. Titova Jugoslavija je vse bivše ruske protirevolucionarje ali ubežnike iz Sovjetske Zveze izgnala čez mejo v anglo-ameriško tržaško cono, ker so za časa

nesmiselne informbirojevske zmešnjave med Titom in Stalinom nekateri simpatizirali ali celo sodelovali s sovjetsko NKVD. Namesto na Goli otok, so jih na silo in ilegalno pregnali čez državno mejo na tržaško ozemlje. Če bi mene pregnali čez mejo kot ruskega informbirojevca, bi jim bil zelo hvaležen, pa nisem imel take sreče. Poleg ruskih beguncev je bilo veliko družin in grške Makedonije, ki so sodelovali z Jugoslavijo proti povojnemu grškemu režimu.

Po zmagi monarhofašističnega režima v Grčiji nad manjšinskimi makedonskimi uporniki so celotne družine Makedoncev prešle v Jugoslavijo z izgovorom, češ če bi ostali bi nas režim, ki je zmagal, preganjal. Ker so izgubili vojno z Jugoslavijo vred, ki jih je podpirala, jih ta ni več potrebovala, postali so gospodarsko breme. Za to, de bi se znebila moralnih in gospodarskih težav pred svetovno javnostjo, je Jugoslavija makedonske begunce preko tržaške meje na silo poslala na tržaško ozemlje. Emigracijske oblasti v Trstu so Makedoncem svetovale, naj se vrnejo v Grčijo, kamor se niso hoteli vrniti, a na drugi strani so Makedonce smatrali za skrajno levičarske, zato niso mogli emigrirati nikamor. V zahodnem svetu so bili politično nesprejemljivi, v Grčijo niso hoteli oditi in tak oso ti ubogi ljudje poležavali v barakah v brezupu, brez cilja in prihodnosti v življenju.

Ljudje nemške narodnosti, ki so bili naseljeni že v osemnajstem stoletju v Vojvodini in Bački, so bili ravno tako pregnani in so bili v taborišču na Občinah in Trstu. Nemci so bili edini, za katere se je Nemčija pobrigala. Ko so bile v Nemčiji priprave gotove, so jih odpeljali tja. Rusom in grških Makedoncev pa niso sprejeli v nobeni državi, razen če je kdo od njihovih svojcev ali prijateljev v tujih državah jamčil za njih.

Romune, Madžare in Bolgare, ki so bežali v Jugoslavijo misleč da je Jugoslavija kapitalistična in demokratična v zahodnem smislu, so prišli, kot se reče, iz dežja pod kap, kajti za režim so bili izkoriščevalci delovnega ljudstva. Ti so bili ravno tako pregnani čez mejo, o čemer nisem slišal nič v Jugoslaviji, šele v Trstu sem vse to izvedel od pregnancev. Bil sem precej presenečen, kajti na nas domače so streljali, ko smo bežali čez mejo, za temi tujci so pa streljali, da bi hitreje bežali, ker so bili Jugoslaviji v gospodarsko in politično breme.

Imeli so srečo, kot sem slišal so vse te tujce zbrali po vsej Jugoslaviji in jih z vlaki pripeljali do zadnje jugoslovanske železniške postaje, od tam so šli pod prisilo peš na ameriško-angleško ozemlje.

Romuni in Madžari, ki so zbežali iz svojih držav, so imeli prednost pri emigraciji, ker so jih smatrali kot antikomuniste, poleg tega so bili tudi mladi in zdravi. Končno je bilo na stotine jugoslovanski ubežnikov utaborjenih na Občinah in San Saba, nekdanji jezuitski samostan v Trstu, je bil naseljen s samskimi moškimi iz Jugoslavije. Ti so imeli prednost pri emigraciji potem ko jih je prerešetal Intelligence Service.

Kot sem že opisal, sem uspel priti čez mejo prvega maja 1951. zame je bil ta dan zelo pomemben, kajti na ta isti dan, dve leti poprej, so me vrgli pod stopnice v preiskovalnem zaporu v Ljubljani s tem, da sem izgubil vso svobodo in vse humanitarne in socialne pravice. Dve leti kasneje nisem pridobil nobenih posebnih pravic, toda pridobil sem človečansko, pravo svobodo, kakršen v svoji domovini nisem poznal. Zato po več kot petdesetih letih bivanja v Avstraliji v njej še vedno uživam in jo cenim.

Da so na dan mojega prehoda državne meje bile z menoj dekleta, Dragica in Albina, bi gotovo vsi uspeli priti čez mejo, ker v tekem vremenu, kot je bilo, je bilo najbolj varno. Prepozno se je sedaj tožiti.

Samo nekaj dni po mojem prihodu v taborišče na Občinah je brat Franc z ljudmi, ki so poznali mejne položaje, zopet odšel v Jugoslavijo in že drugi dan pripeljal svojo družico Elzo na Opčine.

Po nekaj dneh na Občinah v taborišču sem po neki stari zvezi zvedel, da sta se Dragica in njeno prijateljica Albina, ki so z mano bežale čez mejo, v Sežani javile na milico. Niso jih kaznovali, ampak so jih spustili na prostost.

Več sem zvedel od tistih, ki so legalno potovali na tržaško ozemlje in nazaj v Jugoslavijo, zvedel sem tudi, da je Dragica pripravljena da se mi pod vsakimi pogoji pridruži na Občinah. Kako se bo to zgodilo, še nisem vedel, imel sem pa trdno prepričanje in upanje, da se mi bo pridružila na Občinah. Kasneje sem zvedel, da so na miličniški postaji dali Dragici vedeti, da bom verjetno prišel po njo. Toliko so ji prali možgane, da so bili prepričani, da jih ima oprane. Trdno je obljubila milici, da takoj ko zve, da sem prišel po njo, jim bo javila kje sem. Kar pomeni, da so bili ljubeznivi pod pogojem da me izda. Spustili so jo kot mamilo za mojo ugrabitev. Skrbelo me je, kako bom dobil svojo Dragico in če je res pod vsakim pogojem pripravljena iti z mano v svet.

Spoznal sem Zdravka, domačina doma iz Rihenberka. On je vodil mojega brata Franca čez mejo v Jugoslavijo, ko so odšli po Francovo družico. Ko sem se kasneje z Zdravkom pogovarjal, sem omenil moje dekle in kako sem jo željan dobiti na Občine. Na srečo je Zdravko Dragico poznal, zato je obljubil, ko bo zopet šel v Jugoslavijo, se bo meni javil pod pogojem, da se mu bom moral pridružiti brez da tega komu povem, kam sem šel, kar pomeni da mi ni popolnoma zaupal, ali je bil pa samo previden. Strinjam se popolnoma, sem odgovoril. Kadarkoli, ob vsaki uri, ko mi boš rekel, se to bom pridružil in nikomur tega ne bom povedal.

Da povem njegovo zgodovino, ki je posebno zanimiva. Ime mu je bilo Zdravko. V Jugoslaviji je bil zaposlen kot kurjač na parni lokomotivi, služil je na progi Gorica – Trst. Vlak je vedno pripeljal samo do zadnje jugoslovanske železniške postaje Repen tabor. Čez mejo je naprej v Italijo je vlak prevzela druga, verjetno italijanska posadka, najbrže tudi z drugo lokomotivo, saj tako sem si z ozirom na pretekle dogodke predstavljal.

Ko je ob taki menjavi enkrat vlak pripeljal na zadnjo postajo, to je Repentabor, je Jože, ki je bil strojevodja, kurjaču Zdravku ukazal, naj odpne parno lokomotivo od ostalih vagonov. Zdravko ni vedel, zakaj strojevodja zahteva, kar še ni nikdar prej, vedel pa je, da ga mora ubogati in je storil ukazano, odpel je parno lokomotivo. Tisti trenutek je strojevodja zagnal lokomotivo s polno paro, tako a so se kolesa na mestu zavrtela. Zdravko je komaj še utegnil skočiti nazaj na lokomotivo, ki je čez nekaj sto metrov že bil v temnem tunelu in potem v Italiji. Ko so drveli proti prvi železniški postaji na italijanski strani, Opčine, je strojevodja Jože takoj zapustil svoje mesto in na zalogi premoga začel hitro kopati z lopato. Predno so prišli na Opčine je Jože izpod premoga izkopal svojo ženo Milko.

Stroj se je ustavil na potniški postaji kjer je Jože skoraj nesel svojo ženo na peron. Bila je naravna blondinka, toda tedaj je bila črna kot zamorka. Še predno se je Milka dobro osnažila so že bili tam prvi dopisniki iz raznih krajev sveta, tako da je Milkina fotografija, kot so povedali, bila na prvi strani dnevnika na Švedskem, seveda tudi v Italiji in drugod. To je sramotilo jugoslovanski režim, češ kaj vse ljudje pod ljudsko demokracijo storijo, da lahko zbežijo v tujino.

Zdravko, kurjač lokomotive, je bil izredno presenečen, a kot dober državljan še ni bil pripravljen, da bi zbežal, saj ni o tem nič vedel. Peljal je lokomotivo nazaj v Jugoslavijo, dobil pohvalo in zaupanje. Železniške oblasti si niso predstavljale, da je ta dogodek dal Zdravku idejo, kako pobegniti čez državno mejo, najvarneje in najhitrejše na parni lokomotivi. Ko je isti stroj prevzel drug strojevodja, sta se s kurjačem Zdravkom domenila in pripravila in sta pobegnila oba. Tokrat so morali priti po parni stroj iz Jugoslavije.

Strojevodja in kurjač sta bila prijatelja in sta vedela, kje je najlažji prehod čez državno mejo. Vedela sta, kdaj pride vlak na postajo, takrat je najlažje, ker obmejna straža, ki je v bližini postaje, gre na postajo nadzorovati vlak in okolico postaje. Meja tako ostane zelo malo zastražena ali pa sploh ne. Prebegla strojevodja in kurjač sta kmalu po prihodu na Opčine začela proti plačilu voditi ljudi iz Jugoslavije ilegalno preko meje. Jaz sem šel z njima nazaj v Jugoslavijo do moje vasi, kjer sem organiziral prihod Dragice, toda ni tako izpadlo, kot sem si jaz predstavljal in ne tako, kot sta si strojevodja in kurjač zamislila.

Nazaj v Jugoslavijo.

Nek dan kasno popoldne mi je Zdravko, kot sva se dogovorila, nepričakovano rekel, zdaj gremo. Nisem nič okleval. Šel sem z njim brez da bi se na to pripravil. Še podnevi smo šli peš do Repentabora in ker je bilo še prezgodaj, smo se, kot so se odločili, ustavili v gostilni, nekaj popili in ko je bila že tema, smo se od Repentabora odpravili po strmini navzdol, mimo postaje Repentabor. Slišati je bilo sopihanje lokomotive. V petih minutah smo bili na drugi strani, kjer smo brez skrbi korakali, kot da smo doma. Še pol ure in bil sem doma v Križu. Starši so bili presenečeni, preplašeni in zaskrbljeni, ko sem se prikazal s tako tolpo. Mati je v skrbeh hitro pripravila nekaj za jesti. Železničarja, seveda še v železniški obleki, sta nekaj pojedla in odšla.

Naročila sta mi, da pridejo po nas, to je po mene in Dragico, drugi večer ob približno istem času. Povedala sta, da gresta na železniško postajo Divača, kjer bi pričakali neke ljudi, ki pridejo iz Zagreba. Na poti nazaj na Občine bodo pobrali še mene in Dragico, in vsi skupaj bi šli po isti poti, kot smo prišli, nazaj na Občine. Lahko je reči, storiti pa ne, pravimo po angleško.

Jaz sem prenočil skrit na seniku. Brat Henrik je šel povedat Dragici, da sem prišel. Ko sem prišel je bila nedelja, zato smo mislili da Dragica ni v Sežani ampak na svojem domu na Brjah. Zato je Henrik šel z dvokolesom vse do Brja, kakšnih dvanajst kilometrov v eno stran, hvala ti dober brat. Dragice ni niti srečal, ampak je vse sporočil Dragičinemu stricu Jožefu. Drugi dan sem že zgodaj zvečer čakal Dragico, ki jo pa ni bilo od nikoder, pa tudi železničarjev iz Divače ne, čeprav so obljubili, da pridejo. Začelo me je skrbeti, ura je bila že devet in še nikogar ni bilo.

Po kaj sem prišel v Jugoslavijo. Po tolikih težavah sem prešel mejo in Jugoslavije na drugo stran, zdaj sem zopet v Jugoslaviji, sam. Spet se bom moral prebijati na drugo stran, če me zasačijo na prehodu, bo Gregorič izredno vesel, a meni gorje.

Starši, oče in mati, sta bila v velikih skrbeh za mene, pa tudi za njuno varnost. Čakal sem kar zunaj, preko zidu na sosednjem dvorišču, ne da bi sosedje o tem kaj vedeli. Tako sem bil pripravljen za vsak slučaj, če bi milica kaj vohala. Že pozno zvečer zaskrbljeno opazujem čez kamniti zid, ko zagledam dve ženski senci, ki se premikajo proti vhodu v našo hišo, ena nekaj nosi v vsaki roki, druga je praznih rok. Hvala Bogu, sem si zadovoljno mislil, vsaj ena oseba, da se ne bom zopet plazil po meji čisto sam.

Tako so prišli oče in brat Henrik. Oče je svetoval, naj z Dragico prenočimo v Zabregu, to je pašnik z malim gozdom, kjer smo tisti dan poprej nagrabili velik kup listja za pod živino. Se bosta lepo imela, je oče pripomnil. Seveda so bili v skrbeh zaradi svoje varnosti, saj takrat je režim bil zelo krut in brez vsakega obzira za človeške pravice.

Z Dragico sva se na hitro poslovila od vseh članov družine in takrat je bilo zadnjikrat, da sem objel svojo mater, nikoli več jo nisem videl. Oče je obljubil, da nama drugo jutro prinese zajtrk tja, kjer bova prenočila. Z Dragico sva odšla v Zabreg, kot je bilo predlagano in tam sva se eden poleg drugega, zopet skupaj in srečna, zarila v kup suhega listja in prespala. Imela sva se prav odlično, kot je oče rekel, toda ne kot je oče mislil. Nisva skrunila božje besede, ker je bil pretekli dan preveč živčno naporen in ni bilo misliti na seksualno zadoščenje.

Drugi dan zgodaj zjutraj je oče, kot je obljubil, bil z zajtrkom pri kupu listja. Z zadoščenjem in hvaležnostjo sva pojedla prinešen kmečki zajtrk. Očetu se je mudilo oditi, kar je seveda bilo razumljivo, zato smo se čisto bežno poslovili, kot da gremo na štirinajstdnevni dopust. Skoraj ni prišlo niti v poštev, niti na misel, da utegnem biti še isti dan smrtno zadet od mejnih stražarjev. Ko sem se po tolikih letih spomnil, koliko slabih in žalostnih dogodkov sem povzročil svojim staršem, kar enega za drugim, vse zaradi nezadostnega premisleka, toliko skrbi in strahu, da bi moral biti pretepen in pregnan, ne pa, da mi pri vsaki neumnosti pomagajo.

V Zabregu sem se poslovil od očeta. Od takrat pa do danes se je zgodilo veliko stvari, eno je po ostalo nespremenjeno, nisem bil staršem v skrb in v napoto. Minulo je deset let predno

sem se z očetom zopet srečal, Dragica je uredila očetov trimesečni obisk v Avstraliji. Pokojnega brata Henrika, ki mi je tako pomagal v mojih težavah, sem pa srečal šele po dvajsetih letih, ko sem prvikrat prišel na obisk v Slovenijo in svoj rojstni kraj.

Kmalu potem, ko sva se poslovila od očeta, sva z Dragico počasi odšla v smer državne meje, saj sva imela ves dan, da prehodiva kake štiri ali pet kilometrov. Pred nama je bilo zelo veliko tveganje, bila sva s skrbeh za svoja življenja. Bil je lep in prijeten sončni dan. Do večera je bilo še veliko časa, zato sva se ustavila v Boltejevom Podgovcu, to bodo vedeli samo moji vaščani, kje je to, med velikim kamenjem, kjer je bila vmes lepa in zelena spomladanska trava. To je bilo prvikrat, da sva bila sama in da ni naju nihče motil. Vdana eden drugemu sva pri belem dnevu in na prijetnem soncu brez skrbi počela vsa, kar sva eden od drugega želela. Sklepala sva, kdo ve kakšna usoda naju čaka zvečer, kje bova jutri ob tem času in kaj bi, če najina namera spodleti. Zato naj doživljanje na današnji dan ostane edinstveno, z upanjem, da dan ne bo zadnji. Ako usoda določi drugače, naj ta dan ostane v najinem večnem spominu.

Zvečer sva se odpravila na življenjsko pot. Mislil sem prekoračiti mejo približno tam, kjer sem jo dva dni poprej prešel v družbi dveh zanesljivih vodičev, ki sta vedela kje je pot in kje je najlažji prehod. Njih sedaj tu ni in tudi ne vem, zakaj nista prišla.

Midva nisva vedela, kar sta ona dva vedela, to je, kdaj pride vlak, zato je bilo bolj tvegano. Vreme je bilo kot pri prvem poskusu, vse je bilo popolnoma suho, brez najmanjšega vetra in bila je polna luna. Vsak korak se je slišal, kadar si stopil, se je pod nogami lomilo suho listje.

Hodila sva počasi in zelo previdno, kajti če stražar stoji, naju bi lahko od daleč opazil. Še par sto metrov, pa sva mislila iti čez kamniti zid, za zidom je bil klanec in potem zopet zid, kot je na Krasu običajno. Tedaj se po klancu zaslišijo koraki. Grem previdno deset metrov nazaj in se postavim za malo drevo, v lunino senco in tam obstanem kot nepremična stena. Mislil sem, da mi Dragica sledi. Ne, počepnila je za zid in že je bil zraven oborožen vojak, ki se je ustavil zraven Dragice in gledal z naperjenim orožjem v našo smer. Nisem imel nobenega orožja, da bi se branil, razen debele palice.

Hvala da je Bog na Krasu ustvaril veliko robidja. Robidje je preprečevalo vojaku, da bi pogledal čez zid, mogoče pa ni imel dovolj poguma, da bi stegnil vrat in pogledal, ker ni vedel kaj se v senci skriva. Skoraj zraven njega je med zidom in robidjem čepela Dragica. Jaz sem stal za drevesom, toda drevo ni bilo debelejše od moje noge. V smer vojaka sem imel naperjeno debelo palico, ki sem jo držal, kot da imam puško. Vojak je strmel v našo smer in jaz sem s palico meril na vojaka. Jaz sem vojaka dobro videl, če pa je vojak videl mene, pa ne bom nikoli zvedel. Vojak je celih trideset sekund stal na istem mestu in strmel v našo smer. Jaz se nisem premaknil, menda še dihal nisem. Napetost je bila nevzdržna s tisoč različnimi mislimi. Trepetajoča Dragica je čepela skoraj zraven nevarnega vojaka. Bova uspela ali bova zasačena.

Čez celo večnost časa in čakanja, vsaj tak je bil moj občutek, se vojak obrne na svojo desno in nadaljuje pot, a midva sva zaenkrat rešena. Oddahnila sva si.

Ko je bila čisto zraven neznanega vojaka, na drugi strani zidu in robidovja, se je, kot mi je kasneje Dragica povedala, ko je čepela za zidom, od strahu polulala. Toda bila je dovolj pogumna, da je bila tiho kot grob. Če bi vojak pogledal čez zid, bi se spogledal z mojo polulano punčko. Kaj bi se zgodilo, ne vem. Mogoče bi se ustrašil moje palice, če jo je videl. Vsi imam strah in če ni nujno, se rajši izognemo nevarnosti.

Ko je bil vojak dovolj oddaljen, sva prekoračila robido in oba dva zidova. Šla sva naprej po travi do naslednjega kamnitega zidu, toda ta je bil tako ozek in na rahlo sezidan, kot smo doma imeli zazidane vrzeli, zato me je skrbelo, da se bo ves zrušil, če se ga le malo dotakneš, s čemer bi priklical vse stražarje. Zato sem od vrha začel jemati kamen za kamnom in vsakega posebej položil v travo, predlo sva lahko stopila čez. Mogoče je bil zid nalašč tako sezidan. Šla sva naprej po pšenici in vinogradu, zopet preko širokega in visokega zidu, kjer sem Dragico dvignil na zid in jo na drugi strani položil na tla. Potem pa po pšenici zopet naprej.

Vsakih petdeset metrov se je moja ljuba ustavila, počepnila in zopet lulala, dokler ni imelo več smisla se ustavljati, ker je itak bila že skozi mokra, zato je opravila vse kar med hojo. Še dvajset metrov in bila sva pri črno belem stebru. Bila sva rešena.

Po vrhom Repentabora, ravno pred predorom, sva se splazila na cesto. Tam je Dragica slekla polulane hlačke in jih vrgla v grmovje, za dobro srečo naslednjemu ubežniku. Tako sva brez hlačk šla na Opčine. Tako sem s tem prekoračil državno mejo trikrat.

Opisal sem begunsko taborišče, toda pozabil sem omeniti, da je bilo taborišče obdano z bodečo žico, ki pa je bila vse naokrog potrgana in vsi smo vedeli, kjer se gre skozi luknje. Drugače je bilo treba po pravilu priti v taborišče v taboriščno osebno izkaznico, katero smo morali oddati po prihodu in ki smo jo dobili ob izhodu iz taborišča. Ni bil nič zamotano. Pri izhodu je vsak povedal svoje ime in dobil je izkaznico brez vprašanj, zato je morala moja punčka, ki še ni bila prijavljena v taborišču, iti skozi luknjo v bodeči žici, brez izkaznice, naravnost k meni v posteljo. Jaz sem imel izkaznico v žepu, ki bi jo moral oddati pri vhodu.

Dragica se je morala najprej prijaviti civilni policiji, kot da še ni bila v taborišču, čeravno je tam že prespala noč. Ko se je prvo pošteno umila, saj je bila tega potrebna, se napravila in z malo rdečega barvila za ustnice je bila pripravljena, da gre na policijo lepa in prijazna, sva zopet iz taborišča odšla skozi luknjo v bodeči žici na civilno policijo, kjer so zahtevali osebne podatke, ki jih je dokazala z jugoslovansko osebno izkaznico. Zelo mi je bilo všeč, ko so se italijanski policaji posmehovali in z namigi obrazov kazali na Dragico, vara che bella mula, she carsolina, ma che gamve, da dove vien questa.

Ob prihodu nazaj v taborišče sem imel izkaznico, a za Dragico smo imeli policijsko izjavo. Po kratkih zapiskih so jo pustili v taborišče, kjer je že imela posteljo, a drugi dan je dobila taboriščno izkaznico.

V barakah begunskega taborišča so bili ljudje vseh narodnosti, stari in mladi, socialno zelo različni, vendar tam ni bilo nobenih privilegijev in nobene zasebnosti. Barake so bile take kot jih je zapustila angleška vojska, ni bilo prostorov za družine ali samske osebe, bil je en sam velik prostor kot takrat, ko so jih uporabljali angleški vojaki.

Kot sem dejal, ljudje v barakah so bili iz različnih slojev, bile so družine z otroci, samska dekleta in samski moški. Poudariti pa moram da ni bilo nobenega problema, kot bi lahko pričakovali danes, ko bi se ljudje zgražali nad takimi bivalnimi prostori. Seveda je to bilo takoj po vojni in vsakdo se je spominjal preganjanja v Jugoslaviji, zato smo bili skromni, nekateri še preplašeni in nismo vedeli, kaj pomeni udobno življenje.

Bili smo srečni, ker smo se čutili varne pred nasiljem. Želje po zasebnosti ali osebne ošabnosti ni bilo, še pomislili nismo, češ da bi morali imeti svoje sobe. Samski moški, ki so pribežali iz Jugoslavije so bili nastanjeni skupaj z drugimi družinami s skupnih barakah, kjerkoli je bil prostor. Nato je politična in varnostna uprava uredila vso dokumentacijo, kar je trajalo dva tedna ali več. Kmalu po prihodu iz Jugoslavije smo bili vsi poklicani na pogovor. Ko nas je uprava prerešetala, so samski moški bili premeščeni iz taborišča na Opčinah v Trst v bivši jezuitski samostan, ki je bil prenovljen in pripravljen samo za samske moške. Ženske so še naprej ostale v taborišču.

Kot sem omenil, ni bilo zasebnosti. Bile so dvonadstropne vojaške železne postelje, družine so imele toliko postelj kolikor je bilo članov družine. Postelje so bile razmejene med ljudmi ali družinami z visečimi odejami. Tako se je ponoči, včasih pa tudi podnevi slišali cviljenje postelj, ko so mlajši pari drug drugemu nemoteno izkazovali medsebojno udanost in ljubezen, toda to ni nikogar motilo in tudi nihče ni imel nobenih pripomb. Bilo je povojno življenje, kot po zadrugah ali pri ciganih.

Begunska taborišča so bila pod pokroviteljstvom OZN, sekcija IRRO, oddelek za vojne begunce. Člani uprave, za katere sicer ne vem kdo so bili, so bili v civilnih oblekah ter so govorili vse jezike. Vsekakor so nam po preiskavi pismeno javili, ali smo sprejeti ali ne in ali smo še v preiskavi. Ko smo bili politično sprejeti in po vseh zdravniških pregledih, ki so morali biti pozitivni, smo se lahko prijavili za emigracijo na Švedsko, v Avstralijo, v Kanado v Brazilijo, v Novo Zelandijo ali v druge države.

Ker je takrat že bilo stanje hladne vojne med Vzhodom in Zahodom zelo napeto, me je skrbelo, da iz hladne lahko postane vroča vojna, zato bi Kanada bila preblizu Evrope, da ne omenjam Švedsko, ki je bila na pragu Sovjetske Zveze. Toda, če iz kakršnihkoli razlogov ne bomo sprejeti v Avstralijo, bi moja prva izbira bila Kanada.

Razen tega je Kanada mrzla dežela in midva sva bila skoraj brez obleke in nisva imela denarja, to se pravi, da bi si morala najprej nabaviti dovolj obleke, da preživiva kanadski zimski mraz. To me je skrbelo, koliko prvih tedenskih ali mesečnih plač bo potrebno samo za oblačila. Mraz me je prestrašil še v Ljubljani, v sobi kjer sem prenočeval je čez noč zmrznila voda v lavorju štiri centimetre debelo. Ko sem podnevi ali ponoči študiral, sem bil z električno lučjo pokrit pod odejo, da sem se vsaj za silo ubranil mraza in se glasno učil, da ne omenim Golega otoka, ki sem ga že opisal.

Kolikor vem v Avstraliji ni nikoli in nikjer mraz in je dovolj hrane, saj mi je Hinko Kresovič, ki sem ga omenil še iz Ljubljane, pravil, da v Avstraliji lahko ješ meso vsak dan, če tako hočeš in kar se mene tiče, tako hočem še več kot po petdesetih letih.

Kaj se je zgodilo z železničarjema, ki sta obljubila, da prideta po naju in da gremo takoj skupaj preko meje nazaj na Opčine. Nikoli se nista vrnila, tista dva, kot sem že opisal, ki sta z lokomotivo prebežala čez mejo v Italijo.

Si lahko predstavljate, kako sta bila v Jugoslaviji med železničarji in na sploh popularna in znamenita. Koliko je bilo ironičnega govorjenja med železničarji in tistimi, ki so vedeli, da sta z lokomotivo zbežala čez mejo.

Za režim menda nista mogla povzročiti hujši zločin, kot da sta s svojim čezmejnim pobegom z lokomotivo osramotila svojo državo in domovino in prikazala zunanjemu svetu jasno sliko režimskega zločinskega ravnanja z ljudmi. Železničarja sta morala bili zelo nepremišljena in neoprezna. Odkrito lahko povem, da sta bila brez pameti, trapasta, kar si ne bi o njih mislil, saj sta se predstavila kot razumna. Kasneje smo izvedeli, da sta oba, oblečena v železniške uniforme, stopila v železniško restavracijo na postaji, kjer so ju takoj prepoznali in ravno tako hitro sta bila vklenjena in odpeljana na postajo milice. Najprej si lahko bralec predstavlja njihovo kruto usodo.

To smo zvedeli samo nekaj dni kasneje, saj je komandir postaje milice, ki ju je aretiral, samo nekaj dni kasneje pribežal s svojo ljubico preko meje na Opčine in povedal, kako sta bila ta dva nespametno neprevidna. O njiju nisem več nič slišal, čeprav sem spraševal, toda zelo mi je žal, da sta po nepremišljenosti in drznosti tako nastradala.

Osemnajsto poglavje

Na Opčinah je bilo veliko beguncev vseh narodnosti v taborišču in počutili so se kot brezvredno breme, ki ne morejo nikamor ker jih nobena država noče sprejeti. Moram priznati tudi meni osebno se je preveč mudilo nekam v svet. Čutili smo da tratimo čas, kajti dokler se valjamo po begunskih taboriščih brez napredka in prihodnosti, zato smo zelo želeli nekam odpotovati ali emigrirati, če že ne iz drugih razlogov, zato da se znebimo taborišča, kjer smo bili pod stalnim očitnim vplivom tistih, ki jim je bilo skoraj prepovedano oditi tja, kamor so želeli.

Ti ljudje brez upanja so stalno jamrali, včasih vpričo nas, prav nalašč, da bi zmanjšali moralo nam, ki smo imeli priliko nekam oditi. Seveda nismo vedeli kdaj, in ali bomo sploh imeli priliko emigrirati, saj ni bilo nič zagotovljeno, toda imeli smo dobro upanje, ker na je bil priznan azil, med tem ko so onim drugim ni bil priznan, ali pa so jih že nekajkrat zaradi nekega razloga odklonili.

Tisti ki smo imeli priliko da emigriramo smo se za to aktivno pripravljali, bili smo pripravljeni storiti vse ali kadarkoli oditi, kadarkoli bi to nam bilo naročeno. Uprava je za prevoze za več tisoč nas med Trstom, Opčinami, San Saba in jezuitskim samostanom uporabljala odkrit vojaški tovornjak s podolgastimi stoli, kjer smo sedeli. Včasih smo na ovinkih skoraj odleteli čez rob, toda nihče ni oporekal, češ da to ni varno. Bili smo zadovoljni, da so nas do zdravniških in drugih pregledov prevažali zastonj. Vse priprave za emigracijo so vzele dneve vožnje in čakanja v vrstah pred enimi ali drugimi vrati. Tudi spolovilo smo morali pokazati. Zelo mlad Istrijan je vprašal starejšega Istrijana, zakaj pa hočejo videti tička, na kar je starejši za šalo odgovoril, če imaš premajhnega, te v Avstralijo sploh ne sprejmejo. Pa zakaj, zopet mlajši vpraša, zakaj, ker imajo priliko sedaj izbirati samo velike.

Pa pustimo šalo.

Šele potem, ko smo dobili vse politične in zdravstvene dokumente, smo se lahko prijavili za posamezno deželo, lahko tudi za vse. Seveda to ni bilo rečeno in storjeno, Bilo je veliko čakanja in veliko jih je zaman čakalo. Bom o tem kasneje nadaljeval.

Za obveščanje vseh ljudi v taborišču je bil za karkoli kar je bilo potrebno, kot so zdravniški pregledi, roentgensko slikanje, javljanje pri političnih vprašanjih, na sredini taborišča pod streho na vidnem mestu velik javni stenski plakat, ki smo ga redno brali in iskali svoja imena, saj je bilo to v našem osebnem interesu.

Ko sva z Dragico bila par tednov v begunskem taborišču na Opčinah, sem bil na stenskem plakatu na spisku za odhod v samsko moško taborišče v jezuitskem samostanu. Nisva bila poročena, kar je pomenilo, da sem samski. Kot sem omenil, so smo bili samski moški prerešetani od vseh političnih in varnostnih oblasti in ko smo dobili neko vrsto pismenega potrdila, da smo varnostno in politično sprejeti, so nas iz mešanega taborišča Opčine premestili v moško samsko taborišče Jezuiti.

Moja sreča je bila, da je Dragica imela veliko korajžo soočiti se z ljudmi, ne glede na to, kdo so bili, imela je pogum stopiti pred vsakega človeka za prošnjo ali pomoč. V najinem primeru je Dragica želela biti z menoj, kot sem tudi želel jaz. Takoj ko je prebrala moje ime na javnem spisku, da me preselijo v taborišče za samske moške, se je odpravila k upravniku taborišča.

Upravnik je bil angleški major Holt, in njega je prosila, da naj me ne pošljejo v samsko taborišče Jezuiti, ker želi biti v moji družbi, ker jo je brez mene strah med tolikimi različnimi ljudmi. Major Holt je govoril italijansko precej dobro. Tvoj prijatelj je samski, njegova dokumentacija je vsa urejena, zato mora v taborišče samcev, je odgovoril major Holt. Prosim vas, jaz ne moram biti brez njega, in tako naprej, je govorila Dragica. V redu, ostal bo, toda morate se poročiti čim prej, je dejal major Holt. Saj se hočem poročiti, toda potrebujem krstni list, katerega ne moram takoj dobiti ker pripadam k Goriški provinci, je dejala, za mene mora nekdo v Gorico, prosila bom teto, in tako naprej.

Birokratični procesi gredo zelo počasi, nikjer se nikomur ne mudi, razen nam. Franc, moj brat, je moral v taborišče Jezuiti, ločen od njegove ljubice, mogoče zato, ker nihče ni imel

toliko korajže zaprositi. Tako se je Franc skoraj vsak večer pripeljal iz Trsta s tramvajem, šel skozi luknjo v taboriščni žični ograji in prespal, kjer je bilo najsladkejše.

Franc in Elza, jaz in Dragica smo se vsi pripravljali na poroko. Značilno je, da se nikoli, kolikor sem spominjam, nisva z Dragico vprašala, če se bova zakonsko vzela, ampak je bilo kot naravno, verjetno malo po kmečko, ne vem, brez vprašanja ali obljube, da se hočeva vzeti. Prav gotovo so gospodarski, socialni in posebno begunski pogoji diktirali vse bolj enostavno, vse brez tradicionalnih in sladkih navad.

Ker v nekaj tednih niti naša niti Francova dokumentacija za poroko še ni bila pripravljena, sem bil zopet na spisku za odhod v samsko taborišče Jezuiti. Zopet je očarljiva Dragica tekla k majorju Holtu in prosila za podaljšanje mojega bivanja z njo. Zopet je odobril ter ob tej priliki vprašal, ali bi bila pripravljena služiti neki ameriški družini brez otrok. Takoj je pristala in že drugi dan začela delati.

Žene ameriških oficirjev so živele v privatnih stanovanjih ter so bile izjemno skope. Vsaj Gilmore, pri kateri je Dragica služila, ni bila prav za nobeno rabo. Kot žena ni znala niti kave skuhati. Za oči ni bilo nič za pokazati, saj je imela podolgast obraz kot kobila. Mogoče je nadomestila svojo kakovost in sposobnost v postelji. Če pa še za to ni bila dobra, potem bi jo morali poriniti v Glinščico.

V Trstu so imele Američanke priliko živeti idealno, imele so 200 tisoč lir in več mesečno, medtem ko so v tem času tržaški delavci ali navadni policaji prejemali 30 tisoč lir mesečno. Američani so imeli tudi svojo preskrbo, tudi svoj bencin in vse ob zmanjšani ceni. Domače slovenske ali italijanske žene so jim služile za 10 tisoč lir mesečno, ravnotako je Dragica na koncu prvega meseca prejela 10 tisoč ubogih italijanskih lir.

Vsak dan je hodila na delo mimo zelenjavne trgovine, katero domačini vsi poznate, to je na križišču ceste Sežana – Prosek – Trst. Med vsem sadjem in zelenjavo so bile banane, katere Dragica, pa tudi jaz, še nisva nikoli jedla. Zaželela si je banano, toda ni imela nobenega denarja in tedaj si je obljubila, da ko prejme plačo, si bo na poti domov kupila eno banano. Saj jih niso prodajali na kile, ker so bile predrage tudi za domačine na Opčinah, ampak so jih prodajali posamezno. Zamislite si, hoditi ves mesec zjutraj na delo in popoldne z dela, dvakrat dnevno mimo banan, koliko slin se ji je posušilo. Na koncu meseca si je kupila zaželjeno banano.

Ni se mogla zdržati do taborišča da ne bi vsaj enkrat ugriznila. Začela je gristi kar na enem koncu, kot da je korenje. Bilo je preveč neokusno in kislo, zato je nehala gristi in šla razočarana svojo pot naprej, še vedno z ostankom banane v roki. Srečala je mojega brata Franca, ter se mu potoži, češ ves mesec sem čakala in plačala 70 lir za ničvredno banano.

Moj brat Franc pravi, pokaži, in izročila mu je banano katero je moj brat Franc brez besed lepo olupil in celo pojedel, ne da bi dal Dragici vsaj pokusiti. Seveda je bila naivna Dragica v zadregi, toda ni nič pripomnila niti zamerila. Tipična Dragica. Tak je njen značaj, zato sem bil jaz toliko več užaljen in vznemirjen. Niti da bi ji dal vsaj malo za pokusiti, kot pes je pojedel vse in se smejal. Pa Dragica je bedakinja pokvarjenega uma, vsaj tako jo je po njegovi pameti presodil. Vem, Dragici se lahko na ramenih drva seka in ne bo zamerila. Z moje strani je bil dogodek odpuščen toda ne pozabljen.

Ker sva bila z bratom Francem tam doma, sva govorila italijansko, Franc je govoril bolje. Z znanjem italijanščine sva to pa tam našla kako majhno delo pri gradnji hiš, kar je bilo pod tržaškimi oblastmi za nas protizakonito, ker nisva bila državljana, ne člana sindikata, a privatno so nama tu pa tam dali kaj dela.

Včasih sva odnesla kakšen kos železa in ga prodala kupcu starega železa, ali pa tudi kakšne druge predmete, karkoli da bi dobila kakšno malo vredno italijansko liro.

S Francem sva se domenila z neko žensko, da pokosiva velik travnik v bližini vasi Trebče. Ubogi ženski sva obljubila, da bova travo pokosila, in najini ženici sta pa obljubili, da bosta pokošeno travo posušile, pograbile in spravile v kopice. Ko bo seno suho, bomo z vozovi, ki jih bo preskrbela ženska iz Kontovela, prepeljali tja seno in ga zmetali v štalo. Obljubiti je lahko, bom pa delno opisal ta naš propadli delovni kontrakt.

Z najinimi ljubicami, Dragico in Elzo, smo se zmenili, da nam na travnik, ker bova kosila, prineseta taboriščno kosilo, ki je običajno bilo makaroni, zeleni zdrobljeni grah, riž in fižol. Za nas ubežnike iz uboge Jugoslavije kar dobra hrana, saj doma v domovini nismo poznali nič boljšega.

Seveda smo se dogovorili, da nama bosta po kosilu najini ženici pomagali. Midva sva zgodaj zjutraj začela kositi. Na žalost nama ni bilo naklonjeno, da bi dobro kosila. Moram priznati, kose so nama slabo rezale, seveda jih pa nisva znala dobro nabrusiti. Trava je bila sama belica, kot smo ji rekli doma. S kosami sva potegnila in ko je kosa šla po vrhu, je trava zopet vstala pokonci, kot da se nama smeje, ne boste me. Vseeno sva s kosama mahala in mahala, toda sena ni bilo nikjer videti. Sva, kot so doma rekli, zopet kose klepala, toda ni nič pomagalo. Ko je bila ura dvanajst, sva se začela ozirati v smer prihoda najinih ženic, saj sva bila pošteno lačna, potrebovala sva malo okrepitve. Jih še ni bilo, zato sva kar naprej mahala s kosami in se neprenehoma ozirala v smer Opčine. Zaman sva se ozirala celo popoldne. Ni jih bilo od nikoder. Malo sva se usedla in čakala in ni jih bilo, morda se jima je kaj zgodilo, toda ne bi rekel da nas je skrbelo. Skrbeli so naju najini prazni in lačni želodci. Nadaljevala sva s košnjo naprej do večera, kot je bila doma navada, ko sva z očetom kosila od zore do mraka, razen za kosilo, ko smo počivali par ur in največkrat celo zaspali v senci pod hrastom.

Zvečer sva prišla s celodnevne košnje v taborišče zelo lačna, saj nisva od zgodnjega jutra prav nič jedla. Obedve sta se nekako sramotno in pregrešno režale. Zmerjala sva jih, zakaj nista prinesli kosila, kaj se je vendar moglo tako neprijetnega zgoditi, da nista prinesli kosila.

Obedve sta bile malo v zadregi toda sta se ironično režale. Morale so začeti z nekim upravičenim razlogom, kajti nas dva brez kosila nisva bila pripravljena to pozabiti brez upravičene obrazložitve.

Dragica je precej v zadregi začela nerodno pripovedovati, s kosili za vaju dva sva ena poleg druge skupaj cepetale v smeri vasi Trebče, vsaka s svojo posodo v roki, kjer je bila hrana za vaju. Nenadoma sta po cesti za nama pripeljala dva mladeniča na motoskuterjih, eden na Lambretti in eden na Vespi. Ko sta pripeljala do naju, je eden navihano vprašal, mulete, vole un passagio, ali se želite popeljati. Ni bilo treba dvakrat vprašati, kar skočile so vsaka na svoje sedlo in se peljale mimo pridnih možev naprej do Trebč in okoli Opčin in zopet nazaj, celo popoldne, in končno so jih pustili na Opčinah, ko je bila že ura štiri ali pet popoldne. Šle so veselo še najinim kosilom v rokah zopet v taborišče.

Ko so nama pripovedovale, kako je bilo zelo luštno voziti se na motorčkih, sva se z bratom spogledala. Saj sirote niso nikoli poprej imele priliko, voziti se na lepih motorčkih, katere v socialističnem delavskem raju niso imeli nikoli priliko videti. Midva nisva bila jezna, razumela sva mladostno željo po nečem kar še niso poizkusile.

Grem nazaj na priprave za emigracijo, ker je to bilo najvažnejšega pomena. Končno, dne 22. julija 1951 smo, po velikem prizadevanju imeli vse potrebne dokumente za zakonsko zvezo. V katoliški cerkvi na Opčinah, v času nedeljske maše, so nas cerkveno poročili, kot može in žene. Jaz in Dragica sva bila prva, med to ko sta bila brat Franc in Elza najini priči, in čez nekaj minut, ne vem povedati koliko časa je vzelo za vsak par posebej, sva midva vstala in na najino mesto sta pokleknila brat in njegova Elza, ter midva sva bila njuni priči.

Naši starši doma v Križu, saj to ni daleč, samo kakih osem kilometrov, so vedeli za dan poroke, zato so želeli izboljšati ta odločilni dan z nekaj boljšimi dobrotami. Te so dali Šuštarjevi Mimi, ki je doma iz Križa, naše vasi, in ki je poročena na Fernetičah, ki je naselje takoj za mejo na italijanski, do koder smo iz Opčin lahko nemoteno prišli.

Kot sem omenil, so naši poslali nekaj pršuta, Elzini starši pa eno kokoš, menda že spečeno, na žalost so pa Mimini otroci, kot se je Mima izgovarjala, pojedli vse dobrote, namenjene za svatbo. Ne verjamem, da so imeli tako pomanjkanje, da so čakali na prvo priliko, kje bodo nekomu izmaknili kosilo, da si podaljšajo življenje za še en dan. Mimin mož je imel stalno državno službo za vse življenje.

Ko nam je javila to za nas skoraj žalostno novico, in kot je Mima po hollywoodsko prikazala, češ da je bila zelo prizadeta, škoda da so otroci pojedli hrano za vašo svatbo. Da nam je zaprla usta je skuhala nekaj juhe in krompirja in dala nekaj kruha na mizo. S tem je bila pojedina in vaško prijateljstvo za vedno končano.

Mi štirje smo malo razočarani kmalu odšli peš v begunsko taborišče na Opčine, kmalu je bila noč in konec našega svatbenega praznovanja in zakonske združitve.

Medeno luno smo uživali v hotelu taborišča Campo profugi Opicina, kjer je v isti sobi, na železnih posteljah, brez vzmeti in rjuh kot doma v štali, bilo še drugih 150 gostov vseh narodnosti in socialnih slojev.

Midva moška, s Francem, nisva pogrešala ne gostoljubnosti ne pojedine. Zadovoljna sva bila, da smo uspeli, kar smo po zakonu morali storiti, to je, da sva z ženama legalno skupaj. Da bi ti bilo danes v modernejšem svetu in času, ne bi bilo treba cerkvene poroke in papirnih dokazov. Zadosti je, biti skupaj v postelji in s tem je vse legalno, za vse zakone in pravice.

Dragica je zelo pogrešala pravo domačo ohcet, kot smo doma rekli, goste, glasbo in ples. Najbolj pa je pogrešala novo poročno obleko in rože. Bilo je 22. julija 1951, točno sedem let in en mesec potem, ko sem bil kot partizan hudo ranjen na položaju Ajdovščina – Vipava dne 22. julija 1944.

Kot sem poprej omenil, je vsakdo ki je želel emigrirati nekam v svet, kar smo vsi brez razlike želeli, moral imeti zdravniško potrdilo o umski in fizični sposobnosti, za kar je skrbelo upravno zastopništvo OZN. Ta je preskrbela za prevoze in vsakega ob pravem času obvestila, kdaj in kje bo šel na različne zdravniške preglede in preizkuse. Če je kdo potreboval zdravniško ali zdravstveno oskrbo, so preskrbeli vse, razen stalne nesposobnosti. Ko smo bili zdravniško, umsko, in seveda tudi politično potrjeni, smo lahko izbirali med državami, v katere želimo emigrirati, izbrali smo lahko dve ali več. Ako ne uspemo priti v eno državo,

Avstralski zastopniki so bili zelo izbirčni, ker so še po letu 1960 mislili, da bodo v Avstraliji obdržali strogo anglo-saško ali slično poreklo izbiro ljudi. Prevarali so se. Danes v Avstraliji živi več kot sto narodnosti, med katerimi je nepričakovano veliko črnih iz Afrike in Indije, rumenih iz vzhodne Azije, a prav gotovo preveč zaostalih in ekstremnih muslimanov.

Dovolite da se vrnem k emigraciji. Po končanih zdravniških pregledih in zdravstvenih potrdilih je bilo treba čakati na prihod avstralskega konzula, kateremu smo se morali na nek način dopasti, da bi nas sprejel.

Konzul je prihajal redko, v presledkih po šest mesecev ali več, in naše življenje in prihodnost sta bila odvisni od tega gospoda. Za nas je bil, čeravno ga nismo poznali, ta mož enak mogočnemu Bogu. Kot sem rekel, naše življenje je bilo odvisno od tega prevzetnega Avstralca.

Ne smete pozabiti, da je takrat bilo v vsej Evropi, posebno v Nemčiji in Italiji, na milijone ljudi vseh narodnosti, predvsem Slovanov, ki so zbežali pred rdečim nasiljem in niso želeli nazaj. Vsi so si želeli znebiti se taboriščnega negotovega življenja ter oditi nekam v svet, kjer bi lahko računali na svojo prizadevnost in pridnost v upanju na zagotovljeno prihodnost.

Ker je bilo na milijone ljudi na izbiro, ki so bili prijavljeni za emigracijo, je to bilo veliko več kot so posamezne dežele potrebovali. Zato so tako imenovani konzuli imeli priliko izbirati ljudi kot blago na trgu. Mladi, zdravi, brez otrok, fizično močni in če je mogoče, rajši lepši. Brez otrok zato, da bi ob prihodu v deleže lahko začeli delati in koristiti državi, brez državne socialne obremenitve.

Končno so nam javili, da je avstralski konzul prišel. Pripeljali so nas vse, ki smo se prijavili za Avstralijo, na določeno mesto. Gremo k avstralskemu konzulu na intervju, so nam rekli. Odpeljali so nas nekam v Trst. Ne spomnim se, kje je to bilo. Prilepljali so tudi druge kandidate iz drugih taborišč, saj sem poprej povedal, da so bile v Trstu štiri begunska taborišča.

Zbrali smo se na določenem mestu in ob pravem času. Vseh skupaj nas je bilo 120, družine, samski moški in samske ženske. Z Dragico sva čakala, bile je skoraj ubogo napravljena, saj nisva imela oblek na izbiro, toda bila sva čedna, posebno ona, saj ji je tetka Melka iz Trsta

podarila nekaj nošenih oblek, ki so Dragici zelo pristojale. Brez besed sva čakala, sedeč stisnjena eden k drugemu, v skrbeh in živčno napeta, kdaj naju pokličejo k temu vsemogočnemu človeku. Nas bo sprejel na južni kontinent ali pa naju bo poslal od koder smo prišli, nazaj v taborišče. Kaj bo z nama? O da nas bi sprejel, je bila najina globoka želja.

Po dolgem nestrpnem čakanju sv končno prišla na vrsto, poklicali so naju v notranjost, čutila sva strah in zaskrbljenost, kajti skoraj vsi, ki so odhajali od intervjuja ali te vrste zaslišanja so bili jezni in razburjeni, tolažili so se s preklinjanjem in zmerjanjem, ker so bili skoraj vsi odklonjeni. Zato je naju dva toliko bolj skrbelo in sva bila bolj napeta. Nisva nikogar od odhajajočih od intervjuja vprašala, ali je bil sprejel ali odklonjen, saj je bilo na njihovih obrazih jasno in vse povedano, da so bili skoraj vsi odklonjeni.

Ko sva stopila v sobo, kjer je bil intervju, je konzul dvignil glavo, naju enkrat pogledal in naprej strmel v njegove papirje, ne da bi naju še enkrat pogledal. Med spraševanjem sem mislil, vsaj poglej naju malo bolje, poglej naju, saj sva prav čeden par. Ne, samo bulil je v njegove papirje, kot da ga boli vest.

Zamislite! Izmed 120 kandidatov so nas izbrali dvanajst, to je, vsakega desetega. Morali smo gotovo biti najlepši. Šalim se, haha. Dejansko nas je 8 izmed 12 prispelo v Avstralijo. Kot smo videli je ravno takrat Avstralija izbrala nekaj sto mladih samskih Nemcev, ki so zbežali iz vzhodne Nemčije, ter veliko družin, ki so jih takrat imenovali ezuli, to so bili Italijani, politični ali nacionalni ubežniki iz Istre, Reke, Pule in drugih mest v Istri, ki so se preselili ali bili pregnani iz povojne Jugoslavije in ki so prebivali nekaj let po begunskih taboriščih po Italiji. Ti ljudje so imeli neko prednost pred nami pri emigracijski politiki, ker jih je ščitila italijanska država, odnosno zahodna politika je bila naklonjena italijanski državi.

Na intervjuju je konzul postavljal preko tolmača iz angleškega v slovenski jezik neka prav brezsmiselna vprašanja in pogoje. Seveda smo vedeli, da moramo biti zelo resni, ne preveč pametni, rajši nevedni, ne smemo se protiviti, moramo biti ponižni in tako naprej. Moramo odobravati in odgovarjati tisto, kar želijo slišati. Moramo sprejeti dvoletni kontrakt, to je, delati kjerkoli kamor nas bodo poslali, in tako naprej. Seveda to ni bil dejanski pismeni podpisani kontrakt, bilo je le izkušanje. Konzul je preko tolmača vprašal Dragico, kaj če bodo mene kot njenega moža poslali nekam, kamor ona ne sme, ter me ne bo mogla videli za recimo šest mesecev. Sprejemate pogoj? Seveda ga sprejemam. Sprejmem, karkoli zahtevate.

Potem je meni postavil isto vprašanje. Seveda sem soglašal, kot je pričakoval. Bilo je še veliko drugih vprašanj, na katere sva zadovoljivo odgovorila. Bila sva zelo oprezna, kajti če ne bi bila sprejeta in bi bila zavrnjena, bi to za naju pomenilo razočaranost in žalost, ko sva pa bila tako navdušena da začneva novo življenje. Ko je bilo konzulu dovolj trapastih vprašanj, je pogledal tolmača in nekaj po angleško zinil. Tolmač je naju pogledal in rekel, gospod konzul vaju je sprejel v Avstralijo. Bila sva veselo presenečena, ljubeznivo sva se pogledala in na vsa usta zasmejala, bila sva izredno hvaležna in zadovoljna.

Devetnajsto poglavje

Bila sva sprejeta v Avstralijo

Upala sva, da se bova kmalu rešila begunskega taborišča in tega brezupnega življenja, sa je za nas in za vse ostale v taboriščih bile življenje zelo negativno, ko vse naokoli vidiš veliko družin brez najmanjšega upanja za prihodnost. Ta negotovost je, kot sem že omenil, očitno vplivala na moralo vseh, zato smo želeli, pozabiti preteklost in začeti z novim življenjem.

Sicer še ne vemo, kdaj bomo začeli delati, ne vemo, kdaj odpotujemo v to zaželjeno, oddaljeno in nepoznano deželo. Kljub vsem manjšim neprilikam ali nestrpnosti smo se vnaprej veselili, saj smo slišali, da je v Avstraliji dela kjerkoli ga kdo hoče in midva sva bila pripravljena začeti kjerkoli in kadarkoli. Samo dajte nama priliko, da začneva. Takoj začneva.

V naprej nam niso nič povedali, toda iz Občin so prepeljali naju dva in tudi Franca in njegovo soprogo v taborišče San Saba, na južni strani Trsta.

To je bilo taborišče za vse begunce, za katere je bila vsa dokumentacija zaključena. To pa ni pomenilo, da so vsi čakali za odhod nekam v svet. Največ ljudi v tem taborišču ni čakalo, da bi odšli kamorkoli, ker jih je mednarodna emigracijska organizacija zavrnila zaradi njihovih bivših političnih ali narodnostnih razlogov. Ni čuda da je bil lager, to je, da so ljudje v njem imeli moralo na zelo nizkem nivoju, zato sva midva še bolj nestrpno čakala, kajti nekateri posamezniki, ki niso uspeli z emigracijo, so naju zaradi nevoščljivosti strašili, češ v Avstraliji je toliko strupeni kač in drugega mrčesa, da kar skačejo skozi okna v stanovanja. Seveda to strašenje ni prav nič vplivalo ali zmanjšali najinega navdušenja za Avstralijo.

Če primerjam, kako sem bil nekoč navdušen za socialistično Slovenijo in Jugoslavijo, seveda takrat nisem vedel drugega, sedaj vem malo več, a sedaj pa želim od domovine in nezanesljivega režima čim dalje proč.

Podobnih primerov Slovencev je bilo na tisoče, saj je iz nekaterih krajev na Primorski skoraj pol vasi mladih zapustilo vse in odšlo, ne da bi vedeli kam gredo. Nekateri so pobegnili ne da bi to njihovi starši vedeli ter tvegali življenja ko so bežali preko državne meje. Celo mlada dekleta niso videla prihodnosti v svoji domovini in so malo iz pustolovščine, brez da kaj povedale staršem, zapustile vse in odšle v svet, ne vedoč kam. To je bilo zelo žalostno in sramotno za državo, ta ekstremna razočaranost prebivalstva.

Seveda so bili primeri, ko so nekateri odšli brez pravega razloga, ampak so samo odšli, ker so slišali od drugih, da je ta ali oni odšel. Tisti, ki so povzročili in zakrivili te ljudske drame in razočaranja bi se morali pred vsem svetom sramovati.

Dovolite, da grem naprej z opisom poteka naše emigracije. Nenadoma so v oktobru istega leta meni in ženki javili, da se bomo peljali z vlakom v prvem razredu v zbirni center Banioli v Italiji. Zbirni center se je nahajal severno od Napolija in tam, kot so nam dejali, se bomo vkrcali na neko italijansko ladjo in odpluli v Avstralijo.

Predno sva odšla iz Trsta so vsakemu od naju dali eno že malo ponošeno suknjo. Suknja, ki je bila podarjena Dragici, niti ni bila ženska, ampak moška. Jaz tega ne bi vedel, vendar jo je Dragica kljub temu nosila še dve leti, saj je bila kar čedna, toda nikoli jo ni zapela z gumbi, dejala je, češ moška suknja se zapenja na obratni strani

Nas osem, katere je na zadnjem intervjuju takozvani konzul sprejel za Avstralijo, smo se zvečer odpeljali z vlakom v rezerviranem prostoru. Nisem mogel verjeti, da od štirih begunskih taborišč v Trstu, z verjetno tri tisoč ljudmi ali več, nas samo osem gre preko Italije v nov svet.

Drugi dan po vožnji celo noč smo zjutraj prišli v Rim, kjer so nas v lepi železniški restavraciji, z belim prtom pogrnjenimi mizami kot gospodo postregli z zajtrkom. Za nas dva je to bilo zelo gosposko, kaj takega nisva nikoli popred izkusila, saj veste od kod sva prišla.

Že poprej sem večkrat omenil, kako rad sem se vozil z vlakom, seveda preje samo v Sloveniji, kako sem bil navdušen nad vlaki in kako sem jih občudoval. Sedaj sem bil v Rimu, mali kraški kmetiček, nisem se mogel načuditi, ko smo z vlakom prispeli nas postajo v Rimu,

še drugi vlak je istočasno prihajal poleg našega, dva pa proti nam v nasprotno smer. Tako da so se v tem trenutku srečali štirje hitri vlaki in vsi drug poleg drugega leteli v dve smeri. Čudovito. Recite, da sem bil otročji. Še danes sem za vlake, ladje in letala še vedno otročji.

Isti dan smo nadaljevali do Napolija, kjer sem zopet imel priliko občudovati naravne lepote Italije.

Pripeljali so nas v Banioli, ki je v okolici Napolija, ogromno in čedno središče tisočerih emigrantov, kjer so se vkrcavali na ladje in odhajali v Avstralijo, Kanado in druge dežele. Nismo bili zelo prizadeti, ko so nam v Banioli povedali, da za nas na ladji ni prostora. Kaj bi se sekirali, saj smo imeli brezskrbno življenje, prostor za spati z vso preskrbljeno dobro hrano. Trenutno je bilo važno, da smo se rešili Trsta. Tukaj imamo priliko videti nove kraje, ki jih popred nismo in verjetno tudi nikoli ne bomo imeli prilike, da jih zopet vidimo.

Ostali smo v Banioli dva cela tedna. To središče je bilo bolje organizirano kot v Trstu in bilo je veliko več boljše hrane in ugodnejše stanovanje. Oprosti bralec, ker vedno omenjam hrano. Takrat je bila kultura hrane. Danes je kultura diete, posebno v zahodnem svetu uživamo preveč hrane, zato postajamo debelejši in preveč debeli. Moram se pohvaliti, v moji družini, prvi rod, drugi in tretji, nobeden ni predebel.

Da ob tej priliki povem bralcu malo šalo. Ko smo bili na Kitajskem ter se z avtobusom peljali mimo športnega igrišča, kjer gledalci ne sedijo vsak na svoji stolici, ampak na dolgih lesenih klopeh. Eden izmed nas potnikov je vprašal kitajskega vodjo avtobusa in tolmača, koliko tisoč gledalcev lahko gleda igro nogometa ali kaj podobnega na tem igrišču. Kitajec je pozorno pogledal vse vzdolž avtobusa in primerjal naša telesa s kitajskimi. Potem je odgovoril, na tem igrišču lahko sedi sto tisoč Kitajcev, toda samo petdeset tisoč Avstralcev ali Američanov. Pustimo šalo. Pojdimo naprej z našim življenjem.

V zbirnem centru Banioli je moja mlada, vitka lepa ženka bila uradno mladoletna, zato je jedla z otroci in mladoletnimi ljudmi. Zato je dobivala dnevno pet obrokov hrane. Se ni nič branila. Ako je iz kakšnih razlogov izpustila obrok, ker smo nekam šli, so jo klicali po imenu po zvočnikih, na obed, da se je slišalo vse naokrog. Zelo je bila zadovoljna in srečna, ko je bila vedno z menoj, čeravno sem jo veliko kregal, ker je bila preveč otročja, toda sprejemala je to kreganje kot kreganje očeta, ne moža. Moram pripomniti.

Jaz sem bil star triindvajset let in sem izkusil in prestal, kar trideset let ali še starejši moški niso v življenju nikoli izkusili. Fizično in umsko sem se na Golem otoku preizkusil in naučil več kot da bi šel skozi modrijansko šolanje. Zato sem bil napram Dragici zelo odrasel, mogoče preresen, zato je ona kot otročja na mene gledala, kot po angleško pravimo, od spodaj navzgor. Kot sem omenil, bila je otročja, zato se je v zbirnem centru rada igrala z otroci ali družila s starejšimi ženskami, mogoče zato, ker so ravnale z njo kot z otrokom. Moram povedati, da mi je bila njena dostojna drža do ljudi, bodisi do otrok ali odraslih, zelo všeč. Smatral sem se srečnega.

Ko smo v Banioli brez skrbi čakali na odhod v Avstralijo, čeravno nismo vedeli kdaj, toda vedeli smo da gremo, smo izkoristili priliko, da smo si ogledali Napoli, okolico in znameniti Vezuv. Vse smo si ogledali peš, ker nismo imeli denarja, toda do tedaj so to bili najbolj sproščeni časi odkar sva zapustila domovino. Bila sva brez skrbi in odgovornosti in najina prihodnost se je odpirala. Postrežena sva bila kot na letnem dopustu, zato sva čutila, da je najino življenje začelo biti znatno boljše kot pa sva poznala in zato sem gledal v prihodnost kot nekaj zagotovljenega.

Doma v domovini sva oba, posebno Dragica, legla v posteljo bolj lačna kot pa sita.

Kljub neprijetnih starih spominih iz domovine je še vedno pridna, delavna in navdušena Slovenka, saj je edina med Slovenci v Avstraliji prejela od Slovenske skupnosti priznanje za delo in prizadevanje za Avstralsko in Slovensko skupnost, čeravno to v Sloveniji še zabeleženo ni, ali vsaj tako izgleda, ker ko smo nekaj let nazaj želeli nekaj podatkov, smo dobili odgovor, da ni nobenih podatkov. To je slučajno omenila nekemu italijanskemu

visokemu uradniku. Ta ji je takoj ponudil kartico njegovega zastopništva in ji zagotovil italijansko državljanstvo.

Rekla je, zelo lepa hvala za ponudbo, toda Italijanka nočem biti. Uradno nisem Slovenka, bom ostala ponosna Avstralka. To je se zgodilo, ko so nam iz Slovenije poslali lastninske certifikate. Poslali so jih tudi za Dragico, a potem, ko jih je hotela podariti svojemu polbratu v Sloveniji, to ni bilo mogoče, češ da ona ni nikjer v evidenci. Gotovo so to ostanki jugoslovanske, sedaj slovenske birokratske vljudnosti in gostoljubnosti.

Spet sem dodal malo osebnih pripomb. Še nismo v Avstraliji9 ampak v Banioli. Kot ponavadi, skočim naprej, kot avstralski kenguru. Mogoče pa je na tem mestu, ko omenjam preteklo življenje, najlepša prilika spovedi, kar leži na stari vesti.

Po zadovoljivem dvotedenskem bivanju v Banioli pri Napoliju, so nas zopet naložili na vlak in peljali proti severu, toda ne v Trst, ampak v severno Nemčijo v bližino mesta Bremen. Tam je bilo, ravno tako kot v Banioli, zbirališče emigrantov za odhod v Avstralijo in v druge kraje sveta. Zopet smo se peljali čez celo Italijo, skozi železniški predor Brenner v Avstrijo in čez celo Nemčijo.

Bil je žalosten prizor, ko so šest let po vojni bila nemška mesta še vedno v ruševinah, kot jih je vojna prizadela in zapustila. Peljali smo se mimo nemških mest, posebno skozi Hannover, samo zidovje brez strehe je stalo pokonci. V mestu Bremen smo se, hvala tistim ki so za nas plačali prevoz, peljali s tramvajem skozi mesto. Ena sama ruševina brez ljudi, razen Luteranske cerkve in muzeja. Ti dve stavbi sta še imeli streho.

V Bremenu sva z Dragico imela prvo priliko, bivati v svoji privatni sobi. Ne da sva do tedaj privatnost strašno pogrešala, saj smo iz Krasa doma, kjer se vse napravi brez privatnosti, in ko vsi ljudje tako delajo, ni nobene skrbi. Ko smo bili v Bremenu že nekaj tednov in se privadili lepemu življenju, katero ne more trajati, me je začelo skrbeti. Ali se bomo kam odpeljali ali se bomo vozili samo iz enega mesta v drugega. Rekel sem ženki, izgubil sem zaupanje in postal nestrpen, samo okoli postopati brez cilja ni po čemer hrepenim. Ko bo ladja in mi na njej oddaljena vsaj en kilometer od pristanišča, tedaj bom gotov, da gremo v Avstralijo. Kakšna neverjetna življenjska želja po življenju.

Zapustiti domovino, svoje starše in prijatelje, oditi v tujino, kjer nimamo nobenih svojcev, kjer je tuji jezik in popolnoma vse je tuje in mi gledamo v prihodnost v tem neznanem kraju.

Če domačega režima ni bilo sram, da smo ljudje bežali v neznano tujino in si tam ustvarili novo življenje, ker je domovina, odnosno režim, dovolil same en način življenja z zahtevnimi socialnimi žrtvami in s pokornostjo, z druge strani so pa imeli vsi dolžnost, biti režimu hvaležen, da nas je sploh postil živeti. Zahtevali so od nas, da postanemo mali kužeki ali psički: vstani, sedi, daj taco, in tako naprej.

Končno smo se 27. novembra 1951 vkrcali na prav malo, desttisočtonsko ladjo Castel Bianco, kjer je zastopnik avstralske oblasti da vsakemu dva in pol ameriških dolarjev, skupno za naju, pet dolarjev za na pot, za pocket money.

Bralec naj si zamisli, 10,000 tonska ladja za 1400 potnikov. Ladja Queen Mary ima 80,000 ton ter vozi približno isto število potnikov.

Ko je pred večerom ladja odplula iz zaliva Bremen, še en en kilometer od pristanišča, smo že vsi ob mizah sedeli in čakali n prvi obrok večerje. Vsi smo bili razpoloženi, saj se peljemo v obljubljeno deželo.

Sedeli smo le malo časa in čakali na začetek postrežbe. Mize niso bile prav nič posebnega, spominjale so me na dom na krasu, ko smo imeli vinske osmice. V trenutku ko je ladja izplula iz zaliva in krenila iz smeri vzhod – zahod proti jugu, se je izpostavila stranskemu vetru in stranskim morskim valovom. Ker je bila ladja, lahko rečem, majhna, se je dobro zamajala na levo in desno, tako da je vsakogar, če je stal pokonci, vrglo iz ravnotežja do bližnje železne stene. Tisti trenutek je tretjina potnikov skočila od miz zaradi želodčnih problemov. Nekaj jih je začelo bruhati takoj, drugim, ki so videli bruhanje, se je obrnil želodec in so tudi oni bruhali povsod, tako na ni bilo mogoče stopiti na čista tla. Posadka je začela prati železni pod, namesto streči večerjo.

Midva sva sedela eden poleg drugega in sva bila priči temu gnusnemu dogodku, le za eno tanko nit sva se vzdržala tej strašni dogodivščini in ostala pri mizi. Nekateri potniki, posebno ženske, se niso nikoli več vrnile k mizam, ker so vso pot, vseh trideset dni do Melbourne, bile bolne. Jaz in dragica sva prvi večer komaj zdržala, ko vse naokoli bruha ter ta gnusoba leži vsepovsod na tleh. Drugi dan smo prišli k mizam samo tisti, ki smo brez bruhanja prestali prvi večer, počasi se nam je pridružilo več in več potnikov.

Prenesla in prestala sva prvi dan, ki je bil najtežji, ostala pot je tekla kot namazana. Tudi drugi potniki so se privadili majanju ladje, na žalost je pa nekaj ljudi vso pot, vse do Melbourna ostalo bolnih v posteljah.

Tretji dan plovbe smo že bili v Sredozemskem morju.

Na tem morju je Dragica brez slavnosti na poti v Avstralijo praznovala devetnajsti rojstni dan. Moje je bilo mirno in popolnoma gladko kot neskončni modri travnik, vse do Suez kanala, kjer smo se prvič ustavili. Stotine veslačev, črnih in napol črnih, je na svojih čolnih priveslalo do ladje z vsemi različnimi proizvodi. Nudili so vsega, za prodajo ali zamenjavo. Spomnim se, da sem neki predmet zamenjal za sončni klobuk, tako da lahko rečem da smo nekaj trgovali, toda z vsem denarjem petih dolarjev ni bilo kaj trgovati, pot je bila še dolga in moja otročja punčka je bila izredno zadovoljna če sem ji ponudil mali sladoled.

Kdo je imel več denarja, se res ne spomnim. Tudi drugi potniki, večinoma Italijani, so bili večinoma ubogi, zato so prodajalci vse okoli ladje žalostno pripominjali, Italiani molto bravi, ma poveri. Dragica je bila vedno zraven mene, ne kot žena pri možu, ampak kot hčerka pri očetu. Pričakovala je, da jo imam na svojih kolenih in da ji šepetam sladke besede in pravljice. Vse je prišlo prav, da je bilo bolj prijetno in romantično.

Zopet smo se ustavili v Adenu, kjer so naložili vse potrebno za pot do Melbourne. Indijski ocean nas je prav prijazno sprejel in ko smo prešli ekvator, nam je posadka organizirala posebno slavnost pri prehodu na južno stran zemeljske krogle. Moram poudariti, da je bilo zelo vroče, najsi bo podnevi ali ponoči. Znotraj ladje, kolikor se spomnim, ni bilo nobenega hlajenja.

Omenil sem, da je bilo ime ladji Castel Bianco, kar pomeni beli grad, kar fletno ime, vendar si ga še zdaleč ni zaslužila ali bila vredna takega imena. Ladja ni bila potniška, ampak bivša trgovska ladja narejena za časa druge svetovne vojne v Ameriki za preskrbo potreb ameriške vojske na bojiščih širom vseh oceanov.

Najbrže je bila podarjena Italiji v imenu prijateljstva in vojne škode italijanskega škornja s strani zavezniške vojske, ali pa prodana za malo denarja, namesto da bi jo vrgli na kup starega železa. Sedaj je bila lepo prepleskana in krščena z lepim imenom in malo preurejena za prevažanje najcenejšega mesa, to je emigrantov, ki ne zahtevajo niti ne pričakujejo nobene posebne postrežbe, ampak samo prevoz za najnižjo ceno do Avstralije in hiter zaslužek za Italijo.

Sprednja četrt ladje z okoli 200 ljudmi je bila samo za samske moške. To so bili največ prebegli Nemci iz vzhodne Nemčije in nekaj drugih narodnosti. Zadnja četrt ladje, okoli 200 ljudi, je bil odrejen za poročene moške in mlade fante, ki so pripadali družinam. Med tema dvema prostoroma in eno nadstropje nižje, kjer je bilo nekdaj glavno blagovno skladišče in kamor so vodile stopnice, je bilo v težavnih okoliščinah okoli 800 žensk z malimi otroci vseh starosti in narodnosti, a največ italijanskih Istrijanov.

Nekatere ženske so od prvega dneva vkrcanja na ladjo v severni Nemčiji pa vse do Melbourne, trideset dni potovanja preležale v postelji, razen kadar so morale na svoje osebne potrebe, so se s težavo, kot so pač mogle, plazile po dvanajstih železnih stopnicah eno nadstropje višje. Možje so jim pomagali, saj jim ni bil prepovedano njihovega oddelka. Verjetno bi z ženami lahko prespali, če bi bilo na posteljah dovolj prostora. Toda te so bile tako ozke, da so komaj držale enega človeka. Torej, niso bile širše kot tiste, ki sem jih videl na lesenih ladjah osemnajstega stoletja v muzeju.

Sanitetna preskrba je bila zelo primitivna. Bila je neka ambulanta, ne veliko bolja kot na Golem otoku, katero je vodil nek bolničar, ki je imel ribje olje in nekaj tablet.

Mimogrede povedano, Avstralija izvaža žive ovce in krave v muslimanske dežele. Zakaj žive, ker muslimanska vera zahteva, da ovca ali krava, ki jo zaužijejo muslimani, mora biti obglavljena ob določenem času od muslimanskega cerkvenika. V Avstraliji imajo ladje, ki prevažajo samo živo živino. Naložijo do 40,000 ovac, ne vem koliko krav.

Zelena politična stranka za preprečitev zla živalim to strogo nadzira, zato sem to omenil, to je, živali na teh tovorih imajo ugodnejše potovanje, kot smo ga imeli mi, ko so nas prepeljali v Avstralijo.

27. novembra smo se vkrcali na ladjo Castel Bianco in skozi Suez kanal v tridesetih dneh prispeli v Melbourne, 27. decembra 1951.

V letu 1951 je postala navada, da se je za vsak prihod ladje zbralo veliko ljudi vseh narodnosti, nekateri so čakali svoje svojce in prijatelje, nekateri so bili samo radovedni, mogoče se pa pripelje kdo od poznanih. Prihajali so samski moški v upanju da mogoče srečajo žensko, ki bi bila pripravljena stopiti v zakon. Zgodil se je primer, ko je mlada in samska ženska prišla z ladjo v Melbourne.

Kraševec, ki ga dekle ni poznalo, je čakal na tako srečno priliko. Zvabil je dekle, da se po vrvi splazila z ladje, s katere ni bil dovoljen odhod. Šla sta na fantovo stanovanje, kjer sta prenočila. Drugi dan se je zopet javila na ladji, na pot v skupno taborišče Boneglia, kjer smo bili tudi mi. V kratkem času je fant pripravil potrebne dokumente, da so punci dovolili k njemu, kmalu sta se poročila, imela otroke in postala idealna in ugledna družina.

Moram omeniti ,da so med leti 1950 – 1960 sprejemali v Avstralijo največ samske mlade fante, katere so zaposlili v tako imenovanemu projektu Snowy River. Tu je delalo na tisoče fantov vseh narodnosti sveta. Gradili so veliko vodnih tunelov in zajezili vodne tokove, da so se stekali skozi tunele v novo zgrajene elektrarne.

To sem omenil zaradi preje opisanega, ko so fantje v pristaniščih čakali, da srečajo domača dekleta, katerih je bilo zelo malo. Vsako dekle, ki je prišlo, je imelo na razpolago veliko izbiro ljubčkov. Nekateri so čisto noreli in leteli kot nori, da pridejo prvi, ko so zvedeli, da neka ladja prihaja.

Spominjam se, ko je tri leta za nami prišla v Avstralijo Marica, sestra od Dragice. Imeli smo nešteto nepovabljenih s kravatami lepo oblečenih in počesanih gostov. Vsak tekmec se je predstavil v najlepši obliki in oliki. Zopet sem zapeljal s ceste, oprosti bralec.

Smo na ladji v pristanišču Melbourne, nihče ne sme iti na suho, razen če ima svoje garantorje, s katerimi ima pravico oditi. To pomeni, da ima ta šele prišla oseba ali družina preskrbljeno življenje.

Z nekim mladim Slovencem, s katerim sem se spoznal na pet metrov daljave, to je od roba ladje do lesene obale, sva od daleč govorila. Radoveden sem bil, kako je življenje v Avstraliji, zato sem spraševal, na primer, koliko ur moraš delati, da preživiš. Odgovoril je, en dan delaš, da za en teden preživiš. Mislil sem, če je tako, se bo dalo živeti. Fant je imel v zavitku lepe češnje, katere je zobal med pogovorom. Nisem si upal vprašati, toda moram priznati da sem cedil sline. Verjetno je mladenič opazil da strmim v češnje. Zasmili sem si mu, zato je vrgel nekaj češenj čez vodo meni na ladjo. Ujel sem dve. Seveda, priti iz Evrope, nisem mogel verjeti da na koncu meseca decembra lahko uživaš lepe rdeče zrele češnje.

To so sanje. Je nemogoče v tem letnem času uživati zrele češnje. Do tistega trenutka se nisem zavedal, da je v Avstraliji v decembru začetek poletja. Kako sem bil prijetno presenečen, zato sem začel iskati mojo Dragico, ker sem bil prepričan, da bo, kakor jaz, prijetno presenečena da lahko jemo češnje. Saj je bila zraven, toda vsi potniki so bili natlačeni na isti strani ladja je bila enonadstropna, zato smo bili eden čez drugega. Dal sem Dragici eno češnjo, zasmejala se je na vsa usta, presenečena kot jaz.

To je bila zadnja noč na ladji in zadnjič smo prespali na ladji, razgreti kot krušna peč. Bilo je 38 stopinj Celzija. Drugi dan smo šli z ladje preko malega mostu in sedli na reven in grd vlak, kakršne so v Evropi že zdavnaj zmetali v livarne železa. Od takrat, od petdesetega leta, so v Melbourne modernizirali vse vlake vsaj dvakrat in jih opremili, kot pravijo v Sloveniji, s klimo.

Prva postaja po pristanišču je bila glavna mesta železniška postaja Melbourne. Malo prej sem omenil, kako sem bil prijetno navdušen v Rimu, ko sem strmel kar v štiri istočasno leteče vlake. Seveda v Rimu so bili veliko lepši, toda v Melbourne, čeravno ne tako kakovostni, toda bilo jih je toliko več, kar šest, ki so se istočasno premikali in drveli na vse strani. Kako je mogoče tako zmešnjavo voditi ne da bi se dva ali več vlakov znašlo na istem tiru, kako naj drugače presojam, nevedni kraški tepček.

Odpeljali smo se naprej, kilometre in kilometre skozi okolico Melbourne. Družinske hišice vse po vrsti, ena za drugo, pred vsako in za vsako hišo vrt. Krasno. Že takrat so nam povedali, da v Melbourne živi 75% ljudi v svojih lastnih hišah. Še danes je tako, z razliko, da so hiše veliko večje, kot so takrat bile.

Z Dragico še svoje suknje nisva imela, zato sem nevoščljivo strmel, ali bova kdaj imela in živela v eni od takih hišic. S pridnimi rokami, odličnem medsebojnem sporazumevanju sva uspela živeti v še večji hiši, kot smo jo takrat videli.

Prispeli smo v vlakom na odprto pokrajino. Tukaj ni nič lepega, samo pusta rjava trava in ko sem gledal iz vlaka v daljavo, kot je bila moja navada, je bilo na obzorju vedno videti kot morje. Dejansko pa samo tako izgleda, ker močno sonce z vročino okoli štirideset stopinj prikaže tako sliko. Vlak je dirjal naprej in vroče je bilo kot v peklu, saj ni bilo nobenega hlajenja, tako kot je sedaj.

Ustavili smo se v nekem mestecu za malico, kjer smo potniki izstopili iz vlaka, vsakemu so izročili zavitek hrane in dve banane na osebo. Še od daleč, kot na Golem otoku, ko sem si želel dobiti krajec kruha, so mi tekle sline, ko sem gledal v dve polni kišti banan. Bo še kaj banan v kištah ko pridem jaz na vrsto, me je požrešno skrbelo.

Še ostale so. Jaz in Dragica sva jedla prve banane v življenju, to je po sedmih mesecih prvega poskusa, saj se bralec spomni, kaj se je zgodilo s prvo banano na Opčinah.

Zvečer smo prišli v zbirni lager Bonegilla, ki je bil bivše avstralsko vojaško zbirališče s stotero pločevinastih barak in tisočero emigrantov vseh narodnosti sveta. Od tu so jih pošiljali na delovna mesta po vsej Avstraliji. V sredini taborišča je bilo središče s kulturnimi dvoranami za kino, telovadbo, in tako naprej.

Vs objekt je bil razdeljen, kot so rekli, da dvanajst blokov. Vsak blok je imel dvanajst barak. Vsaka baraka je bila z debelim kartonom razdeljena na družinska stanovanja. Kartonska stena je bila samo dva metra visoka. Od vrha kartona do strehe je bilo vse odprto, zato je bilo tukaj, veliko bolj kot na Opčinah, slišati kako avstralske vojaške železne postelje ponoči cvilijo. Tukaj je bilo veliko več cviljenja, ker smo bili vsi samo mladi pari.

Vsak blok je imel svojo kuhinjo in seveda skupno umivalnico, pralnico in stranišča, ter prostor za likanje perila.

Seveda moram poudariti, da v angleškem svetu imajo ženske svoja privatna stranišča, za kar se imajo zahvaliti kraljici Victoriji, ki je vladala v osemnajstem stoletju.

Ko je Dragica šla nekaj zlikat, tja kjer je to bilo preskrbljeno za ves blok, je med drugimi bil tam angleški emigrant, ki je poskušal zlikati svojo srajco, in ko je na enem mestu zlikal, je na drugem mestu srajce vse zvil. Dragica je namignila, češ bo ona srajco zlikala. V prav minutah je srajco izročila Angležu, ki je zadovoljen segel v žep in dal Dragici dva kovanca.

Priletela je v barako kot petletna deklica, skoraj je polomila vrata. Poglej, kaj imam, pokaže dva svetla srebrna kovanca, kaj je to. Ne vem, pravi, se bova pozanimala. Odšla sva v kuhinjo, kjer je gostoljubni šef blokovske kuhinje, po narodnosti Rus, bil vedno prijazen in pripravljen pomagati ali kaj objasniti. Pokazala sva zaklad prvega prejetega denarja v Avstraliji. Kaj se s temi kovanci lahko kupi, nas je zanimalo. Rus vpraša, kadiš? Kadar imam cigarete, kadim, pravim. Rus pravi, bom povedal, s temi kovanci lahko kupiš zavoj tobaka za zavijanje cigaret, papirčke in vžigalice. Ostalo bo samo za sladoled za tvojo punčko. Kot otroka sva letela v c enter, kjer so bile trgovine, in kupila točno tako, kot je šef kuhinje svetoval. Enega sem takoj zavil, to je cigareto. Prijela sva se za roke, kot otroka, in prav počasi hodila proti našemu bloku št. 11, ki je bil od centra oddaljen nekih štiristo metrov. Jaz sem vlekel cigareto, a Dragica je lizala sladoled.

V Avstralijo smo prišli ob času avstralskih božičnih in letnih počitnic, ki se začno okoli dvajsetega decembra in trajajo do dvajsetega januarja, zato nismo bili takoj dodeljeni na delo.

Seveda za kmetijstvo je drugače, kajti avstralski mesec december je kot je v Evropi mesec junij. Sadje je zrelo, treba ga je pobrati, zato so nam v začetku januarja javili, jutri greste na delo, nabirali boste sadje. Seveda nam niso povedali kam bomo šli in kakšno sadje bomo nabirali.

Vsi na novo prišli, ki smo prišli z isto ladjo in smo bili naseljeni v istem bloku št. 11, smo se zbirali ob večerih zunaj barak, potovali smo skupaj celi mesec, zato smo se med seboj poznali in udomačili. Med seboj smo govorili in si predstavljali, kakšen bo začetek življenja na novem kontinentu, v novi domovini in smo bili seveda zadovoljni, da gremo na delo, vsaj jaz sem tako mislil.

Drugi dan so pripeljali pred barake, kjer smo bili naseljeni, trije avtobusi. Vsi smo radovedno in nestrpno čakali, saj to je bil začetek novega življenja na novem kontinentu, saj zato smo se pripeljali več deset tisoč kilometrov daleč.

Neznan človek s spiskom v roki je začel klicati mena. Nestrpno sem čakal, sicer ne tako napeto kot sem čakal na osvoboditev z Golega otoka, toda želel sem si, da bi bil poklican. Takrat so bili Avstralci zelo nerodni pri branju naših priimkov, posebno še če so se priimki končali s črko Č. Pa tudi drugi evropski priimki so jim povzročali težave pri branju, zato je bilo treba dobro in pazljivo poslušati, d si ujel svoj priimek.

Poklican sem bil. Vzel sem svoje revno imetje, poslovil sem se od moje punčke, ki me je tako žalostno odslovila. Težavno se je bilo posloviti, saj nismo vedeli kam gremo. Niso bili niti toliko uvidevni in civilizirani, ali so pa pozabili nam odhajajočim in našim ženam povedati, kam imajo namen, da nas odpeljejo.

Stopil sem na avtobus skoraj žalosten, ko ne vem kam grem in kdaj bom imel priliko se zopet stisniti z ljubico, a na drugi strani me je veselila prihodnost. Saj za vsako zboljšanje je treba nekaj žrtvovati. In žrtvovati za boljšo prihodnost sem bil pripravljen, tudi da sem trenutno ločen od Dragice.

Bili so trije avtobusi samih moških. Drugi Slovenec je bil nek dolgočasen Vipavec, drugače so bili vsi Istrijani, Dalmatinci, Hrvati in tako naprej, praktično vsi iz Jugoslavije. Prav vsi so imeli ženo, bili so brez otrok in vsi smo se v Avstralijo pripeljali z ladjo Castel Bianco. To pomeni, da smo se vsi brez razlike poznali. Značilno da je ves potek zbiranja in nakladanja na avtobuse izgledal skoraj tako, kot so za časa vojne okupatorske tolpe vdrle v vas, pobrale osumljene moške in jih odpeljale v ujetništvo. Ni bilo bič takega, toda od daleč gledano, bi si človek lahko predstavljal nekaj sličnega. Nismo bili prisiljeni, šli smo rade volje, saj zato smo prišli.

Žene so ostale pred barakami, nekatere so žalostno strmele, kot da so nas na silo od njih odtrgali in nas sedaj peljejo v ujetništvo ali na vojskujočo rusko fronto, od koder ni vrnitve.

Odpeljali so nas nekih dve sto kilometrov od zbirnega centra Bonegille v mestece Sheparton, kjer smo izstopili iz avtobusov in posedali okoli. Vsi smo bili radovedni, kakšen bo začetek novega življenja. Tu je bil glavni trg z občinsko stavbo. Nasproti občine je bil oddelek za delo, kjer so posestniki sadovnjakov barantali za nas kot za konje in nas po njihov želji porazdelili po različnih posestvih.

Nas 25 so dodelili na farmo Nethersole, tak je bil priimek posestnika. Ko so prebrali mena, sta tam že čakala dva mala tovornjaka, brez zunanjih sten. Dva šoferja, brata, sinova od posestnika, sta nam namignila, naj poskakamo na tovornjaka. Vsi ki smo bili prebrani za Nethersole smo posedli na tovornjakih na lesen pod, z nogami ki so mahale dol.

Izgledalo je kot v nekem filmu, ki sem ga gledal v Avstraliji, The Devil Island, Hudičevi otoki, kjer so jetniki na poti na delo in nazaj v jetniške barake sedeli ravno tako kot mi, vse naokoli po podu tovornjaka. Z razliko, da so jetniki v filmu imeli obleke s črnimi in belimi navpičnimi črtami in noge jetnikov so bile zvezane s težkimi verigami, med tem ko so naše noge svobodno visele.

Dokler smo se peljali po asfaltirani cesti, šest kilometrov do vhoda v posestvo, je bilo kar zabavno, a takoj ko so tovorna vozila prešle vhod na farmo, se je dvignil gost prah, pet ali več metrov visoko. Dve mali baraki, ki sta bili namenjeni nam nabiralcem sadja, sta bili od vhoda v posest oddaljeni mogoče dve sto metrov. V teh dve sto metrih, ko smo se peljali na tovorih vozilih, so postali obrazi nas novih nabiralcev in vse, kar smo imeli na sebi, sive umazane barve. V minuti je vse, kar je bilo zunaj, postalo prav iste barve kot pot, po kateri smo se pripeljali. Ko smo poskakali iz tovornih vozil, se je izpod naših čevljev zakadilo, kot da smo stopili na eksplozivno mino. Moralo je biti do deset centimetrov drobnega in suhega prahu.

Šoferja, gospodarjeva sinova sta kar odpeljala brez besed. Nas 25 smo kot vreče krompirja v popolni zadregi stali v tem prahu in gledali drug drugega, ne vedoč kaj početi. Ali ostali ali iti naprej, počutili smo se nesigurne, kot da se bomo pogreznili. Pri vsakem prestopu noge, naj je bil še tako počasen, se je prah zakadil vse do kolen.

Kaj takega še nisem videl. Rešitev iz te poplave prahu bo verjetno v bližnjih barakah. Počasi smo prestopali do teh dveh barak, ki so imele na vsakem koncu odprtino za vrata, toda nobenih vrat. V barakah je bilo skupaj nekaj več kot 25 vojaških postelj brez posteljnine. Pajčevine in prah je bil, kot se to videl v filmih pokojnega Alfreda Hitchcocka. Pa kaj mislijo., da bomo v takih brlogih živeli, so nekateri Istrijani protestirali pri sebi in ostalih.

Tisti čas, ko smo okoli barak stali, saj ni bilo kam sesti, smo imeli priliko videli tisto, kar so takrat v Jugoslaviji pridigali, kapitalno kmetijstvo. Tukaj sem prvikrat videl kapitalno kmetijstvo. Sadna farma je imela površino dva kvadratna kilometra. Vsepovsod so bile namakalne naprave. Kjer smo ob barakah stali, je bil skoraj zraven dva metra širok kanal, kjer je voda počasi tekla. Na drugi strani kanala je bil svojih tri sto metrov širok in pet sto metrov dolg sadovnjak breskev. Tisoče dreves, posajenih v perfektnem redu, tudi eno samo ni bilo ven iz vrste. Čudovito je bilo to pogledati. Malo v levo od naših revnih barak je bila kuhinja za delavce. Pridna in prijazna Avstralka je kuhala, seveda po avstralsko. V takratnih časih so bili Avstralci pretežno angleškega porekla, zato so uživali največ ovčje meso in razne klobase iz ovčetine, ker je bilo zelo poceni, kar pa je nam, ki tega nismo bili vajeni, skoraj smrdelo.

Seveda sem takrat pisal domov po dvakrat ali več na teden in se hvalil, kako dobro hrano uživamo. Seveda je bilo hrane na razpolago, toda ne po našem okusu. Po našem okusu smo jedli, ko smo začeli kuhati sami zase.

Zadnjih trideset let so tudi Avstralci popolnoma spremenili način kuhanja. Ovčetino so popolnoma opustili, ki so jo v času našega prihoda uživali, kot da ne bi bilo drugega mesa. Zadnjih trideset let kuhajo po evropsko, največ po italijansko

Kot vedno sem zašel iz tira pripovedovanja.

Dovolite, da grem na sadno kmetijo ali farmo. Posestvo je bilo nekih deset kilometrov od mesta Sheparton. Vmes je bilo še mestece Mooroopna, kar je ime domačinov, kjer je bila kmečka predelovalna industrija. Med mestoma Sheparton in Mooroopna je bil potok in ob potoku in ob cesti je živelo pod rjavimi plehi nekaj sto avstralskih črnih domačinov. Ti ljudje so po večini leni. Med njimi jih je nekaj, sicer zelo malo, odgovornih, a so prav gotovo najgrši ljudje na svetu. Avstralska država jim je na drugem mestu zgradila stanovanjske hiše, katere so v dveh letih popolnoma uničili. Preselili so jih potem neka drugam, ne vem kam.

Med drugim povedano, ti domorodci, ali aborigini, kot jih imenujejo ljudje angleškega porekla, niso takrat imeli nobenih državljanskih pravic ter so bili zelo zapostavljeni. Državljanske pravice so jih bile priznane šele leta 1974, toda takrat, ko smo prišli na ta kontinent, so bili sicer brez vsake odgovornosti, ampak zelo zahtevni, češ zemlja jim je bila ukradena, ki jo sedaj belci brezplačno uživamo.

Seveda domorodci pozabijo poudariti da je treba zemljo, predno jo uživaš, obdelati, kar pa domorodci še niso poizkusili.

Smo na farmi Nethersole že drugi teden. Obirali smo breskve in hruške, ko je nekdo izmed nas šel v naselje Mooroopna k zdravniku za tuberkulozne bolezni. Seveda ni bil bolan za

tuberkulozo, ampak je imel nek drugi mali problem. V bolnici je nepričakovano srečal Dragico in še štiri druge ženske, ki so bile poslane v bolnico na splošno delo.

Nihče ni o tem nič vedel. Ko se je vrnil, smo bili vsi okoli njega in čakali, če je mogoče zvedel kje so naše ženice. Moja sreča, povedal je, da so vse žene iz Bonegilla zbirališča odpeljali v predelovalnop tovarno sadja v Kiabram, to je daleč v nasprotno smer. Razen pet žensk, ki jih je sreča v bolnici, kamor je šel k zdravniku. Srečal sem pet naših žen, je rekel.

Katerih pet žensk je v Mooroopna bolnici, smo radovedno strmeli v človeka, kajti to je najbližje naselje, le kakih šest kilometrov daleč. Človek se je nalašč obotavljal povedati, saj njegova žena ni bila med temi petimi, zavlačeval je in gledal nas radovedne. Potrpežljivo smo čakali na dobro ali ne tako dobro novico.

Končno je s prstom pokazal na pet čakajočih, med katerimi sem bil tudi jaz. Veselo naključje, da nas je vseh pet bilo na isti farmi.

V soboto, dela prost dan, smo se z avtobusom skupaj odpeljali in našli svoje ženke zaposlene v bolnici za tuberkulozne bolezni. Vseh pet je v tej bolnici delalo že ves teden, ne da bi mi možje to vedeli, ali da bi žene vedele, da smo samo šest kilometrov proč. Pripominjam, da v Avstraliji šest kilometrov pomeni čisto zraven.

Kot sem poprej opisal, so nas moške zbrali na avtobusih kot sovražne sodelavce, enako je bilo v ženskem primeru. Naložili so nas na avtobuse in odpeljali kot so se odločili, brez da bi kaj vprašali ali nam vnaprej povedali kam nas peljejo in kaj bomo delali, ali poznamo delo, in ali smo sposobni zanj.

Mogoče bi bilo umestno, da obrazložim, kaj si mislim o nacionalnih in osebnih pogledih povprečnega Avstralca ali Avstralke. Kot sem omenil, je celotno prebivalstvo bilo angleškega porekla. Napačno bi bilo dejati, da so bili necivilizirani, toda v povprečju so imeli ozko obzorje. Poznali so Anglijo kot veliko mati angleškega imperija in nosilko svetovne kulture in oni so, koz bratje in sestre, bili seveda na istem nivoju. Sovražno so bili razpoloženi predvsem napram Nemčiji, ves ostali svet je pa bil povprečnemu Avstralcu skoraj nepoznan.

Ker nismo znali angleško, je to pomenilo, da ne vemo nič, zato so nas sprejeli kot nevedne, druge ali nižje vrste ljudi in bili smo na splošno posredno prezirani, za kar je bila kriva avstralska državna vzgoja.

Tu bo samo Anglo – Saški narod. Bili so tudi v skrbeh, češ da jim bomo mi neznani in nepriznani tujci prevzeli njihovo ugodno življenje. Vse do sedemdesetega leta so v vladi trdili, Avstralija je bela, Anglo – Saška in tako vedno ostane. Takrat še sanjalo ni Avstralcem da bo čez petdeset let, zaradi svetovnih političnih, verskih in narodnostnih nesporazumov in trenj, v Avstraliji kakih devetdeset ali več različnih narodnosti in ver. Dejansko je sedaj čez sto različnih narodnosti. Bojim se, da jih bo v prihodnje več temnih in iz Daljnega vzhoda, kot pa belih. Ni več bela Angleška država, kot so imeli navado trditi in vzgajati, ampak uradno je danes večnarodna in jo ne smeš drugače imenovati.

Protizakonito je žaliti narodnost ali vero. Skorajda se preteklo nacionalnost ne sme imenovati, posebno če je imenovanje narodnosti zlonamerno. Seveda se na splošno in uradno govori angleško. Dejansko ni nacionalnih trenj, razen ko igrajo mednarodni nogomet med Srbi in Hrvati.

Na žalost se zadnja leta pojavlja kulturno in versko trenje z muslimani. No seveda sem zopet zašel s ceste kot pijanec, ki ne vidi, kam ga pelje pot.

Gremo k ženam, saj jih nismo videli cela dva tedna. Sedaj, po dveh tednih ločitve sem ugotovil, kako pogrešam mojo ljubeznivo in vedno nasmejano prijazno ženico.

Ko smo možje petih žena z avtobusom prišli do bolnice za tuberkulozne bolezni, je bil naš prvi vris, da so naše žene preskrbljene v velikim in čednim stanovanjem. Štiri žene v isti sobi je kar dobro, saj jim ni dolgčas ker se med seboj poznajo. Peta žena je bila posebej ker je posebej plačala.

Ko smo možje naprej presojali stanovanje naših žena, smo videli bele keramične kahlice na podu, enake na stenah vse do stropa. Pa zakaj so keramične kahlice na stenah. Na sredini sobe je bila kvadratna luknja, menda je kjer gredo na osebno potrebo, in cela površina sobe

je visela proti luknji, menda za odtok vode, za kaj drugega bi to služilo. Ugotovili smo, da so naše ženice nastanili v nekdanjo neuporabno mrtvašnico, ker so, kot smo kasneje izvedeli, napravili modernejšo. Tu so pred tem secirali mrtva telesa.

Tukaj je dokaz za zgornje opombe, to je, Avstralci so pač tako razumeli, če nismo Angleži, pomeni da smo manj vredni, posebno ker nismo znali jezika. Seveda nismo bili užaljeni, saj smo se zavedali, od kod smo prišli. Vsekakor smo pa bilo na navadne Avstralce novi nezaželjeni gostje.

Prvi dan na delu.

Vsakemu so dali svojo koračno lojtro in posebno torbo, kakršne še nismo videli. Pokazali so nam, kako se torbo rabi. Moram priznati, torba je bila odlična iznajdba. Opasali smo jo okoli ramen in okoli pasu, tako da je spredaj videla od pasu navzdol. Zgoraj je bila odprta, tako da smo sadje lahko pobirali v obema rokama.

Ko je bila torba polna, smo odpeli dva mala pasova, ki sta držala dno torbe zaprto in vse sadje se je iz odprte torbe pretreslo v že postavljene kište, za vsako vrsto in vsakega nabiralce posebej. Ena dobro napolnjena torba je napolnila eno leseno kišto.

Ko smo začeli nabirati, nam niso povedali, izgleda da nam niso hoteli povedati, da smo plačani po količini nabranega sadja, menda je gospodarju tako odgovarjalo. Kot sem omenil, nas je bilo 25 moških, ki smo se med seboj poznali, tako da smo malo nabirali, drugače smo se pogovarjali pa tudi podili kot zajci. Nihče od gospodarjev ni nič naročil ne pripomnil.

V soboto zjutraj je bila plača in ko smo odprli kuverte z denarjem, smo bili smešno ali neprijetno presenečeni, ker je bilo tako malo denarja. Vsega skupaj je bilo dva in pol funta. Seveda so nam dali jesti, kot na žernadi, smo doma rekli. Če je takrat v Avstraliji bila osnovna tedenska plača osem funtov, bi morali dobiti malo več kot dva in pol funta. Drugi teden smo dobili malo več, toda nismo imeli priliko, da bi več zaslužili, ker sadja je bilo malo in če je sadje bilo prezrelo, posebno hruške, jih je gospodarjev sin zmetal po travi, kajti za konzerviranje ni smela biti hruška prezrela in morala je biti dovolj debela. Zrele ali premajhne hruške so bile odvržene. Kar je gospodarjev sin zmetal po travi, seveda ni bilo plačano. Po štirih tednih je vsega sadja zmanjkalo, zato so nas preselili na drugo farmo, ki je bila veliko bolj urejena in rodovitna, tudi prahu ni bilo, tako kot na prvi.

Slišali smo, da je farma, na kateri smo prvotno delali, bila v celi pokrajini najslabše urejena in zato domačini tam niso hoteli delati, ker ni bilo zaslužka. Na drugi farmi je bilo veliko prijetnejše in zaslužek je bil večji, ali kaj, ko je po dveh tednih vsega zmanjkalo. Sezona sadja se je končala.

Dragica je prejela svojo prvo tedensko plačo v vrednosti pet funtov ter hrano, še enkrat več od mene. Takrat smo v Avstraliji še imeli avstralske funte. Valutno razmerje je bilo en funt je bil vreden 1900 italijanskih lir. V letu 1962 so zamenjali funte v avstralske dolarje, vsak funt je bil vreden dva avstralska dolarja. Te imamo še danes.

Da podam splošni finančni obračun prvega delovnega tedna na novem kontinentu. Zadnji denar sva z Dragico imela ko je omenjeni Anglež podaril Dragici dva kovance za zlikano srajco. To sva še isto uro porabila za kajenje in za sladoled. Zopet sva bila popolnoma suha do te prve plače.

Na koncu prvega tedna na delu sva na prvo soboto oba prejela prvo plačo, ki je bila potrebna na sto krajih, saj sva oba bila skoraj naga in bosa, toda hotela sva se razbremeniti finančnega bremena. V Trstu sva ostala dolžna nekih pet tisoč italijanskih lir. Da bi najina vest mirna, je bila prva najina dolžnost, da naju ne terjajo za dolgove, zato sva mojo prvo revno plačo, dva funta in pol, še isti dan, v soboto, poslala najini svakinji v Trst.

Imel sem revne čevlje, še iz Jugoslavije, zato je Dragica vztrajala, kot vedno, da preskrbiva prvo zame, ako kaj ostane bo za njo. No, šla sva z avtobusom od bolnice, kjer je bila v službi

in kjer je stanovala, v bližnje mestece Sheparton in z njeno prvo plačo je izbrala za mene en par rjavih čevljev, v vrednosti štiri funte in pol. Z avtobusom tja in nazaj, in ostalo nama ni niti pol funta, lahko rečem, da sva bila zopet suha. Še kave si nisva mogla privoščiti, da sva lahko obdržala minimalno količino drobiža, za slučaj dežja, kot pravijo v Avstraliji.

Moram pripomniti, doma v Jugoslaviji je bila potrebna ena cela mesečna plača za en par revnih čevljev. Tukaj je Dragica za en teden dobivala hrano, stanovanje in pet funtov plače. Kupila je meni čevlje in še je ostalo pol funta.

Pred večerom je bilo treba seveda skupaj z drugimi nabiralci sadja nazaj na farmo. Da nismo tratili denar smo po kmečko rajši prehodili šest kilometrov peš. Jaz sem z novimi, malo premajhnimi čevlji to le s težavo naredil.

Ko sem bil premeščen na drugo farmo sem tudi jaz zaslužil po osem funtov na teden, tod trajalo je malo časa,m ker je zmanjkalo sadja.

V šestih tednih se je sezona sadja končala. Prištedila sva malenkost denarja. Za tem sva z Dragico bila poslana na državne stroške v Melbourne v bivši vojaški lager, ki so ga po končani vojni uporabili za novoprišle emigrante za stanovanje in proti malemu plačilu tudi za hrano. Tu smo živeli dokler ni vsak posamezni ali družina dobila svoje stanovanje. Iz lagerja je bilo do javnega prometnega transporta in do dela treba veliko hoditi, zato je vsak poskusil čim preje dobiti bolj ugoden kraj za stanovanje.

Mene so zaposlili v opekarni za izdelavo izdelkov iz gline. Dragici niso dodelili nobenega dela. Našla si je delo sama, šivala je ženske obleke. Ker je bila iznajdljiva in pridna, je kmalu začela dobivati plačo po učinku dela, tako da me je osramotila, ker je zaslužila več kot jaz. Kmalu smo se izselili iz omenjenega lagerja in najeli skromno privatno stanovanje, spalnico s souporabo kuhinje z drugimi stanovalci. Za nas dva,brez otrok ni bilo problema najti stanovanje, toda za družine z otroci pa je bilo težavno, kajti stanovanja so bila največkrat v privatnih hišah, kjer so tudi živeli hišni lastniki in najemnike izkoriščali s precej visokimi cenami, saj so žrtvovali svojo zasebnost za finančno korist. Tiste čase smo bili skromnejši, zadovoljili smo se z vsakim najmanjšim izboljšanjem.

To je bil najin ne prav rožnati začetek življenja na petem kontinentu, toda nisva poznala lepšega, zato sva bila srečna, kot sva še sedaj.

Od tedaj naprej je bilo od naju odvisno, kako sva se znašla. Nisva bila odvisna od nikogar, tudi dvoletni kontrakt, s katerim je tisti konzul v Trstu mešal glave, ni več prišel v poštev. Bilo je samo neke vrste preizkušanje naše pripravljenosti do možnega žrtvovanja.

Jaz sem šel iz enega dela na drugo delo, kjerkoli mi je bolj prijalo, saj je bil dela na izbiro. Imel sem dobra dela in ne tako dobra. Dobro plačana so bila sezonska dela, kot na primer mesna industrija. Na deželi je bilo dela na razpolago veliko, toda večinoma je to bilo sezonsko delo.

Mnogo let sem delal v transportu. Vozil sem svoja in druga vozila. Vozil sem cestni taxi, svoj mali tovorni dostavni taxi, popravljal sem vse vrste cestnih strojev, vse kar se potrebuje za delo na cestah. O popravilu strojev sem nekaj vedel, saj sem se učil mehaničnega dela eno leto v Trstu in v Avstraliji sem napravil enoletni tečaj za popravilo cestnih strojev. Mogoče se ti imenujejo v Sloveniji drugače, jaz sem napisal tako za bralce.

Največjo napako v Avstraliji sem napravil ko sem kupil ne dovolj dober, sedemtonski zvračilec, ki ga tukaj imenujemo tipper truck. Ta mi je povzročil ogromno glavobola, ker se je velikokrat pokvaril in popravila so zapravljanje časa in denarja. Včasih je bilo dve uri zjutraj in še sem ležal pod tovornjakom in ga popravljal. Kljub temu, peljal sem se dvajset kilometrov skozi promet na drugo stran mesta in nikoli nisem zamudil biti v kamnolomu ob sedmih zjutraj.

Dragica je, kot sem omenil, veliko let šivala. Ko je Elza prišla v Avstralijo so tudi njo zaposlili v istem podjetju. Deset let kasneje je bila delovodja produkcije, toda ne tam, kjer je prvotno začela, pač pa na drugem mestu.

Ko so začeli Jugoslovani legalno prihajati v Avstralijo, so Dragico prosili, da bi bila honorarna tolmačica. Za silo je govorila srbohrvaško, zelo si je prizadevala, da je pomagala, posebno

Slovencem. Potem je postala uradna tolmačica za jugoslovanske jezike in za angleščino. Kmalu je postala uradna socialna delavka, imela je največ posla z Jugoslovani, med katerimi je bili veliko ciganov in muslimanov. Takrat so bili v Melbourne štirje zbirni centri za emigrante in vsak dan je šla v drugega. Si predstavljate neskončne probleme z Jugoslovani. Prav gotovo niste pozabili naših južnih bratov, ki so polni zvijač, da jih le malokdo premaga ali premoti.

Potem je sprejemala narode iz vsega sveta, Vietnamce, Kitajce, Filipince, Južnoameričane, Špance, Francoze. Z vsemi se je razumela, si lahko predstavljate kako. Saj so bili novi gostje potrpežljivi, a Dragica je bila ravno tako potrpežljiva, da je na neki ali drugi način razložila, kar so hoteli vedeti.

Ko pa se je končala avstralska emigracijska državna podpora, kar se pravi, da emigranti pridejo z njihovim državnim kontraktom na lastne stroške, ali pa da so od nekoga v Avstraliji povabljeni in da ti za njih odgovarjajo.

Tedaj je Dragica opravljala vodenje plačevanja najemnine pri državnih stanovanjih, kjer so stanovali emigranti iz vsega sveta. Nekaj let kasneje je država prodala vse državne premičnine in nepremičnine. S tem je po dvajsetih letih dela državne uslužbenke zgubila delo, zato je bila od države kar dobro odplačana. Prinesla je domov kar lepo kupico denarja.

Kdor je delal v državnih podjetjih, pa tudi v drugih podjetjih, toda ne v vseh, delavci ali uslužbenci tedensko plačujejo določeno vsoto denarja v pokojninski sklad, država plača še dvakrat toliko za vsakega, lahko tudi več, tako da se na koncu delovne dobe nabere prijetno presenetljiva vsota denarja. Seveda je ta vsot denarja odvisna od dolžine delovne dobe in lestvice odgovornosti.

Bom trdil in jo pohvalil, kar so tudi drugi veljavni ljudje dejali, da je Dragica s požrtvovalnostjo in prizadevanjem in zvestobo do svoje dolžnosti dosegla in uspela tako, kar veliko bolj izobraženih emigrantov ni doseglo. Zadnjih sedemindvajset let živimo v hiši, katero smo si sami zamislili, in zanjo so poklicni ljudje naredili načrte in jo tudi napravili. Nekaj smo pa naredili sami.

To je naša tretja hiša. Prava je bila zelo majhna, samo dva splani sobi in še dva prostora, eden je bil jedilnica in drugi prostor je bila kuhinja, potem seveda mali hodnik, pralnica, kopalnica in stranišče. Tudi denarja nisva imela za večjo toda smo jo cenili, ker je bila naša in tudi ker smo skoraj vse sami naredili, kot je bila pred petdesetimi leti navada, čim več napraviti sam.

Navada emigrantov je takrat bila, najprej kupiti zemljo. Leta nazaj zakoni kar se tiče zidave hiše niso bili tako strogi, kot so danes, zato smo vse, za kar smo bili sposobni, naredili sami. Banka nam je na vrednost zemlje posodila nekaj denarja. Sproti smo kupovali toliko materiala, kot smo ga v enem tednu potrebovali za gradnjo. Ko smo porabili denar za gradnjo, je zastopnik banke prišel pogledat, če je bil denar dobro porabljen, in če so bili zadovoljni so zopet nakazali drugi kredit.

Leta nazaj so bile banke ljudske in družinske, Pomagale so in svetovale, pošteno za nas in za njih. Danes so banke prevzetni tolovaji. Posodili bodo denar prav za vsako, tudi nepotrebno stvar, seveda ako imaš materialno vrednost, ki krije posojeni denar. Danes si ljudje ne delajo več svojih hiš, kot smo po vojni delali skromni emigranti. Danes delajo hiše podjetja, na splošno dvakrat ali tudi trikrat večje, kot takrat, ko smo gradili sami. Tudi naša sedanja hiša je za tri prve.

Mladi ljudje niso več pripravljeni se žrtvovati za gradnjo hiše, tako kot smo bili mi Slovenci in tudi vse druge pridne narodnosti sveta.

Kako smo zaželi stanovati in živeti v samem začetku? Kot sem že omenil, razumeli smo položaj, da praktično ni za nobeno stvar omejitev, kot je bila v domovini, kjer si za vsako najmanjšo neumnost moral na eni ali drugi odbor, pisati prošnje, plačati razne kolke, potem pa čakati tedne na pozitiven ali negativen odgovor.

Potom poznanstva sva najela eno sobo, prostor za spanje, z uporabo kuhinje. Preden je tri leta kasneje prišel brat Franc z ženo k nam, sva stanovanje zamenjala trikrat. Bilo je več poročenih parov, tudi z enim ali dvema otrokoma, ki so živeli v eni sobi z uporabo hišne

kuhinje, ali pa je bil nekje na hodniku kuhalnih ali dva, na katerih smo vsi kuhali. Tako je bilo tudi v hiši, kamor sta prišla brat Franc in njegova žena.

Po nekih praznih hišah je bilo tudi po dvajset ali več samskih Italijanov. Vsak je zase čim manj kuhal, da je komaj preživel. Največ so živeli od pašte, kruha in mleka. Ti Italijani so si plačali pot do Avstralije iz svojega žepa, največkrat so si sposodili denar za prevoz z tudi do petnajst in več procenti obresti. Najprej so morali poravnati dolgove z domačimi italijanskimi izkoriščevalci, potem pa prištediti dovolj denarja za prihod žene in otrok.

Zamislite si te prizadete ljudi. Namenoma so stradali, das so čim prej prištedili dovolj denarja za združitev s svojimi ljubljenimi. Ko smo to videli, smo se čutili srečne, da nam je Avstralija plačala pot. Bili smo hvaležni državi, ki nas je sprejela brez vsakih omejitev.

Prava leta v Avstraliji sva si želela svoje prevozno sredstvo, avto, toda nisva si mogla privoščiti take potrate, tudi ni bilo tako kot danes, ko vsak, naj si bo moški ali ženska nad osemnajst let, vozi svoj avto. Avto so bile zaželjene sanje, zato je minilo pet let preden smo kupili enega iz druge roke.

Leta 1954 je prišel brat Franc z njegovo ženo, seveda so prišli k nam, na našo odgovornost, zato smo bili dolžni preskrbeti jim stanovanje in delo. Z Dragico sva imela takrat šest metrov dolgo sobo.

Zato, da je bil vse ekonomično, sva nabavila še eno široko posteljo, brat Franc se je vselil na drugi konec sobe in tako smo nekaj časa živeli v isti sobi, kar pa ni bilo po cigansko. Potem smo iztaknili veliko hišo, kjer smo bratje z ženami stanovali v posameznih sobah, ne več skupno.

V to ogromno hišo, ki je imela sedem prostorov, smo iz emigrantskega lagerja rešili k man Lojzeta Viteza in Filipičevega Brda. V isti hiši je stanovala italijanska družina z dvema otrokoma, kasneje se je pridružila Lojzetova sestra Milka in kmalu Dragičina sestra Marica. Vsi skupaj smo po sovjetsko imeli eno samo kuhinjo, kot kolhozi v Rusiji, pa se nismo nič prepirali.

Bili smo še skromni po jugoslovansko, saj nismo vedeli, kakšno je dobro življenje, ko smo samo par let poprej v lastni domovini živeli skoraj beraško. Oprosti, ako si rojak in bereš moje grajanje domovine. Ne krivi mene, ampak režim v domovini, ker ta je bil krivec vsega gorja in nezadovoljstva. Saj s časom se je tudi v domovini zboljšalo in ko so deset let kasneje emigranti prihajali iz Jugoslavije, jim že ni bilo več dovolj dobro, kot je bilo za nas na začetku. Takrat je Dragica že sprejemala jugoslovanske emigrante v Avstraliji, zato vem, kako so bili zahtevni. Ena spalnica s souporabo kuhinje, kot je bilo za nas v začetku, je tedaj moralo biti celo družinsko stanovanje in prav hitro je moral slediti tudi avto.

Osebno sem zadovoljen, da se je v domovini spremenilo na boljše, tudi za nas, prve prišleke v Avstraliji, se je veliko zboljšalo.

Da opišem začetek prve hiše. Imeli smo kupljeno zemljo, blok zemlje, smo rekli v Avstraliji. Take bloke še danes lahko kupiš vse okoli mesta. So različnih mer, a največ jih je okoli šestnajst metrov širokih in štirideset metrov, več ali manj, dolgih. Naš prostor ali blok, kjer sedaj živimo ima s hišo vred površino okoli tisoč tri sto kvadratnih metrov.

Za prvo hišo, to je med petdesetim in šestdesetim letom, smo potrebovali malo skladišče predno začnemo graditi, in to skladišče naj bi bilo prihodnje stranišče. Ker tam še ni bilo odvodnih cevi, to je kanalizacije, zato je ib loto skladišče, kjer bom imel potrebno orodje in material za časa gradnje. Mala opomba. V petdesetih in šestdesetih letih so zunaj mesta najprej gradili hiše in leta kasneje so privatna podjetja zgradila kanalizacijo in ceste in vse, kar je bilo potrebno. Po šestdesetih letih je država uvedla zakon, najprej cesta, elektrika, plin in vse potrebne odvodne kanalizacije, potem pa hiše in ta zakon strogo drži še danes.

Hočem povedati, da ko smo sami gradili na naši zemlji prvo hišo, smo bili še v stari dobi. Cesta je bila samo označena, elektrika in plin sta pa že bila. Tako je bilo potrebno eno leseno stranišče nekaj metrov za hišo. Občina je skrbela za straniščno kiblo, ki so jo tedensko odpeljali in pripeljali novo. To je bila odgovornost občine.

Glede te kible bom povedal nekaj smešnega. Zadaj hiše nedaleč od kible je bil privezan naš pes, hud in nevaren volčjak. Ko so možje iz občine prišli da odnesejo kiblo, jim pes ni pustil do nje. Možje so kar odšli, tudi pritožili se niso, saj za njih je tako tudi bilo v redu. Kibla ni bila zamenjana. Ta čas so pri naju živeli Joško in njegova žena Roža iz Komna, ki jih je Dragica pridobila iz Francije. Štirje mladi z apetiti smo kiblo nenadoma napolnili vse do vrha, ne da bi vedeli, da ni bilo zamenjana, dokler se nisem nek večer, ko je bil vreme še precej mrzlo, veselo usedel na kiblo za moje ljudske potrebe in takoj začutil mrzlino na mojem privatnem delu.

Oprostite prostosti. Veliko pomoč pri zidavi hiše nam je bilo, da sem imel staro bivše vojaško dvokolesno motorno vozilo s prikolico, ne s potniško prikolico, ampak s kišto v kateri sem dovažal ves potreben material za gradnjo hiše. Seveda sem se z istim vozilom vozil na delo ion nazaj, tudi na obiske in zabave. Zamislite si mojo damo danes, ko se vozi v Mercedes Benzu, sedeti v motorni leseni kišti na poti v Slovensko Društvo na zabavo.

Časi se spreminjajo.

Ko sva v banki imela nekaj funtov, s katerimi bi začela počasi graditi, sva se z Dragico zmenila, da grem v soboto zjutraj, na dela prost dan, s trokolesom v gradbeno trgovino, kjer bom nakupil dovolj materiala da naredim stranišče, kjer bom imel pod ključem orodje, ki ga bom potreboval pri gradnji. Dragica bo pa s tramvajem prinesla kosilo in če bo potrebno, bo tudi kaj pomagala.

Odpravil sem se kot domenjeno, nakupil sem potreben les, žeblje in pločevino za streho. Deset metrov za mestom, kjer bo upam naša bodoča hišica, sem zabil v zemljo štiri stebre, okoli katerih sem pribil lahke deske. Pol čevlja nad zemljo bi bil pod, zato sem ročno na stebrih zarezal zobe, kjer bo pod pribit, saj mora biti precej močno, ker bo moralo držati kakih dvajset vreč cementa.

Dopoldne sem uspel pribiti pod, obil sem dve strani z deskami do vrha, druge dve steni sta bili pa še odprti, ko se prikaže Dragica, v rokah je imela lepi košek, pogrnjen z lepim križastim prtom, kot doma v Sloveniji. Napravljena je bila sanjsko, zelo lepo in okusno, tako da sem jo občudoval.

Ko je videla kaj sem napravil, je prvo položila košek na tla, stopila na narejen lesen pod, ki je bil velik meter krat meter in pol, potem skočila name in me zasula s poljubi in vzkliki, to je naš prvi pod, prvikrat v življenju stojim na najinem podu, prvikrat v življenju bomo južinali na našem podu, in tako naprej. Bila sva zelo srečna, čeravno ni bilo še nič napravljenega, razen del kandota, kot smo taki baraki rekli doma. Toda bil je začetek in vse je bilo samo naše.

Prav lepo je razgrnila prt po novem straniščnem podu in usedla sva se vsak v svoj kot za južino. Kaj sva jedla ni bilo važno, tudi se ne spominjam več, važno je bilo da sva prvič jedla na najini zemlji, na najinem podu v novi domovini.

Pod ni bil veliko vreden, toda za nas začetnike je bila to ogromna čustvena in materialna vrednota, saj smo spominjali socialističnega raja, kjer je bila zemlja in hiša le nikdar uresničena želja. To je bilo v letu 1955.

V nedokončano hišo, z dvema spalnicami in pralnico in kopalnico sva se vselila po petem letu prihoda v Avstralijo. Tu je tudi nekaj časa živela Marica, Dragičina sestra, ki se je kasneje preselila v Sydney. Za njo, kot sem preje omenil, so iz Francije prišli Joško in Roža in bili z nami precej časa, dokler se niso vselili v svoje stanovanje. V prvi hiši smo živeli dvajset let. Po dvajsetih letih sva kupila večjo, s tremi spalnicami. Takrat sva imela tudi dva otroka, sin Henrik je bil rojen leta 1958 in hčerka Vivien je bila rojena leta 1964.

Po nekaj letih ko nama je bilo življenje in zdravje naklonjeno, sva mislila na hišo po najinih željah, bliže Slovenskega Društva, kjer sva bila skoraj vedno kaj delala ali bila zaposlena s kulturo. Ko sva kupila drugo hišo, kamor sva se preselila, smo prvo hišo dali v najem, po

petih letih sva jo pa prodala, ker sva mislila na tretjo hišo, v kateri sedaj živimo zadnjih 28 let. Iščemo pa še zemljo v bližini Slovenskega društva.

Ker sva bila društveno aktivna, velikokrat na vodilnih mestih v odboru, v pevskem zboru, v kulturi in igrah. Dragica je mnogo let vodila gospodinjsko društvo in pripravljala slovenske umetniške in modne razstave. Z drugimi ženskami je priredila mednarodne razstave emigracije, za kar je prejela državno diplomo. Prejela je tudi cerkveno priznanje, čeravno ne hodi k maši, toda dela za cerkev.

Živeli smo 45 kilometrov oddaljeni od našega Slovenskega centra, zato sva iskala prostor za hišo v njegovi neposredni bližini. Tako sva ob vsaki priliki, ko sva bila v društvu, istočasno iskala primeren hišni blok. Ko smo se neko nedeljo popoldne peljali po neznani ulici, je bila zraven ceste na drevesu pribita tabla. Blok je bil na prodaj, bila je tudi telefonska številka. Ustavila sva se in prehodila vso dolžino zemlje. Teren se je od ceste rahlo dvigal do tam kjer naj bi bila hiša, to je po pravilu osem metrov od roba ceste. Od te točke se je teren začel hitro nižati, vse do konca bloka. Seveda je bilo vse poraščeno s polomljenim drevjem evkaliptusa, naprej je bil park, kakor to tu imenujejo, potem pa malo jezero, ne večje kot Šepuljski kal pri Sv. Antonu, ki smo da nekdaj poznali in kjer je moj brat Franc zdrsnil pod led.

Oba sva se zaljubila v ta prostor in že drugi dan smo zemljo kupili. Seveda nisva začela takoj graditi. Potrebna so bila razna dovoljenja, dokazila in inženirski načrt je moral biti potrjen. Blok je od Slovenskega društva oddaljen 5 kilometrov, kar je za avstralske pogoje, čisto zraven.

Od takrat naprej pa vse dokler se nisva vselila v novo hišo leto in pol kasneje, sva na poti v društvo ali od tam domov, vedno peljala po cesti, kjer je bil ta blok, in vedno dejali, če bi živela tukaj bi prištedila 40 kilometrov ceste, a ko smo se peljali domov, sva vedno rekla, če bi živela tukaj bi že bila doma, tako pa se morava peljati še 40 kilometrov.

Začela sva z gradnjo, ki je trajala skoraj celo leto, bilo je počasneje kot sva predvidevala. Vendar sva dosegla, kar sva si želela, vselila sva se v novo hišo za velikonočne praznike leta 1984.

Prejšnjo hišo smo prodali, denar ki sva ga dobila, in še veliko več, sva vložila v novo hišo, ki je prostorna in udobna. Vseh sob je sedem in ima tri spalnice, tri kopalnice in stranišča. Ker je zgrajena na visečem terenu je pod hišo veliko prostora, ki je razdeljen na skladišče in delavnico za hišne potrebe. Lahko bi pod hišo zgradil klet, kot delajo vsi Slovenci. Meni to ni potrebno, nisem vinski bratec.

Malo bi obrazložil in poudaril, ko primerjam politično življenje v Avstraliji in v domovini pred petdesetimi leti in več. Tu me ni prav nikoli nihče vprašal, ali pripadam kakšni politični organizaciji, tako kot doma, ko so strogo samo na štiri oči spraševali, so organiziran. Če si bil organiziran, si vedel kaj vprašanje pomeni, če nisi bi, nisi vedel, za kaj gre, in si samo debelo gledal.

Tukaj mi ni nikoli niti namignil, niti zahteval nihče, za koga naj glasujem, ali naj grem na demonstracije proti eni ali drugi politični ustanovi.

Tak sistem lahko imenujemo ljudska demokracija.

Seveda sistem ni perfekten, kjer bi bili ali bi morali biti vsi enako bogati. Še v nebesih ali peklu niso vse duše enake. Delijo se na desne in leve od Boga, na angele in navadne duše, a v peklu je diktator Lucifer, njegovi biriči in grešniki, ki se pokorijo in pečejo, a nikoli zgorijo.

Skliceval se bom na pokojnega ministrskega predsednika Velike Britanije Winstona Churchilla, ki je dejal, demokratični politični sistem, kot ga poznamo sedaj, se je pokazal najboljši. Če kdo odkrije boljšega in bolj poštenega, se mu bom takoj priključil.

Čeravno nimam iz domovine prav nobenih prijetnih spominov, sem kot Slovenec od leta 1954 sodeloval pri Slovenski skupnosti v odborih in izven njih. Bil sem eno leto predsednik društva, bil sem tajnik in imel sem druga odgovorna mesta. Z drugimi zavednimi Slovenci smo z bratom Francem in njegovo soprogo leta 1954 organizirali prvo in drugo slovensko zabavo v Melbourne, to je še predno je bilo ustanovljeno prvo Slovensko Društvo v Avstraliji. Dragica

je bila od tedaj v odborih Društva, imela je različne odgovornosti ter od začetka ni skoraj nikdar prenehala delati za slovensko skupnost, zato je ob priliki praznovanja petdesete obletnice društva leta 2004. Edina v Avstraliji je prejela priznanje za petdesetletno vztrajno delo za slovensko in za druge narodnosti. Prejela je priznanje od države Victoria za vztrajno socialno delo za Slovence in za druge narodnosti. Dobila je priznanje za nesebično delo za slovensko Cerkev, čeravno nismo pobožni, toda obiskujemo cerkev ko se, na žalost, poslavljamo od prijateljev in znancev. Obiskujemo cerkev tudi kadar imajo kakšne igre ali prireditve.

Na koncu mojih življenjskih spominov boste ugotovili, da življenje v Avstraliji ni bilo vedno rožnato, toda največ je bilo odvisno od nas samih, naše delavnosti, vztrajnosti, zvestobe delodajalcem in državi. Hvala Bogu ali naravi, zdravje nas je spremljalo vseskozi, pa da ne bi obiskovali zdravnike in klinične centre. Redno obiskujemo klinične centre, nekateri pa pravijo, češ počutim se dobro, zakaj bi tratil čas.

Imela sva tudi slabe in neprijetne trenutke, toda vsako splošno, življenjsko im medsebojno neprijetnost sva poskusila zmanjšati, ne pa širiti. Posebno v takih primerih je Dragica zelo odpustljiva in razumljiva, ker ne more vztrajati v zameri ali jezi.

Nismo sanjali, da bi postali bogati, polni denarja. Da je bilo dovolj za sproti, je bilo več kot zadovoljivo. Nisva od nikogar dobila zastonj nič, tudi nisva dedovala. Nisva vodila nobenih zvijačastih trgovinskih špekulativnih poslov. Zelo sva zadovoljna da sva s poštenim, poudarjam, poštenim delom dosegla, kar v domovini ne bi bilo mogoče, vsaj ne pod takratnimi pogoji. Zadnjih dvajset let, odkar sva upokojena, čutiva veliko zadoščenje, posebno še ko sva skupaj, imava eden drugega, in sva še dobrega zdravja.

Prešla sva dolg križev pot, toda sva vse z zadovoljstvom prenašala, ker sva vedela, da nama nihče ne bo nudil nekaj ne da bi to zaslužila ali žrtvovala. Bila sva pripravljena sprejeti vse dobro in slabo kot dogodke v življenju in prenašala sva to ali pa se veselila brez medsebojnih trenj. Da sva živela v domovini Sloveniji, si z najinim odkritim mišljenjem in pošteni naravi, kot navadna človeka brez visokih položajev, ne bi mogla privoščiti tega, kar sva privoščila z avstralskim življenjem in zaslužkom.

Ker smo bili zdravi smo lahko potovali, videli smo skoraj ves svet ali skoraj vse, kar smo si želeli videti, celo Kitajsko, ki nam je bila samo nedosegljive sanje. In ravno ta dežela, Kitajska, je kraj ki ga želimo čim prej obiskati. Če bo zdravje, upamo, bomo drugo leto veslali po reki Jangce. Bili smo tudi v Vietnamu. Dragica je kmalu po sedemdesetem letu prva potovala v Jugoslavijo, seveda je bilo na stroške jugoslovanske vlade v Beogradu, ker je poleg drugih narodov veliko pomagala tudi Jugoslovanom. Zato ji je bila država Jugoslavija hvaležna in ji podarila za nagrado eno brezplačno pot v Jugoslavijo in nazaj. Tako je imela priliko priti za nekaj tednov v Slovenijo.

Za časa olimpijade v Montrealu sem bil leta 1967 v Kanadi in v ZDA pet tednov. Dve leti kasneje sem bil nekaj dni na Filipinih, samo v Manilli, v Hong Kongu teden dni, v Bangkoku tudi teden dni, v Pigapurju pa samo nekaj dni. Iz Singapura sem priletel v Slovenijo, kjer sem ostal nekaj časa predno sem se vrnil v Avstralijo, leta 1986 smo se z Dragico in hčerko Vivien odpravili na trimesečno potovanje: Hawai, Los Angeles, San Francisco, New York, Washington, in tudi drugi kraji v severni Ameriki. Iz Amerike smo šli v Francijo, v Parizu smo preživeli cel teden in se odpeljali za teden dni v Rim.

Da vidimo naravne lepote Italije smo se peljali iz Rima do Trsta s hitrim vlakom v prvem razredu. Med Rimom in Trstom se je vlak ustavil v Firencah, drugič pa v Benetkah in tretja postaja je bila Trst. Vso pot smo bili v vagonu isti ljudje, tako da smo se med potjo med seboj spoprijatelji.

To je bil naš prvi skupni obisk v Sloveniji. Iz Slovenije smo se odpeljali na Dunaj, kjer smo si ogledali vse, kar je tam najlepšega, tudi cerkev Sv. Virgilija. Iz Avstrije smo šli nazaj v Slovenijo, kjer so največ časa preživeli pri mačehi v Kopru. Ker smo takrat bolj mirovali, to je, nehali smo obiskovati posebne kraje in mesta, je naši Vivien postalo v Kopru dolgčas. Saj ni čudno, Koper je kup stisnjenih hišic z zelo ozkimi ulicami in nič drugega.

Največji razlog za njen dolgčas je bila, ker je žalovala nad izgubo njenega zaročenca Roberta. Dokler smo potovali iz ene dežele v drugo, bili so drugi kraji, druga mesta, če nam ni všeč tu

gremo drugam, kamor popelje cesta. Vivien je Roberta malo pozabila, ker je občudovala novi svet, katerega še ni videla, a ko smo nenadoma obstali v Kopru jo je takoj začelo mučiti. Mi mogla prenašati mirovanja, preveč jo je spominjal pokojni Robert. Odpeljala se je brez nas v Avstrijo.

Midva sva ostala v Kopru še precej časa. Ko sva hotela obiskati Trst, bi morala zaprositi jugoslovansko oblast za vizo. Pripravljeni so bili nam dati vizo, toda ne za dan katerega mi želimo, ampak za dan, ki ga določijo oni. Zakaj bo moralo biti po naše. Mislil sem, ta režim je nepopravljiv. Vse mora biti, kot oni zapovedo in nič drugače. Tak režim bi morali imenovati reakcionaren, kot so po vojni imenovali ljudi, ki se niso z režimom strinjali. Še vedno trdijo isto kar so trdili odkar obstojajo. Tako je bilo včeraj, tako je bilo lani, tako je bilo pred dvajsetimi in tridesetimi leti in tako, brez spremembe, ostane za večno.

Ni čuda da se je tako imenovana jugoslovanska ljudska demokracija razsula in s tem je Slovenija začela zopet od začetka. Upam da bo uspela, če se bo vlada, odnosno državni izvoljeni predstavniki, zanimali, kaj ljudje in dežela potrebuje in pričakuje in se malo manj brigali za politične strankarske in osebne prednosti.

Na poti v Avstralijo smo se ustavili za teden dni v lepem Singapurju, ki je do neke mere zahodno demokratičen, toda ne tako demokratičen, da bi se mladini dopuščalo vsako smešno ali pusto željo, dolge lase, pustno nošenje in oblačenje in tako naprej. Rekli so nam, v Singapurju ni brezposelnih ljudi, ni brezposelnosti. Je dela za vse?

Leta 1989 sem z letalom priletel v Nemčijo v Frankfurt, kjer sem prespal dva dni, za malo da nisem bi oropan, seveda od Jugoslovanov. Od tam sem šel z vlakom v prvem razredu v Kopenhagen na Dansko. Po nekaj dneh sem šel iz Danske preko Nemčije na Holandsko, kjer sem ostal samo dva dni, ker so hoteli 200 dolarjev in več samo za prespati. Iz Holandske sem šel v Paris in naprej v Lyon, kjer se nisem ustavil, Francozi so bili preveč ošabni, zato sem se s prvim vlakom odpeljal v Torino, kjer sem ostal štiri dni. Iz Torina sem šel v Benetke, kjer sem dve noči spal ravno na restavracijsko kuhinjo, tako da je bilo več pare v moji sobi kot v sami kuhinji, toda ni bilo izbire. Ni bilo prostora nikjer, razen pred železniško postajo na tleh. Od tam sem šel v Slovenijo domov za dva tedna in zopet nazaj v Avstralijo. Leta 1999 sem s slovenskimi društvi prišel v Slovenijo na tekmovanje za balinanje, kjer smo seveda popolnoma izgubili.

Med tem časom smo bili v dvakrat Tasmaniji, v zahodnem delu Avstralije, za enajst dni. Za najino petdeseto obletnico poroke sva se za dva tedna odpeljala za najino zlato poroko v severno Avstralijo, Queensland, Cairns in Port Douglas. Bilo je več kot izvrstno, Dragica ne more pozabiti zadoščenja teh potovanj, tur po žičnicah in zgodovinskih vlakih, skozi tropske gozdove ter tropske reke s krokodili, pa hotel s petimi zvezdicami z bazeni in prvovrstno vrtno postrežbo. Pred tem smo bili s Slovensko turo v severni Avstraliji, naslednje leto zopet z drugo turo na severu v Townsville in skoraj v vseh obmorskih mestih države Queensland. Ne pozabite, Avstralija je velika, iz Melbourne do Darwina ali Pertha je šest ur vožnje v avionom.

Leta 2005 smo se z vnukinjo in možem, ki so prišli iz Slovenije, zelo nam je bilo všeč, ker so dobra in zabava družba, skupaj s Slovensko turo odpeljali v Novo Zelandijo. Isto leto smo zopet s Slovensko turo bili na samem severu v mestu Darwin.

Leta 2006 smo bili v Sloveniji in centralni Evropi, leta 2008 smo se zopet odpeljali v centralno Evropo, Avstrijo, Poljsko, tri Baltiške države, Rusijo in Finsko. V Rusiji je bilo očitno zakaj je prišlo do prve neuspele revolucije in do druge, ki je uspela. Strašno razkošje bivših cesarjev.

Iz Finske smo šli z avionom v Slovenijo, kjer smo ostali tri tedne in večino časa prespali proti plačilu pri družini Slavko in Tonica Kavčič. Oni niso zahtevali plačila, to je bil naš pogoj. Iz Slovenije odnosno Dunaja smo potem odleteli direktno v Avstralijo.

Leta 2009 smo enajst dni potovali po Kitajski. Nepozabni so spomini na zgodovinsko Kitajsko in kitajski zid, na katerem sva se plazila do vrha, za kar sva, seveda proti plačilu, prejela najino sliko s pismenim priznanjem vred.

Na zidu hoja navzgor ni tako naporna, ampak spuščanje nazaj je zelo nevarno, zaradi izredno visokih in ozkih stopnic. Če bi se prevrnil na poti navzdol, se verjetno ne bi ustavil pač pa bi

se valil po sto ali več stopnicah, predno bi se ustavil. To je bil najbolj značilen kraj izmed vseh dežel, ki so jih do sedaj obiskali. Ko se je Dragica vrnila z visokega zidu nazaj, je na prvi stopnici sama sebi zapela zmagoslavje, kot da je dosegla vrh Everesta. Za naju dva je bil vzpon do vrha zida in nazaj res zmagoslaven dosežek.

Leta 2010 januarja smo bili za enajst dni v Tasmaniji. Nič tako izrednega, toda bilo je zopet nekaj novega kar poprej nismo videli.

Isto leto smo se prevozili vse vzdolž Vietnama. Ni bilo tako interesantno, kot smo pričakovali, Dežela je še precej zaostala. V Saigonu je malih motornih skuterjev na tisoče, ki pa vozijo po vsej cesti ne glede na pešce. Rdeča luč, leva in desna stran ceste, za njih nima prav nobenega pomena ako v bližini ne stoji miličnik ali miličniški avto. Značilno je, na noben voznik ne zmerja drugega, menda ker vsi kršijo vse cestne zakone. Malih prodajalcev je vsepovsod in vse je poceni. Kar pomeni, da se življenje zboljšuje.

Posledice vietnamske vojne so še precej očitne. Amerika ni šparala eksploziva, tudi če je bil prostor še tako pomembnega zgodovinskega pomena. Tudi ljudje niso imeli humanitarne vrednosti.

Imeli smo večinoma deževno vreme s poplavami, zato smo nekaj pomembnih znamenitosti izpustili Seveda smo bili odlično postreženi.

Govoril sem o potovanjih, po sami Avstraliji smo bili še z najmanj pet drugimi turami ali potovanji lokalnega značaja, ki so trajala samo nekaj dni. Naša zadnje želja je, odpeljati se čez morje še enkrat in zadnjič na Kitajsko, peljati se s hitrim vlakom iz Šanghaja do Bejžinga ter pluti po eni izmed velikih kitajskih rek do morja, in konec potovanj, kajti moj naslednji rojstni dan bo imel 84 let.

Tudi cvenka ne bo več, naši otroci se ne bodo trgali za kar bo ostalo. Z vsem povedanem bom trdil, da smo zadovoljni ker smo uspeli veliko bolj kot smo leta nazaj pričakovali, potem ko je bil začetek v Avstraliji posebno naporen, ko smo prišli goli in bosi, nikogar nismo poznali, v tuji deželi, brez znanja jezika ali poklica, ki bi bil koristen v tej državi. Dragica je znala šivati, kar ji je dalo zelo koristno in zagotovljeno delo, dokler ji ni bilo ponujeno lepše in lažje delo.

Zahvaliti se je najini složnosti, naši delovni pridnosti, zvestobi drug drugemu in delodajalcu. Hvala državi Avstraliji, ki ni zahtevala od nas nič več, kot smo ji bili pripravljeni nuditi, še posebna hvala naravi ali Bogu, ne vem komu se zahvaliti, da smo bili in smo še zdravi.

Trideset let težkega dela in skrbi nam je vzelo, da smo dosegli ravnotežje z av stralskim standardom, kot smo si želeli ob prihodu v deželo. Verjetno smo dosegli mali več od povprečnega. Verjetno nikjer drugod na svetu ne bi dosegli s poštenim delom, poudarjam poštenim, kar smo dosegli tu. To je upokojitev v zaželjeni hiši in na zaželjenem prostoru z malo finančno rezervo, ki jo po upokojitvi koristimo v svrho potovanja po svetu, kjer vidimo različne ljudi, njihovo kulturo in navade, a še posebnega pomena je občudovanje različnih zgodovinskih objektov.

Imava tri avtomobile. Praznični je Mercedes Benz.

Seveda, še vedno kaj podelam po vrtovih, posebno za Kitajce, ki so več kot pošteni plačniki.

Mogoče bi bilo umestno, da omenim način upokojevanja v Avstraliji. Moški ima v 65-tem letu starosti pravico, da se upokoji, ne glede koliko delovnih let ima. Na to je skoraj primoran, če primanjkuje dela, sicer pa lahko dela naprej.

Borci in invalidi iz preteklih vojn se lahko upokojijo z vsemi pravicami ob šestdesetem letu starosti. Kot borcu NOB je isto veljalo tudi zame.

Ženske ki delajo se lahko upokojijo s šestdesetim letom, seveda ako njen ali njegov ali skupen dohodek iz nepremičnin, finančnega kapitala in investicijah v bankah ne presega predpisane vsote za pokojnino. Pokojnina je za vse enaka, in vsak ima pravico poleg pokojnine zaslužiti še četrtino vrednosti pokojnine. V kolikor posameznik zasluži več, z obrestmi, naložbami, najemninami in tako naprej, se pravi, če zaslužek presega pokojnino, pokojninske dodatke in olajšave, potem ima samo delno, ali pa sploh ne, pravice do zdravniških zavarovalnih ugodnosti.

Računalniki na uradu socialnega zavarovanje vedo prav vse, razen če je denar skrit v dimniku v črni temi, kjer ga računalnik ne vidi.

Višina pokojnine je tretjina nacionalnega povprečja plače. Trenutno je 2010 avstralskih dolarjev na mesec za poročene pare, kot sva midva. Avstralski dolar je vreden 0,75 evra.

Za samske moške ali ženske je nekaj več in to za tiste, ki imajo svoje hiše. Doklade so še 50% popusta pri registraciji samo enega avtomobila, 25% pri vodi, plinu, elektriki in 80% popusta pri javnih prevozih. Popusti so tudi na prireditvah, tudi v nekih trgovinah in tako naprej.

Kdor nima svoje hiše prejema državno pomoč za plačevanje najemnine. Vsakemu zvišanju povprečja plač sledi zvišanje pokojnine. Jaz prejemam vojaško pokojnino iz oddelka za vojne borce, ker smo partizani iz druge svetovne vojne v Avstralijo priznani kot borci proti skupnemu sovražniku.

Zadnjih nekaj deset let prejemam od Republike Slovenije okoli 80 avstralskih dolarjev mesečno, poleg tega mi je Slovenska država plačala 1800 avstralskih dolarjev za odvzem pravic in za nepravično kazen na Golem otoku. Polovico te vsote je grabežljivo in požrešno pograbil dr. Žabjek v Ljubljani, menda za pošto, saj drugega ni napravil, ker sem vse podatke in dokaze za popravo krivic sam pridobil v državnem arhivu v Ljubljani.

Še malo o pokojnini. Moram omeniti, da vsak odrasel, ki ni zaradi fizičnih ali umskih razlogov sposoben za delo, prejema socialno pomoč, če pa oseba potrebuje nego, dobi dodatno plačilo za človeka, ki ga neguje.

Kot borec ne prejemam nobenega denarja kot socialno podporo, imam pa zel odobre zdravstvene usluge z zelo majhnim doplačilom.

Zaključek.

Po skoraj šestdesetih letih imamo hišo prenapolnjeno z več potrebščinami kot jih dejansko potrebujemo, tako da se včasih sprašujem, od kod je vse prišlo, ko smo pa začeli z prav nič.

Mislim da je vse, kar sem mislil povedati, napisano. Seveda ko spet berem, se spomnim nekaj kar sem prezrl, pa dodam še kaj.

Imam vtis, da dokler bom bral moje zapiske na računalniku, bo vedno še nekaj, kar nisem omenil.

Na koncu moram pripomniti, da sem te spomine napisal v tudi v angleščini, potem ko sem napisal prvi slovenski izvod, ki je bil približno četrtino tega, kar je sedaj. Dal sem ga nekaterim ljudem, da ga preberejo, ki so pa pripomnili, da je skoraj vse samo življenju na Golem otoku, brez kakšnih drugih opisov dogodkov. Romantično? Sploh ne, zato sem začel pisati drugi izvod, ki sem ga precej popravljal, malo dodal in še vedno kaj dodajam. Izgleda, da bom moje življenje opisoval vse do konca mojih dni. To pomeni, da bi bil tretji, odnosno četrti izvod malo različen od drugega ali tretjega.

Zadnji izvod je obširnejši z več spomini in pripombami, mogoče preveč, saj naj bi na nekaterih mestih pregloboko zašel v kritiki jugoslovanskega ali slovenskega državnega gospodarjenja in političnega ekstremizma. Upam da bodo moji spomini majhna zgodovina dogodkov, ne samo mojih, ampak tudi zgodovina rodbine Gomezel, saj sem v njih povedal, kar sem slišal in kar se spominjam o pokojnem očetu in o pokojnem bratu Henriku.

Hčerka Vivien mi je predlagala, naj napišem vse, tudi v angleščini, kar sem po svoji skromni sposobnosti tudi naredil. Nisem obiskoval angleške šole, pri angleščini je Vivien zelo vestna. Sama uči na srednji šoli, največ angleški jezik. Če ji ni kaj všeč, naj ne bere. Če želi, lahko popravi, ima svobodne roke. Nisem postavil nobenih pogojev. Upam, da bodo vnučki brali in zvedeli, kaj je stari ata dal skozi. Henrikovi, to jer našega sina Henrika sinovi so že vse prebrali, saj sta že oba odrasla fanta. Henrik je tudi vse natiskal v njegovi tiskarni. Najprej je

imel majhno tiskarno, sedaj ima veliko, videli so jo Nadja in Jože in Štorij. Zadnja štiri leta je dal prvo tiskarno v najem in kupil celo tovarno z najsodobnejšo tehnično opremo. Kar ste prebrali, je tiskali stroj natiskal v eni minuti in pol.

Še en mali dodatek.

Življenje gre naprej in čas vse prehitro teče. Ko sva praznovala šestdeset let najinega skupnega zakonskega življenja, smo z Vivienino družinico praznovali v restavraciji. Zatem pa je bilo nepričakovano presenečenje.

Sin Henrik in hčerka Vivien sta nama za naše praznovanje šestdesetletnice podarila avionski polet, tja in nazaj, s sedem dnevnem dopustu na ekskluzivnem turističnem otoku Hamilton, ki se nahaja v sončni severni Avstraliji.

Otok je strogo samo turističen. Delavci so samo tisti, ki delajo v turizmu. Drugega dela tam ni, zato ni postopačev ne beračev. Tudi osebnih avtomobilov ni, razen tistih, ki prevažajo vse, kar je potrebno za preskrbo otoka. Na otoku se ljudje ne ločijo med premožne in revne s tem, da bi to dokazovali z lepimi limuzinami ali starimi avtomobili.

Vsi turisti brez razlike smo se prevažali s tako imenovanimi bagy, kar je malo električno vozili za štiri osebe, ki ima samo streho in spredaj steklo. Tudi bagy sta nama plačala za ves čas obiska. Ljudje ki igrajo golf se vozijo s takimi vozili.

Prevozili smo prav vse poti na otoku, niti ene nismo izpustili. Bagy je izredno praktičen, na cesti samo sedeš vanj in potem izstopiš. Takih vozil je na stotine povsod. Vsi ljudje se srečujejo, drug drugega pozdravljajo, kot da bi se med seboj poznali.

Stanovanja in življenjski stroški so na otoku enkrat ali še več dražji kot v Melbourne. Lahko kupiš hišo, toda stane dvakrat več. Blok zemlje, s površino polovico naše, kjer živimo, seveda na lepem prostoru in visoko nad morjem, stane 1.400.000. avstralskih dolarjev, in to samo zemlja.

Moram priznati, da sva se imela izredno lepo, posebno še ko je bilo vse tako nepričakovano, da se sprašujem, če sem vsega tega vreden. Zelo sva hvaležna najinima otrokoma, Henriku in Vivien, za ta izredni dar. Še posebej sva zadovoljna, ker sta oba tako uspešna v svojem življenju.

Iskrena vama hvala, Henrik in Vivien.

Upam, da bo bralec mojih zapiskov in spominov imel nekaj ur zabavnega branja.

Virgili Gomizel